

ISSN 1392-6195

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

JURISPRUDENCIJA

Mokslo darbai
2008 4(106)

Vilnius

Redaktorių kolegija:

Doc. dr. **Armanas Abramavičius**, Lietuvos Konstitucinis Teismas, Vilniaus universitetas

Prof. **Adelina Adinolfi**, Florencijos universitetas

Doc. dr. **Rima Ažubalytė**, Mykolo Romerio universitetas

Prof. dr. **Frank Emmert**, Indianapolio universitetas

Prof. dr. **Saulius Katuoka**, Mykolo Romerio universitetas

Prof. habil. dr. **Zdzisław Kegel**, Vroclavo universitetas

Prof. dr. **Mike King**, Birmingemo universitetas

Prof. dr. **Vidmantas Egidijus Kurapka**, Mykolo Romerio universitetas

Prof. habil. dr. **Pranas Kūris**, akademikas, Europos Bendrijų Teisingumo Teismas

Prof. habil. dr. **Mindaugas Maksimaitis**, Mykolo Romerio universitetas (redaktorių kolegijos pirmininkas)

Prof. dr. **Gediminas Mesonis**, Mykolo Romerio universitetas

Prof. dr. **Slobodan Milacic**, Monteskje-Bordo IV universitetas

Prof. dr. **Vytautas Pakalniškis**, Mykolo Romerio universitetas

Prof. habil. dr. **Vytautas Piesliakas**, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas

Doc. dr. **Jonas Prapiestis**, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, Vilniaus universitetas

Prof. dr. **Alvydas Pumputis**, Mykolo Romerio universitetas

Prof. dr. **Murray Raff**, Kanberos universitetas

Prof. dr. **Eduard Somers**, Gento universitetas

Prof. **Alexander Trunk**, Kylio universitetas

Prof. habil. dr. **Alfonsas Vaišvila**, Mykolo Romerio universitetas

Doc. dr. **Vigintas Višinskis**, Lietuvos apeliacinis teismas

Doc. dr. **Inga Žalėnienė**, Mykolo Romerio universitetas (atsakingoji redaktorė)

Prof. dr. **Juozas Žilys**, Mykolo Romerio universitetas

Redaktorių kolegijos 2008 m. kovo 13 d. posėdžio sprendimu (posėdžio protokolas Nr. 3L-7)
leidinys rekomenduotas spausdinti.

*Visos leidinio leidybos teisės saugomos. Šis leidinys arba kuri nors jo dalis negali būti dauginami,
taisomi ar kitu būdu platinami be leidėjo sutikimo.*

Leidiny „Jurisprudencija“ yra įtrauktas į EBSCO Publishing, Inc. duomenų bazę: SocIndex with Full Text.

Redakcijos adresas:

Mykolo Romerio universitetas, Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius

Telefonai: (8 5) 271 4593, (8 5) 271 4568, (8 5) 4658

El. p. jurisprudencija@mruni.eu

Interneto svetainės adresas: <http://www.mruni.eu>

MYKOLAS ROMERIS UNIVERSITY

JURISPRUDENCE

Research Papers
2008 4(106)

Vilnius

E d i t o r i a l B o a r d :

Assoc. Prof. Dr. **Armanas Abramavičius**, Constitutional Court of the Republic of Lithuania, Vilnius University

Prof. **Adelina Adinolfi**, University of Florence

Assoc. Prof. Dr. **Rima Ažubalytė**, Mykolas Romeris University

Prof. Dr. **Frank Emmert**, Indiana University School of Law, Indianapolis

Prof. Dr. **Saulius Katuoka**, Mykolas Romeris University

Prof. Habil. Dr. **Zdzisław Kegel**, Wrocław University

Prof. Dr. **Mike King**, Centre for Criminal Justice Policy & Research, UCE Birmingham

Prof. Dr. **Vidmantas Egidijus Kurapka**, Mykolas Romeris University

Prof. Habil. Dr. **Pranas Kūris**, academician, The Court of Justice of the European Communities

Prof. Habil. Dr. **Mindaugas Maksimaitis**, Mykolas Romeris University (Editor-in-Chief)

Prof. Dr. **Gediminas Mesonis**, Mykolas Romeris University

Prof. Dr. **Slobodan Milacic**, Montesquieu-Bordeaux IV University

Prof. Dr. **Vytautas Pakalniškis**, Mykolas Romeris University

Prof. Habil. Dr. **Vytautas Piesliakas**, The Supreme Court of the Republic of Lithuania

Assoc. Prof. Dr. **Jonas Prapiestis**, The Supreme Court of the Republic of Lithuania, Vilnius University

Prof. Dr. **Alvydas Pumputis**, Mykolas Romeris University

Prof. Dr. **Murray Raff**, University of Canberra

Prof. Dr. **Eduard Somers**, Ghent University

Prof. **Alexander Trunk**, University of Cristian-Albrechts (Kiel)

Prof. Habil. Dr. **Alfonsas Vaišvila**, Mykolas Romeris University

Assoc. Prof. Dr. **Vigintas Višinskis**, The Court of Appeal of the Republic of Lithuania

Assoc. Prof. Dr. **Inga Žalėnienė**, Mykolas Romeris University (Executive editor)

Prof. Dr. **Juozas Žilys**, Mykolas Romeris University

The edition recommended to be published by the decision (minute No. 3L-7) of the Editorial Board made on March 13, 2008.

All rights reserved. No reproduction, copy or transmission of this publication may be made without written permission.

The “Jurisprudence” has been included into EBSCO Publishing, Inc. database: SocIndex with Full Text.

Address of Editorial Office and Publishing House:
Mykolas Romeris University, 20 Ateities g. LT-08303 Vilnius, Lithuania
Phone: (+370 5) 271 4593, (+370 5) 271 4568, (+370 5) 4658
E-mail: jurisprudencija@mruni.eu
Website: <http://www.mruni.eu>

TURINYS

	Ižangos žodis.....	7
Saulius Arlauskas.	Lietuvos Respublikos prezidento statuso ir įgaliojimų tobulinimo galimybės parlamentinėje valdymo formoje.....	9
Vaitkevičiūtė Agnė.	Europos Bendrijos deliktinės atsakomybės taikymo ypatumai ir santykis su valstybių narių atsakomybe dėl privatiems asmenims padarytos žalos.....	18
Inga Kudinavičiūtė- Michailovienė.	Bendro gyvenimo neįregistravus santuokos teisinio reglamentavimo problemos.....	27
Birutė Pranevičienė.	Utilitarizmo įtaka žmogaus teisių sistemai.....	36
Justina Balčiūnaitė.	Probleminiai žmogaus teisių apsaugos aspektai Lietuvos Respublikos baudžiamojoje justicijoje Europos žmogaus teisių konvencijos požiūriu (I dalis).....	42
Agota Giedrė Raišienė.	Tarporganizacinės sąveikos turinys Lietuvos vietos savivaldos praktikų požiūriu.....	50
Ingrida Bartkutė.	Naujosios viešosios vadybos paradigmos paveikti Europos aukštojo mokslo institucijų valdymo reformų požymiai.....	60
Tomas Butvilas, Agnė Razgūnienė.	Netekties teisiniai aspektai: šeimoje netektį patyrusio vaiko saugi klasės aplinka kaip jo palankesnės socializacijos veiksnys.....	68
Agnė Margevičiūtė.	Konkretizuotų konstitucinių teisės normų suponuojama socialinė tikrovė, vaiko, kaip ginamos ir globojamos vertybės, atžvilgiu.....	75
Lina Novikovienė, Eglė Kažemikaitienė.	Kriminalistinė informacija kaip nusikaltimų profilaktikos instrumentas.....	81
Tomas Rudzkis.	Latentinės nusikalstamumo dalies prognozavimo klausimu.....	88
Erika Matulionytė.	Grėsmių nacionaliniam saugumui nustatymas ir jų prevencijos galimybės.....	93
Eimutis Misiūnas.	Policijos pareigūno teisinio statuso elementų pusiausvyros problema.....	100
	Informacija mokslo darbų „Jurisprudencija“ autoriams.....	108

CONTENTS

	Introductory Remarks.....	8
Saulius Arlauskas.	Possibilities for the Improvement of the Status and Authorities of the President of the Republic of Lithuania in the Parliamentary Governance Format.....	9
Vaitkevičiūtė Agnė.	Peculiarities of the Application of Non-Contractual Liability of the European Community and the Relationship with Member States Liability in Damages Caused to Private Parties.....	18
Inga Kudinavičiūtė-Michailovienė.	Problems of the Legal Regulation of the Persons Not Legally Married but Living Together.....	27
Birutė Pranevičienė.	Impact of Utilitarianism on the System of Human Rights.....	36
Justina Balčiūnaitė.	Problematic Dimensions of Human Rights Protection in Criminal Justice of the Republic of Lithuania from the Standpoint of the European Convention on Human Rights (Part I).....	42
Agota Giedrė Raišienė.	Local Government Servants' Attitude Towards the Content of the Inter-Organizational Interaction.....	50
Ingrida Bartkutė.	Reforms in Governance and Management of Higher Education Influenced by New Public Management.....	60
Tomas Butvilas, Agnė Razgūnienė.	Legal Aspects of the Loss: Safety within the Classroom of Grieving Children as the Factor of their Socialization.....	68
Agnė Margevičiūtė.	Social Actuality Presupposed by Concretized Constitutional Norms in the Context of Children's Rights.....	75
Lina Novikovienė, Eglė Kažemikaitienė.	Criminalistic Information as the Instrument of Crime Prophylaxis.....	81
Tomas Rudzkis.	Regarding the Topic on Prognosis of Latent Criminality.....	88
Erika Matulionytė.	System of National Security, Threats and Prevention Possibilities.....	93
Eimutis Misiūnas.	Issue of the Police Officer's Legal Status Distinction and the Element Balance.....	100
	Guidelines for authors of the journal "Jurisprudence".....	110

IŽANGOS ŽODIS

Šis specialus leidinys skirtas skatinti jaunuosius mokslininkus, susibūrusius į penkis tarpdisciplininius tinklus Mykolo Romerio universitete, atlikti tarpdalykinius mokslinius tyrimus bei jų pagrindu rengti straipsnius socialinių mokslų srityje, ugdant perkeliamuosius (bendruosius) gebėjimus.

Leidinyje jaunieji mokslininkai analizuoja Europos Bendrijos deliktinės atsakomybės ypatumus, Lietuvos Respublikos šeimos teisės charakteristikas, aptaria vaiko teisinę, politinę, ekonominę ir socialinę padėtį visuomenėje, Europos Žmogaus Teisių Teismo bylų prieš Lietuvą ypatumus, taip pat diskutuoja tarporganizacinės sąveikos turinį, tiria latentinio nusikalstamumo charakteristikas, nagrinėja policijos pareigūno teisinio statuso struktūrą, kelia idėjas apie neigiamų tendencijų Lietuvos valstybės valdžių santykiuose priežastis bei aptaria Lietuvos politinės demokratijos ypatumus.

Leidinyje prisideda prie akademinės visuomenės mokslinės kompetencijos ir intelektualio kapitalo augimo Lietuvoje bei Lietuvos MTEP integracijos į Europos mokslinių tyrimų erdvę stiprinimo. Šiuo leidiniu siekiama plėtoti Mykolo Romerio universiteto jaunųjų mokslininkų potencialą ir konkurencingumą, gerinti socialinių mokslų tyrimų aplinką bei didinti tyrimų matomumą ir poveikį žinių ekonomikai.

Leidinyje yra finansuojamas iš Europos socialinio fondo lėšų, skirtų įgyvendinti projektą „Europos socialinių mokslų tyrimų erdvės plėtra: jaunųjų mokslininkų kompetencijos forumo kūrimas Mykolo Romerio universitete“ (Nr. ESF/2004/2.5.0-03-436/BPD-307/PES-9).

INTRODUCTORY REMARKS

The edition is dedicated to support junior researchers, clustered in five interdisciplinary networks at Mykolas Romeris University, to perform interdisciplinary research and publish its results in the area of Social Sciences developing transferable skills.

In the edition junior researchers analyze the particularities of European Union non-contractual liability; study characteristics of the family law of the Republic of Lithuania; debate a child's legal, political, economic and social status in the society; explore the particularities of cases against Lithuania at the European Human Rights Court; discuss the content of inter-organizational relations; investigate characteristics of latent criminality; research a police officer's legal status; look into reasons for negative tendencies in relations among Lithuanian public bodies and examine the particularities of democracy in Lithuania.

The edition contributes to the advance of the intellectual capital and scientific competences of the academic establishment in Lithuania, and strengthens Lithuania's integration into the European R&D area. Besides, the edition promotes Mykolas Romeris University junior researchers' potential and competitiveness; improves the environment of Social Sciences and increases the visibility and impact of research upon knowledge economy.

The edition is financed by the European Social Fund under the project "Development of European Social Sciences Area: Creation of Junior Researchers Competence Forum at Mykolas Romeris University (No. ESF/2004/2.5.0-03-436/BPD-307/PES-9).

LIETUVOS RESPUBLIKOS PREZIDENTO STATUSO IR ĮGALIOJIMŲ TOBULINIMO GALIMYBĖS PARLAMENTINĖJE VALDYMO FORMOJE

Saulius Arlauskas*

*Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Teisės filosofijos katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas (8 5) 271 4697
Elektroninis paštas saularl@mr.uni.lt*

Pateikta 2008 m. vasario 7 d., parengta spausdinti 2008 m. balandžio 25 d.

Santrauka. Straipsnyje keliama idėja, kad neigiamas tendencijas Lietuvos valstybės valdžių santykiuose lemia netinkama parlamentinei respublikai konstitucinė valdžių padalijimo struktūra. Straipsnyje remiamasi Giovani Sartori atliktų įvairių pasaulio šalių politinių sistemų analize ir iš jos išplaukiančiomis kritinėmis išvadomis, aptariamais Lietuvos politinės demokratijos ypatumais, taip pat valdžių krizių ir vykdomosios valdžios neefektyvaus veikimo priežastys. Straipsnyje siekiama parodyti, dėl kokių priežasčių prezidentinė valstybės valdymo forma sukuria konfliktinius valdžių santykius, o taip pat aptariama, kokios priežastys lemia neefektyvią parlamentinę valdžios sąrangą. Straipsnyje konkrečiai aptariami prezidentinei valdžios sąrangai būdingi prieštaravimai ir valdžių konfliktai, karts nuo karto kylantys Lietuvos valstybės raidoje. Taip pat pažymima, kad dėl netinkamai sureguliuotų parlamento ir prezidento institucijos santykių parlamentinės daugumos vyriausybės Lietuvoje negali veikti efektyviai, bei pasitaiko atvejų, kai apskritai neįmanoma suformuoti parlamento daugumos vyriausybės. Straipsnyje prieinama prie išvados, kad parlamentinėje valstybės valdymo sistemoje įtvirtinus realiai veikiančią prezidento, kaip politinio ir teisinio rezervo funkciją, parlamentinę politinę demokratiją įmanoma padaryti veiksmingesnę.

Pagrindinės sąvokos: prezidentas, Lietuva, valdymo forma, demokratija.

1. LIETUVOS ŽMONIŲ LŪKESČIAI DĖL DEMOKRATIJOS PLĖTROS IR LIETUVOS VALSTYBĖS VALDYMO FORMA

Atkurdami nepriklausomą demokratinę valstybę Lietuvos žmonės tikėjo, jog laisvais rinkimais išrinktas Seimas ir Prezidentas deramai atstovaus rinkėjų valiai. Tai, kas ne taip seniai – dar prieš atkuriant Lietuvos valstybę – buvo tik idealas, savotiška utopija, dabar yra socialinis faktas. Lietuvos žmonės jau daugiau kaip dešimtmetį gyvena valstybėje, kurios politinė sistema yra sukonstruota remiantis esminiais atstovaujamosios demokratijos kanonais. Nors prabėgo ne tiek daug laiko, tačiau buvusio idealizmo ir tikėjimo, kad demokratiškai išrinkta valstybės valdžia tarnaus teisingumui, rūpinis kiekvienu Lietuvos žmogumi, gerokai sumažėjo. Gana populiari nuomonė, kad į valdžią patekę žmonės labiau rūpinasi asmeniniais ar grupiniais interesais. Atrotrūkis tarp valdžios ir rinkėjų daugelio Lietuvos žmonių supratimu vis

didėja. Konstitucijoje numatyti atstovaujamosios demokratijos institutai lyg ir veikia, bet žmonės ima jais nebepasitikėti – garsiau kalbama apie Lietuvos valstybę, tarnaujančią ne žmogui, bet verslo grupėms ar politiniam elitui.

Vargu ar įmanoma ištrinti iš žmonių sąmonės tikėjimą, kad valdžia turi būti nešališka, privalo vienodai tarnauti visiems visuomenės nariams. Mintis apie nešališką, teisingą valdžią jau vien tik dėl savo idealistiško ir romantiško pobūdžio skatina žmones neprarasti vilties gyventi teisingesnėje valstybėje, būti rinkimų metu politiškai aktyviais ir jei ne dabar, tai bent ateityje išsirinkti tokią valdžią, kuri patenkins jų lūkesčius. Teisingos valdžios lūkestis Lietuvos žmonių sąmonėje nepaisant vyraujančio nusivylimo valdžios veiksmais lieka pakankamai stiprus. Žinodami tai, negalime piktnaudžiauti demokratija ir privalome galvoti ir apie tokią Lietuvos valstybės demokratinių institutų „konstitucinę sąrangą“, arba, kitaip tariant, valstybės valdymo formą, kuri užtikrintų, kad valstybės valdžia tinkamiausiu būdu tarnautų teisingumo idealui. Iš tikrųjų konstitucinė valstybės valdžių sąranga, numatanti skirtingas valdžias su skirtingomis funk-

*Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Teisės filosofijos katedros profesorius.

cijomis, numatanti šių valdžių tarpusavio sąveiką „per stabdžių ir atsvarų mechanizmą“ yra tas instrumentas, kuris turėtų įgyvendinti teisingo demokratinio valdymo formą. Mažai kam kyla abejonų, kad, kai valstybėje valdžia kontroliuoja save, kitaip tariant, kai viena valdžios šaka tinkamai kontroliuoja kitą valdžios šaką, tuomet valstybėje viešpatauja teisė, o kartu daugėja ir teisingumo. Taigi politinės demokratijos tobulinimo strategija tiesiogiai susijusi su valstybės valdymo formos efektyviu veikimu, t. y. deramo konstitucinio valstybės valdžių padalijimo modelio tema.

2. GIOVANI SARTORI APIE PREZIDENTINĘ IR NEEFEKTYVIOS PARLAMENTINĘ („ASAMBLĖJINĘ“) VALSTYBĖS VALDymo FORMŲ YDAS

2.1. Prezidentinė „padalytos valdžios“ (valdžių supriešinimo) valdymo forma ir jos poveikis politinei demokratijai Jungtinėse Amerikos Valstijose (JAV)

Kalbant apie demokratinės valstybės konstitucinę sąrangą ne visada atkreipiamas dėmesys į šios sąrangos praktinį veiksmingumą, kuris tiesiogiai priklauso nuo valdžių padalijimo ir jų santyko modelio. Vieni modeliai lemia geresnį valstybės valdžių funkcionavimą, kiti – blogesnį. Todėl suprantama, kad iš pradžių reikėtų pasiaiškinti, kodėl ir kada tam tikras valdžių padalijimo modelis negali tenkinti veiksmingos politinės sistemos reikalavimų.

Giovani Sartori, garsus italų politologas, pasaulyje žinomas rinkimų sistemų ir demokratijos teorijų kūrėjas, savo knygoje *Lyginamoji konstitucinė inžinerija* [1] nagrinėja įvairias konstitucinio valstybės valdžių padalijimo schemas. Svarbiausia, kad jis neapsiriboja atskirų konstitucinių modelių požymių aptarimu, bet kartu siekia parodyti, kaip jie veikia demokratinį valstybės procesą, t. y. siekia atskleisti teigiamas ar neigiamas įtakas pačiai politinei demokratijai.

Vertindamas JAV konstitucinę valdžių sąveikos veikimą ir jos poveikį politinei demokratijai G. Sartori skiria dvi sąvokas: pirmoji – „valdžių atskyrimas ir padalijimas“ (angl. *division-separation of power*) ir antroji – „padalytoji valdžia“ (angl. *divided power*). Pirmoji sąvoka išreiškia tokia JAV valdžių sąveiką, kai Kongresas ir Prezidentas, atstovaudami dviems skirtingoms valdžioms, tarpusavyje nekonfliktuoja ir vykdo „vieningą politiką“. Anot G. Sartori, taip esti tuomet, kai JAV konstitucinėje praktikoje „ta pati dauguma kontroliuoja ir vykdomąją valdžią, ir Kongresą“. „Tokia buvo pusantrų šimtmečio JAV valdymo ir teorija, ir praktika“ [1, p. 96–98]. Tuo pat metu Sartori pažymi, kad JAV praktikoje yra periodų, kai įsigali konfliktinis „padalytos valdžios modelis“. 1954 metais, taip pat ir 1957-aisiais, „Eisenhoweris buvo pirmasis prezidentas, per septyniolika metų turėjęs reikalą su opozicinės partijos kontroliuojamu Kongresu“. Vėliau, „1955–1992 metais, valdymas buvo padalytas dvidešimt šešerius iš trisdešimt aštuonerių metų“, o „nuo 1969-ųjų iki 1992-ųjų valdymas buvo padalytas dvidešimt iš dvidešimt ketverių metų“ [1, p. 97]. Tokia „padalytosios valdžios“ struktūra, kaip pabrėžia G. Sartori, yra ydinga tuo, kad „prieš mūsų akis atskleidžia

suskilusią, susipriešinusią politinę bendruomenę, kurios kiekviena iš dviejų svarbiausiųjų sudedamųjų dalių savo rinkiminį interesą apskritai suvokia kaip kitos institucijos nesėkmę. Demokratų kontroliuojamam Kongresui palaikyti prezidentą respublikoną tolygu šauktis dar vienos prezidento respublikono kadencijos. Ir atvirkščiai, mažumą (Kongrese) turintis prezidentas, siekiantis atkurti nepadalytą valdymą, negali neišsiversti nekaltinės Kongreso“ [1, p. 98].

Suprantama, didelių partijų konfrontacija valdžios olimpe, jų siekis eliminuoti savo politinius oponentus tam panaudojant visas įmanomas priemones, komplikuoja politinių sprendimų priėmimo galimybę, sukelia valdžios ir piliečių susvetimėjimą, kenkia visam demokratiniam procesui. Šiuo metu Jungtinėse Amerikos Valstijose itin jautri karo Irake tema aktyviai virsta politinių spekuliacijų objektu, kovos dėl valdžios instrumentu. Žvelgiant į šią amerikiečių politinės kasdienybės panoramą, sunku nesutikti su Giovanni Sartori išvadomis apie prezidentinėje JAV konstitucinėje sąrangoje „padalytosios valdžios“ ydas, trukdančias valstybės valdymą padaryti efektyvą, kenkiančias valdžios prestižui bei kuriančias sąlygas politizuotiems rinkėjų lūkesčiams susiformuoti.

2.2 „Asamblėjinio valdymo“ (neefektyvaus parlamentarizmo) forma ir jos požymiai

G. Sartori teigia, kad „šiuo metu dauguma postkomunistinio parlamentarizmo atvejų yra asamblėjos tipo“ [1, p. 117]. Asamblėjos valdymu jis vadina „grynąjį parlamentarizmą“, kuriame vyriausybės veiklos efektyvumas yra komplikuojamas dėl didelės parlamento politinės fragmentacijos ir skiria jį nuo Didžiosios Britanijos parlamentinės sistemos, kurioje „nepasitikėjimo votumai“ Vyriausybei yra retenybė, arba Europos žemyno daugiapartinės parlamentinės sistemos, kuriose „vyriausybės paprastai sudaro koalicijas“ ir kurios „sugeba išspręsti nesutarimus... pačiuose kabinetuose“ [1, p. 117]. Anot šio autoriaus, asamblėjinis valdymas vyriausybės formavimo konstitucinės procedūros požiūriu yra parlamentinis valdymas, kadangi vyriausybę formuoja daugelio parlamentinių frakcijų koalicija. Tačiau tokios parlamentinės vyriausybės normalus veikimas priklauso nuo tvirtos koalicijos partnerių sutarimo dėl politikos prioritetų. Tačiau, anot G. Sartori, kitaip nei pavyzdžiui, Didžiosios Britanijos parlamentinis valdymas, kur labiau ryškus Premjero vienijantis vaidmuo, asamblėjinio parlamento daugumos koalicijos valdymo atveju valstybės valdžia „yra ne suvienyta, o išblaškyta ir atomizuota“, „atsakomybė apskritai išstipsta“, „partinė drausmė svyruoja nuo prastos iki visiškai jos nebuvimo“, „ministrai pirmininkai ir jų kabinetai greitai ir ryžtingai veikti negali“, „koalicijos retai išsprendžia savo nesutarimus“, „vyriausybės niekada negali veikti ir kalbėti vienu, aiškiu balsu“. Ir pagaliau tokiam valdymui yra būdinga tai, kad „vyriausybės kartą per metus ar net dažniau su pasigardžiovimu suvalgomos“ [1, p. 118].

Sutikdami su Giovanni Sartori išvardytais asamblėjinio parlamentinio valdymo požymiais, nesunkiai galime įvardyti ir visų šių asamblėjinio valdymo negerovių pagrindinę priežastį. Kiekviena partija – parlamentinės koalicijos narė

– paprastai atstovauja savo rinkėjams, sau artimoms interesų grupėms ir todėl turi ypatingų politinių siekių. Kai parlamentinės koalicijos partijų interesai skirtingi, kai jų požiūriai į vyriausybės veiklos prioritetus ima konfliktuoti, vyriausybės veikla neišvengiamai yra paralyžuojama. Valdančiosios parlamentinės koalicijos vidiniai nesutarimai, kylantys viešumon, neigiamai veikia piliečių nuomonę apie parlamentinę demokratiją, mažina žmonių pasitikėjimą visa valstybės politine sąranga. Kita vertus, tarp parlamentinių partijų vykstant konfliktinėms atviroms ir užkulisinėms diskusijoms dėl politinės įtakos menkėja valdžios veiksmų efektyvumas, jos tiesioginių išpareigojimų rinkėjams vykdymas. Suprantama, tokia padėtis nekelia demokratijos prestižo.

3. „PADALYTOS VALDŽIOS“ IR „ASAMBLĖJINIO“ VALDYMO NEIGIAMOS APRAIŠKOS LIETUVOS POLITINĖJE DEMOKRATIJOJE

3.1. Prezidento teisinio statuso dvilypumas vykdomos valdžios sąraigoje kaip institucinio konflikto tarp valdžios šakų teisinė prielaida

Turbūt ne vienas Lietuvos žmogus pritartų minčiai, kad aukščiausiųjų valdžių santykiai Lietuvos valstybėje nėra tinkamai sureguliuoti. Apie tai byloja konfliktai, kylantys tarp Seimo ir Prezidento ar Seimo ir Vyriausybės. Valdžių santykius, kaip žinoma, lemia pasirinkta valstybės valdymo forma.

Kalbant apie Lietuvos valstybės valdymo formą ir Lietuvos Respublikos Prezidento teisinį statusą joje minėtinos Egidijaus Kūrio mintys: „<...> Lietuvos Respublikos Konstitucija pasiekė labai daug – buvo rastos kompromisinės formuluotės, neleidžiančios Lietuvos valstybės formos priskirti nei griežtai prezidentiniam, nei grynai parlamentiniam tipui. Nors šiuo atveju buvo akivaizdžių neatitikimų Prancūzijos „pusiau prezidentiniam“ modeliui – būtent toks pavadinimas labiausiai prigijo apibūdinant Lietuvos valstybės valdymo būdą“ [2, p. 41]. Kaip rodo konstitucinė praktika, kategoriškai teigti, kad Lietuvoje veikia pusiau prezidentinė valdymo forma, nėra visiškai tikslu. Egidijus Jarašiūnas, nuosekliai išnagrinėjęs šį klausimą, teigia, kad galimos dvi išeitys: „priskirti Lietuvos valstybės valdymo formą pusiau prezidentinei, kuri savo bruožais yra priartėjusi prie parlamentinės valdymo formos...“ arba remiantis Konstitucinio Teismo aiškinimu, konstatuoti, kad „Lietuvos valdymo forma priskirtina parlamentinei respublikai, turinčiai pusiau prezidentinės respublikos bruožų...“ [3, p. 183]. Nepaisant to, kad pacituotos vieno ir kito konstitucinės teisės specialisto nuomonės apie Lietuvos valstybės valdymo formą skiriasi, joms abiems galėtų būti bendra tai, kad pripažįstama tam tikra valstybės prezidento kompetencija, būdinga ir prezidentinei respublikai.

Taigi manant, kad Lietuvos valstybės valdymo sąraigoje Prezidentas gali turėti tam tikrų įgaliojimų, būdingų prezidentinei respublikai, reikėtų pasiaiškinti, kokie tai įgaliojimai ir kokią įtaką jie daro ar gali daryti visam politiniam procesui bei valdžios veiksmingumui. Tuo tikslu iš pradžių būtina patikslinti, koks yra Lietuvos Respublikos Prezidento

konstitucinis statusas šioje valstybės valdymo sistemoje.

Prezidento konstitucinio statuso nustatymo problema praktiniu aspektu tapo labai aktuali 1998 metais, po eilinių Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų. Tuomet 1998 metų pabaigoje, kilo aštri politinio lygmens diskusija, ar 1996-aisiais suformuota Lietuvos Respublikos Vyriausybė neprivalo įvykus Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimams atsistatydinti, o Prezidentas – formuoti naują Vyriausybę ir veikti praktiškai kaip prezidentinės vyriausybės vadovas.

Konstituciniame Teisme nagrinėjant šį klausimą paaiškėjo, kokių laipsnių Prezidento institucija yra priskirtina vykdomajai valdžios šakai. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 1998 m. sausio 10 d. nutarime [4] nustatė, kad remiantis konstituciniu valstybės valdžių padalijimo modeliu, numatytu Konstitucijoje [5 straipsnis] Prezidentas „yra vykdomosios valdžios dalis“. Tačiau Konstitucinis Teismas neprilygino Prezidento įgaliojimų prezidentinės respublikos prezidentui. Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad „Prezidentas yra valstybės vadovas, jis atstovauja valstybei ir daro visa, kas jam pavesta Konstitucijos ir įstatymų, o Vyriausybė yra vykdomoji tvarkomoji šalies institucija“.

Minėtame nutarime Konstitucinis Teismas vertindamas po įvykusių Prezidento rinkimų iki rinkimų suformuotos Vyriausybės tolesnio veikimo legitimumo temą, labiau konkretizavo Prezidento, kaip valstybės vadovo, ir Vyriausybės santykių pobūdį. Tuomet Vyriausybė teigė, kad 1997 metų pabaigoje įvykus Prezidento rinkimams, jos įgaliojimus veikti iki 2000 naujų Seimo rinkimų ir naujos Vyriausybės sudarymo, patvirtindamas Vyriausybės programą 1997–2000 metų laikotarpiui, apibrėžė Lietuvos Respublikos Seimas. Atsakydamas pareiškėjui Konstitucinis Teismas nustatė, kad įvykus Prezidento rinkimams pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją Vyriausybė privalo „išreikšdama pagarbą valstybės vadovo institucijai, grąžinti įgaliojimus“, bet šis įgaliojimų grąžinimas nereiškia jos atsistatydinimo. Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad naujai išrinktas Lietuvos Respublikos Prezidentas privalo iki tol buvusio Ministro Pirmininko kandidatūrą teikti Seimui pakartotinai tvirtinti premjero postą. Tai, anot Konstitucinio Teismo, „yra ne tik tarpinstitucinio mandagumo išraiška“. Tokiu būdu Lietuvos Respublikos Prezidentas patikrina, „ar Seimas ir toliau pasitiki Vyriausybę“. Kaip matyti, pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos reikalavimus naujai išrinktas Prezidentas savo valia ir galia iš principo negali inicijuoti Vyriausybės vadovo ir Vyriausybės veiklos programos pokyčių. Daugiausiai ką jis gali ir privalo padaryti – įgalinti Seimą pakartotinai reikšti savo pasitikėjimą veikiančia Vyriausybe ir jos programa arba jo nereikšti.

Kiti Konstitucinio Teismo nustatyti Prezidento teisiųjų galių komponentai byloja, kad Prezidento vaidmuo Vyriausybės sąraigoje vis dėlto nėra arba bent gali nebūti vien tik nominalus. Konstitucinis Teismas minėtame nutarime įvardijo teisinius pagrindus ir visas realias Prezidento galimybes daryti poveikį Vyriausybės vykdomai politikai. Svarbiausias Prezidento aktyvaus konstitucinio statuso teisinis pagrindas, kurį būtų galima įvardyti remiantis Konstitucinio Teismo nutarimu, yra tas, kad Lietuvos Respublikos Prezidentas, kaip tiesioginiais rinkimais renkamas valstybės vadovas,

turi „savo programinių siekių“. Kitaip tariant, Konstitucinis Teismas akcentavo, kad rinkėjai, rinkdami Respublikos Prezidentą, kartu balsuoja ir už jo programinius siekius, kuriuos vėliau Prezidentas, vykdydamas numatytas funkcijas, privalo įgyvendinti. Konstitucinis Teismas įvardijo ir kai kurias Prezidento programinių siekių įgyvendinimo konstitucines procedūrinės formas: a) teikti atitinkamus įstatymų projektus; b) grąžinti pakartotinai svarstyti Seimo priimtus įstatymus (veto teisė); c) kreiptis į Konstitucinį Teismą dėl Vyriausybės aktų atitikimo Konstitucijai ir įstatymams; d) pranešti apie padėtį Lietuvoje, šalies vidaus ar užsienio politiką. Kaip matyti iš Konstitucinio Teismo išdėstytų argumentų, darytina išvada, kad, nors Prezidentas Lietuvos valstybės konstitucinėje valdžių sąrangoje neturi galimybių formuoti savo pasitikėjimo Vyriausybę ir veikti kaip prezidentinės vyriausybės vadovas, tačiau jis vis dėlto yra įgaliojtas turėti programinių siekių ir per konstitucijoje numatytas teises procedūrinės formas juos įgyvendinti.

Vertinant Konstitucinio Teismo nutarime nustatytą Prezidento funkciją vykdomosios valdžios sąrangoje, neįmanoma nepastebėti Prezidento teisinio statuso dvilypumo. Viena vertus, Prezidentas neturi galios keisti Vyriausybės vadovo ir Vyriausybės vykdomos programos, bet, kita vertus, naujai išrinktas Prezidentas turi konstitucinius įgaliojimus įgyvendinti savo programinius siekius.

3.2. „Padalyta valdžia“ Prezidento ir valdančiosios Parlamento daugumos santykiuose ir jos neigiama įtaka politinei demokratijai Lietuvoje

Lietuvos Respublikos Prezidento konstitucinė formalinė galimybė turėti savo programinių siekių ir daryti įtaką Vyriausybės veiklai gali turėti visiškai realių politinių pasekmių, kurios būdingos prezidentinėms sistemoms. Kaip teigia E. Jarašiūnas, „prezidentinis valdymas grindžiamas tautos valia, išreikšta tiek renkant parlamentą, tiek renkant prezidentą; šie rinkimai yra abiejų institucijų legitimumo pagrindas“ [3, p. 164]. Iš tikrųjų po tiesioginių rinkimų į Seimą susiformavusi parlamentinė dauguma įgyja teisę formuoti Vyriausybę ir vykdyti parlamento daugumos remiamą Vyriausybės programą. Savo ruožtu kiekvienas tiesiogiai renkamas Lietuvos Respublikos Prezidentas iš rinkėjų gauna įgaliojimus įgyvendinti savo „programinius siekius“. Jis gali juos realizuoti per Konstitucijoje numatytas ir anksčiau išvardytas procedūras. Konstitucijoje nėra numatyta, kuri programa: Prezidento ar parlamentinės daugumos Vyriausybės, turi aukštesnę juridinę galią – tai priklauso nuo paties Prezidento valios. Anot E. Jarašiūno, „jis gali būti aktyvus ir pasyvus“ [3, p. 183]. Todėl visų pirma hipotetiškai tikėtina tokia situacija, kai parlamentinės daugumos Vyriausybės programos ir Prezidento programos atskiros nuostatos (tiesioginiai įsipareigojimai rinkėjams) gali nesutapti. O tai savo ruožtu reiškia, kad Lietuvos Respublikos Konstitucijoje yra užprogramuota valstybės valdžių Prezidento ir Parlamento daugumos bei jos palaikomos Vyriausybės konflikto galimybė, kai šios dvi valdžios institucijos skirtingai supranta savo įsipareigojimus rinkėjams. Žinoma, toks konfliktas būtų mažai tikėtinas, jei prezidento rinkimus laimėtų valdančiosios

politinės daugumos remiamas kandidatas, kuris, beje, savo rinkiminiais programiniais siekiais deklaruotų tokias pat ar panašias idėjas, kaip ir valdančioji parlamento dauguma. Tačiau gali būti ir taip, kad rinkimus į prezidento postą laimi opozicijos valdančiajai parlamentinei daugumai partijos remiamas kandidatas arba netgi nepartinis kandidatas. Būtent tada valstybės valdžių nesutarimo ar konflikto galimybė tampa ypač tikėtina. Ir, svarbiausia – šalies Prezidento ir Seimo konfliktiniai santykiai skatina pačios valstybės valdymo formos transformaciją arba E. Jarašiūno žodžiais tariant, „dreifavimą“ [3, p. 183] ryškaus pusiau prezidentinio ar netgi prezidentinio modelio link.

Vertinant remiantis konstitucinės teisės mokslo kriterijais Lietuvos valdžių (Prezidento ir parlamentinės daugumos Vyriausybės) santykius, galima būtų teigti, kad prezidento ir parlamentinės daugumos konfliktiniai santykiai galėtų būti apibūdinti būtent kaip „padalytosios valdžios“ konstitucinė konstrukcija. Tai, anot G. Sartori, būtų nenormalios valstybės valdžios padalijimo forma, kuri lemtų skirtingų valdžios šakų faktinio konflikto galimybę ir veikiančios valdžios neefektyvumą. Tokio vertinimo galimybę patvirtina Lietuvos valstybės politinio gyvenimo pavyzdžiai, kai Lietuvos Respublikos Prezidentas ir Seimo dauguma atstovauja skirtingoms politinėms jėgoms. Antai 1997 metų Prezidento rinkimuose laimėjęs Valdas Adamkus turėjo didelių ambicijų įgyvendinti savo rinkiminius pažadus. Negalėdamas formuoti savo pasitikėjimo Vyriausybės (tokią galimybę, kaip minėta, eliminavo Konstitucinio teismo nutarimas, konstatavęs, kad Vyriausybę sudaro parlamento dauguma) Prezidentas Valdas Adamkus savo rinkiminę programą išdėstė 1999 metų pradžioje skaitydamas Seime metinį pranešimą apie padėtį Lietuvoje, Lietuvos Respublikos vidaus ir užsienio politiką, kaip tai numato Konstitucijos 84 straipsnio 18 punktas. Metiniame pranešime Prezidentas pareiškė, kad „atstovaus ne atskiroms politinėms partijoms ar ūkinėms grupuotėms, bet visų piliečių interesams“. Kartu jis pripažino, kad nepaisant jo „ypač didelės moralinės ir politinės atsakomybės, kurią uždeda Konstitucija, Prezidentas, kaip valstybės vadovas, turi „tik ribotas galias šiai atsakomybei pateisinti“ [5]. Atsižvelgdamas į savo ribotas politines galimybes Prezidentas Valdas Adamkus pakvietė Seimo narius „atvirai keistis skirtingomis nuomonėmis, diskutuoti“ ir „atrados sprendimus, sąžiningai juos įgyvendinti žmonių gerovei ir valstybės labui“. Tolesni įvykiai parodė, kad Prezidento rinkiminiai siekiai išdėstyti metiniame pranešime, netapo Vyriausybės programos sudėtine dalimi. Tarp Seimo daugumos palaikomos Vyriausybės ir Prezidento Valdo Adamkaus vyko ne dialogas, o konfrontacija, kuri baigėsi tuo, kad jau 2000 metų pavasarį Prezidentas Valdas Adamkus viešai pareiškė nepasitikėjimą Vyriausybės vadovu Gediminu Vagnoriumi, kuris po šio Prezidento pareiškimo atsistatydino.

Lietuvos žmonės gali prisiminti ir daugiau politinių peripetijų, susijusių su prezidentinės institucijos ir valdančiosios Seimo daugumos konfrontacija. Tokiais atvejais visuomenės politinės simpatijos ir antipatijos pasidalija į dvi priešiškas stovyklas. Viena visuomenės dalis stoji Prezidento, kita – parlamentinės daugumos ir jos suformuotos Vyriausybės pusėn. Negali būti abejonių, kad toks visuomenės politinis

susipriešinimas, kai viena visuomenės dalis neieško kompromisų su kita, bet kategoriškai reikalauja, kad kitai visuomenės daliai atstovaujantys politikai pasitrauktų iš postų ar apskritai iš politikos, nestiprina demokratijos pagrindų. Tai neigiamos demokratijos pamokos Lietuvos politinėje padangėje. Visiškai akivaizdu, kad šios neigiamos demokratijos, tautos radikalaus supriešinimo priežastys slypi ne tiek mūsų politinėje kultūroje ar menkoje demokratinėje patirtyje, bet būtent pačioje konstitucinėje valstybės valdžių sąrangoje su „prezidentinio valdymo modelio ypatumais“. Konstitucinės prielaidos valstybės valdžių konfliktui virsta realiais valdžių konfliktais ir nuožmiu visuomenės politiniu susiskaidymu.

3.3. „Asamblėjinė“ parlamentinė demokratija – vykdomosios valdžios amorfiškumo priežastis Lietuvoje

Pastaruoju metu Lietuvoje prezidento institucijos ir parlamentinės vyriausybės santykiai nėra priešiški. Prezidento ir vykdomosios valdžios pozicijos Lietuvos valstybės vidaus ir užsienio politikoje nėra „draskomos“ priešišku programinių nuostatų. Šį vieningumą visų pirma lemia atitinkama prezidento politinė valia, atitinkanti prezidento institucijos misiją „laiduoti valdžios institucijų sąveiką“ parlamentinėje valstybės valdymo formoje. Prezidento institucija jau privalo skaitytis su konstitucine patirtimi, su galima sakyti, susiformavusiu konstituciniu papročiu, įpareigojančiu prezidentą paisyti parlamentinės valdymo formos reikalavimų. Šie reikalavimai išplaukia iš atitinkamų konstitucinių nuostatų. Šiuo atžvilgiu galima pritarti Gediminui Mesoniui, kuris mano, kad pagal galiojančią konstitucinę Paralamanto ir Vyriausybės santykių reguliavimą „...egzistuojanti valdymo forma gali būti įvardyta tik kaip parlamentinė respublika“ [6, p. 150]. Nors Prezidentas, pasirinkdamas kandidatūrą į Premjero postą, atrodytų laisvas, tačiau jis privalo derinti šį pasirinkimą su Seimo dauguma, siūlyti Seimui pritarti jau aptartai Ministro pirmininko kandidatūrai ir atlikti kitus konstitucijoje numatytus žingsnius [6, p. 151–152]. Ko gero, tik Prezidento konstituciškai ribotomis galimybėmis galima pagrįsti jo sutikimą pritarti parlamento mažumos remiamai Vyriausybei, kurią sudaro keturios parlamentinės frakcijos: socialdemokratų, valstiečių, liberalų ir pilietinės demokratijos partijų atstovai.

Žvelgiant iš teorinių pozicijų labai svarbu atsakyti į klausimą, kodėl Prezidentui tenka atsisakyti Konstitucijoje laiduojamos teisės būti vienu iš pagrindinių valstybės politikos formavimo dalyviu įgyvendinant savo programinius siekius? Kodėl Prezidentas labiau skatinamas „globoti“ parlamentinės daugumos ar mažumos vyriausybę (tarytum tapti jos vykdomos politikos rėmėju)? Kodėl netgi tuo atveju, kai rinkėjų dauguma ima rimtai abejoti, ar šalies Vyriausybė deramai vykdo savo rinkiminius įsipareigojimus ar netgi yra įsitikinusi ir tikrai žino, kad Vyriausybė daro nepateisinamų klaidų, Prezidentas vis tiek skatinamas neskubėti viešai reikšti nepasitikėjimo Vyriausybės veikla? Atsakymas slypi ne prezidento asmenyje, bet prezidento galiose. Pagrindinė Prezidento, kaip valstybės vadovo, konstitucinė priedermė – užtikrinti valdžios perimamumą ir jos veiklos stabilumą. Prezidentas negali rizikuoti valdžios vakumu. Prezidentui

būtų paprasta viešai pareikšti nepasitikėjimą Vyriausybės vadovui ar visai Vyriausybei ir juos paskatinti atsistatydinti. Kur kas sunkiau iš naujo „suklijuoti“ valdančiąją koaliciją ir suformuoti Vyriausybę. Akivaizdžiausias įrodymas – atvejai, kai tampa nebeįmanoma suformuoti valdančiosios parlamentinės daugumos.

Turbūt mažai kas ginčysis, kad mūsų šalies Prezidentui ne dėl valstybės valdžių efektyvesnės veiklos tenka taikstyti su Seimo mažumos remiamos Vyriausybės sudarymu. Visa tai galima suprasti. Tačiau vargu ar įmanoma rasti teorinį pagrindą tai laikyti politinės demokratijos norma. Pati mažumos Vyriausybė parlamentinėje respublikoje yra savotiškas nesusipratimas. Nesusipratimas dėl to, kad parlamentas formuoja Vyriausybę, bet iš esmės jos neremia (nėra daugumos palaikymo). Kita vertus, negalima nesisikaityti ir su dar vienu labai svarbiu ir net principiniu parlamentinės demokratijos dalyku, kuris gali pasireikšti tada, kai parlamentinės daugumos vyriausybę pavyksta suformuoti. Praradusi daugumos rinkėjų pasitikėjimą, parlamento daugumos (o taip pat ir mažumos) vyriausybė, nors ir turi procedūriškai parlamento deleguotus teisinius įgaliojimus toliau veikti, vis dėlto nuo pasitikėjimo praradimo momento tampa *politiškai* nelegitima. Parlamentinio politinio proceso pagrindų požiūriu susidaro paradoksali situacija: suvereno atstovai – Prezidentas, Seimas – remia Vyriausybę, o rinkėjų dauguma, t. y. pats suverenas – ne. Akivaizdu, kad tokiais atvejais, kai Lietuvos Respublikos Prezidentui svarbiausias tikslas – vyriausybės veiklos stabilumo užtikrinimas ir mažiau svarbus vykdomosios valdžios politinis legitimumas (rinkėjų palaikymo klausimas) – demokratija ima tarnauti ne tautai, bet valdžiai.

Plačiau nesvarstant valdančiosios parlamentinės daugumos politinio legitimumo temas, būtina atsižvelgti į kitą parlamentinės vyriausybės veiklos aplinkybę, kuri liudija apie jos veiksmingumo konstitucines sąlygas. Nepaisant to, kad dėl Prezidento institucijos galių vykdomosios valdžios sąrangoje Lietuvos valstybės valdžių sistema nėra laikytina gryna pokomunistinio tipo parlamentine sistema, tačiau jai veikiant galima įžvelgti ir asamblėjos valdymo bruožų, kai Vyriausybės veiklos perspektyvos priklauso nuo parlamentinių partijų ambicijų. Kad ir kiek prezidentai Lietuvos politiniame gyvenime rūpinasi vyriausybių stabilumu, dėl visų ar tik dėl kai kurių G. Sartori išvardytų priežasčių, vyriausybės griūna. Svarbu ir tai, kad vyriausybių griūtis gali ir priklausyti, ir nepriklausyti nuo prezidento valios. Tokio reiškinio pavyzdžiai ryškūs ir Lietuvoje – Adolfo Šležiavičiaus Vyriausybės griūtis 1996 metų pradžioje. Vyriausybės atstatydinimo akcijoje, kurios pagrindinė varomoji jėga buvo Seimo opozicija, aktyviai pasireiškė Prezidentas Algirdas Brazauskas. Kitas atvejis – Rolando Pakso Vyriausybės griūtis 2001 metų viduryje. Ją nulėmė konfliktiniai santykiai valdančioje koalicijoje, ir Vyriausybės likimas jau nebe priklausė nuo Prezidento valios. Pagaliau, kaip asamblėjinio valdymo pavyzdį, galima paminėti Algirdo Brazausko Vyriausybės atsistatydinimą 2005 metų viduryje. Tąkart Vyriausybės griūtį sukėlė Prezidento reikalavimai, kad atsistatydintų kai kurie ministrai, o po to sekė savaiminis Vyriausybės atsistatydinimas.

Tie, kurie domisi politiniais įvykiais Lietuvoje ir pritaria parlamentinei Vyriausybės formavimo formai bei parlamen-

tinei Vyriausybės atskaitomybei, turbūt sutiktų su teiginiu, kad, viena vertus, parlamentinė vykdomosios valdžios kontrolė mūsų valstybėje nėra veiksminga, tai rodo, kad vyriausybės veikla turi teisinių prielaidų nebūti deramai atsakinga. Ir nesvarbu, ar kalbama apie parlamentinės daugumos, ar parlamentinės mažumos Vyriausybės veiklos kontrolę. Parlamentinės daugumos Vyriausybės veikla dažniausiai yra kontroliuojama tik nominaliai. Jei nėra kokio nors ekstraordinaraus atvejo, pavyzdžiui, bankų griūtis ir pan., parlamento mažuma praktiškai bejėgė pareikšti interpeliaciją Ministrui Pirmininkui ar atskiriems ministrams. Parlamento mažumos Vyriausybės parlamentinė kontrolė natūraliai įgyja itin politizuotą pavidalą. Seimo dauguma tokiomis atvejais turi galimybę kritikuoti Vyriausybės veiklą netgi tuo atveju, jei tam nėra rimto pagrindo. O svarbiausia – savo kritiką turi galimybę paremti atitinkamais Seimo sprendimais. Žinant, kad Vyriausybės kritiką ir Seimo sprendimus paprasčiausiai gali nulemti politinė konjunkтура, artėjantys rinkimai ir mažumos vyriausybės parlamentinė kontrolė įgyja nepageidautiną pavidalą. Kai Vyriausybės, kaip valstybės centrinės valdžios instituto, veikla rimtai nekontroliuojama, ji ima priklausyti nuo Vyriausybės narių ir Vyriausybės vadovo valios savybių bei kompetencijos bei vidinių peripetijų valdančioje parlamentinėje koalicijoje. Žinant, kad valstybės valdžią visada vykdo žmonės su visomis žmonėms būdingomis teigiamomis charakterio savybėmis ar silpnybėmis, galima teigti, kad asamblėjinė parlamentinė vykdomosios valdžios nominali ir politizuota kontrolė yra vienas svarbiausių veiksmų valdžios savivalei ir amorfiškumui klestėti. Tokiais atvejais valstybėje dėsningai ima formuotis iškreipta poliarchinė valstybės valdymo struktūra. Valdžia savivaldos lygmeniu gali spręsti klausimus nepaisydama valstybės interesų. Centrinės valdžios atskiros žinybos gali vykdyti nepriklausomą politiką, kuri ima tarnauti veikiau ne nacionaliniams, bet korporatyviniams interesams. Pagaliau formuojasi ir tokie reiškiniai, kai valstybės žinybos, turinčios priedermę užtikrinti valstybėje įstatymo viršenybę, įsivelia į komercinius santykius su privačiomis struktūromis. Visi šie atvejai, kuriems nesunku surasti atitikmenis Lietuvos politiniame procese, rodo, kad politinė demokratija, t. y. piliečių valdžia, yra neveiksminga. O pagrindinė šio neveiksmingumo priežastis – centrinės valdžios amorfiškumas, kurį sukelia asamblėjinė parlamentinės demokratijos forma.

4. VALSTYBĖS PREZIDENTAS KAIP PARLAMENTINĖS DEMOKRATIJOS EFEKTYVAUS VEIKIMO GARANTAS

Akivaizdu, kad būtina ieškoti konstitucinių priemonių, kurios padėtų Lietuvoje išvengti valdžios šakų supriešinimo, Vyriausybės ir Parlamento darbą padarytų efektyvesnį. Reikia manyti, kad tos pačios konstitucinės reformos ir pačią parlamentinę demokratiją Lietuvoje padarytų veiksmingesnę. Idomu, kad kilus kokiai nors politinei krizei, Lietuvoje iš karto pasigirsta nuomonių, kaip tos ar kitos krizės galima būtų išvengti. Kartais siūloma atsakyti prezidento tiesioginių rinkimų – rinkti Prezidentą Seime. Parlamente išrinktas Prezidentas neabejotinai būtų saistomas įsipareigojimų par-

lamentui. Tada, ko gero, dramatiškų parlamento ir prezidento politinių konfliktų pavyktų išvengti. Bet ar tai pagerintų parlamento veiklos efektyvumą, padidintų jo atsakomybę rinkėjams? Ar tai pasitarnautų pasitikėjimo valdžia ir demokratijos institutais sustiprinimui? Vargu, ar žengiant tokiu keliu asamblėjos valdymo bruožai išnyktų. Priešingai – parlamento frakcijos turėtų dar didesnę pagrindą savo politinį vaidmenį pervertinti ir menkinti politinės valdžios vieningumą. Interesų grupių antagonistiški konfliktai, elitų bekompromisė ir nekorektiška kova dėl valdžios ir toliau klestėtų.

Kur kas labiau tikėtina, kad stiprinant parlamento veiklos efektyvumą įmanoma konstruktyviai panaudoti pačią prezidento instituciją. Suprantama, prezidentui parlamentinėje demokratijoje visų pirma tektų valstybės moralinio autoriteto vaidmuo. Ir tai yra nepaprastai svarbu. Prezidentas privalėtų veikti kaip parlamente ir visuomenėje pasireiškiančių skirtingų ir net konkuruojančių politinių jėgų taikytojas.

Kalbant apie prezidento institucijos moralinį autoritetą liberalioje demokratijoje, vargu ar pakanka apsiriboti vien moraliai nepriekaištingos asmenybės išrinkimu į valstybės prezidento postą. Kai ant vienos svarstyklių lėkštės gula materialus grupių interesas, o ant kitos lėkštės – valstybės prezidento nominalus autoritetas, labai dėsninga tikėtis, kad vis dėlto nusvers grupių interesas, nes jis materialiu požiūriu yra „veiksmingesnis“. Be to, panaudojant politinės demagogijos ir technologijos priemones, galima bet kurį visuomenės autoritetą, visuomenės akimis žiūrint, paversti menkysta. Taigi moralinis prezidento autoritetas tiesiogiai priklauso ne vien nuo to, kaip jis kviečia politines parlamento frakcijas ar kitas konfliktuojančias socialines grupes susitaikyti, bet ir nuo to, ar šios frakcijos jaučia prezidento moralinį kvietimo jėgą. Kitaip tariant, prezidentas vis dėlto privalo turėti tam tikrą politinę ir teisinę galią veikti parlamentą – konkuruojančių visuomenės interesų grupių atstovą –kad šis veiktų energingai ne tik atskirų interesų, bet ir bendro visuomenės gerio labui.

Kita vertus, nereikėtų pamiršti, kad valstybėje esama nacionalinio lygmens valstybės funkcijų, kurių vykdymas negali būti įveltas į politinę konkurenciją. Natūralu, kad politiniu ir konstituciniu lygiu jos visiškai dėsningai gali būti patikėtos vykdyti nacionaliniams interesams tiesiogiai atstovaujančiai valstybės vadovo institucijai – prezidentui. Visi gyventojai, nepaisant jų politinio pasirinkimo, yra vienodai suinteresuoti visuomenine rimtimi ir nacionaliniu saugumu. Valstybė, nepaisydama politinių interesų visuomenėje įvairovės, privalo užtikrinti socialinį integralumą ypač tuo metu, kai gresia socialinė suirutė ar intervencija iš išorės. Tokią nacionalinių valstybės tikslų sritį įvardija M. Rōmeris: „Mes žinome, kad specifinių socialinių valstybės tikslų sritis yra labai siaura; tai yra socialinė tvarka ir taika bei išorinė apsauga (policija plačiąja prasme su civiliniu ir baudžiamuoju teismu bei ginkluotas teritorijos gynimas)“ [7, p. 252].

„Padalytos valdžios“ ir „asamblėjos valdymo“ apraiškos Lietuvos valstybės pastarųjų metų politiniame gyvenime rodo, kad Lietuvos valstybės „parlamentinis valdymas su pusiau prezidentinio modelio ypatumais“ galėtų ir turėtų būti tobulinamas koreguojant prezidento teisinį statusą. Tai būtų galima padaryti atsižvelgiant į kitų Europos parlamento

valstybių, turinčių prezidento institucijų patirtį. Prancūzijos Konstitucijos II skyriaus 5 straipsnio pirmoji pastraipa skelbia: „Respublikos Prezidentas vykdo konstitucinę priežiūrą“. P. Ardant nuomone, šios Prezidento funkcijos, t. y. teisė paleisti parlamentą (12 str.), arba vadinamoji „diktatūros visuomenei gelbėti“ įvedimo teisė (16 str.) yra Prezidento prerogatyva, bet pastarosios nesuteikia valstybės valdymo įgaliojimų [8, p. 63, 64]. Ko gero, galima pritarti P. Ardant, kad tai nėra valstybės valdymo įgaliojimai, suteikiantys teisę Prezidentui perimti Parlamento įstatymų leidybos ir kitų funkcijų. Prancūzijos Prezidentas, prisidengdamas visuomenės gelbėtojo aureole, negali įvesti vienasmenės valdžios, pats leisti įstatymus, pats juos vykdyti. Tačiau pažymėtina, kad parlamentinės krizės ar visuomeninės sumaišties metu Prezidentas yra procedūriškai įgaliojamas veikti kaip visos visuomenės atstovas. Prezidentas tarsi rezervinė politinė figūra ima veikti tada, kai kitos valdžios objektyviai nebegali normaliai vykdyti savo funkcijų.

Panašų požiūrį į prezidentinės valdžios kompetenciją parlamentinėje sistemoje Vokietijoje dėsto šios šalies konstitucinės teisės specialistai. K. Šleichas teigia, kad Vokietijos Konstitucijoje yra numatytos trys Prezidento funkcijos: integracijos, politinio rezervo ir teisinio rezervo [9, p. 231]. Atlikdamas integracijos funkciją, Federalinis prezidentas įkūnija visuomenės politinę vienybę, bet tai nereiškia, kad Prezidentas šią vienybę kuria pagal savo numatytą modelį. K. Šleichas pabrėžia: „Tačiau Federalinio prezidento integruojanti funkcija nereiškia, kad jis veikia iš ypač aukštų sferų. Pagrindiniame įstatyme nėra aiškaus nurodymo, kuris reikštų, kad Federalinė Vyriausybė atstovauja daugumai, o Federalinis prezidentas – visai tautai“ [9, p. 232]. Tai ne arbitro, bet tarpininko vaidmuo. Prezidentas pats nieko nesprendžia, o tik padeda ieškant kompromiso [9, p. 232]. K. Šleichas atkreipia dėmesį į tai, kad Vokietijos Konstitucijoje nėra Valsybės vadovo termino. Jo nuomone, „politinės valdžios stygius Prezidento dispozicijoje ir yra jo jėgos pagrindas, kuris reiškiasi dvasiniu poveikiu visuomenės politikai. Federalinis prezidentas įkūnija tai, kas jungia visus. Kartu jis įkūnija Konstitucijos dvasią“ [9, p. 232]. Tai ir yra jo integracinė funkcija. Politinio rezervo funkcija, anot K. Šleicho, Vokietijos Prezidentui numatyta krizinių situacijų metu. Vokietijos konstitucinės teisės žinovas šiai funkcijai vykdyti priskiria tokias galimybes: Federalinio kanclerio teikimas (matyt, nebūtinai tenkinantis parlamentinę daugumą – *aut. past.*); Bundestago paleidimas; įstatymo leidybos būtinybės paskelbimas [9, p. 238]. Tas pats autorius, remdamasis Vokietijos Konstitucijos 82 straipsnio pirmosios pastraipos nuostata, kuri įpareigoja Prezidentą rengti įstatymus promulguoti, teigia, kad „Prezidentas, kilus konstitucinei krizei, turi galimybių imtis priemonių, nukreiptų prieš konstitucinės santvarkos pažeidimus. Jis, kaip atsarginis žaidėjas, gali įsijungti tuomet, kai nebelieka kito kelio įveikti antikonstitucinius kitų valdžios organų veiksmus“ [9, p. 232]. Teisinio rezervo funkciją Vokietijos prezidentas vykdo rengdamas įstatymus, skirdamas ministrus ir valstybės aukštuosius pareigūnus.

Kaip matyti, Prancūzijos ir Vokietijos Konstitucijos numato ne tik prezidento moralinę integracinę, bet ir politinio bei teisinio rezervo funkciją. Prezidentas turėdamas

galimybę įsijungti į politinį procesą tik kaip *rezervinė* figūra negali trikdyti parlamentinės vyriausybės darbo. Tokiu būdu išvengiama „padalytos valdžios“ situacijos ir užtikrinamas valdžios vykdomos politikos vieningumas. Atskirai paminėtina Prancūzijos Prezidento nuolatinės Parlamento ir parlamentinės daugumos Vyriausybės priežiūros galimybė, t. y. teisė paleisti Parlamentą tada, kai Prezidentui tai atrodo tikslinga. Galima būtų galvoti, kad parlamentarizmui tai svetima politinė priemonė. Tačiau numatant arba priimant sąlygą, kad prezidentas, paleidęs žemesnius rūmus, neįgyja teisės sudaryti savo vyriausybę, bet privalo skelbti pirmalaikius rinkimus ir vykdomąją valdžią patikėti naujai išrinktai parlamento daugumai, galima tarti, kad prezidento teisė paleisti parlamentą yra jo konstitucinė priemonė užtikrinti politiškai rinkėjams atsakingą viso parlamento ir parlamentinės daugumos vyriausybės veiklą. Taip pat teigtina, kad Prezidento politinio ir teisinio rezervo funkcija parlamentinėje demokratijoje yra paties suvereno – rinkėjų valios – reprezentavimas. Ypač svarbu tai, kad skirtingai nei, tauta, kurios politinės nuostatos neretai priklauso nuo emocijų ar net gaudų, Prezidentas, kaip politinio rezervo konstitucinė figūra, iš šalies stebėdamas parlamento ir vyriausybės veiklą, gali spręsti apie jos kokybę kvalifikuotai, remtis patikima informacija apie valdžios veiksmus ir priimti sprendimą apie parlamento paleidimą tik tuomet, kai tam iš tiesų yra pakankamas politinis pagrindas. Turint omenyje šiuos argumentus, galima teigti, kad parlamentinėje demokratijoje prezidento „superteisė“ paleisti parlamentą nėra svetima parlamentarizmui. Šiuo atžvilgiu labai suprantama Prancūzijos garsaus praėjusio šimtmečio konstitucinės teisės specialisto A. Esmein mintis: „Parlamento paleidimo teisė yra pagrindinis, beveik esminis, parlamentinio valdymo bruožas“ [10, p. 263]. Kita vertus, labiausiai tikėtina, kad parlamentinėje sistemoje prezidentas, disponuodamas parlamento paleidimo teise, neturėtų pagrindo dažnai ja naudotis. Tai lemtų ta aplinkybė, kad parlamento nariai ir valdančioji parlamento dauguma būtų verčiama branginti savo įgytą politinį statusą, stengtis kuo atsakingiau vykdyti patikėtas valstybinio valdymo funkcijas.

Kalbant apie Lietuvos Respublikos Prezidento galimybes vykdyti politinio ir teisinio rezervo funkcijas, galima tarti, kad šios galimybės yra labai ribotos ir net nominalios. Tiesa, Prezidentui suteikti tam tikri realūs svertai daryti poveikį Seimui, bet jie yra pakankamai riboti. Konstitucijos 71 straipsnyje numatyta Prezidento veto teisė – teisė grąžinti Seimui pakartotinai svarstyti Seimo priimtus įstatymus. Kita Prezidento teisė daryti poveikį parlamento veiklai – Konstitucijos 58 straipsnyje numatyta jo teisė skelbti piralaikius Seimo rinkimus, jeigu Seimas per 30 dienų nuo pateikimo nepriima sprendimo dėl Vyriausybės programos arba per 60 dienų po pirmojo pateikimo du kartus iš eilės nepritaria Vyriausybės programai. Kalbant apie pirmos Prezidento galios ribas, pažymėtina, kad Seimas gali neatsižvelgti į Prezidento veto. Pagal Konstitucijos 72 straipsnį pakanka, kad, jei daugiau kaip pusė Seimo narių nepritaria Prezidento siūlomoms įstatymo pataisoms, įstatymas gali būti priimtas ir neatsižvelgiant į Prezidento veto. Kalbant apie Prezidento teisę skelbti pirmalaikius rinkimus, ši teisė yra reali tik tuomet,

kai Seimas, remiantis Konstitucijos 58 straipsniu, nepitaria tos Vyriausybės programai, kurios vadovo kandidatūrai, teikiamai Prezidento, prieš tai pritarė. Anot G. Mesonio, tai tik „teoriškai galima situacija, kai parlamentas (Seimas), priaręs siūlomai premjero kandidatūrai, nepritars šio asmens vadovaujamos Vyriausybės programos nuostatom“ [6, p. 160]. G. Mesonis visiškai pagrįstai laiko „tik hipotetiškai galima situacija“, kai, remiantis Konstitucijos 58 straipsnio 2 dalimi, Vyriausybė siūlo Prezidentui paleisti Seimą, kuris pareiškė nepasitikėjimą Vyriausybe [6, p. 160].

Taigi svarbiausias Lietuvos valstybės parlamentinės sąrangos trūkumas tas, kad Prezidentas negali paleisti Seimo net tada, kai yra įsitikinęs, kad Seimas prarado rinkėjų pasitikėjimą (pavyzdžiui, Prancūzijos atvejis), ir kai Seime stringa politinės daugumos, formuojančios Vyriausybę, susidarymas, kai apskritai ši dauguma nesusidaro neapibrėžtą laiką. Tokiu atveju Prezidentas yra priverstas taikstyti su Seimo mažumos Vyriausybės sudarymu. Lietuvos Respublikos Prezidentas taip pat neturi teisės kreiptis į Konstitucinį teismą dėl atskirų Seimo priimtų aktų konstitucingumo patikrinimo. Suprantama, kad neturėdamas įgaliojimų vykdyti politinio ir teisinio rezervo funkcijų (pavyzdžiui, teisės paleisti Seimą, kai šis dėl savo neapgalvotų veiksmų praranda rinkėjų pasitikėjimą), Prezidentas tik ribotai gali vykdyti ir savo integracinę funkciją. Kiekvienas Seimo narys žino, kad, nepriklausomai nuo jo darbo rezultatų, kadencija būti Seimo nariu – ketveri metai. Ši aplinkybė neišvengiamai lemia tai, kad kiekvienas Seimo narys linkęs rodyti savo išskirtinumą arba, priešingai, – pasyvumą. Seimo nariams tampa sunkiau ieškoti kompromisų ir apskritai priimti kolegialius sprendimus.

Kalbant apie Lietuvos Respublikos Prezidento politinio ir teisinio rezervo funkcijos įtvirtinimą, suteikiant platesnes galimybes Prezidentui paleisti Seimą, negalima nepaisyti pavojaus transformuotis valtybės valdymo formai į grynai prezidentinį modelį. Jau minėjome, kad parlamento paleidimo teisė pati savaime nereiškia prezidentinio modelio esminės savybės. Priešingai – prezidentinio modelio atveju prezidentas neturi teisės paleisti parlamento (JAV). Prezidentinio valdymo grėsmė kyla ne dėl prezidento teisės paleisti parlamentą, bet veikiau dėl prezidentui atsirandančių galimybių piktnaudžiauti savo konstituciniu statusu, siekti sau palankios vyriausybės sudarymo, nesiskaitant su parlamento daugumos valia. Kad taip nenutiktų, be abejo, nepakanka vien konstitucinės sąlygos, įpareigojančios prezidentą paleidžiant parlamentą iš karto skelbti pirmalaikius rinkimus ir patikėti valstybės vairą naujai susiformavusiai parlamentinei daugumai. Būtina, kad pati prezidento institucija būtų kuo mažiau politizuota, kad atstovautų ne kokiai nors vienai politinei jėgai, bet visai visuomenei. O tai ne visada įmanoma, kai prezidento rinkimai yra tiesioginiai, kai prezidentą iškelia viena kuri nors politinė partija ir palaiko tik dalis visuomenės. Todėl Lietuvoje svarstytinas prezidento rinkimų tvarkos pakeitimas, renkant prezidentą ne Seime (tokia rinkimų tvarka turi trūkumų, kuriuos jau minėjome), bet, pavyzdžiui, rinkikų kolegijoje, kurią sudarytų ne tik Seimo nariai, bet ir savivaldybių ir kitų institucijų atstovai.

IŠVADOS

1. Lietuvoje dėl „padalytos (nevieningos) valdžios“ struktūros, t. y. dėl Prezidento institucijos įgaliojimų greita parlamentinės vyriausybės vykdomos programos turėti savo programinių nuostatų valdžių padalijimo procese kartais kyla ar gali kilti konfliktų, – antagonistiški Prezidento institucijos ir valdančios parlamentinės daugumos santykiai. Tokių konfliktų išvengimas priklauso tik nuo prezidento valios ir jo siekio būti aktyviu ar pasyviu vykdomosios valdžios veikloje.

2. Lietuvoje dėl parlamentinės daugumos Vyriausybės veiklos konstitucinės priežiūros netobulumo pastebimi „asamblėjinio valdymo“ (neveiksmingo parlamentarizmo) požymiai. Dėl asamblėjinio valdymo Vyriausybė gali priimti neskaidrius sprendimus, galimos privačių interesų gimdomos konfliktinės valdančiosios koalicijos partnerių situacijos, nepagrįsti vyriausybių atstatydinimai, o taip pat ne visada įmanomas parlamentinės daugumos Vyriausybės sudarymas.

3. Lietuvoje siekiant išvengti „padalytos valdžios“ struktūros veikimo (aukščiausios valdžios institucijų konfliktų, o taip pat užkirsti kelią „asamblėjinio valdymo“ recidyvams (beprasmei ir politizuotai parlamentinių frakcijų kovai dėl išskirtinio dominavimo valdžioje), tikslinga suteikti Prezidentui galių įtakingai vykdyti politinio ir teisinio rezervo funkciją. Tuo tikslu suteikti teisę Prezidentui paleisti Seimą (kai turi pagrindo tvirtinti, kad nėra galimybių suformuoti valdančiosios koalicijos arba kai turi pagrindo tvirtinti, kad Seimas negrįžtamai prarado rinkėjų daugumos pasitikėjimą) ir tuoj pat skelbti pirmalaikius Seimo rinkimus. Taip pat suteikti teisę Prezidentui kreiptis į Konstitucinį Teismą dėl Seimo priimtų įstatymų atitikimo Konstitucijai.

4. Siekiant išvengti Prezidento institucijos politinio angažuotumo kurios nors partijos ar politinės jėgos naudai, tikslinga keisti prezidento rinkimų tvarką renkant prezidentą rinkikų kolegijoje (pvz., Seimo narių, savivaldybių atstovų bendrame posėdyje).

LITERATŪRA

1. Sartori G. Lyginamoji konstitucinė inžinerija. Vilnius: Prada, 2001.
2. Kūris E. Politinių klausimų jurisprudencija ir Konstitucinio Teismo *obiter dicta*: Lietuvos Respublikos Prezidento institucija pagal Konstitucinio Teismo 1998 m. sausio 10 d. nutarimą // Politologija. 1998. Nr. 1(11).
3. Jarašiūnas E. Valstybės valdžios institucijų santykiai ir Konstitucinis Teismas. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003.
4. Valstybės žinios. 1988 m. Nr. 5-99.
5. LR Seimo posėdžių stenograma.
6. Mesonis G. Valstybės valdymo forma konstitucinėje teisėje: Lietuvos Respublika vidurio ir rytų Europos kontekste. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003.
7. Romeris M. Suverenitetas. Vilnius: Prada, 1995.
8. Ардант П. Франция: государственная система. Москва: Юридическая литература, 1994.
9. Шлейх К. Федеральный президент. Государственное

право Германии. Москва, 1994.

10. Esmein A. *Konstitucinės teisės principai*. Kaunas: Teisinių draugija, 1932.

POSSIBILITIES FOR THE IMPROVEMENT OF THE STATUS AND AUTHORITIES OF THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF LITHUANIA IN THE PARLIAMENTARY GOVERNANCE FORMAT

Saulius Arlauskas*

Mykolas Romeris University

S u m m a r y

Lithuanian specialists of politics and law sciences define the governing of Lithuania as semi-presidential. The Constitutional Court of the Republic of Lithuania stated that “in line with the competence of state institutions stipulated in the Constitution of the Republic of Lithuania, the governing model of Lithuania is attributable to parliamentary republic governing form” and furthermore added, that “some of the peculiarities of the so-called mixed (semi-presidential) form of governing were inherent to the governing form of Lithuania.” The article states that regarding the semi-presidential governing model of Lithuania the possibility for a conflict of state powers exists. The directly elected president of the Republic of Lithuania is granted authority to pursue his “program objectives” by the electorate, and it is likely that a situation can arise when the individual provisions of the government program of the parliamentary majority and those of the program of the president (direct obligations to the electors) may differ or even conflict. As Giovanni Sartori, a famous Italian political scientist tested such a form of state powers relations may be called “divided power” and may be separated from the concept of “division and separation of powers.”

It also is stated in the article that the system of state powers of Lithuania is not to be treated as a normal parliamentary system. According to Sartori, it is possible to envisage some features of assemblerism in Lithuanian parliamentarianism: “powers are not united, but scattered and atomized”, “responsibility melts away altogether”, “party discipline varies from poor to entirely non-existent”, “prime ministers and their cabinets are unable to act quickly and decisively”, “coalitions rarely resolve their disagreements”, and “governments can never act and speak in one clear voice.”

It is stated in the article that the constitutions of France and Germany provide for the presidents the integrating function as well as the political reserve function. When having the possibility to join the political process only as a reserve figure, the president cannot hinder the work of the parliamentary government. Thus the “divided situation” is prevented and

the unity of the policy pursued by the authorities is ensured. On the other hand the article stresses that the president of France has the authorities for regulatory supervision of the activity of the parliamentary majority government. It is the right to dissolve the parliament when the president deems advisable. It can be stated that the president’s right to dissolve the parliament is a constitutional means available to the President to ensure political responsibility to the electors’ activities of the entire parliament and the government of the parliamentary majority and to avoid assemblerism.

The conclusion is drawn that without the authorization of the president of Lithuania to perform the functions of the political and legal reserve (e. g. the right to dissolve the Seimas in cases where the latter due to its imprudence loses the trust of electors) the structure of “divided power” and of “assemblerism” in the activities of the state’s authorities can not be supplanted.

Keywords: democracy, president, Lithuania, power separation system.

*Mykolas Romeris University, Faculty of Law, Department of Philosophy of Law, professor.

EUROPOS BENDRIJOS DELIKTINĖS ATSAKOMYBĖS TAIKymo YPATUMAI IR SANTYKIS SU VALSTYBIŲ NARIŲ ATSAKOMYBE DĖL PRIVATIEMS ASMENIMS PADARYTOS ŽALOS

Agnė Vaitkevičiūtė*

*Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Europos Sąjungos teisės katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas (8 5) 271 45 12
Elektroninis paštas avaitkeviciute@dpk.lt*

Pateikta 2007 m. lapkričio 19 d., parengta spausdinti 2008 m. balandžio 25 d.

Santrauka. Šiame straipsnyje analizuojami Europos Bendrijos (toliau – EB) valstybėms narėms bei privatiems asmenims (fiziniais ir juridiniais) – EB teisės subjektams – reikšmingi klausimai – EB deliktinės atsakomybės ir valstybių narių atsakomybės dėl privatiems asmenims padarytos žalos pažeidus EB teisę (toliau – valstybių atsakomybė dėl žalos) panašumai ir skirtumai. Straipsnyje pagrindinis dėmesys skiriamas EB deliktinės atsakomybės sąlygų komentavimui jas lyginant su valstybių atsakomybės dėl žalos sąlygomis.

Straipsnis susideda iš dviejų pagrindinių dalių. Pirmojoje dalyje išskiriami EB deliktinės atsakomybės ir valstybių atsakomybės dėl žalos pagrindiniai panašumai ir skirtumai. Pabrėžiama, jog atsižvelgiant į šių dviejų atsakomybės rūšių prigimtį, galima išskirti daugiau panašumų nei skirtumų. Akcentuojama, kad tam tikrais atvejais galimas ieškinys dėl EB deliktinės atsakomybės ir dėl valstybių atsakomybės dėl žalos taikymo. Antrojoje dalyje dėmesys skiriamas EB deliktinės atsakomybės sąlygų nagrinėjimui. Išskiriama, jog EB deliktinei atsakomybei atsirasti būtina įrodyti keturių atsakomybės sąlygų buvimą: pažeistos EB teisės normos tikslą suteikti teises asmeniui, pažeidimo rimtumą, asmens patirtą žalą ir priežastinį pažeidimo ir žalos ryšį. Tuo tarpu valstybių atsakomybei už žalą atsirasti reikalinga įrodyti, kad pažeista EB teisės norma ketinta suteikti teises asmeniui, pažeidimas yra pakankamai rimtas (akivaizdus) bei egzistuoja tiesioginis priežastinis padaryto pažeidimo ir atsiradusios žalos ryšys. EB deliktinės atsakomybės sąlygos lyginamos su valstybių atsakomybės dėl žalos sąlygomis, įvertinama kiekvienos šių sąlygų svarba privataus asmens teisių apsaugai bei atsakomybės atsiradimui. Straipsnyje taip pat pabrėžiama, kad naujausia Europos Bendrijų Teisingumo Teismo (toliau – Teismas) praktika atskleidė tendenciją suartinti EB deliktinę atsakomybę ir valstybių atsakomybę dėl žalos. Tačiau vis dėlto išliko kai kurių šių dviejų atsakomybės rūšių skirtumų.

Straipsnis baigiamas tiriamų klausimų apibendrinimu, straipsnio pabaigoje pateikiamos pagrindinės išvados.

Pagrindinės sąvokos: Europos Bendrijos deliktinės atsakomybės sąlygos, valstybių atsakomybės dėl žalos sąlygos, neteisėtas EB institucijos elgesys, asmeniui suteikiamos teisės, pakankamai rimtas pažeidimas, diskrecijos teisė, priežastinis pažeidimo ir asmens patirtos žalos ryšys, žala, žalos atlyginimas.

IVADAS

EB deliktinė atsakomybė ir valstybių atsakomybė dėl žalos – tai dvi savarankiškos nesutartinės (deliktinės) atsakomybės rūšys. Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad šios dvi atsakomybės rūšys panašios, tačiau, detalai panagrinėjus kiekvieną jų, randama ir nemažai skirtumų. Praktikoje dažna situacija, kai ne tik EB valstybės narės pažeidžia EB teisę – pavėluoja įgyvendinti direktyvą, netinkamai ją įgyvendina, priima teisės aktą, kuris prieštarauja pirminei ir antrinei

EB teisei dėl nacionalinio teismo priimto sprendimo, kuris yra nesuderinamas su EB teise, asmuo patiria žalą ar kitaip pažeidžiamos EB teisės nuostatos. Lygiai taip pat dažnai ir EB, veikdama per savo institucijas, pažeidžia EB teisės nuostatas – priima antrinės teisės aktą, kuris nepagrįstai apriboja asmens teises. Įvykdžius abu šiuos minėtus pažeidimus, valstybei narei / EB institucijai kyla atsakomybė ir jos atsiradimo pasekmė – pareiga atlyginti privačiam asmeniui dėl tokio EB teisės pažeidimo patirtą žalą.

EB deliktinę atsakomybę reglamentuoja Europos Bendrijos Steigimo Sutarties (toliau – Sutartis) [1] 235 straipsnis bei 288 straipsnio 2 dalis. Atskiros straipsnio, skirtos valstybių atsakomybei dėl žalos, Sutartyje nėra. Tik 1990 metais Teismas, nagrinėdamas *Francovich* bylą [2], pagrindė valstybių

*Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Europos Sąjungos teisės katedros doktorantė.

atsakomybės dėl žalos būtinumą ir suformulavo atsakomybės sąlygas, tikslintas ir plėtotas vėlesnėje Teismo jurisprudencijoje. EB deliktinės atsakomybės sąlygos Sutarties tekste nėra išskirtos. Jos taip pat suformuluotos ir plėtotos Teismo praktikos dėka.

Teisinėje literatūroje lietuvių kalba tiek EB deliktinės atsakomybės, tiek valstybių atsakomybės dėl žalos problematika nėra detaliau analizuojama. Iš literatūros lietuvių kalba galima būtų paminėti autorių kolektyvo (V. Valančiaus, D. Prapiestytės, R. Norkaus) monografiją, kuria taip pat remtasi rašant šį straipsnį – *Procesas Europos Bendrijų Teisingumo Teisme: preliminarus nutarimas*. Užsienio teisinėje literatūroje pateikiamas pakankamai išsamus EB deliktinės atsakomybės nagrinėjimas. Šiuos klausimus nagrinėjo nemažai teisininkų: W. Van Gerven, W. Wils, P. Craig ir G. De Burca, Ch. Vajda, Ch. Hilson, A. G. Toth, J. Steiner ir kai kurie kiti. Daugumą EB deliktinės atsakomybės taikymo klausimų galima rasti Teismo jurisprudencijoje. Vis dėlto, pasigendama EB deliktinės atsakomybės taikymo ypatumų bei santykio su valstybių atsakomybe dėl žalos išsamesnės analizės.

Šio straipsnio tikslas – atskleisti EB deliktinės atsakomybės taikymo ypatumus bei santykį su valstybių atsakomybe dėl žalos didžiausių dėmesį skiriant EB deliktinės atsakomybės sąlygų analizei bei palyginant jas su valstybių atsakomybės dėl žalos sąlygomis.

Tyrimo objektas – EB deliktinės atsakomybės ir valstybių atsakomybės dėl žalos lyginamoji analizė remiantis Teismo praktika, teisės doktrina bei Sutarties nuostatomis.

Tyrimo metodai. Rašant šį straipsnį, naudoti šie mokslinio tyrimo metodai: lyginamasis-analitinis, istorinis, teleologinis, sisteminės analizės.

1. EUROPOS BENDRIJOS DELIKTINĖS ATSAKOMYBĖS IR VALSTYBIŲ ATSAKOMYBĖS DĖL ŽALOS PANAŠUMAI IR SKIRTUMAI

Tiek EB deliktinė atsakomybė, tiek valstybių atsakomybė dėl žalos – dvi savarakiškos deliktinės atsakomybės rūšys, atsirandančios viešosios valdžios institucijoms (tiek EB, tiek nacionalinėms) pažeidus EB teisę [3, p. 266].

EB deliktinės atsakomybės ir valstybių atsakomybės dėl žalos santykio problema tapo ypatingai aktuali po garsaus *Francovich* bylos Teismo sprendimo. Iki to laiko visi valstybių atsakomybės dėl žalos klausimai spęsti nacionaliniuose teismuose, nebuvo ir bendrų atsakomybės sąlygų [4, p. 192; 5]. Po *Francovich* bylos sprendimo ši situacija pasikeitė. Buvo pripažinta, kad valstybių atsakomybė dėl žalos – EB teisės principas, kildinamas iš Sutarties, apibrėžtos šios atsakomybės rūšies sąlygos (35–38, 40–43 dalys). Tačiau minėtoje byloje Teismas tiesiogiai neanalizavo EB deliktinės atsakomybės ir valstybių atsakomybės dėl žalos santykio. Pirmą kartą Teismo jurisprudencijoje šis santykis paminėtas *Brasserie du Pecheur* byloje [6] atsakomybės sąlygų kontekste: sąlygos, kurioms esant atsiranda valstybių atsakomybė dėl žalos, negali skirtis nuo EB deliktinės atsakomybės sąlygų panašiomis aplinkybėmis (42 dalis) (nepaisant to, po šio sprendimo išliko nemažai EB deliktinės atsakomybės ir valstybių atsakomybės dėl žalos skirtumų. Galima manyti,

kad tuo metu Teismas dar nebuvo apsisprendęs, kiek praktikoje būtina suartinti valstybių atsakomybę dėl žalos ir EB deliktinę atsakomybę. Tačiau buvo aišku, kad Teismas pasisako už šių dviejų atsakomybės rūšių supanašėjimą. Taip pat svarbu paminėti, jog Teismas, pradėjęs kurti valstybių atsakomybės dėl žalos doktriną, atraminiu tašku laikė EB deliktinę atsakomybę.) Vėliau tas pats teiginys buvo pakartotas *Bergaderm* byloje [7] bei pridurta, kad šiuose dviejuose teisinės apsaugos lygiuose (EB deliktinėje atsakomybės ir valstybių atsakomybės dėl žalos) asmens teisės turi būti saugomos vienodai (41 dalis). Taigi matome, kad šių dviejų atsakomybės rūšių ryšys patvirtina, jog būtina išsamesnė EB deliktinės atsakomybės ir valstybių atsakomybės dėl žalos pagrindinių skirtumų ir panašumų, atsakomybės sąlygų lyginamoji analizė.

1.1. EB deliktinė atsakomybė ir valstybių atsakomybė dėl žalos – EB teisės kategorijos

Nuostatos, skirtos EB deliktinės atsakomybės teisiniam reglamentavimui, yra įtvirtintos Sutarties 235 straipsnyje ir 288 straipsnio 2 dalyje. Tačiau šiuose Sutarties straipsniuose nerasime EB deliktinės atsakomybės sąlygų – jos suformuluotos ir išplėtotos Teismo praktikos [7; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16]. Tačiau atskiros straipsnio, skirtos valstybių atsakomybei dėl žalos, Sutartyje nėra. Tik 1990 metais Teismas, nagrinėdamas *Francovich* bylą, pagrindė valstybių atsakomybės dėl žalos būtinumą ir suformulavo atsakomybės sąlygas, tikslintas ir plėtotas vėlesnėje Teismo jurisprudencijoje [2; 6; 17; 18; 19; 20; 21; 22; 23]. Taigi valstybių atsakomybė dėl žalos apibūdinta kaip pamatinis EB teisės principas. Todėl apibendrinami galime teigti, jog EB deliktinė atsakomybė ir valstybių atsakomybė dėl žalos – EB teisės kategorijos.

1.2. EB deliktinės atsakomybės ir valstybių atsakomybės dėl žalos skirtumai

Gali būti išskirti šie pagrindiniai EB deliktinės atsakomybės ir valstybių atsakomybės dėl žalos skirtumai: EB ir nacionalinės teisės normų taikymo apimtis, teisminės institucijos, kurios tokius ieškinius nagrinėja bei sąlyga išnaudoti esamas teisines gynybos priemones.

EB ir nacionalinės teisės normų taikymo apimtis. Derėtų pritarti nuomonei, jog privatus asmuo negali paduoti vieno bendro ieškinio prieš valstybę narę ir EB – galimi tik atskiri ieškiniai nacionaliniam teismui ir Teismui [4, p. 193]. Ieškiniams EB deliktinės atsakomybės atveju taikomos tik EB teisės normos, o ieškiniams valstybių atsakomybės dėl žalos atveju taikytinos mišrios – EB ir nacionalinės teisės normos [4, p. 192]. Taip yra todėl, kad ieškinius dėl EB institucijų padarytų EB teisės pažeidimų nagrinėja Teismas. Ieškinius dėl valstybių narių įvykdytų EB teisės normų pažeidimų nagrinėja nacionaliniai teismai, atsižvelgdami į Teismo praktikoje suformuluotus atsakomybės taikymo ypatumus [24, p. 330].

Teisminės institucijos, nagrinėjančios ieškinius. EB deliktinės atsakomybės taikymas – išimtinė Teismo (jeigu kreipiasi valstybė narė) bei Pirmosios Instancijos teismo

(jeigu ieškinį paduoda privatus asmuo) prerogatyva [1, 225 straipsnis; 25, p. 61; 26, 51 straipsnis]. Tačiau ieškinį dėl žalos atlyginimo dėl valstybės narės padaryto EB teisės pažeidimo privatus asmuo gali paduoti tik nacionaliniam teismui [3, p. 266; 4, p. 192]. Trečiasis skirtumas – subjektai, kurių veiksmai yra skundžiami: EB deliktinė atsakomybė atsiranda EB institucijoms pažeidus EB teisės normas (atsakovas tokiose bylose yra EB, atstovaujama institucijos, kurios veiksmais padaryta žala, arba Europos Komisijos, kuri paprastai atstovauja EB teismuose) [25, p. 60], valstybių atsakomybė dėl žalos – už valstybių narių įvykdytą EB teisės pažeidimą.

Nacionalinių teisinės gynybos priemonių išnaudojimo sąlyga. Svarbus EB deliktinės atsakomybės taikymo ypatumas – nacionalinių teisinės gynybos priemonių išnaudojimas [4, p. 198 – 206]. Antai *Kampffmeyer* byloje Teismas pripažino, jog asmuo, norėdamas paduoti ieškinį Teismui, pirmiausia privalo kreiptis į nacionalinius teismus paduodamas ieškinį prieš valstybę narę dėl EB teisės pažeidimo. Ilgą laiką buvo neaišku, ar išnaudoti tokias teises gynybos priemonės buvo būtina. *Unifrex* bylos sprendime [27] Teismas nustatė, kad išnaudoti šias teises gynybos priemonės reikalinga, jeigu tik jomis pasinaudojus užtikrinama efektyvi asmens teisių apsauga ir asmeniui atlyginama patirta žala (11 dalis). Todėl galėtume konstatuoti, jog nacionalinių teisinės gynybos EB deliktinės atsakomybės priemonių išnaudojimo reikalavimas yra ribotas. Vis dėlto atkreiptinas dėmesys, kad šis reikalavimas nėra palankus privačiam asmeniui. Tai neužtikrina tinkamos asmens teisių apsaugos, kadangi sudaro daug kliūčių gauti patirtų nuostolių atlyginimą. Panašių nuostatų dėl nacionalinių teisinės valstybių atsakomybės dėl žalos gynybos priemonių išnaudojimo Teismo praktikoje nėra – tokie ieškiniai paduodami tiesiogiai nacionaliniams teismams, ir nėra būtinas ankstesnis Teismo sprendimas, jog valstybė narė pažeidė savo įsipareigojimus pagal EB teisę.

Apibendrinami tai, kas aukščiau išdėstyta, matome – nepaisant to, kad EB deliktinė atsakomybė ir valstybių atsakomybė dėl žalos – EB teisės kategorijos, jos turi ir nemažai esminių skirtumų. Tiek EB deliktinė atsakomybė, tiek valstybių atsakomybė dėl žalos – dvi savarankiškos deliktinės atsakomybės rūšys, viena nuo kitos labiausiai besiskiriančios teisminėmis institucijomis, nagrinėjančiomis ieškinius, ir sąlyga išnaudoti esamas nacionalines teises gynybos priemonės.

1.3. EB deliktinės atsakomybės ir valstybių atsakomybės dėl žalos panašumai

Išnagrinėjus EB deliktinės atsakomybės ir valstybių atsakomybės dėl žalos pagrindinius skirtumus, tikslinga išskirti ir šių atsakomybės rūšių panašumus. Galima būtų išžvelgti tokius panašumus: teisė reikalauti žalos atlyginimo, subjektai, kurie gali paduoti ieškinius dėl žalos atlyginimo, atsakomybės taikymas už EB teisės pažeidimus, atsakomybės prigimtis.

Teisė reikalauti žalos atlyginimo. Tiek EB deliktinė atsakomybė, tiek valstybių atsakomybė dėl žalos – dvi savarankiškos atsakomybės rūšys, kurių esmė – privataus asmens teisė pareikšti ieškinį dėl žalos atlyginimo. Teisė į žalos at-

lyginimą atsiranda EB institucijai arba EB valstybei narei pažeidus EB teisės reikalavimus.

Subjektai, kurie gali paduoti ieškinius. Ieškiniai dėl žalos atlyginimo EB deliktinės atsakomybės atveju – tai privačių subjektų (fizinį ir juridinių) kreipimosi į Teismą arba Pirmosios Instancijos Teismą forma¹, kuria siekiama EB institucijų ar tarnautojų² veiksmų (neveikimo) padarytos žalos atlyginimo [25, p. 59]. Tokie ieškiniai dėl žalos atlyginimo sudaro atskirą savarankišką ieškinių rūšį, atlieka specialią funkciją bei turi konkretų tikslą užtikrinti asmens teisių apsaugą [27, 11 dalis; 28, 26 dalis; 29, 31 dalis; 30, 69 dalis]. Lygiai taip pat ieškinais dėl valstybių atsakomybės dėl žalos atveju laikoma privačių subjektų kreipimosi į nacionalinius teismus forma. Tuo siekiama, kad valstybė narė, pažeidusi EB teisę, atlygintų šių asmenų patirtą žalą. Taigi matome, kad subjektai, kurie gali paduoti ieškinį dėl žalos atlyginimo, tiek EB deliktinės atsakomybės, tiek valstybių atsakomybės dėl žalos atveju yra tie patys – tai privatūs subjektai³. Ieškinius Teismui dėl EB deliktinės atsakomybės taikymo paprastai pateikia ne fiziniai, bet juridiniai asmenys (įmonės). Tai akivaizdžiai matyti iš Teismo nagrinėtų bylų [7; 10; 11; 13; 14; 15; 31; 32]. Daug rečiau Teismo praktikoje pasitaiko atvejų, kai fizinis asmuo paduoda ieškinį Teismui dėl EB deliktinės atsakomybės taikymo [33; 34]. Valstybėms narėms pažeidus EB teisės nuostatas, ieškinius nacionaliniams teismams dėl žalos atlyginimo gali pateikti tiek fiziniai, tiek ir juridiniai asmenys [2; 6; 18; 19; 22; 35; 36; 37].

Atsakomybės taikymas už EB teisės pažeidimus. Tiek EB deliktinė atsakomybė, tiek valstybių atsakomybė dėl žalos taikomos pažeidus EB teisės reikalavimus. Atsakomybė abiem šiais atvejais dėl nacionalinės teisės nuostatų pažeidimo negalima, kadangi tokius ieškinius nagrinėja EB valstybių narių nacionaliniai teismai.

Atsakomybės prigimtis. EB deliktinė atsakomybė – nesutartinės atsakomybės rūšis. Valstybių atsakomybė dėl žalos – tai taip pat deliktinė (nesutartinė) atsakomybė [24, p. 329, 576]. Vadinasi, EB deliktinė atsakomybė ir valstybių atsakomybė dėl žalos – deliktinės atsakomybės rūšys⁴, kurių šalių nesieja sutartiniai teisiniai santykiai. Atsakomybė abiem šiais atvejais atsiranda padarius teisės pažeidimą (deliktą) – pažeidus EB teisę.

Apibendrinami tai, kas aukščiau išdėstyta, galime rasti daugiau EB deliktinės atsakomybės ir valstybių atsakomybės dėl žalos panašumų nei skirtumų. Šie panašumai geriausiai

¹ Toliau šiame straipsnyje bus vartojama apibendrinta sąvoka „Teismas“, apimanti Europos Teisingumo Teismą ir Pirmosios Instancijos Teismą.

² Toliau šiame straipsnyje kalbant apie EB deliktinę atsakomybę bus apibendrintai vartojama sąvoka „EB institucijos“.

³ Atkreiptinas dėmesys į tai, kad tam tikrais atvejais ieškinį dėl EB institucijos įvykdyto EB teisės pažeidimo gali paduoti ir valstybė narė (EB deliktinės atsakomybės taikymo atveju).

⁴ LR civilinio kodekso 6.245 straipsnio 4 dalis deliktinę civilinę atsakomybę apibrėžia kaip turtingą prievolę, atsiradusią dėl žalos, kuri nesusijusi su sutartiniais santykiais, išskyrus atvejus, kai įstatymai numato, kad deliktinė atsakomybė atsiranda ir dėl žalos, susijusios su sutartiniais santykiais. Šiame straipsnyje sąvoka atsakomybė vartojama tik turtingos prievolės, atsiradusios dėl žalos, nesusijusios su sutartiniais santykiais, prasme (deliktinė atsakomybė).

gali būti apibūdinami per teisę reikalauti žalos atlyginimo, subjektus, kurie reiškia šios rūšies ieškinius, atsakomybės taikymą už EB teisės pažeidimo padarymą bei vienodą šių atsakomybės rūšių prigimtį.

Nepaisant minėtų panašumų ir skirtumų, galimi atvejai, kai konkrečioje situacijoje gali atsirasti ir EB deliktinė atsakomybė, ir valstybių atsakomybė dėl žalos.

1.4. Sutampanti (mišri) EB deliktinė atsakomybė ir valstybių atsakomybė dėl žalos

Nepaisant aukščiau minėtų teisinių reglamentavimo skirtumų, konkrečiais atvejais tuo pačiu metu gali atsirasti tiek EB deliktinė atsakomybė, tiek valstybių atsakomybė dėl žalos. Tai reiškia, kad privatus asmuo dėl to paties ginčo dalyko gali paduoti du skirtingus ieškinius dėl žalos atlyginimo – prieš savo valstybę narę nacionaliniame teisme bei su tuo pačiu ieškiniu kreiptis į Teismą dėl konkrečios EB institucijos veiksmų, pažeidžiančių EB teisę.

Teisinėje literatūroje išskiriami trys sutampančios (mišrios) EB deliktinės atsakomybės ir valstybių atsakomybės dėl žalos atvejai. Pirmą, valstybė narė pažeidžia galiojančią (teisėtą) EB teisės normą dėl to, kad EB institucijos neužtikrina tinkamos valstybės narės priežiūros ar prisideda prie šio teisės pažeidimo padarymo, arba valstybė narė veikia įgaliojota EB institucijų. Antra, valstybė narė taiko neteisėtą EB teisės normą. Trečia, valstybė narė ir EB institucija (institucijos) priima bendrus neteisėtus teisės aktus (pavyzdžiui, teisės aktai, reglamentuojantys valstybės pagalbos klausimus pagal Sutarties 88 straipsnį (buvęs 93 straipsnis) [4, p. 194–198]. Todėl visi aukščiau įvardyti mišrios deliktinės atsakomybės atsiradimo atvejai dažniausiai atsiranda dėl valstybių narių ir EB kompetencijų atskyrimo problematikos bei EB ir valstybių narių tarpusavio bendradarbiavimo EB teisės įgyvendinimo srityje.

2. EB DELIKTINĖS ATSAKOMYBĖS SĄLYGOS BEI JŲ SANTYKIS SU VALSTYBIŲ ATSAKOMYBĖS DĖL ŽALOS SĄLYGOMIS

Daugiausia diskusijų keliantis ir ne mažiau probleminis klausimas analizuojant EB deliktinės atsakomybės ir valstybių atsakomybės dėl žalos santykį – atsakomybės sąlygos. EB deliktinės atsakomybės sąlygos pirmą kartą suformuluotos *Lütticke* byloje. Joje Teismas pripažino, kad EB deliktinei atsakomybei atsirasti būtinos trys sąlygos: pirmą, EB teisės pažeidimas, kuris pasireiškia neteisėtais EB institucijos veiksmais, antra, asmeniui padaryta žala, ir, trečia, priežastinis institucijos neteisėtų veiksmų ir atsiradusios žalos ryšys [10, 10 dalis; 38, 96 dalis; 39, 50 dalis]. Šių sąlygų turinys byloje atskleistas nebuvo, tačiau iš pirmo žvilgsnio atrodytų aiškios atsakomybės sąlygos Teismo praktikai sukėlė daug painiavos. Vėliau nagrinėtose *Holtz* ir *Pool* bylose Teismas pripažino, jog aukščiau minėtos atsakomybės sąlygos taikytinos tik EB institucijoms priimant norminius teisės aktus, kurie taikytini neribotam subjektų ratui [40; 41]. Toks Teismo argumentavimas parodė, kad egzistuoja tarsi dvi EB deliktinės atsakomybės rūšys: atsakomybė įgyvendinant

norminių teisės aktų leidybos ir vykdomosios valdžios (individualių teisės aktų, taikytinų žalą patyrusiam asmeniui), galias. Praktikoje dažniausiai pasitaikydavo atvejų, kai EB institucijos, priimdamos norminius teisės aktus, pažeisdavo EB teisę. Tikėtina, jog būtent dėl to vėlesnėje Teismo jurisprudencijoje EB deliktinės atsakomybės sąlygos konkretizuotos šioje srityje.

HNL byloje Teismas pripažino, kad EB deliktinei atsakomybei atsirasti neužtenka nustatyti paprasto EB teisės pažeidimo fakto. Toks pažeidimas turi būti pakankamai rimtas (akivaizdus) [13, 5–6 dalys]. Taigi po šio Teismo sprendimo tapo aišku, kad EB deliktinei atsakomybei atsirasti neužtenka konstatuoti paprasto EB teisės pažeidimo fakto – toks pažeidimas turi būti pakankamai rimtas (tokia Teismo nuostata patvirtinta ir *Grand Moulins* byloje (7–9 dalys).

Iki Teismo sprendimo *Bergaderm* byloje priėmimo buvo esminių EB deliktinės atsakomybės ir valstybių atsakomybės dėl žalos sąlygų skirtumų: taikant EB deliktinę atsakomybę, buvo skiriami norminio (bendro) ir administracinio (individualaus) pobūdžio teisės aktai [42, p. 267]. Vėlesnė Teismo praktika parodė, kad EB deliktinės atsakomybės sąlygos vis labiau vienodėjo su valstybių atsakomybės dėl žalos sąlygomis. *Bergaderm* byloje Teismas nusprendė, jog EB deliktinės atsakomybės ir valstybių atsakomybės dėl žalos sąlygos turi būti vienodos (nesant konkrečių skirtumų pateisinimo pagrindų), o asmens, kaip EB teisės subjekto, teisės turi būti užtikrinamos nepriklausomai nuo to, ar EB, ar valstybės narės institucija padaro žalos (41 dalis). Taigi šioje byloje pirmoji EB deliktinės atsakomybės sąlyga buvo sutapatinta su pirmąja valstybių atsakomybės dėl žalos sąlyga – pažeista EB teisės norma ketinta suteikti teises asmeniui (42–44 dalys). Vadinas, šiuo metu EB deliktinei atsakomybei atsirasti būtina įrodyti tokių keturių atsakomybės sąlygų buvimą: pirmą, pažeistos EB teisės normos tikslą suteikti teises asmeniui, antra, pažeidimo pakankamą rimtumą, trečia, asmens patirtą žalą, ir, ketvirtą, priežastinį pažeidimo ir žalos ryšį.

2.1. Pirmoji EB deliktinės atsakomybės sąlyga – pažeista EB teisės norma ketinta suteikti teises asmeniui⁵

Pažeidimo (neteisėto elgesio) sąvoka praktikoje kelia daug sudėtingų klausimų – neteisėtumo, kaltės, galimybės pateisinti neteisėtą elgesį ir pan. [43, p. 520].

Lütticke byloje Teismas pripažino, jog viena iš EB deliktinės atsakomybės sąlygų – EB teisės pažeidimas, kuris pasireiškia neteisėtais EB institucijos veiksmais (10 dalis). Tačiau šios sąlygos turinio Teismas neaiškino. *Schöppens-tedt* byloje ši sąlyga buvo kiek detalčiau paaiškinta. Nustatyta, jog tais atvejais, kai EB institucija, veikdama teisės aktų leidybos srityje, turi pasirinkimo laisvę (diskrecijos teisę), kokių ekonominės politikos priemonių imtis, EB deliktinė atsakomybė atsiranda tik tokiu atveju, jei bus gana rimtai

⁵Iki Teismo sprendimo *Bergaderm* byloje priėmimo pirmoji EB deliktinės atsakomybės sąlyga buvo formuluojama kiek kitaip – EB teisės pažeidimas, padaromas neteisėtais EB institucijos veiksmais. Po *Bergaderm* bylos ši sąlyga buvo pakeista į analogišką valstybių atsakomybės dėl žalos sąlyga – pažeista EB teisės norma ketinta suteikti teises asmeniui.

(grubiai) pažeista asmens teisių apsaugai skirta aukštesnės galios teisės norma (11 dalis)⁶. Remiantis šiais argumentais, galima konstatuoti, jog EB deliktinei atsakomybei norminių (bendro pobūdžio) teisės aktų leidybos srityje atsirasti, buvo būtina įrodyti, kad pažeista asmens teisių apsaugai skirta aukštesnės galios teisės norma. Vadinasi, pažeista EB teisės norma bet kuriuo atveju turi būti susijusi su privataus asmens interesų (pagrindinių EB rinkos laisvių, žmogaus teisių ir pan.) apsauga [25, p. 63; 44; 45].

EB deliktinė atsakomybė taip pat gali atsirasti ir pažeidus individualaus pobūdžio teisės aktą, t. y. EB institucijai veikiant vykdomosios valdžios srityje. Individualaus pobūdžio aktas – tai aktas, skirtas konkrečiam asmeniui ar asmenų grupei. Tokių normų pavyzdžiai: Europos Komisijos atsisakymas pradėti tyrimą dėl neteisėto valstybės pagalbos suteikimo, neteisėto nurodymo nacionalinei institucijai davimas, slaptos informacijos nutekimas ir kt. [25, p. 62]. Teismas yra pripažinęs, kad EB institucijai veikiant vykdomosios valdžios srityje bet koks pažeidimas yra neteisėtas (*per se*), ir tai yra pagrindas EB deliktinei atsakomybei atsirasti [32, 61 dalis; 34, 44 dalis; 39, 51, 54–57 dalys; 46, p. 677–678; 47, 70 dalis]. Todėl vykdomosios valdžios srityje diskrecijos teisės klausimas iš viso nebuvo keliamas. Kaip matėme, EB institucijos turima diskrecijos teisė buvo esminis klausimas vertinant EB institucijos elgesį EB teisės aktų leidybos srityje [30, 81 dalis; 34; 40, 51–52 dalys]. Galiausiai visi šie neaiškumai pašalinti *Bergaderm* byloje. Joje Teismas pažymėjo, jog svarbiausia yra ne tai, ar teisės aktas priimtas EB institucijai veikiant teisės aktų leidybos, ar vykdomosios valdžios srityje, bet EB institucijos turima diskrecijos teisė padarius EB teisės pažeidimą (39, 41, 46–47 dalys)⁷. Šioje byloje Teismas taip pat pripažino, kad EB deliktinės atsakomybės ir valstybių atsakomybės dėl žalos sąlygos turi būti vienodos (nesant konkrečių skirtumų pateisinimo pagrindų), o asmens, kaip EB teisės subjekto, teisės turi būti užtikrinamos nepriklausomai nuo to, ar EB, ar valstybės narės institucija padaro žalą (41 dalis). Tai gi šioje byloje pirmoji EB deliktinės atsakomybės sąlyga buvo pakeista ir suformuluota taip – pažeista EB teisės norma ketinta suteikti teises asmeniui [11, 11 dalis; 46, p. 682; 48, 124–128 dalys], t. y. sutapatinta su pirmąja valstybių atsakomybės dėl žalos sąlyga (42–44 dalys). Reikalavimas, kad pažeista EB teisės norma ketinta suteikti teises asmeniui nebūtinai reiškia, jog ši teisės norma turi būti tiesiogiai veikianti. Užtenka nustatyti, kad ši norma suteikia teises asmeniui (bei asmeniui suteikiamų teisių turinį, jeigu pažeista EB teisės norma yra direktyva). Todėl tiesioginis EB teisės normos veikimas – pakankamas, bet nebūtinai reikalingas konstatuoti, jog pažeista EB teisės norma ketinta suteikti teises asmeniui [49, 124–128 dalys].

Vadovaudamiesi tuo, kas aukščiau išdėstyta, galime teigti – šiuo metu pirmoji EB deliktinės atsakomybės sąlyga yra tokia pati kaip ir valstybių atsakomybės dėl žalos

pirmoji sąlyga [6, 42 dalis]. Vis dėlto *Dillenkofer* byloje, susijusioje su valstybių atsakomybės dėl žalos taikymu, Teismas nustatė, kad valstybėms narėms neįgyvendinus direktyvos ar netinkamai ją įgyvendinus, taip pat dar būtina identifikuoti asmeniui suteikiamų teisių turinį pagal direktyvos nuostatas (22–28 dalys) (ši reikalavimą galima įvardyti kaip papildomą atsakomybės sąlygą).

2.2. Antroji EB deliktinės atsakomybės sąlyga – pakankamas pažeidimo rimtumas

Antroji tiek EB deliktinės atsakomybės, tiek ir valstybių atsakomybės dėl žalos sąlyga yra ta pati – būtina įrodyti, kad EB teisės pažeidimas yra pakankamai rimtas [6, 51–57 dalys; 13, 4 dalis]. Tačiau EB deliktinėje atsakomybėje šios atsakomybės sąlygos taikymo klausimai ilgą laiką buvo sprendžiami kiek kitaip nei valstybių atsakomybėje dėl žalos.

Dar *Schöppenstedt* byloje buvo pripažinta, kad tais atvejais, kai EB institucija, veikdama teisės aktų leidybos srityje, turi pasirinkimo laisvę, kokių ekonominės politikos priemonių imtis, EB deliktinė atsakomybė atsiras tik tokiu atveju, jei bus gana rimtai (grubiai) pažeista asmens teisių apsaugai skirta aukštesnės galios teisės norma (11 dalis)⁸. Iš šio Teismo pateikto apibrėžimo matyti, jog EB deliktinei atsakomybei atsirasti tais atvejais, kai EB institucija veikia teisės aktų leidybos srityje, būtina konstatuoti ne bet kokio, o pakankamai rimto (akivaizdaus) pažeidimo faktą.

Pakankamai rimto pažeidimo sąvoka atsirado *HNL* byloje (palyginimui: *Schöppenstedt* byloje vartota sąvoka *pakankamai grubus pažeidimas* (angl. *sufficiently flagrant violation*), o *HNL* byloje – *pakankamai rimtas pažeidimas* (angl. *sufficiently serious breach*). Kaip šią sąvoką reikėtų suprasti? Vadovaujantis *HNL* bylos sprendimu, pakankamai rimtas pažeidimas padaromas tada, kai EB institucija akivaizdžiai ir iš esmės pažeidė turimas diskrecijos teises (įgaliojimų ribas) (4–6 dalys). Pažeidimo pakankamą rimtumą (akivaizdumą) apibrėžia tokie kriterijai kaip pažeistos EB teisės normos ypatinga reikšmė, žalos padarymas aiškiai apibrėžtai (konkrečiai) rinkos dalyvių grupei, *atsiradusios žalos viršijimas normalios ūkinės rizikos ribas* (?) [25, p. 63].

Su pakankamai rimto pažeidimo sąvoka yra susiję ir diskrecijos teisės turėjimo klausimai. EB institucija, vykdydama savo įgaliojimus pagal EB teisę, gali turėti plačias / ribotas diskrecijos teises arba tokių teisių iš viso neturėti. *Schöppenstedt* byloje diskrecijos teisės turėjimui apibrėžti pavartota sąvoka *ekonominės politikos priemonės*. Kaip apibrėžti tokias diskrecijos teises Teismas *Schöppenstedt* byloje nepaausškino, tačiau *HNL* byloje šis neaiškumas buvo iš dalies panaikintas – pripažinta, jog tais atvejais, kai EB institucija naudoja plačiomis diskrecijos teisėmis, šios diskrecijos teisės turi būti aiškiai ir rimtai (angl. *manifestly and gravely*) pažeistos (6 dalis). Vadinasi, kai EB

⁶*Lütticke* byloje, beje, neišskirta, kad vienokios atsakomybės sąlygos taikytinos teisės aktų leidybos srityje ir kitokios – vykdomosios valdžios sferoje.

⁷Šis teiginys, beje, buvo suformuluotas remiantis *Brasserie du Pêcheur* bylos sprendimo 42 dalimi.

⁸Anksčiau analizuotoje *Lütticke* byloje, beje, neišskirta, kad vienokios atsakomybės sąlygos taikytinos EB institucijai veikiant teisės aktų leidybos srityje ir kitokios atliekant vykdomosios valdžios funkcijas.

institucija, veikdama teisės aktų leidybos srityje, kurioje ji turėjo tik ribotas diskrecijos teises ar iš viso tokių teisių neturėjo, padaro EB teisės normų pažeidimą, toks pažeidimas automatiškai (iš karto, be papildomo įrodinėjimo) laikytinas pakankamai rimtu (*per se*).

Kiek kitaip spręstini atvejai dėl EB deliktinės atsakomybės taikymo, kai EB institucija veikia vykdomosios valdžios sferoje, t. y. priima individualus pobūdžio teisės aktus. Ilgą laiką diskrecijos teisės turėjimas neturėjo jokios reikšmės, kai EB institucija pažeisdavo EB teisę veikdama vykdomosios valdžios sferoje. Teismas yra pripažinęs, kad EB institucijai veikiant vykdomosios valdžios srityje bet koks pažeidimas pats savaime yra neteisėtas ir traktuotinas kaip pakankamas pagrindas EB deliktinei atsakomybei atsirasti [34, 44 dalis; 39, 51, 54–57 dalys; 46, p. 677–678; 47, 70 dalis; 49, 61 dalis]. Vadinas, vykdomosios valdžios srityje diskrecijos teisės turėjimo klausimas iš viso nebuvo keliamas. Tačiau jei EB institucija, vykdydama teisės aktų leidybos funkcijas bei naudodamasi turimomis diskrecijos teisėmis, priimdavo teisės aktą, visais atvejais dar buvo būtina papildomai nustatyti, ar šis pažeidimas yra pakankamai rimtas [30, 81 dalis; 34; 40, 51–52 dalys].

Apibendrinę tai, kas aukščiau išdėstyta, matome, jog konstatuoti EB deliktinės atsakomybės buvimą tam tikrais atvejais tapdavo pakankamai problematiška. Dar sunkiau būdavo įvertinti pažeidimo pakankamą rimtumą plačios diskrecijos teisės ir ribotos diskrecijos teisės turėjimo ar jokios diskrecijos teisės neturėjimo atvejais. Visi šie neaiškumai pašalinti *Bergaderm* byloje. Joje Teismas pažymėjo, jog svarbiausia yra ne tai, ar teisės aktas priimtas teisės aktų leidybos ar vykdomosios valdžios sferoje, bet EB institucijos turima diskrecijos teisė (40–41, 46–47 dalys). Kita šio Teismo sprendimo svarba yra ta, kad kriterijai, kuriais remiantis nustatomas pažeidimo pakankamas rimtumas, kaip jie buvo suprantami valstybių atsakomybės dėl žalos bylose, pritaikyti ir sprendžiant EB deliktinės atsakomybės bylas (44 dalis). Tokios pozicijos teisingumą patvirtino ir Teismas *Commission v. Fresh Marine* byloje [32], ir generalinis advokatas Leger Köbler byloje [48, 124–128 dalys]. Tai neabejotinai patvirtina *Bergaderm* sprendimo svarbą vėlesnių EB deliktinės atsakomybės bylų nagrinėjimui – neberekėjo vertinti, ar konkretus EB teisės aktas priimtas vykdant teisės aktų leidybos, ar vykdomosios valdžios funkcijas. Tačiau galima išvelti ir kai kuriuos netikslumus. Antai Teismo manymu, tais atvejais, kai valstybė narė arba EB institucija turi ribotą diskrecijos teisę ar tokios teisės iš viso neturi, pats EB teisės pažeidimo padarymo faktas tampa pagrindu konstatuoti, jog buvo padarytas pakankamai rimtas pažeidimas [7, 44 dalis; 32, 79 dalis]. Tačiau *Haim* byloje [50, 44 dalis] (susijusioje su valstybių atsakomybe dėl žalos ir kurioje sprendimas buvo priimtas anksčiau nei *Bergaderm* byloje) Teismas pasisakė, kad pakankamai rimto pažeidimo testas taikytinas ir tais atvejais, kai valstybė narė turi ribotą diskrecijos teisę ar iš viso tokios teisės ne-

turi⁹. Tokią šių dviejų Teismo sprendimų natūralumą galima laikyti viena svarbiausių, kadangi tai nulėmė pagrindinį vėlesnės Teismo praktikos dėl EB deliktinės atsakomybės ir valstybių atsakomybės dėl žalos plėtojimo skirtumą. Iš viso to darytina tokia išvada: diskrecijos teisės turėjimas EB deliktinės atsakomybės taikymo atveju tampa svarbiausiu klausimu vertinant, ar pažeidimas laikytinas pakankamai rimtu. Todėl tada, kai EB institucija turi ribotas diskrecijos teises ar tokių teisių iš viso neturi, pažeidimas bus laikomas pakankamai rimtu pats savaime (*per se*) nereikalaudant įrodyti jo rimtumo. O valstybių atsakomybės dėl žalos bylose turima diskrecijos teisė nelemia, ar pažeidimas iš karto bus laikomas pakankamai rimtu – šį vertinimą reikės atlikti bet kokių atvejų. Tokia Teismo pozicija yra pakankamai griežta, kadangi privačiam asmeniui įrodyti pažeidimo pakankamą rimtumą valstybių atsakomybės dėl žalos bylose tais atvejais, kai turima siaura diskrecijos teisė ar tokios teisės iš viso neturima, tampa labai sunku arba iš viso neįmanoma bei nepagrįstai apribojama privataus asmens galimybė gauti žalos atlyginimą. Ateityje Teismas turėtų prieiti bendros nuomonės ir galiausiai apsispręsti, kaip vertinti pažeidimo pakankamą rimtumą EB deliktinės atsakomybės ir valstybių atsakomybės dėl žalos bylose. Būtų tikslinga abiem atvejais nustatyti, kad tada, kai valstybė narė arba EB institucija turi tik ribotą diskrecijos teisę ar iš viso tokios teisės neturi, pakankamai rimto pažeidimo sąlyga tenkinama iš karto. Taip būtų užtikrinama tinkama privataus asmens teisių apsauga EB teisės lygmeniu.

2.3. Trečioji EB deliktinės atsakomybės sąlyga – dėl pažeidimo atsiradusi žala

EB deliktinei atsakomybei atsirasti taip pat būtina nustatyti žalos asmeniui padarymo faktą. Kas laikytina žala, Sutartyje nėra apibrėžta. Ši apibrėžimą suformulavo Teismas. Teismas pripažino, jog žala – tai nukentėjusiojo asmens turto ar kitokių teisės saugomų vertybių netekimas (praradimas) [51]. Tokia žala iš esmės turėtų būti tik turtinė. Į turtinę žalą pagal Teismo praktiką įskaičiuojamos ir negautos pajamos [8]. Tačiau Teismas yra pripažinęs ir neturtinės (nematerialios) žalos atlyginimo galimybę EB deliktinės atsakomybės taikymo bylose [24, p. 595; 25, p. 64 – 65; 52, 107–111 dalys; 53, 180 dalis; 54]. Vadinas, pagal Sutarties 288 straipsnio 2 dalį žala turi būti atlyginama visiškai – tiek turtinė, tiek neturtinė, tiek ir įvairios kitokios išlaidos [3, p. 269; 55, p. 179–198; 56].

Teisinėje literatūroje yra išsakyta nuomonė (patvirtinta ir Teismo praktikos EB deliktinės atsakomybės bylose), jog žala dėl EB institucijų veiksmų dažniausiai pasireiškia finansiniais nuostoliais (kuriuos paprastai patiria juridiniai asmenys), o ne žala fiziniam asmeniui (tiek pačiam asmeniui, tiek

⁹ Ta pati formulė buvo naudojama ir *Hedley Lomas*, *Dillenkofer*, *Norbrook Laboratories* bylose, tačiau iki pat sprendimo *Haim* byloje (iki to laiko šiai formulėtei nebuvo skiriamas pakankamas dėmesys, o ir Teismas nesigilino į jos esmę) priėmimo Teismas buvo tos nuomonės, jog pakankamai rimto pažeidimo testas taikytinas tik tais atvejais, kai valstybė narė turi plačias diskrecijos teises. Visais kitais atvejais ši atsakomybės sąlyga yra tenkinama automatiškai be papildomo tyrimo.

jo turtui). Žala bet koku atveju turėtų būti atlyginama netgi tada, kai nėra galimybės nustatyti tikslaus žalos dydžio. Tam, kad būtų išvengta didesnės žalos atsiradimo galimybės, būtina kaip galima greičiau pateikti ieškinį Teismui [8, 6 dalis; 34; 43, p. 523; 57, p. 151; 58, 26 dalis]. Manytina, kad visi šie trys argumentai yra teisingi dėl tokių priežasčių. Pirmia, dėl EB teisės pažeidimo padarymo ir turinės žalos atlyginimo į Teismą paprastai kreipiasi įmonės (juridiniai asmenys), kurios dėl tokio pažeidimo negavo pajamų arba turėjo išlaidų. Antra, jeigu žalos atlyginimas būtų siejamas tik su žalos tikslaus dydžio žinojimu, būtų užkirstas kelias paduoti ieškinį bei užtikrinti efektyvią asmens teisių apsaugą. Trečia, deliktinės atsakomybės vienas pagrindinių principų – privalomumas vengti didesnės žalos atsiradimo galimybės yra visuotinai pripažintas bei taikomas daugelyje teisinių sistemų. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad tikslų atlygintinos žalos dydį EB deliktinės atsakomybės byloje nustato pats Teismas savo sprendimo rezoliucinėje dalyje [15].

Žala nėra viena iš valstybių atsakomybės dėl žalos sąlygų [6, 51 dalis]. Žalos nustatymas šios atsakomybės rūšies byloje – nacionalinių teismų prerogatyva [21; 22, 72–73 dalys], nors Teismas dažnai pats pateikia gaires atlygintinos žalos dydžiui nustatyti [36, 29 dalis]. Tokia Teismo pozicija, manytina, yra teisinga, kadangi valstybių atsakomybės dėl žalos byloje iš esmės visi žalos atlyginimo klausimai turi būti sprendžiami nacionaliniuose teismuose.

2.4. Ketvirtoji EB deliktinės atsakomybės sąlyga – priežastinis pažeidimo ir žalos ryšys

EB deliktinės atsakomybės taikymo byloje dar būtina nustatyti ir priežastinį ryšį – įrodyti, kad privatus asmuo būtų dėl konkrečių EB institucijos veiksmų, pažeidžiančių EB teisę, patyrė žalą [15]. Toks ryšys turi būti tiesioginis, artimiausias ir išimtinis (angl. *direct, immediate and exclusive*) [3, p. 270; 55, p. 192]. EB institucija, padariusi žalą, nėra įpareigota atlyginti bet kokių žalingų padarinių, ypač tų, kurie yra pakankamai nutolę nuo neteisėtų veiksmų, nesusiję su jais [15, 21 dalis]. Priežastinio ryšio grandinė negali būti nutraukta konkrečių įvykių [3, p. 270]. Vienas iš kriterijų, kuriais vadovaujamasi, yra nukentėjusio (žalą patyrusio) asmens elgesys [13, 6 dalis; 34, 47 dalis]. Nustatant priežastinį ryšį atsižvelgiama ir į neteisėtą trečiųjų šalių, pavyzdžiui, kitų viešosios valdžios institucijų (EB ar nacionalinių) elgesį [4, p. 191; 14]. Apibendrinami galime konstatuoti, jog įrodyti, kad konkreti EB institucija savo veiksmais, pažeidžiančiais EB teisę, padarė asmeniui žalą, nėra lengva. Tam būtina patenkinti daugybę sąlygų, kurios, manytina, dažnai atvejais tampa sunkiai įrodomos ir užkerta kelią reikalauti žalos atlyginimo.

Priežastinis pažeidimo ir asmeniui padarytos žalos ryšys – būtina ir valstybių atsakomybės dėl žalos sąlyga [6, 51 dalis]. Visi priežastinio ryšio nustatymo kriterijai valstybių atsakomybės dėl žalos byloje perimti iš Teismo praktikos dėl EB deliktinės atsakomybės [43, p. 522–523], todėl yra aiškinami analogiškai.

IŠVADOS

1. EB deliktinė atsakomybė ir valstybių atsakomybė dėl žalos – EB teisės kategorijos. Pagrindinės nuostatos, detalizuojančios EB deliktinės atsakomybės taikymo principus, išskyrus atsakomybės sąlygas bei jų turinio aiškinimą, įtvirtintos Sutartyje. Svarbiausi valstybių atsakomybės dėl žalos taikymo principai bei atsakomybės sąlygos suformuluotos Teismo jurisprudencijoje.

2. EB deliktinė atsakomybė ir valstybių atsakomybė dėl žalos skiriasi pagal EB ir nacionalinės teisės normų taikymo apimtį, teismų institucijas, kurios nagrinėja ieškinius dėl žalos atlyginimo, sąlygomis išnaudoti esamas teisės gynybos priemones.

3. EB deliktinė atsakomybė ir valstybių atsakomybė dėl žalos panašios subjektais, kurie gali paduoti ieškinius dėl žalos atlyginimo, atsakomybės taikymu už EB teisės pažeidimus, atsakomybės prigimtimi, teise reikalauti žalos atlyginimo.

4. Konkrečiais atvejais įmanoma tiek EB deliktinės atsakomybės, tiek valstybių atsakomybės dėl žalos atsiradimo galimybė. Todėl privatus asmuo dėl to paties ginčo dalyko gali paduoti du skirtingus ieškinius dėl žalos atlyginimo – prieš savo valstybę narę nacionaliniame teisme ir su tuo pačiu ieškiniu kreiptis į Teismą dėl konkrečios EB institucijos veiksmų, pažeidžiančių EB teisę.

5. EB deliktinei atsakomybei atsirasti būtina įrodyti keturių atsakomybės sąlygų buvimą: pirmą, pažeistos EB teisės normos tikslą suteikti teises asmeniui; antrą, pažeidimo pakankamą rimtumą, trečią, asmens patirtą žalą, ir, ketvirtą, priežastinį pažeidimo ir žalos ryšį.

6. Valstybių atsakomybei dėl žalos atsirasti pakanka nustatyti šių atsakomybės sąlygų buvimą: konstatuoti, jog pažeista EB teisės norma ketinta suteikti teises asmeniui, įrodyti, kad pažeidimas yra pakankamai rimtas (akivaizdus) bei nustatyti tiesioginį priežastinį padaryto pažeidimo ir atsiradusios žalos ryšį. Direktyvų neįgyvendinimo ar netinkamo įgyvendinimo atvejais dar būtina identifikuoti asmeniui suteikiamų teisių turinį pagal direktyvos nuostatas.

7. Naujausia Teismo praktika atskleidė tendenciją suartinti EB deliktinę atsakomybę ir valstybių atsakomybę dėl žalos. Vis dėlto išliko kai kurių šių dviejų atsakomybės rūšių skirtumų. Būtų tikslinga nustatyti, kad tada, kai valstybė narė arba EB institucija turi tik ribotą diskrecijos teisę ar iš viso tokios teisės neturi, pakankamai rimto pažeidimo sąlyga tenkinama iš karto. Taip būtų užtikrinama tinkama privataus asmens teisių apsauga EB teisės lygmeniu.

LITERATŪRA

1. Consolidated Version of the Treaty Establishing the European Community, OJ C 325–33, 2002.
2. Joined Cases C-6/90 and C-9/90 *Andrea Francovich and Others v. Italian Republic* [1991] ECR I-5357.
3. Walther Van Gerven. Remedies for Infringements of Fundamental Rights // *European Public Law*. 2004. Vol. 10.
4. Wouter Wils. Concurrent Liability of the Community and a Member State // *European Law Review*. 1992. Vol. 17.

5. Joined Cases C-106/87 to C-120/87 *Asteris v. Greece* [1988] ECR I-5515.
6. Joined Cases C-46/93 and C-48/93 *Brasserie du Pecheur and Factortame* [1996] ECR I-1029.
7. Case C-352/98 P *Laboratoires Pharmaceutiques Bergaderm SA and Jean – Jacques Goupil v. Commission of the European Communities* [2000] ECR I-5291.
8. Joined Cases 5, 7 and 13-24/66 *Kampffmeyer v. Commission* [1967] ECR 245.
9. Joined Cases 19, 20, 25 and 30/69 *Denise Richez-Parise and Others v. Commission* [1970] ECR 325.
10. Case 4/69 *Alfons Lütticke GmbH v. Commission of the European Communities* [1971] ECR 325.
11. Case 5/71 *Aktien-Zuckerfabrik Schöppenstedt v. Council* [1971] ECR 975.
12. Case 74/74 *Comptoir National Technique Agricole (CNTA) SA v. Commission* [1975] ECR 533.
13. Joined Cases 83, 94/76, 4, 15 and 40/77 *Bayerische HNL Vermehungsbetriebe GmbH and Co KG v. Council and Commission* [1978] ECR 1209.
14. Joined Cases 116 and 124/77 *Amylum NV and Tunnel Refineries Ltd. v. Council and Commission* [1979] ECR 3497.
15. Joined Cases 64, 113/76, 167, 239/78, 27, 28 and 45/79 *Dumortier Freres SA v. Council* [1979] ECR 3091.
16. Case C-390/95 P *Antillean Rice Mills NV v. Commission* [1999] ECR I-769.
17. Case C-392/93 R. v. *HM Treasury, ex parte British Telecommunications plc.* [1996] ECR I-1631.
18. Joined Cases C-283, 291 and 292/94 *Denkavit International v. Bundesamt für Finanzen* [1996] ECR I-5063.
19. Joined Cases C-178/94, C-179/94, C-188/94, C-189/94 and C-190/94 *Erich Dillenkofer, Christian Erdmann, Hans-Jürgen Schulte, Anke Heuer, Werner, Ursula and Trosten Knor v. Bundesrepublik Deutschland* [1996] ECR I-4845.
20. Case C-5/94 R. v. *Ministry of Agriculture, Fisheries and Food, ex parte Hedley Lomas* [1996] ECR I-2553.
21. Case C-127/95 *Norbrook Laboratories Ltd. v. Ministry of Agriculture, Fisheries and Food* [1998] ECR I-1531.
22. Case C-140/97 *Walter Rechberger and Renate Greindl, Hermann Hofmeister and Others v. Republic of Austria* [1999] ECR I-3499.
23. Case C-224/01 *Gerhard Köbler v. Republik Österreich* [2003] ECR I-10239.
24. Paul Craig and Grainne De Burca. *EU Law. Text, cases and materials.* 4th edition. Oxford: Oxford University Press, 2007.
25. *Procesas Europos Bendrijų Teisingumo Teisme: preliminarus nutarimas.* Vilnius: Teisinės informacijos centras, Mykolas Romeris universitetas, 2005.
26. *Europos Bendrijų Teisingumo Teismo Statutas*, OL C 80, 2001 3 10; OL L 188, 2003 7 26, p. 1; OL L 236, 2003 9 23, p. 37; OL L 132, 2004 4 29, p. 1 ir 5; OL L 194, 2004 6 2, p. 3 – klaidų ištaisymas; OL L 333, 2004 11 9 d., p. 7; OL L 266, 2005 10 11 d., p. 60; OL L 157, 2005 6 21, p. 207.
27. Case 281/82 *Societe a Responsabilite Limitee Unifrex v. Commission and Council of the European Communities* [1984] ECR 1969.
28. Case 175/84 *Krohn v. Commission* [1986] ECR 753.
29. Case T-489/93 *Unifruit Hellas v. Commission* [1994] ECR II-1201.
30. Joined Cases T-481/93 and T-484/93 *Vereinigung van Exporteurs in Levende Varkens and Others and Nederlandse Bond van Waaghouders van Levend Vee and Others v. Commission of the European Communities* [1995] ECR II-2941.
31. Case 50/86 *Les Grands Moulins de Paris v. European Economic Community* [1986] ECR 4833.
32. Case C-472/00 *Commission of the European Communities v. Fresh Marine Company A/S* [2003] ECR 7541.
33. Case 12/79 *Wagner v. Commission* [1979] ECR I-3657.
34. Case 145/83 *Stanley George Adams v. Commission of the European Communities* [1985] ECR 3539.
35. Joined Cases C-231/06 to C-233/06 *National Pensions Office v. Emilienne Jonkman, Helene Vercheval and Noelle Pervesaen v. National Pensions Office* [2007] ECR 00000.
36. Case C-319/96 *Brinkmann Tabakfabriken GmbH v. Skatteministeriet* [1998] ECR I-5255.
37. Case C-173/03 *Traghetti del Mediterraneo SpA, in liquidation v. Repubblica Italiana* [2006] ECR I-5177.
38. Case T-575/93 *Koelman v. Commission* [1996] ECR II-1.
39. Case T-390/94 *Aloys Schröder, Jan and Karl-Julius Thamann v. Commission of the European Communities* [1997] ECR II-501.
40. Case 153/73 *Holtz and Willemsen v. Council and Commission* [1974] ECR 675.
41. Case 49/79 *Pool v. Council* [1980] ECR 569.
42. Christopher Vajda. *Liability for Breach of Community Law: A Survey of the ECJ Cases Post Factortame* // *European Business Law Review.* 2006. Vol. 17.
43. Walter Van Gerven. *Bridging the Unbridgeable: Community and National Tort Laws after Francovich and Brasserie* // *International and Comparative Law Quarterly.* 1996. Vol. 45.
44. Case 281/84 *Zuckerfabrik Bedburg v. Council and Commission* [1987] ECR I-49.
45. Case 59/83 *Biovilac v. European Economic Community* [1984] ECR 4057.
46. Chris Hilson. *The Role of Discretion in EC Law on Non – contractual Liability* // *Common Market Law Review.* 2005. Vol. 42.
47. Case T-514/93 *Cobrecap v. Commission* [1995] ECR II-621.
48. Opinion of Advocate General Leger in Case C-224/01 *Gerhard Köbler v. Republik Österreich* [2003] ECR I-10239.
49. Case T-178/98 *Fresh Marine v. Commission* [2000] ECR II-3331.
50. Case C-424/97 *Salomone Haim v. Kassenzahnärztliche Vereinigung Nordrhein* [2000] ECR I-5123.
51. Case 63/72 *Werhahn Hansmühle and others v. Council* [1973] ECR 1229.

52. Case T-307/01 *Jean-Paul Francois v. Commission* [2004] ECR II-1669.
53. Case T-48/01 *Francois Vainker and Brenda Vainker v. European Parliament* [2004] ECR II-197.
54. Case T-309/03 *Grau v. Commission* [2006] ECR II-1173.
55. A. G. Toth. The concepts of damage and causality as elements of non – contractual liability in T. Heukels and A. McDonnell (eds.), *The Action for Damages in Community Law. – the Hague-London-Boston: Kluwer Law International, 1997.*
56. Opinion of Advocate General Capotorti in Case 238/78 *Ireks – Arkady v. Council and Commission* [1979] ECR 2955.
57. Josephine Steiner. *Enforcing EC Law. – London: Blackstone Press, 1995.*
58. Joined Cases 104/89 and 37/90 *Mulder and Heinemann* [1992] ECR I-3061.

PECULARITIES OF THE APPLICATION OF NON-CONTRACTUAL LIABILITY OF THE EUROPEAN COMMUNITY AND THE RELATIONSHIP WITH MEMBER STATES' LIABILITY IN DAMAGES CAUSED TO PRIVATE PARTIES

Agnė Vaitkevičiūtė*

Mykolas Romeris University

S u m m a r y

This article is designated to the most important issues of private parties (natural and legal) and member states, as the subjects of the law of the EC: the main differences and similarities of non-contractual liability of the EC and member states liability in damages. The comparative analysis of the conditions of non-contractual liability of the EC and member states liability in damages, established in the jurisprudence of the Court is also being introduced. The main attention in this article is being paid to commenting the conditions of non-contractual liability of the EC in comparison with the conditions of member states liability in damages.

This article consists of two main parts. In the first part the main similarities and differences of non-contractual liability of the EC and member states liability in damages are introduced. It is being argued that non-contractual liability of the EC and member states liability in damages are different according to the scope of the application of national legal norms, judicial institutions, which hear such claims of the recovery of damages, condition to use the existing remedies of legal protection. Non- contractual liability of the EC and member states liability in damages are similar in parties, who can submit claims for the recovery of damages, the application of liability for the breaches of EC law, the nature of liability, the right to claim the recovery of damages. It is being

stressed, that, according to the nature of these two sorts of non-contractual liability, more similarities than differences can be found. It is also emphasized that on certain occasions not only the claim for the application of non-contractual liability of the EC, but also the claim for application of member states liability in damages is possible at the same time.

The second part of this article is dedicated to the analysis of the conditions of non-contractual liability of the EC. These conditions are compared to the conditions of member states liability in damages. Each condition of non-contractual liability of the EC is evaluated critically taking in consideration their importance to the protection of the rights of private parties and the application of the liability. It is being stressed, that for the application of non-contractual liability of the EC four conditions of liability must be proved: firstly, the rule of law infringed must be intended to confer rights on individuals; secondly, the breach must be sufficiently serious; thirdly, the damage suffered; fourthly, there must be a direct causal link between the breach and the damage sustained by the injured parties. It is being acknowledged, that member states liability in damages arises where three conditions are met: firstly, the rule of law infringed must have intended to confer rights on private parties; secondly, the breach must be sufficiently serious; thirdly, there must be a direct causal link between the breach and the damage. If that rule of law is a directive, the content of rights must be discernible on the basis of the provisions of the directive.

There is a tendency in the brand new practise of the Court to depolarize non-contractual liability of the EC and member states liability in damages. This notwithstanding still there are some differences between these two sorts of liability. In the first instance the damage suffered is not one of the conditions of member states liability in damages. Another difference is linked to the possession of the right of discretion evaluating the sufficiently seriousness of the breach. It is advisable to establish that when a member state or EC institution has only limited right of discretion / does not have such a right, the condition that a breach must be sufficiently serious is met at once. Thus the protection of private parties can be safeguarded in the field of EC law.

Keywords: conditions of non-contractual liability of the European Community, conditions of member states liability in damages, illegal conduct of the institution of the EC, grant of rights to a private party, sufficiently serious breach, right of discretion, causal link between the breach and the harm caused to a private party, damages, recovery of damages.

*Mykolas Romeris University, Faculty of Law, Department of European Union Law, doctoral student.

**BENDRO GYVENIMO NEĮREGISTRAVUS SANTUOKOS TEISINIO
REGLAMENTAVIMO PROBLEMOS****Inga Kudinavičiūtė-Michailovienė***

*Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Civilinės ir komercinės teisės katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas (8 5) 271 46 10
Elektroninis paštas ingaieva@mr.uni.lt*

Pateikta 2007 m. lapkričio 19 d., parengta spausdinti 2008 m. balandžio 25 d.

Santrauka. Lietuvos Respublikos Konstitucija [1] nustato visuomenės požiūrį į šeimą, kurią saugo ir globoja valstybė (38 str.). Ši konstitucinė nuostata yra pagrindas ne tik priimant įstatymus, bet ir sprendžiant daugelį teorinio bei praktinio pobūdžio problemų, atsirandančių sąveikaujant šeimai ir valstybei, asmenybei ir visuomenei. Į ją ypač turėtų būti atsižvelgiama priimant santuokos ir šeimos santykių reglamentuojančius įstatymus. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas [2] įtvirtina vyro ir moters bendrai gyvenančių neįregistravus santuokos (sugyventinių) institutą, kurio nuostatų konstitucingumas kelia abejonių, o taip pat diskutuotina ir dėl pačių Civilinio kodekso (toliau – CK) nuostatų formuluočių nuoseklumo ir aiškumo.

Straipsnyje analizuojama Civilinio kodekso trečiosios knygos „Šeimos teisė“ (toliau – Šeimos teisė) teisės normų, reglamentuojančių bendrą gyvenimą neįregistravus santuokos, santykis su Lietuvos Respublikos Konstitucija bei santuokos institutą reglamentuojančiomis teisės normomis, vertinama teismų praktika, pateikiama užsienio valstybių (Skandinavijos valstybių – ypač Švedijos (atsižvelgiant į tai, kad LR CK nagrinėjamos nuostatos buvo perimtos iš Švedijos teisės aktų), Prancūzijos (atsižvelgiant į „specifinio“ *PaCS* instituto bruožus) sugyventinių santykių teisinę reglamentaciją. Atliktos analizės pagrindu formuluojamos išvados bei pasiūlymai.

Pagrindinės sąvokos: sugyventiniai, šeimos nariai, partnerystė, turto teisinis režimas.

IVADAS

Lietuvos Respublikoje per pastaruosius keletą dešimtmečių tradicinė šeima pradėjo kisti. Nors Lietuvoje vyrauja tradicinės šeimos, pagrįstos registruota santuoka, modelis, tačiau, vykstant spartiems socialiniams ir ekonominiams pokyčiams, jaunesnio amžiaus moterys ir vyrai pradėjo kurti faktinius santuokinius santykius (sugyventiniai), t.y. kurti šeimas neįregistravę santuokos. Gyventojų ir būsto 2001 metų visuotinio surašymo [3] duomenimis, Lietuvoje buvo 55,2 tūkstančio tokių porų. Mieste buvo surašyta 33,6 tūkstančiai, kaime – 21,6 tūkstančiai sugyventinių porų. Daugiau kaip trečdalis (37 proc.) sugyventinių šeimose buvo vaikų iki 18 metų. Sugyventiniai sudarė 3,2 proc. visų šalies gyventojų. Daugelis sugyventinių – 48 proc. vyrų ir 43 proc. moterų – išsiuokę. Beveik trečdalis sugyventinių vyrų ir moterų niekada negyveno teisinėje santuokoje.

Palyginus Baltijos šalių gyventojus pagal šeiminių pa-

dėtį, daugiausia sugyventinių užfiksuota Estijoje – 90 (iš 1000 gyventojų), Lietuvoje ir Latvijoje šis rodiklis mažesnis – atitinkamai 32 ir 28. Tokių sugyventinių šeimų paplitimo rodikliai Lietuvoje yra maži. Pastebimas dažnesnis jų iširimasis nei santuokos keliu sukurtų šeimų. Labai nestabilios ir šeimos, kurių sutuoktiniai prieš santuoką kurį laiką gyveno neįregistravę santuokos. Apie penktadalį jų susituokę neišgyvena kartu ir penkerių metų. Demografiniai nurodo, kad tokia šeimos formavimo strategija didina šeimų nestabilumą, – šeimos egzistuoja trumpiau, jos daug dažniau nei šeimos, sukurtos santuokos būdu, išyra [4, p. 24-36]. O labiau išsivysčiusiose valstybėse šeimos kūrimas neįregistravus santuokos jau laikomas praėjusiu ir nepasisekusių eksperimentu ir vis dažniau grįžtama prie tradicinių šeimos kūrimo pagrindų [5; 6]. Todėl sugyventinių instituto analizė santuokos ir šeimos santykių fone tampa aktuali ir svarbi, nes nuo 2001 m. įsigaliojusio Civilinio kodekso normos reglamentuojančios sugyventinių turtinius santykius iki šiol negalioja – ši sritis yra praktiškai netirta, negausi teisminė bei notarinė praktika, o taip pat ir nacionalinė teisinė literatūra šia tema.

*Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Civilinės ir komercinės teisės katedros lektorė, daktarė.

1. SUGYVENTINIŲ SANTYKIŲ TEISINĖ REGLAMENTACIJA IKI 2001 METŲ LIETUVOS RESPUBLIKOS CIVILINIO KODEKSO

Istoriniu aspektu faktinius santuokinius santykius nagrinėjo Petras Algirdas Miškinis, nurodydamas, kad dar XV a. šeimos kūrėsi tik vyro ir moters susitarimo pagrindu. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės šeimos teisėje pasitaikydavo pasaulietinių elementų. Nemaža santuokų dalis, ypač rusiškoje valstybės dalyje, buvo sudaroma neišforminant bažnyčioje, nors bažnytinė santuoka buvo privaloma jau nuo IX a., kai Bizantijos imperatorius Leonas VI Filosofas įsakė santuokas sudaryti tik bažnyčiose. Didžiojo Lietuvos Kunigaikščio Žygimanto I 1509.11.10 rašte visų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų vaitams, burmistrams ir tarėjams buvo konstatuota, kad daugelis žmonių Rusijoje neteisėtai gyvena, imdami žmonas nesusituokia bažnyčiose ir vaikų krikštyti nenori. Tokių reiškinių buvo ir katalikiškoje Lietuvos valstybės dalyje. Tai patvirtina Žygimanto I aplinkraštis, išleistas apie 1540 metus, kuriame pabrėžiama, kad ir tarp katalikų „kiti klaidose gyvena, bažnyčiose nesusituokia ir ...vaikus turi, savo žmonas nuo savęs pavaro, taip pat ir žmonos nuo vyrų pabėga ir už kitų išeina ir tuokiasi“. Laisva santuokos ir ištuokos galimybė turėjo neigiamų padarinių ne tik pačioms šeimoms, bet ir valstybės išdui, todėl valdovas įpareigojo vyskupą siųsti tarnautoją, kuris turėjo ieškoti gyvenančių be bažnytinės santuokos ir juos bausti pagal Romos katalikų įstatymus. Nesantuokinės šeimos buvo išvejamos iš kaimo. Tų laikų šaltiniai moterį, gyvenančią be bažnytinės santuokos, vadino nesantuokine žmona. Nesusituokusios šeimos buvo priimanamos kaip faktas. Dažnas jų minėjimas įvairaus lygio valstybės institucijų dokumentuose rodo, kad, nors santuoka be bažnytinių apeigų nebuvo pripažįstama, tokios santuokos egzistavo. Tik išsivyravus bažnytinei santuokai, nesantuokinių šeimų skaičius sumažėjo, išliko tik pačiuose žemiausiuose gyventojų sluoksniuose. Vėliau, ypač XIX a. plintant laisvamanybei, nesusituokusių bažnyčiose žmonių atsiradavo ir kitų gyventojų sluoksniuose [7, p. 67].

Paminėtina, kad teisės aktai, galiojusieji 1918–1940 m., sugyventinių santykių nereglementavo.

Analizuojant faktinių santuokinių santykių arba dar vadinamos faktinės santuokos teisinį reglamentavimą šeimos teisės raidos aspektu, pastebima, kad plačiausiai faktinė santuoka buvo reglamentuojama 1926 m. RTFSR santuokos, šeimos ir globos įstatymų kodekse [8], kuris nuo 1940 metų gruodžio 1 d. galiojo ir Lietuvoje. Jo nuostatos faktinę santuoką pripažino kartu su registruota santuoka. Faktinė santuoka turėjo būti nustatoma teismo sprendimu, konstatavus, kad: 1) vyras ir moteris bendrai tvarko ūkį, 2) neslepia savo ryšių nuo kitų žmonių, 3) tokius ryšius pripažįsta susirašinėjant arba kituose dokumentuose, 4) teikia tarpusavio materialinę paramą, 5) turi vaikų, juos auklėja ir išlaiko. Pagal šio kodekso normas faktinė santuoka galėjo būti nustatyta ir esant kitoms panašioms aplinkybėms. Tačiau faktinį asmenų sugyvenimą teismas galėjo prilyginti faktinei santuokai tikrai dviem atvejais:

1) nustatant sugyventinio teisę į išlaikymą dėl nedarbingumo ir 2) dalijant turtą, įgytą gyvenant kartu. Faktinė santuoka buvo pripažįstama ne bet kokie artimi santykiai, o tik rimti ir ilgalaikiai ryšiai turint tikslą sukurti šeimą [9, p.53–54]. Remiantis šiomis kodekso nuostatomis, per keletą metų faktinė santuoka buvo visiškai prilyginta registruotai santuokai, t.y. įstatymuose buvo analogiškai vertinama ir faktinė, civilinės būklės aktų įrašų institucijose neįregistruota, ir įregistruota santuoka. Ir vienu, ir kitu atveju juridinės pasekmės buvo vienodos [10, p. 20]. Teisinis turto, įgyto faktinių santuokinių santykių metu, režimas atitinkamai įgijo teisinį sutuoktinių, įregistravusių santuoką, turto statusą [11, p. 128–129]. Tokia padėtis buvo pakeista TSRS aukščiausiosios tarybos prezidiumo 1944m. liepos 8d. įsaku „Dėl valstybės pagalbos nėščioms moterims, daugiavaikėms ir vienišoms motinoms padidrinimo, motinystės ir vaikystės apsaugos sustiprinimo, dėl garbės vardo „Motina – didvyrė“ suteikimo ir „Motinos šlovės“ ordino bei „Motinystės medalio“ įsteigimo [12]. Šiuo įsaku faktinės santuokos teisinė galia buvo panaikinta. Asmenims, kurie iki šio įsako įsigaliojimo buvo faktiniuose santuokiniuose santykiuose, buvo leista tokius santykius išforminti įregistruojant santuoką. Ją įregistruojant buvo galima nurodyti faktinių santuokinių santykių pradžią. Nuo to laiko ir buvo laikomas sutuoktinių teisių ir pareigų atsiradimas. Šiuo teisės aktu buvo pripažinta santuokos registracijos svarba, motyvuojant, kad: faktinių santuokų apsauga kelia grėsmę monogamijos principui ir gali paskatinti daugpatystę; faktiniai santuokiniai santykiai išvengia valstybės kontrolės, siekiant nustatyti įstatymines kliūtis santuokos sudarymui, nes faktiniai sutuoktiniai nesikreipia į civilinės būklės aktų įrašų skyrių; atsiranda sunkumų, įgyvendinant daugybę demografinių uždavinių, susijusių su gyventojų duomenų apskaita; faktinių santuokų legalizacija veikia lengvabūdiškų santykių atsiradimą ir t.t. [13, p. 32]. Faktiniai santuokiniai santykiai buvo nepripažįstami ir pagal galiojusio Lietuvos Respublikos santuokos ir šeimos kodekso (toliau – Santuokos ir šeimos kodeksas) normas [14], o remiantis Lietuvos Respublikos Konstitucija, šeima kuriama santuoka, registruota valstybinėje civilinės būklės aktų registracijos įstaigoje arba bažnyčioje, ir tik tokia ji laikoma visuomenės bei valstybės pagrindu bei didžiausia vertybe.

Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas, perėmęs nuostatas, kad pripažįstama tik santuoka, sudaryta valstybinėse civilinės metrikacijos įstaigose, ir bažnytinė santuokos registracija, sukuria ir naują institutą – bendrą gyvenimą neįregistravus santuokos (sugyventiniai). Šis institutas, jį išanalizavus ir palyginus su santuokos institutu, gali būti vertintinas ir kaip naujos santuokos formos, ir kaip naujas jos registravimo būdas. Kita vertus, yra nuomonių, kad „partnerystė nėra santuokos alternatyva, nes nesuteikia privilegijų, kurias sutuoktiniams garantuoja santuoka. Tai išskirtinai turtinius santykius reguliuojantis institutas. (...) negalima ignoruoti visuomenėje esančių faktinių heteroseksualių porų santykių ir neigti poreikio bent minimaliai ginti silpnesnės tų santykių šalies interesus [15, p. 2–5].“

2. SUGYVENTINIŲ SANTYKIŲ TEISINĖ REGLAMENTACIJA PAGAL 2001 METŲ LIETUVOS RESPUBLIKOS CIVILINĮ KODEKSA

Lietuvos Respublikos civilinio kodekso trečiosios knygos „Šeimos teisė“ šeštojoje dalyje „Kitų šeimos narių teisės ir pareigos“ sugyventiniai yra vadinami šeimos nariais. Sąvoka „šeimos narys“ yra išvestinė iš sąvokos „šeima“. Civilinis kodeksas nepateikia „šeimos“ sąvokos, o atskiruose teisės aktuose galime rasti skirtingų jos definicijų, pavyzdžiui, „šeima – sutuoktiniai arba bendrai gyvenantys asmenys, taip pat susituokęs asmuo, su kuriuo teismo sprendimu dėl sutuoktinių gyvenimo skyrium yra likę gyventi jų vaikai, arba vienas iš tėvų, jų vaikai ir įvaikiai iki 18 metų. Į šeimos sudėtį taip pat įskaitomi nesusituokę ir su kitu asmeniu bendrai negyvenantys asmenys nuo 18 iki 24 metų: besimokantieji dieninėse bendrojo lavinimo mokyklose ir kitų formaliojo švietimo įstaigų dieniniuose skyriuose(...)“ [16]. 2007 m. pateiktoje Valstybinėje šeimos politikos koncepcijoje šeima suprantama, kaip „vyro ir moters santuokos pagrindu sukurta, artimais giminystės ryšiais susijusi asmenų bendruomenė, valstybės laikoma subjektu [17].“ O sugyventiniai traktuojami kaip šeima socialinės paramos požiūriu [18, p. 407]. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 248 straipsnio 2 dalis nustato, kad nusikaltimą padariusio asmens šeimos nariai yra kartu su juo gyvenantys tėvai (tėvai), vaikai (įvaikiai), broliai, seserys ir jų sutuoktiniai, taip pat nusikaltimą padariusio asmens sutuoktinis arba asmuo, su kuriuo nusikaltimą padaręs asmuo bendrai gyvena neįregistravę santuokos (partnerystės), sutuoktinio tėvai [19]. Analogiškai šeimos narių sąvoką apibrėžia ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 38 straipsnis [20]. Pagal R. Manankovą, šeimos narys yra asmuo, susijęs su tam tikra šeima santuoka, giminyste, įvaikinimu ar kita forma priėmus auklėti vaikus bendru gyvenimu, o taip pat šeimos teisėmis ir pareigomis [21, p. 24]. Aiškindama tokią „šeimos nario“ sąvoką, ji nurodo, kad, jeigu nėra bent vieno iš išvardytų esminių požymių, subjekto negalima vadinti šeimos nariu.

„Šeimos teisės“ 3.229 str. nurodoma, kad vyras ir moteris turi bendrai gyventi neįregistravę santuokos ne mažiau kaip vienerius metus, ir minimas tokio gyvenimo tikslas – „sukurti šeiminius santykius“, tačiau kaip, esant reikalui, galėtų būti nustatomas pastarasis tikslas, nė viename šio skyriaus straipsnyje neužsimenama. Atkreiptinas dėmesys, kad šeimos santykius sudaro asmeninio ir turtinio pobūdžio santykiai, o CK nuostatos dėl sugyventinių yra skirtos išimtinai tik jų turtinių santykių reglamentacijai, pagal kurią galima interpretuoti, kad šeimos tikslas – tik turto kooperavimas bei kaupimas. Taip pat lieka neaišku, ar bus sugyventiniams išduodami tam tikri partnerystę įrodantys dokumentai (pavyzdžiui, santuokos sudarymo atveju – jos įrodymas – santuokos liudijimas, išduotas civilinės metrikacijos įstaigos (CK 3.23 str.), ir ar jie bus lygiaverčiai santuokos liudijimui? Į minėtus bei kitus klausimus turėtų atsakyti Civiliniame kodekse esančias sugyventinių nuostatas konkretizuojantis įstatymas arba šios nuostatos turėtų būti tobulinamos panaikinant esamas teisės spragas.

Pagal Civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir

įgyvendinimo įstatymo [22] 28 str., Civilinio kodekso trečiosios knygos XV skyriaus normos dėl bendro gyvenimo neįregistravus santuokos įsigalioja nuo įstatymo, reglamentuojančio partnerystės įregistravimo tvarką, įsigaliojimo momento. Taigi sugyventiniais yra laikomi asmenys, įregistravę savo partnerystę įstatymų nustatyta tvarka, t.y. turi būti priimtas specialus įstatymas, kuris reglamentuotų sugyventinių partnerystės įregistravimo tvarką. Vidaus reikalų ministerija 2004-02-24 parengė Partnerystės (bendro gyvenimo neįregistravus santuokos) įstatymo projektą [23], kurio daugelis nuostatų buvo nepakankamai pagrįstos ir išbaigtos [24].

Atsižvelgiant į tai, kad įstatymas dėl partnerystės (bendro gyvenimo neįregistravus santuokos) projekto nebuvo įgyvendintas, 2006 m. rugsėjo 4 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybė pavedė Teisingumo ministerijai parengti Civilinio kodekso pataisas, susijusias su Partnerystės (bendro gyvenimo neįregistravus santuokos) registravimu. 2007 m. rugpjūčio 22 d. buvo pateiktas svarstymui Civilinio kodekso 2.18, 2.19, 3.16, 3.229, 3.230, 3.232, 3.234, 3.235 straipsnių pakeitimo ir Kodekso papildymo 3.229(1), 3.229(2) straipsniais įstatymo projektas [25]. Šio projekto nuostatose partnerystė – tai monogamijos principu paremtas vyro ir moters (sugyventinių) bendras gyvenimas surašius ir įregistravus bendrą pareiškimą dėl partnerystės, sukeliantis turtinių teisinių pasekmių. Pareiškimas dėl partnerystės tvirtinamas notaro ir registruojamas Vedybų sutarčių registre. Minėtas Civilinio kodekso straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projektas taip pat nebuvo įgyvendintas ir pagrįstai kritikuojamas [26], pavyzdžiui, apskritai „svarstyta, ar projekte siūlomos pataisos nesuponuoja poreikio keisti Civilinio kodekso III knygos „Šeimos teisė“ XV skyriaus pavadinimą.“ Abejonių kelia ir galimybė vienasmenišku pareiškimu nutraukti partnerystę išpėjus kitą sugyventinį per notarą prieš du mėnesius (Projekto 3.229² straipsnio 3 dalis), nes juk kalbame apie *tikslą – sukurti šeimos santykius*, kuriems būdingas tęstinumas, gyvybės pratęsimas ir palikuonių susilaukimas bei kitos teisinės pasekmės, todėl šių santykių negalima sutapatinti, pavyzdžiui, su eiliniu sandoriu.

Vertinant Civilinio kodekso „Šeimos teisė“ šeštosios dalies nuostatas, numatančias sugyventinių instituto sukūrimą, galima teigti, kad šiomis nuostatomis sugyventiniai yra prilyginami sutuoktiniams, t.y. „Šeimos teisės“ šeštoji dalis yra skirta ne šeimos nariams, bet faktinių sutuoktinių santykių įteisinimui, todėl Civiliniame kodekse tikslinga suformuluoti normas dėl faktinių santuokinių santykių nustatymo.

Atsižvelgiant į tai, kad minėti Projektai dėl partnerystės (bendro gyvenimo neįregistravus santuokos) nebuvo realizuoti, teisminė bei notarinė praktika dėl partnerystės įregistravimo nėra susiformavusi, tikslinga paanalizuoti teisminę bylą, išnagrinėtą Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo teisėjų kolegijos 2005 m. balandžio 26 d. pagal pareiškėją H.J.skundą atsakovams Pravieniškių I-ųjų pataisos namų administracijai, Kalėjimų departamentui prie teisingumo ministerijos dėl aktų panaikinimo [27].

Teisėjų kolegija, nagrinėdama bylą, nustatė, kad nuteistasis H.J. kreipėsi į Kauno apygardos administracinį teismą, prašydamas panaikinti Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos raštus: 2003 09 11

Nr.16/07 1994 ir 2004 06 17 Nr.16/07 730 „Dėl ilgalaikių pasimatymų su sugyventine“ bei įpareigoti Pravieniškių I-ųjų pataisos namų administraciją įgyvendinti Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 94 straipsnio 3 dalyje nurodytą teisės normą suteikti ilgalaikį pasimatymą, suteikiant teisę kartu gyventi su sugyventine K.G. Pareiškėjas H.J. nurodė, kad nuo 2000 metų kovo mėnesio pas jį apsigyveno K.G. ir nuo to laiko jie yra sugyventiniai, nes tarp jo ir K.G. 2002-08-13 buvo sudaryta partnerystės sutartis, kurią be jų pasirašė ir K.G. giminaičiai. Atsakovas – Pravieniškių I-ųjų pataisos namų atstovas su skundu nesutiko ir nurodė, kad pareiškėjas ne kartą kreipėsi į administraciją prašydamas suteikti ilgalaikį pasimatymą su sugyventine K.G. Nuteistajam buvo išaiškinta, kad Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių 102 punkte nurodyta, kad į pasimatymą su nuteistuoju atvykę asmenys privalo pateikti asmens tapatybę patvirtinantį dokumentą ar dokumentą, kurio pagalba galima nustatyti atvykusio šeimos teisinį santykį su nuteistuoju, dokumentą apie partnerystę, įregistruotą įstatymų nustatyta tvarka, tačiau pastarųjų dokumentų pareiškėjas nepateikė.

Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos nuomone, skundo tenkinimas neatitiktų bausmių vykdymo kodekso 94 straipsnio 3 dalies nuostatų, Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymo 28 straipsnio, nustatančio, kad Civilinio kodekso trečiosios knygos XV skyriaus normos dėl bendro gyvenimo neįregistravus santuokos įsigalioja nuo įstatymo, reglamentuojančio partnerystės įregistravimo tvarką, įsigaliojimo momento.

Kauno apygardos administracinis teismas 2004 12 17 sprendimu pareiškėjo skundą atmetė, remdamasis Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 6,10,11 straipsniais, 94 straipsnio 3 dalimi, Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2003 m. liepos 2d. įsakymu Nr.194 patvirtintų Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių 102 punktu, ir nusprendė, kad Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos sprendimai yra pagrįsti ir jų naikinti nėra pagrindo. Tokį Kauno apygardos administracinio teismo sprendimą pareiškėjas H.J. apskundė apeliacinio skundo.

Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas pagrįstai nurodė, kad Bausmių vykdymo kodekso 94 straipsnio 3 dalyje nustatyta, kad nuteistajam ilgalaikiai pasimatymai, suteikiant teisę kartu gyventi leidžiami su sutuoktiniu, sugyventiniu ar artimaisiais giminaičiais bei Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių 102 punkte nustatyta, kad į pasimatymą su nuteistuoju atvykę asmenys privalo pateikti asmens tapatybę patvirtinantį dokumentą, dokumentą, kurio pagalba galima nustatyti atvykusio šeimos teisinį santykį su nuteistuoju, dokumentą apie partnerystę, įregistruotą įstatymų nustatyta tvarka, kai reikia nustatyti atvykusio asmens partnerystės teisinį santykį su nuteistuoju, manytina neteisingai taikė galiojančias teisės normas, klaidingai jas aiškino ir todėl priėmė abejotiną savo teisingumu sprendimą, panaikindamas Kauno apygardos administracinio teismo pagrįstą ir teisingą 2004 12 17 sprendimą, atmetusį H.J. pareiškėjo prašymą pripažinti K.G. jo sugyventine. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas priimdamas tokį sprendimą ne-

pagrįstai nustatė naują šeimos kūrimo formą – partnerystės sutartį, neturinčią jokio teisinio pagrindo. Teismo sprendimo nepagrįstumą galima vertinti, jei vadovausimės ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo bei Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksų nuostatomis, pateikiančiomis šeimos narių sąvokas, t.y. jose minima partnerystė, kurios įregistravimas yra pagrindas, suteikiantis galimybę naudotis specialiomis šeimos narių teisėmis, pavyzdžiui, kaltinamojo artimieji giminaičiai ir šeimos nariai teisme neprisaikdinami, gali neduoti parodymų arba neatsakyti į kai kuriuos pateiktus klausimus (LR BPK 82 str. 2d.), artimieji giminaičiai ir šeimos nariai neatsako už nepranešimą apie nusikaltimą (LR BK 238 str. 2d.) ir kt.

Civilinio kodekso „Šeimos teisė“ šeštosios dalies penkiolikto skyriaus normos nustatydamos išimtinai tik turtinius sugyventinių santykius, įtvirtina bendrai įgyto ir bendrai naudojamo turto teisinį režimą. Pagal šio skyriaus 3.230 str. sugyventinių bendrai naudojamu turtu pripažįstama: bendrai įgytas gyvenamasis namas ar butas, kurį sugyventiniai naudoja bendram gyvenimui; vieno iš sugyventinių nuomojamas ar teisėtai naudojamas gyvenamasis namas ar butas, kuris naudojamas bendram gyvenimui; sugyventinių bendrai įgytas ir bendrai naudojamas nekilnojamas turtas, baldai ir kiti namų apyvokos daiktai, išskyrus daiktus, kurie skirti individualiam vieno iš sugyventinių naudojimui, o taip pat turtas, kurį sugyventiniai naudoja rekreacijos tikslams (sodas, vasarnamis ir pan.).

Sugyventiniams taip pat yra numatoma suteikti teisę sudaryti notarinę sutartį dėl bendrai įgyto ir naudojamo turto padalinimo, pasibaigus jų bendram gyvenimui (3.231 str.). Pastarajai sutarčiai yra taikomos *mutatis mutandis* vedybų sutarties sudarymo nuostatos. Jeigu sugyventiniai nesudarys tokios sutarties dėl turto padalijimo, tai jis galės būti padalytas teisme vieno iš jų reikalavimu, pasibaigus jų bendram gyvenimui arba vienam iš jų mirus (3.232 str.) ir tuomet turtas bus dalinamas pagal 3.234 str. nuostatas. Analizuojant šiuos straipsnius kyla abejonių dėl jų teisinio reglamentavimo nuoseklumo ir aiškumo, nes sugyventinių turtinių interesų apsauga yra įtvirtinta CK 3.233 str., numatančiame disponavimo *bendrai įgytu ir naudojamu turtu* apribojimus, pavyzdžiui, sugyventinis be kito sugyventinio sutikimo neturės teisės parduoti, dovanoti ar kitaip apsunkinti jų bendrai įgytą ar naudojamą turtą, tačiau CK nėra nuostatų, pagal kurias sugyventinių bendrai įgytas ir naudojamas turtas būtų priskiriamas bendrajai jungtinei nuosavybei. Toks turtas, priklausomai nuo jo įgijimo pagrindo, yra asmeninė arba bendroji dalinė sugyventinių nuosavybė, juolab kad 3.234 str. 6 d. nustato, kad „kitas turtas, nenumatytas šio kodekso 3.230 straipsnyje, kuris buvo įgytas ar prižiūrimas panaudojant abiejų sugyventinių lėšas, dalijamas pagal bendrosios dalinės nuosavybės taisykles.“ Tampa neaišku, kokių pagrindu šį turtą (numatytą 3.230 str.) teismas turėtų dalyti pasibaigus partnerystei, be to, kvestionuotina nuostata, kad toks turtas turėtų būti padalijamas sugyventiniams lygiomis dalimis (3.234 str. 2d.). Remiantis teismų praktika dabar neįregistruotų santuokos asmenų visas turtas pagrįstai laikomas bendrąja daline nuosavybe ir esant ginčui dalijamas pagal Civilinio kodekso ketvirtosios knygos nuostatas, t.y. sugyventinių

turtui nėra taikomos teisės normos, reglamentuojančios sutuoktinių turto statusą. CK trečiosios knygos „Šeimos teisė“ reglamentuojami teisiniai santykiai atsiranda santuokos, giminytės, kitokiais įstatyme įtvirtintais pagrindais. Tam, kad šie teisiniai santykiai atsirastų, būtinas atitinkamas juridinis faktas, pavyzdžiui, santuokos sudarymas, gimimo įregistravimas ir pan. Nesusituokusių, tačiau gyvenančių kartu asmenų įgytam turtui negalioja bendrosios jungtinės nuosavybės prezumpcija, ir dėl to sugyventiniai, atsižvelgdami į kiekvieno iš jų indėlį į įgytą ar sukurtą turtą, gali įrodinėti turimą tokio turto dalį bendrąją dalinę nuosavybę reglamentuojančių teisės normų pagrindu. Atitinkamas sugyventinių turtas, nors nuosavybės teise įregistruotas vieno iš jų vardu, gali būti pripažintas bendrąja daline nuosavybe, jei įrodoma, kad toks turtas buvo įgytas abiejų sugyventinių iš bendrų lėšų ir jų naudojamas. CK 4.80 straipsnio 2 dalyje nurodytas vienas iš bendrosios dalinės nuosavybės atidalijimo būdų – kompensacija pinigais [28]. Atkreiptinas dėmesys, jog net ir asmenų įregistravusių bažnytinę santuoką, tačiau neįtraukus jos į apskaitą civilinės metrikacijos įstaigoje, turtui yra taikomas ne bendrosios jungtinės nuosavybės, bet dalinės nuosavybės turto teisinis režimas [29; 30; 31].

Kritikuotina ir Civilinio kodekso 3.234 straipsnio 5 dalyje įtvirtinta nuostata, pagal kurią „Gyvenamasis namas ar butas, kuris priklausė nuosavybės teise vienam sugyventiniui prieš prasidedant jų bendram gyvenimui, gali būti paliktas užufrukto teise kitam, jeigu šis sugyventinis turi bendrų nepilnamečių vaikų arba dėl savo sveikatos, amžiaus ar dėl kitokių svarbių aplinkybių neturi savo gyvenamosios patalpos.“ Atkreiptinas dėmesys, kad pagal šią nuostatą buvusiam sugyventiniui suteikiama daug daugiau teisių nei įstatymai numato buvusiam sutuoktiniui (CK 3.71, 3.86 straipsnis). Visų pirma buvusiam sutuoktiniui teismo sprendimu gali būti suteikiama teisė naudotis šeimos turtu ar jo dalimi (uzufruktas) tik tuo atveju, jei po santuokos nutraukimo su juo lieka gyventi nepilnamečiai vaikai. Tuo tarpu buvęs sugyventinis galėtų pretenduoti valdyti ir naudoti kito sugyventinio gyvenamąjį namą ar butą užufrukto teise *nepriklausomai nuo to, ar bendri vaikai lieka gyventi kartu su juo, ar ne*. Antra, skirtingai nei sutuoktinių atveju, sugyventiniui suteikiama teisė reikalauti užufrukto teisės, be kita ko, jei jis dėl tam tikrų aplinkybių (kurių sąrašas nėra baigtinis) neturi savo gyvenamosios patalpos. Trečia, nenustačius termino, kuriam buvęs sugyventinis gali reikalauti suteikti užufrukto teisę į kito sugyventinio namą ar butą, šis turtas būtų apsunkintas neterminuotai. Buvusiam sutuoktiniui tokia teisė gali būti nustatoma tik iki to laiko, kol kartu su juo gyvenantys vaikai sulaukia pilnametystės. Išdėstytos aplinkybės sudaro pagrindą manyti, kad aptariama nuostata neatitinka nei šeimos santykių teisinio reglamentavimo principų (CK 3.3 straipsnio 2 dalis), nei bendrųjų civilinės teisės principų (CK 1.2, 1.5 straipsniai) [26].

3. SUGYVENTINIŲ SANTYKIŲ TEISINĖ REGLAMENTACIJA UŽSIENIO VALSTYBĖSE

Atsižvelgiant į tai, kad Civilinio kodekso nuostatos, reglamentuojančios vyro ir moters bendrai gyvenančių ne-

įregistravus santuokos (sugyventiniai) buvo „konstruojamos“ remiantis įvairių užsienio valstybių teisės aktais (ypač Švedijos), tikslinga paanalizuoti šių santykių reglamentaciją Skandinavijos valstybėse bei Prancūzijoje.

Kai kurioms socialinėms grupėms gyvenimas be santuokos registracijos (kohabitacija) yra racionalus pasirinkimas gyvenant nesaugumo, neapibrėžtumo situacijoje, susiduriant su nepritekliais, nedarbu. Šiuo metu Lietuvoje plinta tai, kas savo kilmę iš dalies gali būti prilyginta XX a. pradžioje industrinėse visuomenėse vykusiems šeimos formavimo kaitos procesams. Tuo laikotarpiu plito vadinamos „Stokholmo santuokos“, t.y. sugyventinių poros tarp skurdžių, darbininkiškų visuomenės sluoksnių Švedijoje, Didžiojoje Britanijoje, Prancūzijoje, Vokietijoje ir kt. [32]. Pažymėtina, kad bendro gyvenimo neįregistravus santuokos reguliavimas įvairių valstybių teisinėse sistemose atsirado ne kaip savitikslių įstatymų leidėjų ar teismų kūrinys, o kaip valstybės institucijų mėginimas prisitaikyti prie pačios visuomenės demografinių pokyčių [33, p. 199]. Vakarų Europos lyginamoji demografinė analizė nustatė, kad nesusituokusių porų gyvenimas buvo toleruojamas tik Pietuose, tačiau pritarimas buvo juntamas ir daugelyje Šiaurės šalių [34, p. 291–309]. Vienoje iš Skandinavijos valstybių – Švedijoje, kurioje apie 70 proc. 16–29 metų amžiaus žmonių gyvena kartu nesusituokę, sugyvenimas įvardijamas specialiu terminu *sammanboende*, o sugyventinis – *sambo* [35, p. 95]. Jau 1969 metų direktyvoje dėl šeimos teisės reformos buvo minimas „Neutraliteto principas“, kuris pabrėžė, kad naujų įstatymų kūrimas turi būti kiek įmanoma neutralus skirtingų gyvenimo kartu formų bei moralinių požiūrių atžvilgiu. Kita vertus, santuoka šeimos teisėje privalo užimti centrinę poziciją. Remiantis neutraliteto teorija, buvo siekta dvipusės strategijos: 1) tikslas užkirsti kelią diskriminacijai dėl civilinio statuso; 2) suteikti poroms laisvę pasirenkant legalią jų santykių formą, „neįspraudžiant į vienaaršių taisyklių rėmus [36].“ 1987 m. priimtas Sugyventinių (bendrų namų) įstatymas (pakeitęs 1973 m. Nesusituokusių sugyventinių bendro būsto įstatymą) [37, p. 373], reglamentuojantis santykius tarp nesusituokusių vyro ir moters, gyvenančių kartu santuokai būdingomis aplinkybėmis. Pažymėtina, kad atskirame 1988 m. Homoseksualių sugyventinių įstatyme buvo nustatyta, jog Švedijos sugyventinių įstatymas taikomas ir bendram tos pačios lyties asmenų gyvenimui [38, p. 317]. Minėti teisės aktai iš esmės apibrėžė tik bendro būsto ir namų apyvokos daiktų nuosavybės aspektus [39, p. 287]. Švedijos sugyventinių įstatymas nustato specifinį sugyventinių turto teisinį režimą, nereikalaudamas išreikštos sugyventinių valios – užtenka, kad jie gyvena kartu santuokai būdingomis aplinkybėmis (ši sąlyga preziumuojama, jeigu sugyventiniai turi bendrų vaikų ar tą patį registruotą gyvenamosios vietos adresą) [40, p. 507]. 2003 m. liepos 1 d. buvo priimtas Sugyventinių įstatymas (pakeitęs 1987 m. įstatymą bei 1988 m. Homoseksualių sugyventinių įstatymą), kurio daugelis nuostatų nepakito, tačiau novacija ta, kad šis teisės aktas pateikia sugyventinių sąvoką bei detalizuoja tokių santykių baigties atvejus. Pagal minėtą teisės aktą sugyventiniais laikomi du asmenys, nuolat gyvenantys kartu kaip pora ir turintys bendrą namų ūkį. Remiantis šiuo apibrėžimu, galima išskirti

požymius, kuriuos turi atitikti asmenys tam, kad jų turtiniai santykiai būtų reguliuojami Sugyventinių įstatymo nuostatomis: 1) santykių trukmė – pastovūs, ilgalaikiai; 2) sugyventinis kartu su savo partnere(-iu) turi gyventi kartu kaip pora, t.y. asmenis sieja lytiniai santykiai; 3) sugyventinis turi bendrą ūkį su partneriu(-e), t.y. pasiskirstymas namų ruošai bei išlaidomis. Pažymėtina, kad broliai ar seserys, gyvenantys kartu, nėra laikomi sugyventiniais; nei vienas iš asmenų neturi būti įregistravęs santuokos ar partnerystės ir šio teisės akto nuostatos taikomos tiek skirtingos, tiek tos pačios lyties asmenų turtiniams santykiams reguliuoti [41]. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso XV skyriaus nuostatos buvo rengtos remiantis 1987 m. Švedijos sugyventinių įstatymu, ir būtent iš jo perimta sugyventinių bendrai įgyto ir naudojamo turto kategorija.

Apibendrinant galima teigti, kad 2003 m. Sugyventinių įstatymo tikslas – tik minimaliai apsaugoti silpnesnės šalies teises ir interesus pasibaigus jų santykiams, nes įstatymas nenumato pareigos teikti išlaikymą, teisės paveldėti turtą (nebent sudarytas testamentas), vaiko, gimusio sugyventiniuose santykiuose, globa suteikiama motinai (nebent tėvas pripažįsta tėvystę).

Danijoje 1968 m. pasiūlymas asimiliuoti santuokos institutą su nesantuokiniu gyvenimu sulaukė didelio pasipriešinimo Parlamente, o kai kurie jo nariai reiškė nepasitenkinimą vis didėjančiu nesantuokinių porų skaičiumi. Tačiau Santuokos komitetas pradėjo tirti taip vadinamo gyvenimo „be popierių“ arba „santuokų be dokumentų“ aplinkybes. Pastarasis komitetas nepritarė privalomam gyvenimo nesusituokus reglamentavimui, kadangi nebuvo įrodymų, kad sugyventiniai norėtų lygiaverčių sutuoktiniams teisių, todėl viena iš Komiteto išvadų – įstatymai turi formuoti požiūrį, skatinantį poras sudaryti santuoką. Danijoje vis dėlto prerogatyva teikiama santuokos institutui, o sugyvenimo atžvilgiu ilgą laiką buvo laikomasi *laissez-faire* principo. Sugyventinis, kuris siekė įgyti atitinkamas nuosavybės ar paveldėjimo teises, privalėjo susituokti arba sudaryti sutartį, kurios galiojimas tarp sugyventinių buvo patvirtintas 1960 metais. Ir tik 1989 m. Danija priėmė Registruotos partnerystės įstatymą, kuris iš esmės suteikė tos pačios lyties asmenims teises, panašias į sutuoktinių.

Norvegijoje 1902 m. Baudžiamojo kodekso 379 straipsnyje gyvenimas nesusituokus buvo įvardijamas kaip pažeidimas, tačiau 1972 m. šis straipsnis buvo panaikintas. Asmenys, gyvenantys kartu kaip vyras ir žmona, t.y. santuokai panašiomis aplinkybėmis, yra laikomi viengungiais ir sutuoktinių statuso neįgyja (pasibaigus tokiems santykiams kiekvienas iš jų turi teisę į savo turtą (daiktus), o po vieno mirties, kitas sugyventinis neįgyja paveldėjimo teisės, o esant testamentui – sugyventiniui taikomas didžiausias paveldėjimo mokesčio tarifas) [42, p. 517–518]. Norvegijoje sugyventinių (vyro ir moters) santykių reglamentacijai nėra skirtos atskiros teisės akto, kaip pavyzdžiui, 1991 m. Santuokos įstatymas, reglamentuojantis civilinės santuokos teises pasekmes, ar 1993 m. priimtas Partnerystės įstatymas, suteikiantis tos pačios lyties asmenims įregistruoti partnerystę, suteikiančią visas teises santuokos sudarymo pasekmes, išskyrus teisę sudaryti pačią santuoką ir teisę įsivaikinti. Tačiau neformali

kohabitacija vis dėlto pripažįstama, nors tokių santykių teisinės pasekmės reglamentuotos labai fragmentiškai. Esminis turtinius santykius tarp sugyventinių reglamentuojantis teisės aktas 1991 m. liepos mėn. priimtas Teisės į bendrą būstą ir namų apyvokos daiktus įstatymas Nr.45, kuris suteikia teisę sugyventiniui, pasibaigus jų santykiams (dėl separacijos ar vieno mirties) nusipirkti „specialiomis sąlygomis“ buvusį bendrą būstą ar namų apyvokos daiktus, priklausiusius kitam sugyventiniui asmeninės ar dalinės nuosavybės teise. 1999 m. speciali ekspertų grupė pateikė ataskaitą dėl sugyventinių atskirų teisių reglamentacijos bei galimus reglamentacijos patobulinimo projektus [43].

Prancūzijoje apie 1960 m. sugyvenimas nebuvo laikomas teisėtu, netgi buvo laikoma, kad tokie santykiai apskritai neegzistuoja. Pasak Napoleono, „sugulovai patys save pastato už teisės ribų ir teisė jais nesidomi“ [44, p. 253]. Teisė smerkė arba ignoravo gyvenimą nesusituokus, tačiau vis daugėjo taip gyvenančių asmenų, priklausančių neturtingųjų subkultūrai arba rasinėms ar etninėms mažumoms. Pastarieji kūrė neoficialias santuokas, nes teisėtos santuokos procesas jiems buvo per daug sudėtingas. Buvo pradėta reaguoti į santuoką net kaip į individualios laisvės pažeidimą. Šiandien sugyvenimas ir sugyventinių teisė įgyja naują požiūrį bei formas. Ekspertai neabejoja dėl požiūrio, kad nesantuokiniai jaunimo santykiai yra traktuojami kaip „merginimasis“ ar „ikivedybinis išbandymas“. Sugyvenimas vis labiau panašėja į alternatyvą santuokai nei į santuokos įžangą. Yra vengiama traktuoti sugyventinius tiksliai kaip sutuoktinius, bet kartu jie nelaikomi ir nepažįstamais. Kai kurie teisės teoretikai gyvenimą nesusituokus gretina su Romėnų *concubinatus* – žemesnio santuokinio statuso rūšimi [45, p. 152–153]. Prancūzijos Civilinis kodeksas [46] iki 1999 m. tiesiogiai nereglementavo gyvenimo nesusituokus, tačiau teismai, nagrinėdami šio pobūdžio bylas, lygino jį su teisiškai įforminta santuoka. Nustatyta, kad nesutarimai tarp sugyventinių dažniausiai kyla dėl turto. Nuo XIX a. vidurio laisvosios sąjungos partneriai, nutraukę santykius, turto dalybų atvejais būdavo teisiškai panašioje padėtyje kaip ir susituokusios poros, kurių turtui buvo taikomas nuosavybės atskirumo režimas. Tokiu atveju problema atsirasdavo įrodinėjant daiktų nuosavybės teisę bei nustatant kiekvieno jų indėlį įgyjant turtą. Kai kuriose bylose ieškovas galėjo įrodinėti, kad tarp jo ir atsakovo yra *de facto* partnerystė, t.y., kai du ar daugiau asmenų susitaria kooperuoti turtą ar pasidalinti galimas pajamas ar santaupas. Be to, partneriai buvo įpareigoti prisidėti prie išlaidų. Jei ieškovas galėjo pateikti tokios partnerystės įrodymų (susitarimą sujungti turtą, dalintis pelnu bei nuostoliais), turto padalijimas, pasibaigus tokiai partnerystei, panašus į turto dalybas esant įstatyminiam sutuoktinių turto teisiniam režimui. Tačiau pastarąją partnerystę įrodyti yra sunku. Apeliacinis teismas išaiškino, kad laisva sąjunga negali sukelti teisių pasekmių, nebent sugyventiniams yra būdingas tam tikras gyvenimo trukmės bei stabilumo laipsnis, panašiai kaip ir santuokos atveju, kai stabilumas grindžiamas monogamijos principu ir seksualinių ryšių draudimu su kitais asmenimis. Moters ir vyro sugyvenimas, pagrįstas susitarimu, kad kiekvienas jų gali turėti meilužes ar meilužius, yra laikomas tik meilės ryšiais, ne-

paisant sugyvenimo trukmės ir negali būti pripažintas kaip stabilus sugyvenimas.

1999 m. lapkričio 15 d. įsigaliojo įstatymas, įtvirtinantis galimybę sudaryti civilinę solidarumo sutartį (pranc. *Pacte Civil de Solidarite*, arba *PaCS*). Kitaip nei registruota partnerystė, *PaCS* nesukuria naujo teisinio statuso ir šios sutarties¹ [47] šalys išsaugo teisę sudaryti santuoką. Tokią sutartį gali sudaryti tiek tos pačios, tiek priešingos lyties asmenys [48, p. 386–387]. Kita vertus, Prancūzijos civilinio kodekso 515-2 straipsnis nustato asmenų kategorijas, tarp kurių civilinė solidarumo sutartis negalima, pavyzdžiui, asmenų, kurių bent vienas yra susituokęs arba jau yra sudaręs tokią sutartį su kitu asmeniu, tarp tiesiosios linijos giminaičių ir pan. Civilinio kodekso 515-4 straipsnis numato, kad asmenų, susietų civiline solidarumo sutartimi, santykiai turėtų būti grindžiami abipuse moraline bei materialine parama. Kartu su *PaCS* tos pačios lyties poroms buvo suteikta ir kohabitacijos teisė (*concubinage*) [49, p. 53], kurią įtvirtina Civilinio kodekso 515-8 straipsnis, nustatydamas, kad kohabitacija – tai faktinė sąjunga tarp dviejų skirtingos arba tos pačios lyties asmenų, kuriai būdingas stabilumas ir tęstinumas.

Minėtinas specialus dokumentas, pagal kurį sugyventiniai gali būti traktuojami kaip lygiaverčiai sutuoktiniams. Pastarasis dokumentas vadinamas „santuokinio gyvenimo sertifikatu“. Sugyventiniai sertifikatą gali įsigyti šalies savivaldybėje pateikdami prašymą, patvirtintą dviejų liudytojų, kad pora iš tikrųjų gyvena „santuokinį gyvenimą“. Pastarieji sertifikatai neturi teisinės galios, bet jie yra pripažįstami daugelio viešųjų agentūrų bei privačių institucijų kaip šalių statuso įrodymas, ir suteikiantys teisę vadinti juos „šeimos“ nariais. Sertifikato gavimo procedūra nėra tokia oficiali ar iškilminga kaip santuokos įregistravimo.

Apibendrinant galima teigti, kad Šiaurės Europoje ir Prancūzijoje pastebima tendencija, jog sugyventinių poros keičia santuokas, t.y., jei anksčiau jos buvo tik preliudija į santuoką (susituokiama susilaukus vaikų), tai dabar gyvenimas kartu nesusituokus savo trukme dažnai prilygsta santuokoms [50]. Kita vertus, žinomo Prancūzijos šeimos teisės reformų bei įstatymų projektų autoriaus Žano Carbonnier teigimu, nors teisė, bėgant laikui, privalo keistis, vis dėlto teisiškai įforminta santuoka tarp kitų Civilinio kodekso institutų yra dalis „nerašytos Prancūzijos konstitucijos“ ir verta suabejoti, ar teisės aktų, reglamentuojančių įvairius asmenų tarpusavio santykius, gausa atitinka šeimos teisinių santykių kūrimo tikslus bei uždavinius.

Taip pat teigtina, kad užsienio valstybėse požiūris į gyvenimą neįregistravus santuokos skiriasi: vienose – toks gyvenimo būdas toleruojamas (ypač skandinaviškas modelis: įstatymų leidėjas siekia pabrėžti lygybės interesą – susiedamas, kiek tai įmanoma registruotos partnerystės institutą su santuoka); kitose – palaipsniui liberalėja – neįregistruota santuoka tampa parankia alternatyva registruotai (tarkime, Prancūzijoje, nepaisant to, kad *PaCS* (kartu su kohabitacija)

rado savo „nišą“ Civilinio kodekso I knygoje, vis dėlto šis institutas traktuojamas kaip specifinė sutartis), o dar kitose (Rusija, Latvija) – teisinio statuso neįgyja (įstatymų leidėjas pabrėžia santuokos instituto svarbą, nereglamentuodamas tokių santykių arba nustatydamas tik dalinę jų reglamentaciją, pavyzdžiui, Lietuvoje – tik turtinių santykių reguliavimas, Belgijoje tokio pobūdžio nuostatos įtvirtintos Civilinio kodekso knygoje, reglamentuojančioje nuosavybės santykius). Taigi akivaizdžiai pastebima šeimos transformacija: greta santuokos egzistuoja ir sugyventinių (tiek ir tos pačios lyties asmenų) poros, kurių santykiai palaipsniui įgauna juridinę išraišką. Siekiant Europos šeimos teisės komisijos [51] užsibrėžtų tikslų – unifikuoti ir harmonizuoti atskirų valstybių šeimos teisę sukuriant tam tikrus bendrus standartus (principus), šio instituto reglamentavimo reikalavimai turėtų būti nedviprasmiški. Manytina, kad yra akivaizdus poreikio apsaugoti silpnesnę šalį ir kitos šalies privačios autonomijos prieštarašimas, todėl šių santykių teisinio režimo reguliavimo lygis negali būti aukštas, tačiau svarbus apibrėžtumas, t.y. jei sutartis ar teisinė registracija yra kriterijai, tai momentas, kada galima taikyti teisės normas, yra lengvai suvokiamas [52], priešingai nei tokia reglamentacija kaip „ilgalaikis gyvenimas poroje“ ar „ne mažiau kaip vieneri metai“ ir pan.

IŠVADOS

1. Galima teigti, kad pasirinktas ir Civiliniame kodekse nustatytas bendro gyvenimo neįregistravus santuokos (sugyventinių) teisinio reglamentavimo skandinaviškas modelis neatitinka šeimos kūrimo formos bei jos tikslų, t.y. Civilinio kodekso trečios knygos VI dalies straipsniai yra skirti ne kitų šeimos narių teisėms ir pareigoms nustatyti, o reglamentuoja asmenų gyvenančių faktiniuose santuokiniuose santykiuose, turtinius santykius, tačiau nei jų, nei jų vaikų teisinis statusas nenustatytas, todėl siūlytina suformuluoti nuostatas dėl faktinių santuokinių santykių arba iš esmės tobulinti esamas normas dėl partnerystės (sugyventinių) kartu suvienodinant vartojamą terminologiją.

2. Civilinio kodekso nuostatos, reglamentuojančios išimtinai tik turtinius vyro ir moters kartu gyvenančių neįregistravus santuokos santykius, yra dviprasmiškos bei stokoja nuoseklumo ir teisinio aiškumo, todėl tikslingos nustatant, koks momentas laikytinas sugyventinių santykių pabaiga, su kuria sietinas bendrai įgyto ir naudojamo turto padalijimas (3.232 str.) kartu įvardijant, kokiomis nuostatomis remiantis dalijamas turtas. Kita vertus, atsižvelgiant į tai, kad bendrai įgyto ir naudojamo turto teisinis režimas pagal savo sudėtį ir disponavimo turtu apribojimais beveik atitinka šeimos turto teisinį režimą (CK 3.84–3.86 str.), siūlytina keisti nuostatas (3.234–3.235 str.), kurios nepagrįstai suteikia daugiau teisių sugyventiniams nei įstatymai numato sutuoktiniams.

3. Daugelio Europos valstybių panašių santykių teisinio reglamentavimo analizė rodo, kad alternatyvių šeimos santykių kūrimo modeliai (palyginti su santuokos pagrindu įgyjamu statusu) dažniausiai negarantuoja šių santykių subjektams visapusiškos teisių ir interesų apsaugos, o apima tik tam tikrų teisių ar pareigų nustatymą. Be to, daugelyje valstybių „partnerystės“ institutas yra skirtas tos pačios lyties santykių reglamentacijai, bet ne santuokos „dubliavimui“.

¹ Atkreiptinas dėmesys, kad *PaCS* nors ir įvardijama kaip sutartis, tačiau jos reglamentacija yra pirmoje Prancūzijos civilinio kodekso knygoje „Asmenys“, o tai rodo nevienareikšmį požiūrį į šią novelą.

LITERATŪRA

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija. Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimo leidykla. 1993.
2. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 74.
3. Demografijos metraštis. Vilnius: Statistikos departamentas, 2004.
4. Maslauskaitė A. Lietuvos šeima: tarp rinkos ir politikos. Vilnius: Justitia, 2005.
5. Wilkins R.G. International Law, Social Change and the Family// [http:// www.ngowatch.org/wilkins.pdf](http://www.ngowatch.org/wilkins.pdf).
6. Gimstamumas ir šeima: biografinis požiūris. Vilnius, 1999
7. Miškinis P.A. Sugyventinių teisių reglamentavimo problemos // Jurisprudencija, 2003. T. 37(29).
8. RTFSR Santuokos, šeimos ir globos įstatymų kodeksas. Vilnius. 1954.
9. Матвеев Г.К. Советское семейное право. Москва: Юридическая литература, 1978.
10. Sverdlovas G.M. Santuoka ir šeima Tarybų valstybėje. Vilnius: Valstybinė politinės literatūros leidykla, 1947.
11. Белякова А.М. Ворожейкин Е.М. Советское семейное право. Москва: Юридическая литература, 1974.
12. TSRS aukščiausiosios tarybos žinios. 1944, Nr. 37.
13. Рясенцев В.А. Семейное право. Москва: Юридическая литература, 1971.
14. Lietuvos Respublikos santuokos ir šeimos kodeksas ir kiti pagrindiniai norminiai aktai, reglamentuojantys vaiko teisių apsaugą, įvaikinimą, globą, pašalpas šeimai // Oficialių dokumentų tekstai su pakeitimais ir papildymais iki 1999 m. gruodžio 10 d. Vilnius: Saulužė.
15. Nemaikštytė E., Poškutė M. Partnerystės įstatymas – kurį kelią pasirinkti Lietuva? // Teisės žinios. 2006 m. Nr. 4 (17).
16. Išmokų vaikams įstatymas // Valstybės žinios. 1994, Nr. 89-1706 su vėlesniais pakeitimais: Nr. IX-2237, 2004-05-18, Valstybės žinios, 2004 Nr. 88-3208 (2004-06-30).
17. Valstybinės šeimos politikos koncepcijos projektas// [http:// www.lrs.lt](http://www.lrs.lt)
18. Mockevičius R. Lietuvos Respublikos įstatymuose vartojamų sąvokų žodynas. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2000.
19. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 89-2741.
20. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 37-1341.
21. Мананкова Р. П. Правовые проблемы членства в семье. Томск, 1985.
22. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 74-2262.
23. Partnerystės (bendro gyvenimo neįregistravus santuokos) įstatymo projektas // <http://www.lrs.lt>
24. 2004-07-14 Lietuvos Respublikos Seimo teisės ir teisėtarkos komiteto išvada Dėl partnerystės (bendro gyvenimo neįregistravus santuokos) įstatymo projekto (IXP-3272) <http://www.lrs.lt>,
25. Civilinio kodekso 2.18, 2.19, 3.16, 3.229, 3.230, 3.232, 3.234, 3.235 straipsnių pakeitimo ir Kodekso papildymo 3.229(1), 3.229(2) straipsniais įstatymo projektas [http:// www.lrs.lt](http://www.lrs.lt)
26. 2007-09-03 Lietuvos Respublikos Seimo Kanceliarijos Teisės departamento išvada Civilinio kodekso 2.18, 2.19, 3.16, 3.229, 3.230, 3.232, 3.234, 3.235 straipsnių pakeitimo ir Kodekso papildymo 3.229(1), 3.229(2) straipsniais įstatymo projektui Nr. XP-2459// [http:// www.lrs.lt](http://www.lrs.lt)
27. Lietuvos Vyriausiojo Administracinio Teismo 2005 m. balandžio 26 d. sprendimas, priimtas byloje H.J. v. Pravieniškių 1-iejį pataisos namai Nr. A¹⁰- 483-05.
28. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. birželio 13 d. nutartis civilinėje byloje D.Z. v. R.A.I., Nr. 3K-7-332/2006.
29. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. balandžio 26 d. nutartis civilinėje byloje E.V. v. E.Š., Nr. 3K-3-305/2006.
30. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. vasario 28 d. nutartis civilinėje byloje A.S. v. R.J Nr. 3K-3-107/2005.
31. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. gruodžio 6 d. nutartis civilinėje byloje R.R. v. A.R Nr. 3K-7-563/2005.
32. Kiernan K. Unmarried cohabitation and parenthood in Britain and Europe.// Law and Policy. 2004, Vol 26(1).
33. The Evolution of Family Law - From Status to Contract and Relation// European Journal of Law Reform. 2001, vol.3, No 3.
34. Hantrais L. Socio-demographic Change, Policy Impacts and Outcomes in Social Europe. // Journall of European Social Policy. 1999. Vol 9(4).
35. David Bradley. Family Law and Political Culture. Scandinavian Laws in Comparative Perspective. Modern Legal Studies. London: Sweet and Maxwell, 1996.
36. Sörgjerd C. Neutrality: The death or the revival of the traditional family? Regulating informal partnerships in Sweden // [http://www2.law.uu.nl/priv/cefl/Con2004/ CONHome2004.html](http://www2.law.uu.nl/priv/cefl/Con2004/CONHome2004.html)
37. Family Law. Information on the Rules. Ministry of Justice, Sweden: Regeringskansliet, 1998. P.20-24; Swedish Law. 1994.
38. Agell A. Is There One System of Family Law in the Nordic Countries? // European Journal of law reform. 2001, vol.3, No 3.
39. Ytterberg H. Sweden – Additional Regulation Besides the Registered Partnership // Aktuelle juristische Praxis, 2001.
40. Family Law in Europe. London: Butterworths, 1995.
41. Cohabitees Act // <http://www.sweden.gov.se/sb/d/2768/a/16220>.
42. Hamilton C., Perry A. Family Law in Europe. – London: Butterworths, 2002.
43. Asland Jh. Legislation of informal cohabitation in Norway // [http://www2.law.uu.nl/priv/cefl/Con2004/ CONHome2004.html](http://www2.law.uu.nl/priv/cefl/Con2004/CONHome2004.html).
44. Glendon M.A.. The Transformation of Family Law.

State Law and Family in the United State and Western Europe. The University of Chicago Press // Chicago and London, 1989.

45. Гис Ф., Гис Дж. Брак и семья в Средние века. Москва: РОССПЭН, 2002.
46. Code civil. Paris: Editions Dalloz, 1992.
47. H.U.Jessurun D'Oliveira. Registered Partnerships, PACSes and Private International Law // Cohabitation non maritale. Evolution recent en droit Suisse et étranger. Actes du Colloque de Lausanne du 23 février 2000. Geneva, 2000.
48. Forder C. European Models of Domestic Partnership Laws: The Field of Choice // Canadian Journal of Family Law. 2000, No 17.
49. Bellas M. Šeimos, partneriai, vaikai ir Europos Sąjunga // Šeimos politikos ir teisės iššūkiai Europoje. Vilnius, 2004.
50. Kiernan K. The State of European Unions: An analysis of FFS data on Partnership Formation and Dissolution, 2000.
51. Boele-Woelki K. The principles of European family law: its aims and prospects// <http://www.utrechtlawreview.org/publish/articles/000012/article.pdf>.
52. Scherpe J. The legal status of cohabitants - requirements for legal recognition//<http://www2.law.uu.nl/priv/cefl/Con2004/CONHome2004.html>.

PROBLEMS OF THE LEGAL REGULATION OF PERSONS NOT LEGALLY MARRIED BUT LIVING TOGETHER

Inga Kudinavičiūtė-Michailovienė*

Mykolas Romeris University

S u m m a r y

The Constitution of the Republic of Lithuania declares society's attitude towards the family, which is under the care and protection of the State (Art. 38). This constitutional provision is the key principle in law drafting. Moreover, it helps to solve theoretical and practical problems, which appear in the process of the family and the State interaction, the individual and society interplay. This provision should be taken into consideration especially in legislating marriage and family relation acts. This article presents the institution of cohabitation, which is one of the novelties of the Third Civil Code Book, titled "Family Law". Part 6 is called "Rights and Duties of Other Members of the Family". The norms of Chapter 15 regulate mutual property relations between man and woman living together without having their marriage registered. Fast globalization processes, social, economical and political changes have influenced the appearance of man's and woman's cohabitation derivatives, which by many theorists are considered as family alternatives leading to deinsti-

tutionalization of marriage and family relations. We cannot help appraising the situation that a number of cohabitants (factual marriages) have a tendency to grow. Consequently, the legislator cannot help reacting to such phenomena. In our opinion, provisions of "Family Law" of the Republic of Lithuania regulate the institution of cohabitation suggesting some contradictions. These norms do not only consolidate a new registration of marriage form, but also establish a new form of family, which is not included in the Constitution of the Republic of Lithuania. The sixth part of "Family Law" is designed not for the family members, but for the legalisation of relations of factual spouses. Therefore, the author proposes to modify Chapter 15 "Living Together of Persons not Legally Married (Cohabitation)" of Part 6 "Rights and Duties of Other Members of the Family" of the Third Book "Family Law" of the Civil Code of the Republic of Lithuania, to define it as factual marital relations and to establish the legal status of the members of factual marital relations and their children, which should be equal to the status of the children born in marriage. As the other way to eliminate deficiency the author proposes to improve the existing provisions.

Nowadays there are various approaches to cohabitation. The spectrum ranges from overtly hostile attitudes to full assimilation of formal marriage. This article draws attention to the institution of cohabitation in other foreign countries, especially Scandinavian, because the initial draft of this chapter of CC followed closely the Swedish Cohabitees Act.

Keywords: cohabitants, family members, partnership, property legal regime.

*Mykolas Romeris University, Faculty of Law, Department of Civil and Commercial Law, lecturer, doctor.

UTILITARIZMO ĮTAKA ŽMOGAUS TEISIŲ SISTEMAI

Birutė Pranevičienė*

Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo fakulteto Teisės katedra
Putvinskio g. 70, LT-44211 Kaunas
Telefonas (8 37) 303 655
Elektroninis paštas Birute@hydrogen.lt

Pateikta 2007 m. rugsėjo 20 d., parengta spausdinti 2008 m. balandžio 25 d.

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjama utilitarizmo filosofinės mokyklos įtaka žmogaus teisių sistemai. Straipsnį sudaro įvadas, keturios dalys ir išvados. Pirmoje dalyje aptariama utilitarizmo samprata ir raidos istorija. Utilitarizmas (lot. *utilitas* – nauda) – filosofinė etikos teorija, suformulavusi tokį moralaus elgesio kriterijų, pagal kurį poelgis (veiksmas) laikomas geru, jeigu iš jo turi naudos kuo daugiau žmonių. Utilitarizmo pradininkais ir ideologais laikomi J. Bentham ir J. S. Mill.

Antroje dalyje atskleidžiamas žmogaus teisių dinaminis pobūdis, aptariama žmogaus teisių sistema, nurodomos pirmosios, antrosios ir trečiosios kartos žmogaus teisės, atspindinčios istorinę žmogaus teisių raidą, pristatomos skirtingos koncepcijos, kriterijai, kuriais remiantis sisteminamos žmogaus teisės. Taip pat analizuojamas žmogaus teisių ir žmogaus prigimties santykis. Pastebima, jog pastaraisiais amžiais vyrauja prigimtinių teisių įtvirtinimas pagrindiniuose pozityviosios teisės šaltiniuose – konstitucijose, taip pat tarptautinėse sutartyse.

Trečiojoje dalyje aptariamas žmogaus teisių universalumo klausimas. Pristatomos skirtingos nuomonės – tiek pagrindžiančios žmogaus teisių universalumo idėją, tiek ir paneigiančios žmogaus teisių universalumo galimybę. Kultūrinio reliatyvizmo atstovai teigia, kad žmogaus teisių samprata negali būti vienoda visoms valstybėms, visuomenėms dėl skirtingo jų išsivystymo lygio ir dėl konkrečios visuomenės kultūros specifikos. Straipsnyje siūloma žvelgti į žmogaus teises kaip į universalias, kartu pripažįstant tam tikrus ypatumus, skirtumus, kuriuos lemia istorinis laikmetis, valstybėje vyraujančios moralės nuostatos, teisinė sąmonė.

Ketvirtojoje dalyje pristatomas žmogaus teisių sistemos plėtros ir moralės santykis. Pastebima, kad pastaruoju metu technikos, medicinos, biologijos, chemijos, fizikos ir kitų mokslų pažanga sudaro prielaidas susiformuoti naujoms žmogaus teisėms, kurios ne visuomet priimtinos vyraujančių moralės nuostatų atžvilgiu. Nepaisant to, stebima tendencija įtvirtinti tokio pobūdžio teises norminiuose aktuose. Neretai, siekiant legitimuoti vieną ar kitą teisę, atsiribojama nuo tradicinių moralės nuostatų, žmogaus teisės nesiejamos su žmogiškąja prigimtimi. Siekiant utilitarinių tikslų, grindžiant naudingumo argumentu, formuojama šiuolaikinė žmogaus teisių sistema.

Pagrindinės sąvokos: etika, utilitarizmas, moralės normos, žmogaus teisės, prigimtinė teisė.

IVADAS

Filosofinės etikos teorijos, vyraujančios tam tikru laikmečiu, iš dalies veikia ir žmogaus teisių sistemą. Jos pagrindžia ir nurodo, kurie žmogaus poelgiai yra nedori, o kurie, priešingai, dori ir pageidautini, kurie pažeidžia kito asmenis teises, o kurie – jas gina, saugo ir puoselėja.

Apibendrintai visas filosofines etikos teorijas galima suskirstyti į dvi grupes:

- pirmoji, kuri vertina patį poelgį (anot šios grupės atstovų, poelgis yra geras arba blogas dėl pačios prigimties, pavyzdžiui, vagystė yra nedoras veiksmas iš principo, nepaisant pasekmių, ar tai smulki, ar stambi vagystė);

- antroji, kuri vertina poelgius pagal tai, kokių pasekmių jie sukelia (anot šios grupės atstovų, tik tie poelgiai yra blogi, kurie sukelia nepageidautinų pasekmių).

Tiek pirmosios, tiek antrosios teorijos atspindžių galime aptikti teisės doktrinoje, įstatymuose bei kituose teisės aktuose. Būtent su pirmosios etikos teorijų grupės nuostatomis yra siejama formalioji teisės pažeidimo sudėtis, o antrosios grupės nuostatų galime aptikti daugelio valstybių įstatymuose, pavyzdžiui, numatančiuose griežtesnę teisinę atsakomybę už neteisėtą veika padarytą didesnę žalą. Žinoma, derėtų pastebėti, jog antrosios grupės, arba kitaip – į pasekmes orientuotos teorijos atstovai nėra vieningos nuomonės, kurios konkrečiai pasekmės yra vertingos, pageidautinos, o kurios – ne, tačiau mano, kad vertingos pasekmės prisideda prie žmogaus laimės, o nepageidautinos pasekmės – mažina

*Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo fakulteto Teisės katedros docentė.

žmogaus laimę. Todėl, pasak šios teorijos atstovų, žmonės iš visų galimų poelgių turėtų rinktis tuos, kurie suteikia daugiausiai laimės arba mažiausiai nelaimės. Principas, kurio laikydamiesi žmonės visuomet turėtų elgtis atsižvelgdami tiek į trumpalaikes, tiek į ilgalaikes savo poelgių pasekmes ir kitų asmenų laimę laikydami lygiaverte savo laimei, žinomas kaip utilitarizmas.

Šio **straipsnio tikslas** – atskleisti utilitarizmo esmę bei nustatyti jo įtaką žmogaus teisių sistemai.

Rengiant straipsnį buvo pasitelktas istorinis **metodas**, naudotas utilitarizmo teorijos bei žmogaus teisių raidos tyrinėjimui, analitinis–kritinis metodas, kurio pagalba buvo tyrinėta žmogaus teisių samprata, sistema, žmogaus teisių universalumas ir santykis su morale.

1. UTILITARIZMO ESMĖ IR RAIDA

Utilitarinės minties užuomazgos pastebimos T.Hobbes (1588–1679), D.Hume (1711–1776) raštuose, o patį mokymą apie utilitarizmą pirmą kartą tiksliai suformulavo anglų filosofas ir socialinių reformų diegėjas J. Bentham (1748–1832). Bendrieji utilitarinio mąstymo principai buvo paskelbti ankstyviausiam J.Bentham darbe „Fragmentas apie valdžią“, kurį jis išleido 1776 metais. Dar vėliau utilitarizmo teoriją plėtojo J.S.Mill (1806–1873) ir savo veikaluose („Utilitarizmas“, „Apie laisvę“ ir kt.) įtvirtino utilitarizmo sąvoką filosofinėje etikoje.

Utilitarizmo mokyme naudingumas laikomas deramumo ir pareigos pagrindu. Tam tikras poelgis teisingas tada, kai jo naudingumas yra ne mažesnis, negu kurio nors kito alternatyvaus poelgio. Poelgis neteisingas, kai jo naudingumas mažesnis. Naudingumas suprantamas kaip indėlis į gerais laikomų dalykų ir situacijų sąrangą.

Anot J.S. Mill, žmogus – sociali būtybė, todėl jo siekius kontroliuoja visuomenė. Šitai visuomenėje formuojasi naudingumo samprata. Naudingumas yra determinuotas visuomenės pritarimo arba nepritarimo, vadinasi, naudingumas yra socialiai determinuotas.

Išskiriamos kelios utilitarizmo rūšys [1]:

a) Egoistinis utilitarizmas, pagal kurį teisingi ir vertingi tie poelgiai, kurių padariniai yra naudingi pačiam individui.

b) Universalusis utilitarizmas, pagal kurį derami yra tie poelgiai, kurių padariniai yra naudingi visiems.

c) Hedonistinis utilitarizmas, pagal kurį žmogaus poelgiais turi būti siekiama didžiausios laimės kuo daugiau žmonių. Laimė čia suprantama kaip malonumo patyrimas, skausmo bei kančių nebuvimas.

Kiekviena filosofinė etikos teorija siekia nustatyti, kas yra gėris, kas – blogis. Visuotinai pripažįstama, kad gėriui būdinga tai, kad jis yra trokšamas. Gėris yra tai, ko verta troškėti. Iš to seka, kad norint pažinti gėrį, reikia pažinti žmonių troškimus. Žmonės turi ir bendrą troškimą – kiekvienas trokšta laimės. Kadangi laimė negali būti nuolatinis intensyvus džiugesys, tam tikri nemalonumai džiaugsmo pajautai yra būtini. Anot utilitarų, reikia kovoti su nelaimių priežastimis, o šita kova ir suteikia laimės.

Remiantis utilitarizmo idėja, visada turėtume elgtis taip, kad visiems suteiktume kuo daugiau laimės. Tačiau rei-

kia pastebėti, kad norėdami daryti tai, kas visiems suteikia didžiausią laimę, pirmiausia turėtume žinoti, **kas** visiems suteikia didžiausią laimę. O kalbant apie kiekvieną konkretų atvejį, reikia žinoti dar ir tai, **kurie** žmonės junta (arba jus) mūsų galimų poelgių padarinius, **kokių** galimo poelgio padarinius jie pajus ir **kiek** laimės mūsų poelgis suteiks kiekvienam individui.

Tačiau poelgius vertinant etiniu požiūriu, gali kilti abejonų, ar kai kuriais atvejais moraliskai teisinga vadovautis didžiausios laimės principu? Juk atrodo aišku, kad tokie poelgiai kaip antai: melagystė, vagystė ir žmogžudystė yra nedori, tačiau tikėtina, kad tokie poelgiai ne visada suteiks mažiau laimės negu jų alternatyvos. J.S. Mill nuomone, praityje sukauptas patyrimas yra „patikimas vadovas“ naujose situacijose, o „informacijos rinkimui laiko būta užtekina“ [2, p. 37], kitaip tariant, tiek, kiek praityje yra gyvavusi žmonių giminė. Žmonija, anot Mill, remdamasi tiesiogine patirtimi, stebėjo poelgių tendencijas ir sukaupė patirtį, nuo kurios priklauso gyvenimiška nuovoka ir moralė. Kadangi per visą šį laiką buvo pastebėta, kad beveik neįtikėtina, jog tokie poelgiai kaip antai: žmogžudystė ir vagystė visiems suteiktų laimės, vadinasi, susilaikydami nuo jų, vadovaujamės utilitariniu principu.

Pastebėtina, kad tokius poelgius, pavyzdžiui, vagystę, žmogžudystę ir pan., gali drausti ir moralės normos, tačiau pačios moralės normos, pasak J.S. Mill, yra tik antraeilės ir galioja tik dėl to, kad laikantis jų visiems suteikiama laimė.

Tiesa, su J.S. Mill tenka sutikti, kad didžiausią laimę kuo daugiau žmonių patiria tada, kai susilaikoma nuo melagysčių, vagysčių ir žmogžudysčių. Tačiau galime pastebėti, kad hipotetiškai įmanomi tokie atvejai, kuriais nauda svyra vieno iš draudžiamų poelgių pusėn. Juk melas arba žmogaus nužudymas kai kuriais atvejais gali tapti poelgiu, akivaizdžiai suteikiančiu didžiausią laimę didžiausiam žmonių skaičiui. Kyla klausimas, ar nebus bent keleto atvejų, kai naudos principas iš mūsų reikalaus daryti tai, kas iš esmės nedora, amoralu?

Žinoma, etinio reliatyvizmo atstovai atsikirstų, esą neįmanoma žinoti, kurie poelgiai yra moraliai vertingi, o kurie – ne. Kai kuriomis aplinkybėmis blogis gali būti tiesiog būtinas: tenka pasielgti blogai, siekiant išvengti dar didesnio blogio. Taigi, tam tikros sąlygos priverčia sukurti „būtiną blogį“. T.Hobbes teigė, kad „siekdami bendradarbiauti žmonės privalo daryti tai, ką jiems nepatinka daryti, bijodami padarinių, kurie jiems nepatinka dar labiau“ [3, p. 482].

Vadovaudamiesi tokia filosofinė etikos teorija, kuri vertina poelgius pagal tai, kokių pasekmių jie sukelia, turėtume dorumą tapatinti su didžiausios laimės suteikimu, o nedorumą – su priešingu poelgiu. Vadinasi, turėtume pripažinti, kad asmuo elgiasi nedorai kiekvieną kartą, kai jis nesistengia suteikti tiek laimės, kiek tik įmanoma kuo daugiau žmonių. Todėl būtina atskirti tai, ką privalome daryti, nuo to, ką daryti pageidautina. Pasak utilitarų, privalomi yra tie poelgiai, kurie atitinka naudingumo principą. Tai būtų galima užrašyti tokia formule: X privalo daryti A. X elgtųsi nederamai, jei darytų B, kai A viršija B.

Pasak J.S. Mill, būti doram arba nedoram iš tikrųjų nėra tas pats, kas suteikti arba nesuteikti kuo daugiau laimės. Po-

elgis, nesuteikiantis didžiausios laimės, vadinamas nedoru tik tuo atveju, kai manoma, jog „šitai pasielgęs asmuo vienaip ar kitaip turėtų būti nubaustas – jei ne įstatymu remiantis, tai aplinkinių žmonių nuomone; jei ne nuomone, tai jo paties sąžinės priekaištais“ [2, p. 44].

Be to, kaip nedori poelgiai priklauso poelgių, kurie nesuteikia didžiausios laimės, klasei, taip netinkami poelgiai priklauso poelgių, kurie yra nedori, klasei. J.S.Mill teigia, kad tik toks poelgis yra netinkamas, kuris yra ne tik nedoras, bet ir pažeidžia pavienio asmens teises. „Teisingumo ir neteisingumo matas yra didžiausio žmonių skaičiaus didžiausios laimės principas“, tvirtina J.Bentham [3, p. 673]. Malonumas ir skausmas nėra tik vertinimo matas, kurio reikia, anot jo, „cenzūriškam“ teisės mokslui. Tai yra ir žmogaus elgesio priežastys, leidžiančios įgudusiam įstatymų leidėjui jį kontroliuoti ir valdyti. J.Bentham buvo įsitikinęs, kad didžiausios laimės principas, patekęs į įgudusio įstatymų leidėjo rankas yra praktiškai universalus įrankis. Turėdamas jį, įstatymų leidėjas gali „proto ir teisės rankomis statyti laimės statinį“ [3, p. 676].

Siekiant atskleisti, kaip tas, J.Bentham žodžiais tariant, „laimės statinys“ yra kuriamas, vertėtų patyrinti žmogaus teisių koncepciją, aptarti istorinę žmogaus teisių raidą.

2. ŽMOGAUS TEISIŲ SISTEMOS DINAMINIS POBŪDIS

Žmogaus teisių sistema istoriškai kito ir plėtėsi. Pasak prof. habil. dr. A.Vaišvilos, „Žmogaus teisių istorija – tai pirmiausia organizuoto žmonių gynimosi nuo valdžios ir nuo privačių asmenų ar jų susivienijimų savivalės bei agresijos istorija. Tai kova trunkanti laiko atžvilgiu dėl žmogaus orumo, dėl žmogiškai vertingo gyvenimo, dėl galimybės gyventi visuomenėje ir saugiai joje jaustis“ [4, p. 4].

Tradiciskai siekiant susisteminti, arba katalogizuoti žmogaus teises, jos skirstomos į trijų kartų žmogaus teises, atspindinčias istorinę žmogaus teisių raidą. Pirmosios kartos žmogaus teisės priskiriamos pilietinės ir politinės teisės (teisė gyventi, teisė į žmogaus orumą, teisė į laisvę ir lygybę, teisė į asmens neliečiamybę ir t. t.). Šios teisės yra įtvirtintos tiek Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje, tiek Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje. Teisės, priskiriamos pirmosios kartos žmogaus teisėms, nėra valstybės suteikiamos ar kitaip „dovanojamos“. Valstybės yra tik įpareigosotos saugoti šias teises ir užtikrinti jų įgyvendinimą. Antrosios kartos žmogaus teisių atsiradimas siejamas su XX amžiaus pradžia. Joms priskiriamos ekonominės, socialinės ir kultūrinės žmogaus teisės (teisė dirbti, teisė imtis verslo, teisė į aprūpinimą nedarbo, ligos, invalidumo ir pan. atvejais, teisė į mokslą ir t. t.). Šios teisės skirtos garantuoti asmeniui bent minimalų socialinį saugumą. Antrosios kartos teisės padeda išlaikyti valstybių socialinį stabilumą. Ekonominės, socialinės ir kultūrinės žmogaus teisės yra įtvirtintos Europos socialinėje chartijoje, Tarptautiniame ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakte, Tarptautiniame pilietinių ir politinių teisių pakte ir kt. Esminis pirmosios ir antrosios kartos žmogaus teisių skirtumas yra tas, kad ekonominių, socialinių ir kultūrinių žmogaus teisių įgyvendinimas priklauso

nuo visuomenės, ekonomiškai pajėgiančios jas garantuoti. Pastebima pirmosios ir antrosios kartos teisių reikšmingumo suvienodinimo tendencija. Tarptautiniame ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakte teigiama, kad „laisvos žmogaus asmenybės, kuri naudojasi pilietinėmis bei politinėmis laisvėmis ir yra atsikračiusi baimės bei skurdo pančių, idealas gali būti įgyvendintas tik sudarius sąlygas kiekvienam žmogui naudotis savo pilietinėmis ir politinėmis bei ekonominėmis, socialinėmis ir kultūrinėmis teisėmis“ [5]. Kitaip tariant, siekiama įtvirtinti ekonominių, socialinių, kultūrinių, pilietinių ir politinių teisių nedalumą ir abipusę priklausomybę. Trečiosios kartos žmogaus teisės yra vadinamos solidarumo teisėmis. Joms priskiriamos teisės į sveiką aplinką, teisė į taiką, mažumų teisės ir kt. Atkreiptinas dėmesys, kad tam tikrų žmogaus teisių priskyrimas trečiosios kartos žmogaus teisėms, sukelia daug diskusijų ir pastaruoju metu teisinėje literatūroje išsakomos abejonės dėl žmogaus teisių sisteminimo kartų principu, pagrįstumo. Štai doc. dr. S.Vidrinkaitė teigia: „taip klasifikuoti žmogaus teises taip pat gana sudėtinga, nes kai kurių teisių negalima priskirti nė vienai rūšiai, pavyzdžiui, nuosavybės teisės ir profsąjungų veiklos“ [6, 9]. Prieinama prie išvados, jog tradicinis žmogaus teisių skirstymas į pilietines ir politines, ekonomines, socialines ir kultūrinės, dabar galiojant universalumo principui, tampa jau nebeįsamiškas [6,10].

Prof. A. Pumputis pastebi, kad „labai dažnai žmogaus teises mes suvokiame kaip tobulą sistemą, nepakankamai kreipdami dėmesio į šių teisių įgyvendinimo lygį, jas vertiname tik pagal įstatymus bei kitų norminių aktų formuluotes. Tuo tarpu dažniausiai visiškai neįvertiname individo poreikių, visuomenės technologinės aplinkos ir kt. Tai labai svarbios aplinkybės, turinčios įtakos žmogaus teisių sistemai bei jų realizavimo lygiui“ [7, p. 11]. Taigi, prieinama išvados, kad individo poreikiai yra tinkamiausias kriterijus sisteminant žmogaus teises. „Poreikių sistema yra pats tinkamiausias būdas pagrįsti pagrindinių žmogaus teisių prigimtį“ [7, p.14].

Dabartinei žmogaus teisių sampratai bei sistemai poveikį darė kelių šimtmečių filosofinės ir teisinės idėjos. „Šiuolaikinė žmogaus teisių ir laisvių samprata susiklostė filosofijos ir dviejų teisės doktrinų – prigimtinių ir pozityviosios – raidos įtakoje“ [8, p. 275].

Pastaraisiais dešimtmečiais pastebimas prigimtinių teisių įtvirtinimas daugelio valstybių pagrindiniuose įstatymuose – konstitucijose, taip pat tarptautinėse sutartyse, etc. Ne išimtis ir Lietuvos Respublikos Konstitucija, kurios 18 straipsnyje nurodoma, jog žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinės.

Vienu svarbiausių žmogaus teises deklaruojančiu dokumentu lieka 1789 metų Prancūzijos žmogaus ir piliečio teisių deklaracija, kurioje įtvirtintos esminės prigimtinių žmogaus teisės – laisvė, lygybė, nuosavybės neliečiamybė.

Pasak Jack Donnelly, pats terminas „žmogaus teisės“ nurodo tiek šių teisių prigimtį, tiek šaltinį: tai yra teisės, kurias individas turi paprasčiausiai dėl to, kad yra žmogus [9, 20].

Prigimtinių teisės idėjos buvo interpretuojamos T. Hobbes, J. Locke, J.J. Rousseau ir kitų autorių darbuose. Žmogaus teisės iškeliamos virš valstybės, jos laikomos prigimtinių,

neatsiejamomis nuo individo, ir valstybei nesuteikiama teisės jas kvestionuoti. Teisė grindžiama visuomeninės sutarties pagrindu prigimtinių teisių apsaugai įtvirtinti. Štai politinės filosofijos klasiku laikomo D.Locke nuomone, žmonės iš prigimties yra laisvi, lygūs ir nepriklausomi, todėl „nė vienas iš jų negali būti valdomas be jo paties sutikimo“ [10, p. 85]. Remiantis jo teorija, žmonės yra individai, verti besąlygiškos pagarbos ir pasitikėjimo. Valstybė turi ne suteikti jiems teises, bet apsaugoti tas teises, kurie jie turi savaime kaip lygūs ir laisvi.

Prigimtinių teisių teorija laikoma objektyvistine: čia pripažįstamas žmogaus interesų objektyvumas, priklausantis nuo žmogaus prigimties, slypintis pačioje jo prigimtyje. „Prigimtinių teisių visada buvo žmonių kuriamos teisės idealas ir kartu priemonė diskvalifikuoti amoralią teisę, taip pat kovoti dėl teisingos teisės. Prigimtinių teisių yra tiesiog žmogiškumo pozityviojoje teisėje barometras ir gelbėjimosi ratas: kai pozityvioji teisė pernelyg nukrypsta nuo moralės, su ja susvetimėja ir sukelia grėsmę autentiškoms žmogaus vertybėms, prigimtinių teisių vėl ateina į žmonių sąmonę, į jų tarpusavio santykius kaip protestas šiai teisės kryptčiai, ir ateina tam, kad vėl sugrąžintų pozityviąją teisę į moralės vagą ir šitaip primintų pozityviajai teisei jos autentiškąją paskirtį“ [11, p. 77].

3. ŽMOGAUS TEISIŲ UNIVERSALUMO KLAUSIMAS

Šiuolaikinio pasaulio neįmanoma įsivaizduoti be žmogaus teisių, kurios pagrįstos laisvės, lygybės, teisingumo principais ir yra universalios. Kaip teigia A.Fagan, „žmogaus teisių doktrina remiasi fundamentaliausiu filosofiniu teiginiu, jog egzistuoja racionali, aiškiai atpažįstama moralė, tvarka, kuri tinka žmonijai visur ir visais laikais“ [12].

Visuotinai pripažįstama, jog žmogaus teisės – aukščiausia vertybė ir jų apsauga yra demokratinių valstybių vidaus ir užsienio politikos prioritetas. „Dabartinėje teisės doktrinoje dominuoja nuostata, kad žmogaus teisės negali būti traktuojamos siauru nacionaliniu aspektu, jos yra universalios ne tik jas deklaruojant, bet ir taikant“ [8, p. 274]. Individai, pasak Jack Donnelly, nepaisant to, kokias teises ar pareigas turi kaip piliečiai, šeimų nariai, darbuotojai ar bet kokios visuomeninės ar privačios organizacijos, ar asociacijos nariai, turi šias (žmogaus) teises, kitaip tariant, 1948 metų Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos požiūriu, jie turi universalias teises [9, p. 19].

Tačiau pastebėtina, kad esama ir kitos nuomonės. Kultūrinio reliatyvizmo mokykla teigia, jog tos pačios žmogaus teisės negali būti taikomos visoms kultūroms dėl skirtingo išsivystymo lygio, nes tai, kas reglamentuota, dažnai realiaime gyvenime neįgyvendinama (pavyzdžiui šalyse, išpažįtančiose Islamą, Afrikoje, Rytų ir Pietryčių Azijoje). „Kultūrinio reliatyvizmo atstovai tvirtina, kad moralinės vertybės yra labiau istoriškai ar kultūriškai specifinės, nei universalios“ [9, p. 34]. Dar daugiau, anot J. Donnelly, vadinamieji „radikalieji reliatyvizmo atstovai paneigia, kad žmogaus teisės yra objektyvi vertybė, jog žmogaus teisės nepriklauso nuo visuomenės ar kultūros“ [9, p. 36]. Tačiau ar tokie sam-

protavimai gali paneigti pačią žmogaus teisių, kaip universalių, visuotinai pripažįstamų teisių, esmę? Universalumo idėja neturėtų būti tapatinama su faktine situacija, vyraujančia vienoje ar kitoje valstybėje, nors, žinoma, tenka pripažinti – žmogaus teisių užtikrinimo lygis skirtingose valstybėse gali būti labai nevienodas – tai priklauso nuo įvairių aplinkybių.

Jungtinių Tautų 1993 metais įvykusioje Pasaulinėje žmogaus teisių konferencijoje priimtoje Vienos deklaracijoje ir veiksmų programoje teigiama: „Visos žmogaus teisės yra universalios, nedalomos ir tarpusavyje priklausančios bei susijusios. Tarptautinė bendrija privalo užtikrinti žmogaus teises globaliu lygiu, remiantis sąžiningumu ir lygybe, tais pačiais pagrindais ir tuo pačiu būdu“ [13, p. 2]. Tačiau kyla klausimas, ar radikalusis universalizmas, kurio požiūriu, visos vertybės, taip pat ir žmogaus teisės yra universalios, kitaip tariant, yra tik vienas rinkinys žmogaus teisių, kurios tinka visiems žmonėms, visur ir visais laikais atitinka realybę.

Manytume, labiausiai priimtinas aristoteliškasis „vidurio kelias“, kuris, viena vertus, leidžia žmogaus teisės žvelgti kaip į universalias (ypač kalbant apie vadinamąsias pagrindines arba fundamentalias teises), antra vertus, pripažinti, kad esama ir tam tikrų ypatumų, skirtumų, nulemtų istorinio laikmečio, valstybės vyraujančių moralės nuostatų, teisinės sąmonės. Juo labiau, neretai techninė, medicinos, biologijos, chemijos, fizikos ir kt. mokslų pažanga taip pat gali turėti įtakos ir moralės nuostatų kaitai, o tai, savo ruožtu – pokyčiams žmogaus teisių sistemoje.

4. ŽMOGAUS TEISIŲ SISTEMOS PLĖTROS IR MORALĖS SANTYKIS

Tradiciškai remiantis teisiu turiniu, žmogaus teisės skirstomos į pilietines (asmenines), politines, ekonomines, socialines ir kultūrines [8, p. 281]. Pastaruoju metu technikos, medicinos, biologijos, chemijos, fizikos ir kitų mokslų pažanga sudaro prielaidas susiformuoti dar kitokioms žmogaus teisių grupėms arba išplėsti minėtoje klasifikacijoje esamas žmogaus teises. Pavyzdžiui, atsiradus galimybei atlikti medicininę dirbtinio apvaisinimo arba lyties pakeitimo operaciją, daugelyje šalių apsisprendžiama – ar tokias procedūras uždrausti, ar legalizuoti. Jeigu apsisprendžiama legalizuoti, tuomet yra pagrindas kalbėti apie naujų žmogaus teisių atsiradimą. Vienokio ar kitokio kelio pasirinkimas tokiais atvejais įrodo valstybės apsisprendimą: arba laikytis tradicinės moralės normų, kai kada sutampančių su krikščioniškosios etikos nuostatomis, arba atsisakyti tradicinės moralės nuostatų ir žmogaus teisių nesieti su prigimtimi, o grįžti jas naudungumo argumentu. Tokiu atveju gali iškilti grėsmė prigimtiniams žmogaus teisėms, nes kai kuriais atvejais jos gali būti „paaukojamos“ siekiant utilitarinių tikslų.

G.F.Kennan teigia: „nėra jokių tarptautiniu mastu priimtų moralės standartų, kuriais Jungtinių Amerikos valstijų valdžia galėtų remtis, jei norėtų veikti remiantis moralės principais“ [14, p. 207].

Daugeliu atvejų, moralės nuostatos taip pat negali pateikti vienareikšmių atsakymų vienu ar kitu vertybių konkurencijos atveju, todėl tenka pripažinti, kad labai sunku

įvardyti absoliučias vertybes. Kitaip tariant, praktiškai visos vertybės tampa santykinės, štai, kad ir praktiškai nekvestionuojama žmogaus teisė į gyvybę kai kuriais atvejais taip pat nėra absoliuti: leidžiama būtinąjį gintis, daugelyje Vakarų Europos šalių legalizuotas nėštumo nutraukimas, kai kuriose valstybėse vis dar taikoma mirties bausmė, keletą Europos valstybių jau įteisinta ir eutanazija. Būtinąjį gintis nėra smerkiama moralės normų, o kiti mūsų išvardyti teisės į gyvybę pažeidimai nesuderinami su moralės normomis. Kiekvienas protingas žmogus suvokia – gyvenimas yra vienas iš didžiausių gėrių, kurį reikia saugoti ir puoselėti. Kyla klausimas, kodėl vis daugėja pasisakančių už laisvę pasirinkti mirtį bei siūlančių mirtį kitiems? Kalbant apie eutanaziją, reikia pripažinti, kad ji, be abejo, sumažins gydymo išlaidas, ir, apskritai, vienu veiksmu išspręs beviltiško ligonio problemą. Taip, kaip, pavyzdžiui, išsprendžiama problema su nusenusiais ar sunkiai sergančiais naminių gyvūnais. Tačiau ar tokia pažūra nepamina žmogaus orumo, nenuvertina paties žmogaus, neprieštaruja moralės nuostatomis?

Daugelis naujų mokslų pasiekimų ir išradimų tarsi suteikia šiuolaikiniam žmogui daugybę galimybių. Bet ar pasinaudojęs šiomis galimybėmis žmogus nepakenks pats sau, galbūt net pats to nesuvokdamas? Ar pasinaudojimas šiomis galimybėmis yra suderinamas su morale? Komercializacija persmelkia daugybę žmogaus veiklos sričių, įvairiems utilitariniams siekiams tarnauja ir teisė. Kai kada iš tiesų naujos galimybės, ypač medicinos srityje, gali suteikti žmonėms laimės, pavyzdžiui, galimybė susilaukti vaikų pasinaudojus dirbtinio apvaisinimo būdu. Tačiau Lietuvoje retai pagalvojama, kiek gali kilti problemų, jeigu šeima, tokiu būdu susilaukusi kūdikio ir planuojanti turėti dar vieną ar keletą vaikų, tam tikslui pasinaudojusi galimybe užšaldyti embrionus, vėliau išyra? Juk Vakaruose jau būta tokių bylų, kuriose buvo iškilęs klausimas – ką daryti su užšaldytais embrionais? Situotinė vis dėlto gali įvykdyti savo planą ir susilaukti dar vieno kūdikio. Situotinis dėl atsirasiančios pareigos išlaikyti ir auginti vaiką gali pageidauti sunaikinti embrioną. Be to, gali būti pageidavimų pasidalyti embrionais tarsi bendru santuokoje įgytu turtu. Sunku tokiais atvejais rasti tinkamą ir moraliai priimtina sprendimą.

Akivaizdu, kad techninių, medicinos, fizikos, chemijos ir kitų mokslų laimėjimai aplenkia filosofinį, etinį žmonijos vystymąsi. Kitaip tariant, techninių mokslų pasiekimai gali būti naudingi ir tarsi suteikti daug laimės, tačiau kartu gali ir sukelti tokių problemų, etinių dilemų, kurių žmonija nebuvo numachiusi ir dėl to nežino, kaip teisingai jas išspręsti. Nepaisant to, daugelyje valstybių pastebima tendencija skubėti pasinaudoti naujomis galimybėmis, legalizuoti jas, net jeigu tai ir nėra suderinama su to laikmečio moralės nuostatomis.

IŠVADOS

1. Utilitarizmas – filosofinė etikos teorija, orientuota į padarinius, kurie turi būti naudingi arba vertingi. Tokie padariniai suteikia žmogui daugiausiai laimės. Todėl utilitarui svarbiausia vertinti ne patį poelgį (veiką), jo gerumą ar blogumą dėl pačios poelgio prigimtės, bet padarinius, kurias poelgis arba veika sukelia. Tos veikos, kurios sukelia blo-

gų ar nepageidautinų padarinių, turėtų būti draudžiamos, ir atitinkamai, tos veikos, kurios sukelia teigiamus padarinius, turi būti legalizuotos. Tokios nuostatos daro įtaką teisėkūrai ir žmogaus teisių įtvirtinimui įvairiuose teisės aktuose.

2. Technikos, medicinos, biologijos, chemijos, fizikos ir kitų mokslų laimėjimai sudaro prielaidas naujoms žmogaus teisėms susiformuoti (teisė į dirbtinį apvaisinimą, teisė keisti lytį, ir t. t.). Daugelyje valstybių pastebima tendencija legalizuoti naujas įvairių mokslų suteikiamas galimybes, jeigu jos yra naudingos, net jeigu ir nėra suderinamos su moralės nuostatomis ar žmogiškąja prigimtimi.

3. Prigimtinės žmogaus teisės yra neatsiejamos nuo asmens, išplaukia iš paties žmogaus prigimtės. Todėl radikalaus universalizmo požiūriu, objektyviai egzistuoja aiškiai atpažįstamos vertybės, moralė, kurios tinka žmonijai visur ir visada. Etninis reliatyvizmas paneigia galimybę atskirti moraliai vertingus poelgius nuo blogų poelgių ir konkrečių poelgių pasirinkimą sieja su kontekstu: manoma, kad blogis gali būti tiesiog būtinas, todėl pasirenkamas netinkamas poelgis siekiant išvengti didesnio blogio. Mes siūlytume laikytis nuosaikesnio požiūrio: nepaneigiant žmogaus teisių universalumo pripažinti tam tikrus ypatumus, skirtumus, nulemtus istorinio laikmečio, vyraujančių moralės nuostatų bei teisinės sąmonės.

4. Teorijos tinkamumas dažnai vertinamas remiantis reiškinį gausa ir įvairove, kuriuos ji sėkmingai apaiškina. Pagal šį kriterijų, galima prieiti išvados, kad utilitarizmas – viena iš žmogaus teisių sistemą veikiančių filosofinių mokyklų. Siekiant utilitarinių tikslų, grindžiant juos naudingumo argumentu, formuojama šiuolaikinė žmogaus teisių sistema.

LITERATŪRA

1. Utilitarianism: Past, Present and Future <http://www.utilitarianism.com/>
2. J.S. Mill. Utilitarizmas. Vilnius: Margi raštai, 2005.
3. G.H. Sabine, T.L. Thorson, Politinių teorijų istorija. Vilnius: Pradai, 1995.
4. A.Vaišvila, G. Mesonis. Žmogaus teisės ir jų gintis. Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 2000.
5. Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas. Valstybės Žinios, 2002-08-02, Nr. 77, Publ. Nr. 3290.
6. S.Vidrinkaitė. Žmogaus teisių katalogas: Lietuvos Respublikos ir Europos Sąjungos teisinės aktualijos. Jurisprudencija: Vilnius, 2006, Nr. 4 (82).
7. A. Pumputis, A. Paksas, A. Vaišvila ir kt. Konstitucingumas ir pilietinė visuomenė. Lietuvos Teisės universitetas, 2003.
8. T. Birmontienė, E. Jarašiūnas ir kt. Lietuvos Konstitucinė teisė. Vilnius, 2002.
9. J. Donnelly. International Human Rights. Dilemmas in World Politics. University of Denver: Westview Press, Oxford, 1993.
10. Dž. Lokas. Esė apie pilietinę valdžią. Vilnius: Mintis, 1992.
11. A. Vaišvila. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2000.
12. A. Fagan. Human Rights. University of Essex, 2006. The

internet encyclopedia of philosophy, <http://www.iep.utm.edu/h/hum-rts.htm>

13. P. Hunt. Reclaiming Social Rights: International and Comparative Perspectives. Aldershot: Dartmouth Publ., 1996.
14. G. F. Kennan, Morality and Foreign Policy. Princeton: Princeton University Press, 1954.

traditional morality provisions in order to legitimate one or other right, human rights are not connected with human nature. Based on beneficial argument and reaching utilitarian goals a new human rights conception is formed.

Keywords: ethics, utilitarianism, rule of morality, human rights, natural law.

IMPACT OF UTILITARIANISM ON THE SYSTEM OF HUMAN RIGHTS

Birutė Pranevičienė*

Mykolas Romeris University

S u m m a r y

The impact of the utilitarianism philosophical school on the system of human rights is being researched in the article. The article is composed of an introduction, four parts and conclusions. In the first part the conception of utilitarianism and its development are analyzed. Utilitarianism (Lat. *utilitas* utility) is a philosophical theory of ethics, which formulated moral behaviour criteria, according to which an act (action) is considered good if the largest possible number of people receives benefit. The originators and ideologists of the utilitarianism are J. Bentham and J.S. Mill.

The dynamic nature of the system of human rights is revealed in the second part. Human rights of the first, second and third generation, reflecting the historical development of human rights, are indicated. The relation between human rights and human nature are analyzed. It is noticed that during later ages the legalization of natural rights in main sources of positive law, constitutions and international agreements, dominates.

In the third part the issue of the universality of human rights is discussed. Different opinions, both justifying the idea of human rights universality and negating the possibility of human rights universality are represented. The representatives of cultural relativism allege that the conception of human rights might not be the same for all states and societies due to their different level of development and particularity, and the culture of specific society. It is proposed in the article to consider human rights as universal ones, acknowledging certain peculiarities and distinctions, which are determined by historical times, dominating in the state moral provisions and the legal consciousness.

The relation between the human rights conception growth and morality is introduced. It is noticed that recently the progress of technology, medicine, biology, chemistry, physics and other sciences underlies preconditions of forming new human rights, which are not always acceptable in respect of the prevailing provisions of morality. Notwithstanding that the tendency to legalize this kind of rights in normative acts is observed. It is often dissociated from the

*Mykolas Romeris University, Faculty of Public Security, Department of Law, associate professor.

PROBLEMINIAI ŽMOGAUS TEISIŲ APSAUGOS ASPEKTAI LIETUVOS
RESPUBLIKOS BAUDŽIAMOJOJE JUSTICIJOJE EUROPOS ŽMOGAUS TEISIŲ
KONVENCIJOS POŽIŪRIU
(I DALIS)

Justina Balčiūnaitė*

*Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Europos Sąjungos teisės katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas (8 5) 271 45 12
Elektroninis paštas estk@mruni.eu*

Pateikta 2008 m. kovo 14 d., parengta spausdinti 2008 m. balandžio 25 d.

Santrauka. Šiame darbe analizuojami Europos Žmogaus Teisių Teismo bylų prieš Lietuvą pažeidimai, susiję su baudžiamąja justicija, bei jų priežastys. Taip pat atskleidžiama, ar analogiškų pažeidimų grėsmė yra eliminuota, nagrinėjama Konvencijos įtaka šiai sričiai.

Straipsnis susideda iš dviejų dalių. Pirmoje dalyje aptariami bylų prieš Lietuvos Respubliką Europos Žmogaus Teisių Teismo nustatyti Konvencijos pažeidimai, susiję su baudžiamąja justicija. Remiantis Teismo jurisprudencija aiškinami tie Konvencijos straipsniai, kurie buvo pažeisti, o taip pat trumpai aptariamos ir pačios bylos prieš Lietuvos Respubliką. Įvardijant pripažintų pažeidimų priežastis kartu analizuojama, ar po pralaimėtų Lietuvos bylų buvo daromi atitinkami vidaus teisės normų pakitimai, kad tokie pažeidimai netaptų sistetine valstybės problema.

Antroje dalyje analizuojami peticijų prieš Lietuvos Respubliką, susijusių su baudžiamąja justicija, pobūdis ir kiekiai nuo 1995 metų birželio 20 d., kada įsigaliojo fizinių asmenų peticijų teisė prieš Lietuvą, iki šių dienų. Nagrinėjant LR Vyriausybės atstovų Europos Žmogaus Teisių Teisme pateiktus įvairių metų statistinius duomenis analizuojama, kaip laikui bėgant kinta žmogaus teisių apsaugos problematika, susijusi su Lietuvos baudžiamąja justicija, bei kokių grėsmių galima sulaukti ateityje.

Kiekviena straipsnio dalis baigiama tiriamų klausimų apibendrinimu, straipsnio pabaigoje pateikiamos išvados.

Pagrindinės sąvokos: Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, Europos Žmogaus Teisių Teismas, baudžiamoji justicija, žmogaus teisių pažeidimas, kankinimo uždraudimas, teisė į laisvę ir saugumą, teisė į teisingą bylos nagrinėjimą, teisė į privatus ir šeimos gyvenimo gerbimą, suėmimas, korespondencijos cenzūra, nekaltumo prezumpcija.

IVADAS

1950 metais pasirašyta Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (toliau – Konvencija) įtvirtino minimalius žmogaus teisių apsaugos standartus, tačiau palaipsniui Konvencijos pagrindu sukurtas mechanizmas, nepaisant jo trūkumų, dabar vadinamas efektyviausiu žmogaus teisių apsaugos mechanizmu. 1995 metų birželio 20 dieną Lietuvos Respublika ratifikuodama Konvenciją bei jos Protokolus prisiėmė visus iš šių dokumentų kylančius įsipareigojimus ir tarptautinei bendruomenei pasižadėjo gerbti bei saugoti ten įtvirtintas pagrindines žmogaus teises ir laisves [1, p. 5].

Nuo Konvencijos įsigaliojimo Lietuvoje Europos Žmogaus Teisių Teismas (toliau – Teismas) priėmė 28 sprendimus, kuriuose buvo konstatuota, kad Lietuvos Respublika pažeidė Konvencijoje ar jos Protokoluose įtvirtintas žmogaus teises; net 23 bylose nustatyti pažeidimai buvo susiję su Lietuvos baudžiamąja justicija. Dalis tokių pažeidimų buvo nustatyti dėl kai kurių Lietuvos teisės normų ydingumo, todėl įstatymų leidėjas turėjo jas iš naujo svarstyti ir keisti, kad tokie pažeidimai nesikartotų ateityje. Tiesa, toks darbas nėra visiškai atliktas – kai kurios vidaus teisės nuostatos, dėl kurių netobulumo Teismas konstatavo Konvencijos pažeidimus ne vienoje Lietuvos byloje, vis dar galioja, todėl galima teigti, kad kai kurių Konvencijos straipsnių sisteminių pažeidimų grėsmė iš esmės nėra eliminuota. Kitas temos aktualumui įtakos turintis veiksnys yra Konvencijos nuostatų praktinio taikymo problema, taip pat valstybės pareigūnų elgesys: kai

*Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Europos Sąjungos teisės katedros doktorantė.

kurie Konvencijos normų pažeidimai Europos Žmogaus Teisių Teismo buvo konstatuoti ne dėl Lietuvos teisės normų ydingumo, bet dėl netinkamo jų praktinio įgyvendinimo ar valstybės pareigūnų neprofesionalaus elgesio. Svarbu suprasti, kad šis žmogiškasis veiksnys gali lemti Konvencijos garantuojamų žmogaus teisių pažeidimus neatsižvelgiant į tai, ar vidaus teisėje esama nuostatų, saugančių tam tikrą žmogaus teisę kaip teisinį gėrį. Kita vertus, akcentuotina, kad nacionaliniuose įstatymuose nesant tinkamos žmogaus teisių garantijos, valstybės pareigūnai yra tie asmenys, kurie savo tinkamu ir profesionaliu elgesiu gali užkirsti kelią dėl tokios vidaus teisės spragos kilusiai grėsmei.

Atsižvelgiant į šiuo metu jau ganėtinai gausų Lietuvos pralaimėtų bylų „kraitį“ šiame straipsnyje siekiama atskleisti Europos žmogaus teisių konvencijos įtaką Lietuvos Respublikos baudžiamajai justicijai per beveik tryliką jos taikymo metų, įvardyti vadinamąsias „sistemines“ šios srities problemas, atskleisti naujas sprendimų prieš Lietuvą Europos Žmogaus Teisių Teismo konstatuotas baudžiamosios justicijos ydas bei identifikuojant pažeidimų priežastis išanalizuoti, ar užkirstas kelias tokiems pažeidimams ateityje.

Kai kurios šios temos aspektus yra analizavę prof. habil. dr. V. Vadapalas, prof. dr. S. Katuoka, doc. dr. G. Goda, doc. dr. G. Švedas ir kiti žmogaus teisių bei baudžiamosios justicijos specialistai, tačiau turbūt išsamiausių bylų prieš Lietuvą analizę po septynerių Konvencijos taikymo metų yra pateikusi doc. dr. Danutė Jočienė, šiuo metu einanti Europos Žmogaus Teisių Teismo teisėjos pareigas. Pažymėtina, kad mokslinėje literatūroje ir Teismo praktikoje pateikti atskiri žmogaus teisių problematikos Lietuvoje aspektai šiame straipsnyje yra apjungti ir susisteminti, taip pat medžiaga papildyta naujausia informacija apie Strasbūro teismo priimtus sprendimus bylose prieš Lietuvą, išanalizuotos Lietuvos Respublikos teisės aktų aktualios redakcijos.

Darbo tikslas – išanalizuoti bylų prieš Lietuvą konstatuotus pažeidimus, susijusius su Lietuvos baudžiamąja justicija bei atskleisti, ar tokių pažeidimų grėsmė yra eliminuota.

Darbo objektas – žmogaus teisių apsaugos problematika Lietuvos baudžiamojoje justicijoje. Tema nagrinėjama tokiais aspektais: Konvencijos straipsnių aiškinimasis, Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – Teismo) sprendimų Lietuvos bylose aptarimas bei dabartinių vidaus teisės normų teisinis įvertinimas žmogaus teisių apsaugos požiūriu.

Darbo metodai. Analizuojant Konvencijos straipsnius naudotas sisteminis, loginis ir gramatinis metodai. Atskleidžiant pažeidimų tendencijas – statistinis, istorinis ir lyginamosios analizės metodai.

1. EUROPOS ŽMOGAUS TEISIŲ IR PAGRINDINIŲ LAISVIŲ APSAUGOS KONVENCIJOS PAŽEIDIMAI LIETUVOS BAUDŽIAMOSIOS JUSTICIJOS SRITYJE

Fizinių asmenų individualių peticijų teisė prieš Lietuvos Respubliką įsigaliojo 1995 metų birželio 20 dieną, tačiau praėjus pustrėčių metų nuo Konvencijos ratifikavimo, teisinėje praktikoje šis dokumentas buvo prisimenamas

gana retai [2, p. 45]. Tai buvo vienas iš pagrindų, lėmusių žmogaus teisių pažeidimus nacionaliniu lygmeniu ir dėl to skatinusių asmenis kreiptis į Europos Žmogaus Teisių Teismą. Skundimasi Konvencijos ar jos protokolų pažeidimais taip pat skatino ir tokios priežastys kaip antai: netobulos nacionalinių įstatymų normos bei netinkamas tokių normų praktinis taikymas ar neprofesionalus valstybės pareigūnų elgesys. Vos spėjus praeiti metams po to, kai Lietuva ratifikavo Europos žmogaus teisių ir laisvių apsaugos konvenciją, mokslinėje literatūroje jau pasirodė straipsnių, apibūdinančių baudžiamosios teisės ir baudžiamojo proceso padėtį Lietuvoje, bei galimas problemas tarptautinėje arenoje: „Baudžiamojo proceso įstatymas atkūrus nepriklausomybę, deja, netobulėjo žmogaus teisių apsaugos požiūriu. Jis, mūsų manymu, tapo dar labiau inkvizicinis ir sudarė visas galimybes iš esmės neribotam baudžiamajam persekiojimui“ [3, p. 9]. Teisės specialistai jau tada pabrėžė, kad Baudžiamojo proceso kodekse (toliau – BPK) yra normų, nederančių net su jame įtvirtintais principais, jau nekalbant apie Konvencijoje įtvirtintą žmogaus teisių sampratą. Deja, tokios įstatymų nuostatos buvo keičiamos labai vangiai, o kai kurios – tik po Lietuvos pralaimėjimų Europos Žmogaus Teisių Teisme.

1.1. Konvencijos 3 straipsnio pažeidimai Lietuvos Respublikos baudžiamosios justicijos srityje

Konvencijos 3 straipsnis įtvirtina vieną pačių pagrindinių demokratinės visuomenės vertybių – jis absoliučiai draudžia kankinimą arba nežmonišką ar orumą žeminantį elgesį, neatsižvelgiant į aplinkybes ir nukentėjusiojo elgesį. Ypač svarbu paminėti, kad Konvencijos 15 straipsnio 2 dalis griežtai draudžia šiame straipsnyje įtvirtintų teisių ribojimą net karo ar nepaprastosios padėties metu [4]. Sąvokų *kankinimas*, *nežmoniškas elgesys*, *žeminantis elgesys arba baudimas* apibrėžimus Teismas taip pat yra ištyręs:

- „Europos žmogaus teisių teismas, nagrinėdamas bylą „Airija prieš Jungtinę Karalystę“ (1978 m.), taip apibūdino draudžiamo elgesio tipus:
- kankinimas – sąmoningas nežmoniškas elgesys, sukeliantis dideles kančias;
- nežmoniškas elgesys arba baudimas – didelių moralinių ar fizinių kančių sukėlimas;
- žeminantis elgesys arba baudimas – toks elgesys, kuriuo tam, kad įžeistų, pažemintų arba palaužtų fizinį ar moralinį pasipriešinimą, aukai siekiama sukelti baimės, sielvarto ar nepilnavertiškumo jausmą. Tačiau „žeminantis“ negali būti interpretuojamas tik kaip nemalonus ar nepriimtinas“ [5].

Teismas mano, kad tik pasiekęs *minimalų* žiaurumo laipsnį netinkamas elgesys patenka į Konvencijos 3 straipsnio veikimo sferą: „Šio minimalaus žiaurumo laipsnio vertinimas yra reliatyvus; jis priklauso nuo visų bylos aplinkybių, pavyzdžiui, elgesio trukmės, jo pasekmių fizinei bei dvasinei būklei ir – tam tikrais atvejais – nuo

nukentėjusiojo lyties, amžiaus bei sveikatos būklės“ [6].

Nors Konvencijos 3 straipsnio pagrindu yra gaunama daug kalinamųjų peticijų, kuriose jie skundžiasi blogomis kalinimo sąlygomis, tačiau Teismas šiose bylose vengia remtis Konvencijos 3 straipsniu ir formuoja poziciją, kad kalinių laikymo sąlygos nepatenka į 3 straipsnio taikymo sferą. Kita vertus, Teismas savo jurisprudencijoje pažymi, kad asmuo, kurio laisvė yra apribota, turi būti laikomas sąlygomis, kurios atitinka žmogaus orumą, o bausmės atlikimo metodai ir būdai neturi sukelti jam daugiau skausmo, nei tai yra suderinama su praktiniais įkalinimo reikalavimais ir kad asmens sveikata ir jo gerovė būtų atitinkamai garantuojama. Tam, kad asmeniui sukelta kančia ar pažeminimas patektų į Konvencijos 3 straipsnio reguliuojamą sritį, jis bet koku atveju turi būti didesnis už tą kančią ar pažeminimą, kurie yra neišvengiamas konkrečios teisėto elgesio ar bausmės formos elementas. Be to, vertindamas, ar elgesys yra žeminantis orumą 3 straipsnio atžvilgiu, reikėtų atkreipti dėmesį į tai, ar juo siekiama pažeminti ir sumenkinti tam tikrą asmenį ir ar pasekmių požiūriu jis nepalankiai paveikė jo ar jos asmenybę. Tačiau net nesant tokiam tikslui dar nereiškia, kad 3 straipsnis nėra pažeistas [7].

Europos Žmogaus Teisių Teismas Konvencijos 3 straipsnio pažeidimus konstatavo dvejose Lietuvos bylose – *Valašinas prieš Lietuvą* ir *Karalevičius prieš Lietuvą*. Pirmoji byla ypatinga tuo, kad Strasbūro teismo delegacija buvo atvykusi į Lietuvą nustatyti faktų vietoje (įvertinti pareiškėjo kalinimo sąlygas Konvencijos 3 straipsnio aspektu), o faktų nustatymas vietoje, siunčiant teisėjus į atitinkamą valstybę, gana retai pasitaiko Strasbūro teismo praktikoje. Teismas nustatė, kad bendrosios įkalinimo sąlygos, kurios buvo taikomos Pravieniškėse, peticijos pateikėjo atžvilgiu nesukėlė elgesio, priešingo Konvencijos 3 straipsnio reikalavimams ir nesudarė to pažeminimo minimumo, kuris galėtų sukelti žeminančio elgesio draudimo pažeidimą. Todėl 3 straipsnio pažeidimas dėl bendrųjų įkalinimo sąlygų Pravieniškių kolonijoje peticijos pateikėjo Valašino atžvilgiu buvo atmestas. Tačiau toks pažeidimas buvo konstatuotas Valašinui 1998 m. gegužės 7 d. atliktos kratos atžvilgiu, kai peticijos pateikėjui buvo liepta nuogai nusirengti moters, kalėjimo pareigūnės, akivaizdoje, o po to jo lytiniai organai, taip pat ir maistas buvo liečiami plikomis rankomis. Teismas sutiko, kad krata nurengiant kartais gali būti reikalinga siekiant užtikrinti įkalinimo įstaigos saugumą ar užkirsti kelią viešosios tvarkos pažeidimams ar nusikaltimams, tačiau ji turi būti atliekama tinkamu būdu. Atlikta pareiškėjo krata parodė aiškią nepagarbą ir iš tikrųjų įžeidė jo žmogiškąją orumą. Tai turėjo sukelti kančios ir nevisavertiškumo pojūčių, kurie galėjo jį pažeminti ir sumenkinti – todėl ir buvo pripažintas Konvencijos 3 straipsnio pažeidimas.

Lietuvos Respublikoje draudimą kankinti ar žaloti asmenį, žeminti jo orumą, žiauriai su juo elgtis ir nustatyti tokias bausmes pirmiausia įtvirtina Lietuvos Respublikos Konstitucijos 21 straipsnio 3 dalis. 1998 metais buvo panaikinta tuo metu galiojusiame Baudžiamajame kodekse įtvirtinta mirties bausmė, nes 1998 m. gruodžio 9 d. Lie-

tuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimu buvo pripažinta, kad tokia bausmė prieštarauja Konstitucijos 21 straipsnio 3 daliai ir keliems kitiems straipsniams. Lietuva taip pat yra ratifikavusi Konvenciją prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą bei jos protokolus Nr. 1 ir 2, taip pat Konvenciją dėl žmogaus teisių ir orumo apsaugos biologijos ir medicinos srityje. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 7 straipsnis pavadintas „humanizmo principu“. Jis tiesiogiai įtvirtina, jog „vykdant bausmę nesiekama žmogaus kankinti, žiauriai su juo elgtis arba žeminti jo orumą“ [8]. Pažymėtina, kad ir Valašino kalėjimo metu Lietuvoje galiojęs BPK turėjo nuostatą, įtvirtinančią taisyklę, kad asmens krata gali daryti tik tos pačios lyties asmuo, be to, dalyvaujant tos pačios lyties kviestiniams [9], todėl akivaizdu, kad Konvencija buvo pažeista ne dėl ydingos Lietuvos teisės normos, o tik dėl netinkamo pareigūnų elgesio.

Karalevičius prieš Lietuvą byloje Konvencijos 3 straipsnio pažeidimą sudarė ypač mažas gyvenamasis plotas (pareiškėjui teko iki 2 m² kameros bendro ploto, o pusantrų metų jis buvo laikomas 16.65 m² kameroje kartu su 10 kitų suimtųjų). „Tai, kad pareiškėjas buvo įpareigotas gyventi, miegoti bei naudotis tualetu kartu su tiek daug kalinamųjų vienoje kameroje, savaime lėmė kančią ar sunkumus, kurių intensyvumas viršijo kalinimui būdingą kančią bei sukėlė pareiškėjui baimės ir nevisavertiškumo jausmą, galinčius jį žeminti ir menkinti“ [10].

Pažymėtina, kad pareiškėjo kalėjimo metu galiojusio Kardomojo kalinimo įstatymo 18 straipsnis įtvirtino, kad gyvenamojo ploto norma vienam kalinamajam negali būti mažesnė kaip trys kvadratiniai metrai. Tą nuostatą atkartoją ir 1996 m. liepos 25 d. patvirtintos Kardomojo kalinimo vietų vidaus tvarkos taisyklės. Tuo metu galiojusio Pataisos darbų kodekso 77 straipsnyje buvo nustatyta, kad gyvenamojo ploto norma vienam nuteistajam pataisos darbų kolonijose negali būti mažesnė kaip 2 kvadratiniai metrai, auklėjimo darbų kolonijose ir kalėjimuose – 2,5 kvadratinio metro. Tačiau, pavyzdžiui, 1999 m. kovo 23 d. šiose įstaigose vienam nuteistajam vidutiniškai teko gyvenamojo ploto: Pravieniškių 2-ojoje SR PDK – 1,67 m²; Alytaus GR PDK – 1,74 m²; Šiaulių TI – 1,75 m²; Pravieniškių 1-ojoje SR PDK – 1,85 m²; Marijampolės GR PDK – 2,07 m²; Vilniaus TIK – 2,16 m²; Vilniaus GR PDK – 2,28 m²; Panevėžio BR PDK – 3,08 m² [10, p. 31].

1999 m. spalio 22 d. įsakymu Nr. 461 Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministras patvirtino higienos normą HN 76:1999 „Laisvės atėmimo ir kardomojo kalinimo įstaigos. Įrengimas, eksploatavimo tvarka, sveikatos priežiūra“. Šiame teisės akte nustatyta, kad tardymo izoliatoriaus kameroje vienam asmeniui skiriamas plotas turi būti ne mažesnis kaip 5 m². Remdamasis minėta higienos norma, Kalėjimų departamento direktorius 2003 m. rugpjūčio 13 d. įsakymu Nr. 4/07-151 nustatė vietų skaičių laisvės atėmimo ir kardomojo kalinimo įstaigose, tačiau 2005 m. gruodžio 12 d. duomenimis, laisvės atėmimo ir kardomojo kalinimo įstaigose laikomų asmenų buvo kur kas daugiau [11, p. 31]:

	Lukiškių TI-K	Šiaulių TI	Kauno TI
2003 m. rugpjūčio 13 d. Kalėjimo departamento direktoriaus įsakymu Nr. 4/07-151 nustatytas vietų skaičius	864 vietos	425 vietos	262 vietos
2005 m. gruodžio 12 d. duomenimis laisvės atėmimo ir kardomojo kalnimo įstaigose laikytų asmenų skaičius	1 113 asmenų	642 asmenys	300 asmenų

Pažymėtina: siekiant, kad tardymo izoliatoriai nebūtų perpildyti ir kad miegamųjų patalpų plotas atitiktų Europos kalnimo taisyklių nuostatas, 2005 metais Kalėjimų departamentas planavo:

1. 2007 m. baigti rekonstruoti Pravieniškių gydymo ir pataisos namus ir ten perkelti Laisvės atėmimo vietų ligoninę. Laisvas patalpas panaudoti Lukiškių TI-K plėtrai įrengiant 200 vietų suimtiems asmenims.

2. 2008 m. baigti renovuoti Pravieniškių 1-iesiems pataisos namams priklausančius nenaudojamus pastatus ir pertvarkyti juos į kalėjimą, kuriame būtų įrengta 350 vietų nuteistiesiems kalėjimo režimu. Taip Lukiškių TI-K atsirastų 123 vietos, kuriose būtų laikomi tik suimti asmenys.

3. 2006 m. pradėti ir 2008 m. baigti Šiaulių TI pries-tato, kuriame būtų įrengta 320 vietų suimtiems asmenims, statybą.

4. Iki 2009 m. pagal patvirtintą techninį projektą pa-statyti Panevėžio tardymo izoliatorių–areštinę, kurioje būtų įrengta 400 vietų suimtiems asmenims.

5. Atsižvelgiant į Panevėžio pataisos namų teritorijos pla-navimą ir statinių išdėstymą bei dydį, tikslinga iki 2007 m. su-remontuoti II gyvenamąjį korpusą, kuriame būtų galima laikyti apie 100 suimtų moterų. Taip Lukiškių TI-K atsirastų 92 vietos, kuriose būtų laikomi suimti vyrai [11, p. 31].

Tačiau praėjus 2006 metams Tardymo izoliatorių per-pildymo problema liko ne mažiau aktuali nei ankstesniais metais bei lėmė daugumą kalnamųjų teisių suvaržymų [12, p. 34]. Siekiant sumažinti tardymo izoliatorių perpildymą ir pašalinti miegamųjų patalpų ploto trūkumą, reikėtų papildomai įrengti apie 700 vietų nuteistiesiems ir suimtiesiems lai-kyti. Šiam tikslui pasiekti Kalėjimų departamente numatytos ilgalaikės priemonės, susijusios su pastatų rekonstrukcija ir naujomis statybomis. Tačiau daugelis šių priemonių turėtų būti įgyvendintos tik 2008–2009 metais.

Taigi konstatuotina, kad šiuo metu asmenų kalnimo sąlygos Lietuvos Respublikoje dar nevisiškai atitinka Kon-vencijos 3 straipsnio keliamus reikalavimus. Kita vertus, pastebėtina – kol laisvės atėmimo ir kardomojo kalnimo įstaigose nėra įrengtas reikiamas vietų skaičius, kalninių as-menų padėtį šiuo aspektu bandoma gerinti šitaip: asmenis, kalninius ypač ankštose laisvės atėmimo ar kardomojo ka-lnimo įstaigose perkeltiant į tas, kuriose kalinių ir nustatytų vietų skaičiaus santykis yra arčiau siekiamo standarto. Taip pat reikėtų pabrėžti, kad atsižvelgdamas į Europos žmogaus teisių teismo praktiką, Europos Tarybos Ministrų komitetas 2006 m. sausio 11 d. priėmęs naujas Europos kalnimo tai-sykles, griežčiau reglamentuojančias valstybės pareigą užti-krinti tinkamas kalnimo sąlygas, įtvirtino vieną pagrindinių principų, numatantį, kad kalnamųjų žmogaus teisės pažei-

džiančios kalnimo sąlygos negali būti pateisinamos lėšų trūkumu.

1.2. Konvencijos 5 straipsnio pažeidimai Lietuvos Respublikos baudžiamosios justicijos srityje

Šiame Konvencijos straipsnyje aptariama asmens teisių į laisvę ir saugumą apsauga. Pagrindinis straipsnio principas yra tas, kad niekieno laisvę negali būti atimama ir varžoma savavališkai. Tad pirmiausia aktualu apibrėžti ir išsiaiškinti sąvoką „laisvės atėmimas“.

Europos Žmogaus Teisių Teismas, sprenddamas, ar tam tikra poveikio priemonė yra laisvės atėmimas, tiria, kaip ji paveikia asmens judėjimo laisvę, šio apribojimo trukmę bei bendrą asmens, kuriam taikoma ši priemonė, teisinę padėtį. Tai daroma kiekvienu konkrečiu atveju, nes nustatyti, ar tam tikra priemonė yra laisvės atėmimas, galima tik išsi-aiškinus jos turinį ir apimtį. Būtent šiuo aspektu asmens uždarymas į kalėjimą, net jei asmuo gali laisvai jame judėti (net turint teisę išeiti už jo ribų), yra laisvės atėmimas, o pavyzdžiui, nakties komendanto valanda nėra pripažįstama laisvės atėmimu. Namų areštas, prižiūrint policijai, taip pat patenka į šio Konvencijos straipsnio sferą, kadangi kontak-tai su išoriniu pasauliu būna gerokai apriboti, nors tai taip pat turėtų būti sprendžiama kiekvienu konkrečiu atveju, įvertinus visas aplinkybes [13, p. 98]. Labai svarbu tai, kad laisvės atėmimo sąlygos remiantis vidaus teise būtų aiškiai apibrėžtos, t.y. kad asmuo būtų sulaikomas tik pagal įstaty-mus. Paprastai aiškinti ir taikyti vidaus teisę pirmiausia turi vidaus teismai, tačiau tais atvejais, kai tos teisės nesilai-kymas sukelia Konvencijos pažeidimą, Europos Žmogaus Teisių Teismas gali ir turi turėti tam tikrą galią ištirti, ar buvo laikomasi nacionalinės teisės [14]. Pavyzdžiui, byloje *Grauslys prieš Lietuvą, Stašaitis prieš Lietuvą, Butkevičius prieš Lietuvą, Karalevičius prieš Lietuvą* ir *Vaivada prieš Lietuvą* buvo nustatyti Konvencijos 5 straipsnio 1 dalies pažeidimai. Šie pareiškėjai buvo suimti nesant teismo ar teisėjo sankcijos, nors tuo metu galiojės BPK numatė, kad suėmimą gali skirti tik teismas ar teisėjas. Taigi, nors Euro-pos Žmogaus Teisių Teismas nustatė, kad Lietuvos vidaus teisė tinkamai reglamentavo suėmimo procedūros klausimu, tačiau išnagrinėjus bylų faktines aplinkybes paaiškė-jo, kad šių teisės normų nebuvo laikomasi.

Europos Žmogaus Teisių Teismas savo jurisprudencijoje pabrėžia, kad asmens sulaikymo *teisėtumas* pagal nacionali-nę teisę yra pagrindinis, bet nebūtinai lemiamas elementas – Teismą būtina įtikinti, kad asmens sulaikymas yra sude-rinamas su Konvencijos 5 straipsnio 1 dalies keliamu tikslu – apsaugoti asmenis nuo savavališko laisvės atėmimo. Todėl

Teismas turi įsitikinti, ar pati nacionalinė teisė atitinka Konvencijoje keliamus principus [15]. Toks vidaus teisės atitikimo Konvencijos principams tikrinimas lėmė Konvencijos 5 straipsnio 1 dalies pažeidimą byloje *Jėčius prieš Lietuvą*. Šioje byloje buvo keliamas prevencinio sulaikymo teisėtumo klausimas. Pabrėžtina, kad Teismas savo praktikoje nepripažįsta bendrosios prevencijos, nukreiptos prieš asmenį ar jų grupę, asmens sulaikymo siekiant užkirsti kelią galimiems nusikaltimams, pagrindu – Konvencijos 5 straipsnio 1 dalyje numatytas pagrindų sąrašas, kuriuo remiantis leidžiama sulaikyti asmenį nepažeidus teisės į laisvę. Šis laisvės ribojimo pagrindų sąrašas yra išsamus ir negali būti plačiau aiškinamas [16]. Lietuvoje įsigaliojus Europos žmogaus teisių konvencijai vis dar buvo tokių teisės normų, kurių pagrindu bet kurio Lietuvos gyventojo laisvė galėjo būti atimta vien įtarus, kad jis gali padaryti nusikaltimą. Dar 1995 m. teisės specialistai doc. dr. G. Švedas ir doc. dr. G. Goda išpėjo, jog tada egzistavęs BPK 50¹ straipsnis, nustatęs prevencinio sulaikymo galimybę, aiškiai neatitiko Konvencijos, nes Konvencijos 5 straipsnio 1 dalies c punktas leidžia asmeniui atimti laisvę tik tada, kai turima duomenų apie bandymą padaryti konkretų nusikaltimą. Tačiau pagal tuomet galiojusį BPK 50¹ straipsnį būdavo sulaikoma ne tada, kai turima duomenų apie konkretaus nusikaltimo padarymą ar ruošimąsi jį padaryti, o tik remiantis bendra neigiama sulaikomojo charakteristika. Nepaisant teisės specialistų išspėjimų, jokie nacionalinės teisės pakitimai atlikti nebuvo, todėl Strasbūro teismas, nagrinėdamas J. Jėčiaus peticiją prieš Lietuvą, konstatavo, kad toks bendro pobūdžio prevencinis sulaikymas, kuris buvo taikytas pareiškėjui, yra visiškai neteisėtas Konvencijos 5 straipsnyje numatytos kiekvieno asmens teisės į laisvę ir saugumą požiūriu ir pirmą kartą pripažino Lietuvą pažeidus Konvencijos saugomas žmogaus teises. Analogiški aspektai buvo pabrėžti ir kitoje Lietuvos peticijoje – *Raišelis prieš Lietuvą*¹, todėl lieka džiaugtis, kad ne kartą paraginta Europos Tarybos, Lietuvos Respublika atsisakė toliau taikyti prevencinį sulaikymą ir panaikino šią prieštaringą Konvencijai normą.

Konvencijos 5 straipsnio 3 dalis įtvirtina kiekvieno sulaikytojo ar suimtojo pagal 5 straipsnio 1 dalies c punktą teisę būti skubiai pristatytam teisėjui ar kitam teisminės funkcijas vykdančiam pareigūnui, teisę į teisminį nagrinėjimą per priimtina laiką arba paleidimą iki teismo. Dėl teisės į teisminį nagrinėjimą per priimtina laiką Teismas savo jurisprudencijoje pabrėžia, kad suėmimo trukmės pagrindumas turi būti įvertinamas kiekvienoje byloje atsižvelgiant į konkrečias aplinkybes. Tam, kad užtrukęs suėmimas būtų teisėtas, būtinas pagrįstas įtarimas, kad sulaikytasis asmuo padarė nusikaltimą, bet praėjus tam tikram laikotarpiui toks pagrindas nebėra pakankamas suėmimo tęsimui. Tada Teismas privalo nustatyti, ar kiti teisminių institucijų pateikti pagrindai buvo „reikšmingi“ ir „pakankami“, kad toliau pateisintų laisvės atėmimą [17].

Europos Žmogaus Teisių Teismas dėl pernelyg ilgai trukusio pareiškėjo suėmimo pripažino teisės į teisminį nagri-

nėjimą per priimtina laiką arba paleidimą iki teismo pažeidimus Lietuvos peticijose *Jėčius prieš Lietuvą* bei *Stašaitis prieš Lietuvą*. J. Jėčiaus suėmimo terminas buvo tęsiamas pagal tas pačias prokuratūros institucijų nurodytas suėmimo priežastis – nusikaltimo sunkumas ir byloje surinktų įrodymų prieš jį svarumas, todėl tokiais motyvais remiantis užtrukęs pareiškėjo suėmimas, atsižvelgiant į bendrą suėmimo trukmę (pareiškėjas buvo suimtas 14 mėnesių ir 26 dienas) Teismo buvo pripažintas nesuderinamu su Konvencijos 5 straipsnio 3 dalyje įtvirtintomis teisėmis. A. Stašaičio atveju Teismas pabrėžė, kad pareiškėjo slapstymosi ir trukdymo tyrimui grėsmė bei byloje esančių įrodymų prieš jį svarumas, galėjo pateisinti jo kalinimą, bet tik laikinai. Tačiau bylos sudėtingumas pats savaime negali pateisinti tokio ilgo pareiškėjo suėmimo laikotarpio – bendra pareiškėjo suėmimo trukmė buvo keturi metai, trys mėnesiai ir dvidešimt dvi dienos.²

Tokius pažeidimus sukėlė vidaus teisės, reglamentuojančios suėmimo tęsimo klausimus, ydingumas: nors pareiškėjo kalinimo metu galiojusio BPK 106 straipsnio nuostata, kad suėmimas negali trukti ilgiau kaip du mėnesius, iš pirmo žvilgsnio atrodė gana pažangiai, bet jau tame pačiame straipsnyje numatyta galimybė pailginti suėmimo trukmės terminą iki 18 mėnesių bendrą taisyklę iš esmės pavertė tuščia deklaracija.

Kaip nurodo baudžiamosios justicijos specialistai, įstatyme nustatyti kategoriški kriterijai, kad suėmimas truktų ne ilgiau nei numatyta, pakankamai sudėtinga: nuo kiekvieno konkretaus atvejo aplinkybių priklauso, koks terminas toje byloje gali būti laikomas pateisinamu [18, p. 323]. Galbūt todėl ir dabar galioja BPK nuostata, kad suėmimas ikiteisminio tyrimo metu gali maksimaliai trukti 18 mėnesių (kiek laiko jis gali trukti viso baudžiamosios bylos nagrinėjimo metu, nėra nustatyta). Galioja ir tie patys pagrindai suėmimui skirti ir neatsirado jokių saugiklių, leidžiančių sulaikytajam ar suimtajam tikėtis, kad teisėjas, skirdamas ar vilkindamas suėmimą, neapsiribos formaliu motyvu, jog „esama grėsmės, kad asmuo bėgs, trukdys procesui“ ir panašiai, todėl siekiant išvengti Konvencijos 5 straipsnio 3 dalies pažeidimų dėl nepagrįstai ilgų asmenų suėmimo trukmės yra itin svarbu valsybės pareigūnams rengti mokymus žmogaus teisių apsaugos tema, supažindinti juos su Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija, o ypač su Lietuvos peticijomis. Tiesa, noras BPK nuostatas kaip įmanoma labiau priartinti prie Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikos standartų, nulėmė šio dokumento 127 straipsnio 7 dalies galiojančią redakciją: BPK 127 straipsnio 7 dalis draudžia pratęsti suėmimą ikiteisminio tyrimo metu, jei: 1) paaiškėja, kad per pastaruosius du suėmimo mėnesius jokie tyrimo veiksmai nebuvo atliekami; 2) prokuroras negali nurodyti objektyvių priežasčių, kodėl veiksmai nebuvo atliekami. Jei ikiteisminio tyrimo veiksmai negali būti atliekami dėl pateisinamų priežasčių, teisėjas turi teisę pratęsti suėmimo terminą, tačiau ir tokiu atveju teisėjas

²Pareiškėjas Lietuvoje buvo kalinamas nuo 1994 m. lapkričio 1 dienos, t.y. septynis mėnesius ir devyniolika dienų, dar prieš Konvencijai įsigaliojant Lietuvos atžvilgiu. Nors Teismas neturi *ratione temporis* kompetencijos nagrinėti šį laikotarpį, jis atsižvelgė į tai, kad pareiškėjui kardomasis kalinimas (suėmimas) buvo taikytas septynis mėnesius ir devyniolika dienų dar prieš tai, kai prasidėjo jo kalinimas pagal Konvencijos 5 straipsnio 3 dalį.

¹Šioje byloje pirmą kartą Lietuvos Respublikai pasiekus taikų susitarimą su pareiškėju, pagal kurį Vyriausybė sumokėjo 12 000 litų kompensaciją, Teismas nusprendė išbraukti bylą iš sąrašo.

turi kruopščiai analizuoti situaciją, pavyzdžiui, jei yra aišku, kad proceso dalyviai gali ilgai sirgti ar artimiausiu metu medžiaga iš užsienio negalės būti gauta, ilgas suėmimo laikymo terminas gali būti nepateisinamas [18, p. 327]. Taip pat pastebėtina, kad suimtųjų teisėms užtikrinti reikšmingas ir šiuo metu galiojančio BPK 215 straipsnis, leidžiantis įtariamajam, jo atstovui ar gynėjui paduoti skundą ikiteisminio tyrimo teisėjui dėl ikiteisminio tyrimo vilkinimo, jei per šešis mėnesius po pirmosios įtariamojo apklausos ikiteisminis tyrimas nebaigiamas.

„Konvencijos 5 straipsnio 4 dalis suteikia sulaikytiems ar suimtiems asmenims teisę į procesinių ir materialių sąlygų, kurios yra esminės jų laisvės atėmimo „teisėtumui“ Konvencijos aspektu, peržiūrėjimą“ [19]. Savo ruožtu kompetentingas teismas turi išnagrinėti ne tik tai, ar buvo laikomasi vidaus teisės procesinių normų, bet ir motyvų, kuriais grindžiamas sulaikymas, pagrįstumą bei tikslo, kurio siekiama sulaikymu ar suėmimu, teisėtumą. Iš esmės tai reiškia, kad Konvencijos 5 straipsnio 4 dalis įtvirtina *teisę* suimtiesiems ar sulaikytiesiems kreiptis į teismą dėl savo suėmimo ar sulaikymo teisėtumo patikrinimo bei *pareigą* teismams nedelsiant priimti sprendimą dėl tokio sulaikytojo ar suimtojo skundo. Pažymėtina, jog Konvencijos 5 straipsnio 4 dalis neužtikrina teisės skusti sprendimų, kuriais skiriamas ar pratęsiamas suėmimas, kadangi nuostatoje kalbama apie teisę „kreiptis į teismą“, o ne „apskusti“. Taip yra todėl, kad skirtingų valstybių įstatymai nustato skirtingus procesinius dokumentus, kurie gali būti pateikiami teismui dėl suėmimo (ar jo pratęsimo) teisėtumo patikrinimo – teismui gali būti teikiami prašymai, pareiškimai, skundai ir t.t., todėl neturi reikšmės, kaip vadinsis pats procesinis dokumentas; svarbiausia, kad nacionalinėje teisėje apskritai būtų įtvirtinta *galimybė* koku nors būdu (prašymu, skundu, pareiškimu ir pan.) kreiptis į teismą kviescionuojant suėmimo (ar jo pratęsimo) teisėtumą. Ilgą laiką BPK tiesiogiai draudė asmeniui kreiptis į teismą dėl jo suėmimo ar sulaikymo teisėtumo patikrinimo: „negali būti skundžiamos teismo nagrinėjimo metu priimtos nutartys dėl [...] kardamosios priemonės paskyrimo, pakeitimo ar panaikinimo“ [20]. Dėl tokios ydinęgos anksčiau galiojusios teisės normos Europos Žmogaus Teisių Teismas konstatavo Konvencijos 5 straipsnio 4 dalies pažeidimus *Jėčius prieš Lietuvą*, *Grauslys prieš Lietuvą*, *Graužinis prieš Lietuvą*, *Stašaitis prieš Lietuvą*, *Butkevičius prieš Lietuvą* ir *Vaivada prieš Lietuvą* bylose. Nors minėtas BPK straipsnis buvo keistas keletą kartų, tačiau tik 1998 m. gruodžio 10 d. įstatymu dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso pakeitimo ir papildymo jis buvo panaikintas. Šiuo metu galiojančio BPK 130 straipsnis aiškiai įtvirtina suimtojo arba jo gynėjo teisę apskusti nutartį paskirti suėmimą arba nutartį pratęsti suėmimo terminą, todėl galima teigti, kad šiuo metu Lietuvos Respublikoje yra visiškai užtikrinama Konvencijos 5 straipsnio 4 dalyje įtvirtinta suimtųjų teisė kreiptis į teismą dėl suėmimo ar jo pratęsimo teisėtumo patikrinimo.

Europos Žmogaus Teisių Teismas savo jurisprudencijoje taip pat yra pažymėjęs, kad valstybės vidaus teismas, nagrinėdamas klausimus dėl sulaikymo ar suėmimo teisėtumo, šalims privalo suteikti „teismo proceso garantijas“ –

procesas turi būti paremtas rungimosi principu ir visada turi užtikrinti šalių – prokuroro ir suimtojo – lygybę. Tuo atveju, jei asmens suėmimas patenka į Konvencijos 5 straipsnio 1 dalies c punkto taikymo sferą, būtinas proceso elementas – posėdis [21]. Dar daugiau – *Graužinis prieš Lietuvą* byloje Teismas pabrėžė, kad, jei nacionalinė teisė kreipimasi į teismą dėl kardomojo kalinimo (suėmimo) pratęsimo laiko pakartotiniais skundais (kaip tai numatė tuo metu galiojusio BPK 109¹ straipsnio 3 dalis)³, tai tokiam teismo procesui taip pat turi būti taikomos Konvencijos 5 straipsnio 4 dalies garantijos, o posėdžiuose, kuriuose sprendžiamas pareiškėjo teisių klausimas (t.y. jo laisvės klausimas), taip pat kardomojo kalinimo (suėmimo) pagrindo pakeitimo klausimas, pareiškėjo dalyvavimas būtinas tam, kad pareiškėjas galėtų suteikti advokatui pakankamai informacijos ir nurodymų. Todėl pareiškėjo nedalyvavimas teismo posėdyje reiškia, kad jam nėra suteikiamos garantijos, atitinkančios jo laisvės atėmimo rūšį – tai yra Konvencijos 5 straipsnio 4 dalies pažeidimas. Pažymėtina, kad dabar galiojantis BPK teisėjui palieka diskreciją nuspręsti, ar suimtajam būtina dalyvauti sprendžiant suėmimo klausimą: BPK 130 straipsnyje nustatyta: skundai dėl suėmimo paskyrimo ar jo termino pratęsimo nagrinėti rengiamas posėdis, į kurį privalomai dalyvaujant prokurorui šaukiami suimtas ir gynėjas *ar vien tik gynėjas*. Ir tik tuo atveju, kai sprendžiamas ilgiau kaip šešis mėnesius trunkančio suėmimo pratęsimo klausimas, suimtojo dalyvavimas yra būtinas. Kadangi Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika neleidžia nustatyti visiškai aiškių kriterijų, kada suimtas turėtų būti atvedintas į posėdį, kuriame sprendžiamas klausimas dėl jo suėmimo termino pratęsimo⁴, baudžiamosios justicijos specialistai mano, kad net ir trumpiau nei šešis mėnesius trunkantis asmens suėmimo terminas turėtų būti tęsiamas tik suimtajam dalyvaujant; nesant suimtojo suėmimo, terminas galėtų būti pratęsiamas tik išimties atvejais, kai dėl svarių priežasčių suimtojo negalima atgabenti į teismą arba termino pratęsimo klausimas sprendžiamas praėjus nedaug laiko po paskutinio posėdžio, kuriame suimtas dalyvavo [18, p. 328].

Teismo praktikoje pažymėtas dar vienas įdomus Konvencijos 5 straipsnio 4 dalies aspektas: nacionaliniai teismai, nusprendę, kad asmens sulaikymas ar suėmimas buvo neteisėtas ir dėl to asmenį reikia paleisti, privalo tokį sprendimą tinkamai argumentuoti, pavyzdžiui, byloje *Grauslys prieš Lietuvą* Teismas pažymėjo, kad nacionalinio teismo spren-

³Iki 1998 m. birželio 24 dienos galiojusio BPK 109¹ straipsnio 3 dalis numatė, kad „Pakartotinis skundas išsprendžiamas nagrinėjant kardomojo kalinimo terminų pratęsimą“.

⁴Byloje *Graužinis prieš Lietuvą* Konvencijos 5 str. 4 d. pažeidimas buvo nustatytas todėl, kad suimtas nedalyvavo sprendžiant klausimą dėl pareiškėjo suėmimo pratęsimo, praėjus 2 mėn. nuo jo paskyrimo, o byloje *Gaidjurgis prieš Lietuvą* Konvencijos 5 str. 4 d. pažeidimas nenustatytas, nors suimtas ir nedalyvavo nė viename posėdyje, kuriame buvo sprendžiama dėl suėmimo, nes visa pareiškėjo suėmimo trukmė buvo 3 mėn. ir 10 d., o per tą laikotarpį pareiškėjas su savo advokatu tris kartus pirmosios instancijos teismui pateikė savo argumentus dėl jo suėmimo. Be to, jo advokatas dalyvavo dviejuose apeliaciniuose posėdžiuose, kur galėjo ginčyti teisės ir faktų aspektus, susijusius su pirmosios instancijos teismo sprendimais, sankcionuojančiais suėmimą.

dimas paleisti pareiškėją už užstatą nenurodant pareiškėjo paleidimo priežasčių gali būti interpretuojamas kaip pripažinimas, kad pareiškėjo kardomojo kalinimo (suėmimo) teisėtumo klausimas buvo atviras, o tai nėra pripažintina tinkama teismine reakcija 5 straipsnio 4 dalies atžvilgiu [22]. Todėl siekiant tinkamai užtikrinti sulaikytų asmenų teises šiuo aspektu itin svarbu tinkamai ir išsamiai argumentuoti teismo nutartis pakeisti tokią kardomąją priemonę ar ją panaikinti.

Apibendrinant darytina išvada, kad dėl įstatymų leidėjo pastangų Konvencijos 5 straipsnyje įtvirtintos žmogaus teisės Lietuvos teisėje dauguma atvejų reglamentuojamos tinkamai: panaikinus prevencinį sulaikymą įstatymuose įtvirtinti sulaikymo pagrindai nebeprieštarauja Konvencijos 5 straipsnio keliamam tikslui (apsaugoti asmenį nuo savavališko laisvės atėmimo), yra įtvirtinta asmens teisė kreiptis į teismą dėl suėmimo skyrimo ar jo pratęsimo teisėtumo patikrinimo. Tiesa, nors tokių nuostatų, kaip BPK 127 straipsnio 7 dalis ir 215 straipsnis, priėmimas vertintinas kaip suimtųjų asmenų teisių gynimo pažanga, tačiau suėmimo trukmės klausimas nacionaliniuose įstatymuose dar nėra tinkamai reglamentuojamas. Taip pat nėra visiškai garantuojama suimtojo teisė dalyvauti teismo posėdyje, rengiamame dėl suėmimo paskyrimo ar jo termino pratęsimo, tačiau dėl tokių teisės aktų spragų kylantiems Konvencijos pažeidimams užkirsti kelią gali profesionalūs ir išmintingi teisėjų, prokurorų ir ikiteisminio tyrimo pareigūnų sprendimai, t.y. Konvencijos keliamų reikalavimų tiesioginis praktinis taikymas.

IŠVADOS

1. Įsigaliojus Europos žmogaus teisių konvencijai Lietuvoje teisės specialistai pabrėžė, kad Baudžiamojo proceso kodekse yra daug normų, nederančių net su jame įtvirtintais principais, nekalbant apie Konvencijoje įtvirtintą žmogaus teisių sampratą. Deja, tokios įstatymų nuostatos buvo keičiamos ypač vangiai, o kai kurios – tik po Lietuvos pralaimėjimų Europos Žmogaus Teisių Teisme.

2. Konvencijos 3 straipsnyje draudimas kankinanti asmenis arba nežmoniška ir žeminančiai su jais elgtis yra tinkamai įtvirtintas Lietuvos Respublikos teisėje. Nepaisant to, labai svarbu tokias teisės normas tinkamai taikyti praktiškai, kad nepasikartotų byloje *Valašinas prieš Lietuvą* konstatuotas pažeidimas, kurį sukėlė su Konvencijos 3 straipsnio keliamais reikalavimais nesuderinamas valstybės pareigūnų elgesys.

3. Dabar asmenų kalinimo sąlygos Lietuvos Respublikoje dar nevysiškai atitinka Konvencijos 3 straipsnio keliamus reikalavimus. Kita vertus, pastebėtina – kol laisvės atėmimo ir kardomojo kalinimo įstaigose nėra įrengtas reikiamas vietų skaičius, kalinčių asmenų padėtį bandoma gerinti šitaip: asmenis, kalinčius ypač ankštose laisvės atėmimo ar kardomojo kalinimo įstaigose perkeliančią tas, kuriose kalinių ir nustatytų vietų skaičiaus santykis yra arčiau siekiamo standarto.

4. Panaikinus prevencinį sulaikymą Lietuvos Respublikos įstatymuose įtvirtinti sulaikymo pagrindai nebeprieštarauja Konvencijos 5 straipsnio keliamam tikslui (apsaugoti asmenį nuo savavališko laisvės atėmimo). Taip pat įstatymų

leidėjas įtvirtino asmens teisę kreiptis į teismą dėl suėmimo skyrimo ar jo pratęsimo teisėtumo patikrinimo, todėl teigti, kad dalis Konvencijos 5 straipsnio keliamų reikalavimų yra tinkamai įtvirtinti vidaus teisėje.

5. Lietuvoje problemiškas tinkamo suėmimo trukmės reglamentavimo klausimas, taip pat nėra visiškai garantuojama suimtojo teisė dalyvauti teismo posėdyje, rengiamame dėl suėmimo paskyrimo ar jo termino pratęsimo, todėl dėl tokių teisės aktų spragų kylantiems Konvencijos pažeidimams užkirsti kelią gali tik Konvencijos keliamų reikalavimų tiesioginis praktinis taikymas.

LITERATŪRA

1. Žmogaus teisės ir laisvės. Lietuvos Respublikos įstatymų ir 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos suderinamumo problemos. Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1995.
2. Teisėjams trūksta patirties taikyti Europos žmogaus teisių konvenciją // Vilnius: Justitia. 1997. Nr. 6.
3. Vadapalas K., Vadapalas V. Naujos teisinės praktikos galimybės: Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija // Vilnius: Justitia. 1996. Nr. 3.
4. Labita v. Italy (Application no. 26772/95), Judgement of European Court of Human Rights, 6 April 2000.
5. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatytos mirties bausmės atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“.
6. Kalashnikov v. Russia (Application no. 47095/99), Judgement of European Court of Human Rights, 6 April 2000.
7. Valašinas prieš Lietuvą (Pareiškimo Nr. 44558/98), Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas. 2001 m. liepos 24 d.
8. Bausmių vykdymo kodeksas. Valstybės žinios, 2002, Nr. 73-3084.
9. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 193 straipsnio 3 dalis. Dokumento redakcija buvusi aktuali nuo 1998-04-21 iki 1998-05-12.
10. Karalevičius prieš Lietuvą (Pareiškimo Nr. 53254/99), 2005 m. balandžio 7 d. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas.
11. Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių 1999 metų veiklos ataskaita.
12. Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių 2005 metų veiklos ataskaita.
13. Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių 2006 metų veiklos ataskaita.
14. Bernatoniš J., Švedas G., Dapšys A. ir kt. Žmogaus teisės ir laisvės. Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1995.
15. Grauslys prieš Lietuvą (Pareiškimo Nr. 36743/97), 2000 m. spalio 10 d. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas.
16. Baranowski v. Poland (Pareiškimo Nr. 28358/95), 2000 m. kovo 28 d. Europos Žmogaus Teisių Teismo

sprendimas.

17. Ciulla v. Italy (Pareiškimo Nr. 11152/84), 1989 m. vasario 22 d. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas.
18. Van der Tang v. Spain (Pareiškimo Nr. 26/1994/473/554), 1995 m. birželio 22 d. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas.
19. Goda G., Kazlauskas M., Kuconis P., Rinkevičius J., Švedas G., Jasaitis G., Merkevičius R. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I–IV dalys (1–220 straipsniai). Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003.
20. Jėčius prieš Lietuvą (Pareiškimo Nr. 34578/97), 2000 m. liepos 31 d. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas.
21. Lietuvos Respublikos įstatymas Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso pakeitimo ir papildymo. Valstybės žinios, 1994, Nr. 95-1862.
22. Trzaska v. Poland (Pareiškimo Nr. 25792/94), 2000 m. liepos 11 d. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas.
23. Grauslys prieš Lietuvą (Pareiškimo Nr. 36743/97), 2000 m. spalio 10 d. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas.

PROBLEMATIC DIMENSIONS OF HUMAN RIGHTS PROTECTION IN CRIMINAL JUSTICE OF THE REPUBLIC OF LITHUANIA FROM THE STANDPOINT OF THE EUROPEAN CONVENTION ON HUMAN RIGHTS (PART I)

Justina Balčiūnaitė*

Mykolas Romeris University

S u m m a r y

Considering quite a large number of cases, which Lithuania has lost in the European Court of Human Rights, especially the fact that in most cases it was proved that Lithuania had violated human rights in the area of criminal justice, this article pursues several purposes. One is to examine the influence of the European Convention on Human Rights to Lithuanian criminal justice during almost thirteen years of this document's application in the Republic of Lithuania. Other purposes are to name the so-called "systematic" problems of Lithuanian criminal justice, and to disclose new defects of this branch, which the European Court of Human Rights has stated in recent cases against the Republic of Lithuania. Another objective is to identify the reasons of such violations and analyze if everything has been done to block the way for such violations to be repeated.

In the first chapter of the article violations of the Convention, which were stated in cases against Lithuania and were concerned with criminal justice, namely Articles 3, 5,

6 and 8 are analyzed. On the grounds of jurisprudence of the European Court of Human Rights those articles of the Convention, which were violated by Lithuania, are commented, and cases in which Lithuania has suffered defeat are also briefly discussed. It is also stated what was the reason of every violation in each case – whether it was because of the faulty Lithuanian legal acts or misguided application of laws caused the violation. For this reason legal acts, which were in force and which were relevant to the situation at that time are analyzed, when the concrete right of the claimant was infringed, and the current legal situation in Lithuania is also reviewed. This is done in order to see if anything was done to escape further analogical violations of the Convention (if it was even possible to do so) and if the valid laws of Lithuania protect concrete human rights properly.

In the second chapter of the article the character and the number of applications concerned with criminal justice against Lithuania, starting from 20 June 1995 when the right to bring an application against Lithuania came into force, up to recent days, are analyzed. For that reason it is possible to review how problematic dimensions of human rights protection in Lithuanian criminal justice has been changing over time and what threats in that sphere can arise in the future.

At the end of the article a summary of the analyzed issues and the most important conclusions are submitted.

Keywords: the European Convention on Human Rights, the European Court of Human Rights, criminal justice, violation of human rights, prohibition of torture, right to liberty and security, right to a fair trial, right to respect for private and family life, arrest, censorship of correspondence, presumption of innocence.

*Mykolas Romeris University, Faculty of Law, Department of European Union Law, doctoral student.

TARPOORGANIZACINĖS SĄVEIKOS TURINYS LIETUVOS VIETOS SAVIVALDOS
PRAKTIKŲ POŽIŪRIU

Agota Giedrė Raišienė*

*Mykolo Romerio universiteto Strateginio valdymo ir politikos fakulteto Valdymo teorijos katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas (8 5) 271 4529
Elektroninis paštas agotar@mruni.eu*

Pateikta 2007 m. lapkričio 29 d., parengta spausdinti 2008 m. balandžio 25 d.

Santrauka. Straipsnyje diskutuojami Lietuvos vietos savivaldos praktikų požiūrio į tarporganizacinės sąveikos turinį tyrimo rezultatai. Pirmiausia aptariamos užsienio tyrėjų išryškintos tarporganizacinės sąveikos sampratų problemos, konkretizuojamos tarporganizacinės sąveikos formos. Akcentuojama, jog skirtingos tarporganizacinės sąveikos formos pasižymi savitais bruožais ir yra skirtos siekti nevienodo integracijos lygmens organizacijų tikslų. Toliau lyginami literatūros analizės bei empirinio tyrimo rezultatai. Daroma išvada, kad apklaustieji vietos savivaldos atstovai tarporganizacinės sąveikos sąvokas vartoja sinonimiškai, o jų turinį suvokia paviršutiniškai. Tai vertinama kaip problema, nes skirtingas bei dažnai klaidingas sąveikos turinio suvokimas mažina galimybes pasirinkti tarporganizacinės veiklos poreikius ir tikslus atitinkančią sąveikos formą, pasiekti socialiai reikšmingų ilgalaikių rezultatų, trukdo nustatyti ir ištaisyti bendros veiklos organizavimo bei valdymo trūkumus.

Pagrindinės sąvokos: tarporganizacinė sąveika, integracinis bendradarbiavimas, partnerystė, kooperacija, Lietuvos vietos savivalda.

IVADAS

Lietuvoje spartėja tarporganizacinė sąveika grįsta programine ir projekto veikla, kurioje dalyvauja viešojo administravimo subjektai. Nėra gausu literatūros analizuojančios viešojo sektoriaus institucijų sąveikos aspektus. Lietuvos mokslininkų publikacijose bendradarbiavimas dažniausiai nagrinėjamas kaip santykių palaikymo ir bendravimo būdas, priešingybė konkuravimui, biurokratiniam bei hierarchiniams pavaldumo santykiams (Raišienė, 2007). Informacija apie tarporganizacinį bendradarbiavimą ir partnerystę lietuvių kalba daugiausia pateikiama partnerystės programose bei projektų finansuojančių organizacijų tinklapiuose ir informaciniuose-metodiniuose leidiniuose, kurių paskirtis yra palengvinti partnerystės projektų rengimą (pvz., McAlinden, 2005). Tai, kad Lietuvoje trūksta teorinės ir specialiosios literatūros tarporganizacinės sąveikos temomis, paskatino suformuoti prielaidą, kad tarporganizacinės sąveikos ir organizacijų integracijos sąvokos Lietuvos viešajame sektoriuje dėl žinių trūkumo gali būti vartojamos kaip sinonimai, joms nėra priskiriami konkretūs bruožai, leidžiantys nubrėžti ribas tarp skirtingų tarpor-

ganizacinės sąveikos formų.

Organizacijų integracijos sąvokų vienovės problema yra aktuali ir vakarų valstybėse, ypač praktikų tarpe. Tačiau tiek praktikai, tiek teoretikai sutaria, kad sampratų turinio aiškumas būtinas efektyviai tarporganizacinei sąveikai. Kai kurių tarporganizacinę sąveiką nagrinėjančių autorių nuomone, laisvas tarporganizacinės sąveikos sąvokų interpretavimas ne tik veda prie sumaišties, tačiau gali būti net nusivylimo tarporganizacinės veiklos rezultatais priežastis (Borden, Lynne, 1999).

Straipsnio **tikslas** – atskleisti tarporganizacinės sąveikos sąvokų turinio ir realiai įgyvendinamos tarporganizacinės sąveikos bruožų skirtumo problemą.

Šiam tikslui pasiekti analizuojama tarporganizacinės sąveikos sąvokų turinį nagrinėjanti užsienio mokslinė literatūra, konkretizuojami tarporganizacinės sąveikos skirtingų formų bruožai bei gautieji rezultatai lyginami su Lietuvos vietos savivaldos tarnautojų samprata apie bendradarbiavimą, partnerystę, koordinavimą bei kooperaciją.

Kadangi inicijuodamos ir skatindamos tarporganizacinę veiklą vietos savivaldos institucijos pasižymi vienu didžiausių indėliu į socialinę plėtrą, empirinis tyrimas atliktas būtent vietos savivaldos lygmeniu. Neefektyvi tarporganizacinė sąveika šiame lygmenyje gali lemti įvairias

*Mykolo Romerio universiteto Strateginio valdymo ir politikos fakulteto Valdymo teorijos katedros lektorė, daktarė.

neigiamas pasekmes: nuo negatyvaus piliečių bei organizacijų požiūrio į visuomeniškumą, atsakomybę už savo ir šalia esančiojo gerovę iki abejingumo pilietiškumo atžvilgiu apskritai.

Atliekant tyrimą, kelta darbinė hipotezė, kad tarporganizacinės sąveikos skirtingas formas apibūdinančias sąvokas tarporganizacinės sąveikos patirties turintys Lietuvos vietos savivaldos atstovai vartoja sinonimiškai.

1. EMPIRINIO TYRIMO METODAI

Atliktas tarporganizacinės sąveikos praktikos turinčių vietos savivaldos atstovų anketavimas, siekiant išsiaiškinti, kaip yra suprantamas skirtingų sąveikos formų, t.y. kooperacijos, partnerystės ir bendradarbiavimo turinys.

Anketa sudaryta apibendrinus daugelį tarporganizacinės sąveikos teorinius pagrindus nagrinėjančių bei atvejų studijas pristatančių užsienio autorių darbų.

Anketoje pateikti 27 integracinio bendradarbiavimo, partnerystės, kooperacijos ir koordinavimo bruožai. Koordinavimas į sąrašą įtrauktas kaip tradicinis, plačiausiai naudojamas horizontaliosios subjektų sąveikos metodas. Tikėtasi, kad apie koordinavimą respondentai turi pakankamai teorinių ir praktinių žinių, todėl šio metodo ypatybės nurodys pakankamai tiksliai, lyginant su mažiau įprastomis sąveikos formomis. Tyrimo dalyvių prašyta balais nuo 1 iki 5 (Likerto skalė) įvertinti teiginius, respondentų nuomone, geriausiai apibūdinančius kiekvieną tarporganizacinės sąveikos formą. Penki balai čia reiškė „labai būdingas bruožas“, vienas balas – „visiškai nebūdingas bruožas“. Kviesta papildyti sąrašą, išreikšti pastabas.

Respondentai atrinkti remiantis atrankos kriterijumi, leidžiančiu užtikrinti gautų duomenų reprezentatyvumą. Šis kriterijus - tai respondento patirtis vietos savivaldos tarporganizacinės sąveikos projekte arba programoje. Apklausti 72 respondentai iš 40 savivaldybių.

Apdorojant apklausos rezultatus, apskaičiuota atsakymų skiriamoji galia (Discriminative Power), kurios ribos tiriamuoju atveju galėjo svyruoti nuo 1 iki 5. Skiriamosios galios pagalba nustatyti skirtingoms tarporganizacinės sąveikos formoms daugiausiai ir mažiausiai, respondentų nuomone, būdingi bruožai.

Dauguma atsakymų koncentravosi arti neutralios – trejeto – pozicijos. Todėl pasitelkta aritmetinė skaičiaus apvalinimo logika, kurios pagrindu atlikta reikšmingų atsakymų atranka. Atsakymų skiriamajai galiai esant $\leq 3,45$ laikyta, kad toks tarporganizacinės sąveikos bruožas, apklaustųjų nuomone, yra būdingas konkrečiai sąveikos formai. Nebūdingu bruožas laikytas tuomet, kai jo skiriamoji galia sudarė $\geq 2,50$. Atsakymai, kurių skiriamoji galia svyravo nuo 2,55 iki 3,44 laikyti nenešančiais informacijos apie bendrą vietos savivaldos atstovų požiūrį į tarporganizacinės sąveikos turinį, todėl plačiau neanalizuojami.

2. TARPORGANIZACINĖS SĄVEIKOS SĄVOKŲ PROBLEMATIKA MOKSLINĖJE LITERATŪROJE

Bendradarbiavimas tarp organizacijų vis stipriau vie-

nija socialinius veikėjus pačiais įvairiausiais lygmenimis – kaip veiklos organizavimo struktūrinė paradigma jis jungia ne tik viešąjį, privatųjį ir nevyriausybinių sektorius, bet ir skirtingas paties viešojo administravimo sritis, pavyzdžiui, savivaldos, švietimo, sveikatos apsaugos, urbanistikos, aplinkosaugos, socialinių paslaugų ir t.t., todėl labai svarbu kalbėti viena kalba. Bendradarbiavimu, partneryste, tinklais grįstos tarporganizacinės sutartys plinta eksponentiškai. Kadangi kiekvienas organizacijų integracijos laipsnį nusakantis terminas turi individualias charakteristikas, lemiančias specifinius rezultatus (Brown, Keast, 2003), skirtingas sąvokų interpretavimas gali turėti ypač nepageidautinų pasekmių (D'Amor, 2004).

Analizuojant užsienio literatūrą organizacijų sąveikos tematika, išryškėjo tarporganizacinių ryšių ir organizacijų integracijos terminų gausa. Organizacijų ryšiams ir jų pobūdžiui nusakyti vartojamos skirtingos sąvokos bei jų junginiai, pavyzdžiui: tarporganizacinis/ tarpinstitucinis/ tarpsektorinis bendradarbiavimas (Cigler 2001; Mandel, 2001), tarporganizacinis/ tarpinstitucinis sąryšis/sąveika (Agranoff, McGuire, 2003), tarporganizacinė/ tarpinstitucinė/ tarpsektorinė partnerystė (Gray, 2002), tarporganizaciniai/ tarpinstituciniai tinklai (O'Toole 1995), tinklinis valdymas (Agranoff, McGuire 2001), asociacija, aljansas, sąjunga, koordinavimas (Axelsson, Axelson, 2006, Linden, 2002).

Organizacinius ryšius apibrėžiantys terminai praktikoje vis dar neturi vienareikšmio turinio. Tarporganizacinės sąveikos aspektus analizuojantys autoriai tai vertina kaip problemą. Pavyzdžiui, Hara ir Solomon (2003) pažymi, kad daugeliu atveju „bendradarbiavimas“ vartojamas intuityviai, dažnai pakaitomis su kitais terminais – partneryste, kooperacija, koordinavimu ir pan. Panašios nuomonės taip pat laikosi Atkinson ir Kensler (2004), Brown ir Keast (2003) bei kiti.

Literatūroje plačiai diskutuojamos trys pagrindinės skirtingų formų tarporganizacinės sąveikos sritys, lemiančios sinonimišką sąvokų vartojimą praktikoje: a) sąveikos procesas; b) organizacinė struktūra; b) tikslai.

Tarporganizacinės sąveikos procesas. Nuolatiniam abipusiems ryšiams nurodyti proceso ir santykių požiūriu vartojama bendradarbiavimo sąvoka. D'Amor (2003) bendradarbiavimą apibrėžia kaip kolektyvinio veiksmo struktūrizavimą, jį grindžiant dalijimusi informacija ir bendru sprendimų priėmimu. Hanson et al. (2000) taip pat pabrėžia, kad bendradarbiavimas yra nuolatinis interaktyvus procesas.

Tačiau atkreiptinas dėmesys, jog panašią prasmę turi ir terminai „kooperacija“, „koordinavimas“ bei „partnerystė“. Pavyzdžiui, kooperacija laikoma kolektyviniu veiksmu siekiant abipusės naudos. Kooperacija, grindžiama keitimusi informacija ir bendru sprendimų priėmimu tam tikroje organizacijų veiklos srityse (Vigoda, 2002). Atkinson ir Kensler (2004) teigia, jog kooperacija – tai procesas, kai atskiri socialiniai vienetai, panaudodami savo specifinius gebėjimus, padidina bendrą veiklos rezultatą. Palyginimui – koordinavimas apibrėžiamas kaip bendrų veiksmų tarp organizacijų strategija, reikalaujanti dalijimosi informaci-

ja, jungtinio planavimo ir sprendimų priėmimo (Lawson, 2002). Panašiai apibūdinama ir partnerystė. Pavyzdžiui, Roussos ir Fawcett (2000) teigia, kad partnerystė kuriama dalyvavimo pagrindu ir remiasi atvira komunikacija tarp visų narių. Partneriai ne tik dalijasi informacija, bet ir remia vieni kitus bendroje, planuojamoje veikloje.

Tarporganizacinės sąveikos sąvokų painiavą padidina ir tai, kad siauresniuose organizacijos rėmuose bendradarbiavimo terminas atsiskleidžia visai kitame proceso arba santykių kontekste. Čia bendradarbiavimas dažniausiai priešpastatomas lenktyniavimui (Martin, 2001), bendradarbiavimo sąvoka vartojama skirtingų organizacijos hierarchinių lygmenų atstovų santykiams apibūdinti (Henneman et.al. 1995), derybų strategijai apibrėžti (Evans, 1994), skatinimo metodui nusakyti (Buchanan, Hudzinski, 1991). Daugelis autorių bendradarbiavimą laiko tiesiog vienu iš bendro darbo ir bendravimo organizacijoje būdų (Linden, 2002). Tačiau taip vadinamieji bendradarbiavimo projektai, kaip pabrėžia Atkinson ir Kensler (2004), visiškai nėra „bendradarbiavimo“, o tik „kooperacijos“.

Tarporganizacinės sąveikos organizacinė struktūra. Kitas tarorganizacinės sąveikos sąvokų bendras bruožas – organizacinė struktūra. Jei hierarchinių organizacijų struktūros pasižymi konkrečiais skiriamaisiais bruožais, tai horizontaliosioms organizacijoms to akivaizdžiai trūksta. Kadangi horizontalių organizacijų struktūros yra palyginti naujas reiškinys, teoretikai pateikia skirtingas jų tipologijas. Pavyzdžiui, Hogue (1993), Cigler (2001) skiria penkias organizacijų integracijos kategorijas arba lygmenis: neformalus (informal), kooperatyvinis (cooperative), koordinacinis (coordinative), bendradarbiavimo (collaborative) ir integracinis (integrative) – ir apibrėžia jų organizacinę struktūrą. Kiti, pvz., Brown ir Keast (2003), teigia, kad iš esmės yra trys pagrindinės horizontalių ryšių kategorijos: kooperacija, koordinavimas ir bendradarbiavimas.

Vis dėlto mokslininkai nesutinka, kad horizontalieji santykiai struktūros požiūriu nesiskiria vieni nuo kitų. Pavyzdžiui, Kagan (1990) į kooperaciją, koordinavimą ir bendradarbiavimą taip pat žiūri per organizacinės hierarchijos prizmę. Jos nuomone, kooperacija sudaro pagrindą, koordinavimas – antrąjį lygmenį, o bendradarbiavimas, labiausiai kompleksinis, – trečiąjį. Kooperacija nepasižymi aiškia struktūra, dalyviai išlaiko pilną autonomiją, o jų sąveika yra epizodiška. Koordinavimui tipiškas abipusis ryšys, atsirandantis tarp dviejų grupių ir įtakotas poreikio įgyvendinti bendrą programą arba užduotį. Šį lygmenį taip pat charakterizuoja riboti resursų mainai. Galiausiai bendradarbiavimui būdingas jungtinis veiklos planavimas, bendri ištekliai, vienoda sprendimų galia bei autoritetas.

Goldman ir Intriligator (1990) kooperaciją apibrėžia kaip institucijų bendrą darbą tuo pat metu sąlyginai išsaugant autonomiją. Koordinavimas, pasak jų, reikalauja vidutiniškos tarpusavio priklausomybės, bet paprastai apsiriboja institucijoms priskirta atsakomybe ir oficialiais įsipareigojimais. Nei kooperacija, nei koordinavimas nepasižymi struktūrine sąranga. Pastaroji būdinga tik bendradarbiavimui, kuris reikalauja glaudžios institucijų tarpusa-

vio priklausomybės įgyvendinant kompleksines užduotis, neįmanomas įvykdyti veikiant atskirai.

Tačiau kiti tyrėjai teigia, kad toks tarporganizacinių ryšių skirstymas į tipus daugiau yra pagrįstas žmonių ir organizacijų integracijos analize ir menkai atskleidžia organizacinę struktūrą. Jie siūlo kitą, vadinamųjų tinklų klasifikaciją, paremtą būtent organizacinių elementų ir procesų sąryšiu. Šios paradigmos šalininkai taip pat siūlo skirtingas koncepcijas. Reikšmingiausias šioje srityje Mandell įnašas. Ji apibrėžė tris tinklų klases: tinklinis susijungimas (networking), tinklai (networks) ir tinklinės struktūros (network structures) (Mandel, 2001).

Kalbėdami apie efektyvią sąveiką autoriai sutinka tik dėl vieno: tinkama organizacinė struktūra yra būtina sąlyga. Pabrėžiama, kad struktūra negali būti tradicinė hierarchinė, vertikali, o tik horizontali (Henneman, 1995, Evans, 1994).

Tarporganizacinės sąveikos tikslai. Tarporganizacinės sąveikos sąvokų sinonimišką vartojimą gali lemti ir tai, kad sąveikos pagalba siekiama suvienyti skirtingų subjektų pajėgas (resursus ir pastangas) tam, jog būtų įgyvendinti kompleksiniai tikslai, peržengiantys keleto organizacijų kompetencijos ribas. Kitaip tariant, tarporganizacinės sąveikos tikslai, nepriklausomai nuo horizontalių ryšių pobūdžio, skubotai vertinant gali pasirodyti labai panašūs.

Tačiau daugelis autorių (Alter, Hage, 1993; Hogue, 1994; Himmelman 1992; Vigoda-Gadot, 2002; Torres, Margolin, 2003; Mandel, 2001) akcentuoja organizacijų integraciją apibūdinančių sąvokų skirtumus pirmiausia būtent per tikslų prizmę. Pavyzdžiui, tinklinio jungimosi tikslas, pasak minėtų autorių, yra keistis informacija, kooperacijos – keistis nauda konkrečiame veiklos bare. Partnerystės tikslas yra dalytis resursais tam, kad būtų pasiekti tam tikri bendrai užsibrėžti tikslai. O bendradarbiavimo – įgyvendinti tarporganizacinio masto vieningus tikslus.

Apibendrinus užsienio autorių darbus, galima pastebėti, kad tarporganizacinės sąveikos sąvokos apibūdina skirtingas tarporganizacinės sąveikos formas, kurių pagrindinės yra šešios: sąveikavimas konkuruojant (angl. *cooperation*), tinklai, kooperacija, partnerystė, sąjunga ir integracinis bendradarbiavimas.

3. TARPORGANIZACINĖS SĄVEIKOS SĄVOKŲ IR SKIRTINGŲ SĄVEIKOS FORMŲ RYŠYS

Esant palankioms sąlygoms tarporganizacinei sąveikai būdingas tęstinumas ir tobulėjimas (Himmelman, 1992). Sąveikos forma kinta keičiantis sąveikos intensyvumui: didėjant bendrų resursų apimčiai ir subjektų tarpusavio pasitikėjimo lygmeniui (pav.1).

Sąveikos raida taip pat priklauso nuo organizacijas vienijančių tikslų: kuo daugiau kiekvienos organizacijos veiklos sričių įtraukia tarporganizacinių tikslų realizavimo būtinybė, tuo glaudesni susiformuoja organizacijų ryšiai. Kuo sąveika glaudesnė, tuo aukštesnių rezultatų iš tarporganizacinės veiklos galima tikėtis (Torres, Margolin, 2003).

1 pav. Tarporganizacinės sąveikos dinamika

Pastaruoju metu privačiame sektoriuje išigali specifinė organizacijų sąveikos forma – sąveikavimas konkuruojant, angliškai „coopetition“. Sąveikavimas konkuruojant reiškia to paties pobūdžio paslaugas ar produktus teikiančių organizacijų bendradarbiavimą vienoje ir konkurenciją kitose veiklos srityse (Brandenburger, Nalebuff, 1996).

Bendradarbiauti vienoje srityje, o konkuruoti kitose, tampa įprasta ir Lietuvoje. Atsiradus galimybei plėtoti verslą remiant Europos Sąjungos fondams, sąveikavimas konkuruojant suaktyvėjo daugelyje organizacijų veiklos sferų, pvz., valstybės tarnautojų administracinių gebėjimų tobulinimo srityje. Mokymo paslaugas teikiančios įmonės vienijasi tam tikro projekto ribose tam, kad įgytų pajėgumų dirbti visoje Lietuvos teritorijoje.

Tarporganizacinės sąveikos teoretikai tinklus laiko perspektyviausiu tarporganizacinės veiklos mechanizmu (Mandel, 2001; Agranof, McGuire, 2003). Nuo tradiciškai suprantamo organizacijų valdymo arba veiklos koordinavimo tinklai labiausiai skiriasi poveikio subjektams prigimtimi ir organizacine struktūra. Tinklų valdymo pagrindas – ne formalus autoritetas, bet informacija: tinkle reikšmingiausios organizacijos, disponuojančios specifine, kitoms organizacijoms aktualia informacija. Į tinklus susijungusios organizacijos sudaro priklausomų kintamųjų sistemą, tačiau neturi nuolatinės organizacinės struktūros. Keičiantis informacijos tėkmės kryptims šios sistemos nuolat kinta (Agranof, McGuire, 2001).

Kooperacija – tai kolektyvinis susivienijimas sutartinių politinių, ūkinių, kultūrinių, mokslinių ar kurių kitų išsipareigojimų pagrindu. Kooperacija grįsta prielaida, kad tam tikri visiems dalyviams artimi tikslai gali būti įgyvendinti per kolektyvinį veiksmą (Vigoda-Gadot, 2002). Priešingai nei tinklai kooperacija reikalauja organizacinio narių ištraukimo, aukštesnio pasitikėjimo lygio, susitikimų laiko ir vietos suderinimo, kadangi kai kurie sprendimai priimami kartu. Resursai, kuriais dalijamasi, gali kisti nuo informacinių ir techninių iki finansinių (pavyzdžiui, nario mokestis) ir žmonių išteklių.

Partnerystė – tai intensyvios organizacijų sąveikos forma, skirta politinėms, ekonominėms, socialinėms progra-

moms įgyvendinti bei problemoms spręsti. Partnerystė kuriama dalyvavimo pagrindu ir remiasi atvira komunikacija tarp visų narių. Partneriai ne tik dalijasi informacija, bet ir remia vieni kitus bendroje, planuojamoje veikloje. Partnerystės veiklos rezultatai yra analizuojami ir vertinami, o priimant sprendimus dalyvauja dauguma narių. Literatūroje partnerystės ir koalicijos dažnai laikomos sinonimais (Rousos, Fawcett, 2000).

Sąjungos (association, alliance, coalition) – tai bendrų interesų pagrindu grįsta tarporganizacinės sąveikos forma, skirta sukurti paslaugos, produkto ir santykių sistemą, dalinantis idėjomis bei apjungiant socialinius ekonominius išteklius.

Integracinis bendradarbiavimas skirtas ilgalaikėje perspektyvoje įgyvendinti vieningų interesų pagrindu iškeltą tikslą arba tikslus, bendradarbiaujantiems subjektams dalinantis specifinėmis žiniomis, patirtimi ir visais organizaciniais resursais, taip pat rizika, atsakomybe ir atlygiu. Integracinio bendradarbiavimo tikslas yra sukurti savarankišką sistemą, įgalinančią pasinaudoti organizacijų bendrosios ir specifinės aplinkos teikiamomis galimybėmis sprendžiant plataus masto socialines problemas.

Integracinį bendradarbiavimą charakterizuoja bendram darbui skiriamas laikas, aukštas tarpusavio pasitikėjimo lygmuo ir pagalbus vadovavimas, skirtas visų bendradarbiaujančiųjų ryšiams palaikyti, stiprinti pasiryžimą dirbti kartu, skatinti vienų pasitikėjimą kitais, teikti reikalingą informaciją, reikalingą programos arba projekto efektyvesniam įgyvendinimui. Ypatinga tai, jog įgyvendinant integracinį bendradarbiavimą didelis dėmesys skiriamas įtraukimo ir dalyvavimo principų realizavimui: visų programos arba projekto subjektų atstovai bei tikslinės grupės atstovai dalyvauja susitikimuose ir veiklose, rengiant ir priimant sprendimus, sprendžiant su tarporganizacine veikla susijusius klausimus. Sprendimų galia ir autoritetas pasidalintas vienodai (Himmelman, 1992, Linden, 2002). Pagrindinis skirtumas tarp integracinio bendradarbiavimo ir kitų tarporganizacinės sąveikos formų yra sinergijos efektas.

Literatūros analizė rodo, kad kiekviena tarporganizacinės sąveikos forma pasižymi savitais bruožais ir yra skirta siekti skirtingo integracinio lygmens tikslų. Tai reiškia, kad neturint atitinkamų žinių apie skirtingų sąveikos formų turinį, daugeliu atvejų greičiausiai nebus pasiekta aukštų tarporganizacinės sąveikos rezultatų.

4. LIETUVOS SAVIVALDOS PRAKTIKŲ POŽIŪRIS Į TARPORGANIZACINĘS SĄVEIKOS SĄVOKŲ TURINĮ

Tyrimas parodė, kad vietos savivaldos praktikų nuomonė apie *integracinio bendradarbiavimo* turinį ženkliai skiriasi. Atsakymų reikšmingumo kriterijų atitiko vienuolika iš 27 pateiktų vertinimui tarporganizacinės sąveikos bruožų (1 lentelė). Tačiau nei vienas bruožas nepasirėmė didesne nei 3,9 skiriamąja galia. Du iš respondentų nurodytų bruožų integraciniam bendradarbiavimui priskirti klaidingai.

Netikėta tai, kad respondentai apibūdindami integracinį bendradarbiavimą ypač retai *nesutiko* su anketoje pateiktais

teiginiais. Tai reiškia, kad tyrimo dalyviai nebuvo užtikrinti dėl to, kokie bruožai yra visiškai *nebūdingi* integraciniam bendradarbiavimui.

Ryškiausiai integracinio bendradarbiavimo bruožais vietos savivaldos praktikai laiko geranorišką dalijimąsi informacija ir žiniomis bei bendromis šalių jėgomis sukurtą produktą arba paslaugą. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad pastarasis bruožas priskirtinas partnerystei ir kooperacijai, bet ne integraciniam bendradarbiavimui.

Respondentai, išreiškdami nuomonę apie integracinį bendradarbiavimą, taip pat pabrėžė aukštą pasitikėjimą kolegomis bei nuolatinio abipusės sąveikos proceso užtikrinimą. Šie bruožai įvardinti tinkamai, nors yra būdingi ne tik integraciniam bendradarbiavimui, bet ir partnerystei.

Teiginys „Sąveikaujančios šalys žino, ką turi kiekviena atlikti, todėl susitinka tik ataskaitiniuose susirinkimuose“ negali būti priskirtas integraciniam bendradarbiavimui, kadangi pastaroji tarporganizacinės sąveikos forma pasižymi ypač tampriais ir dinamiškais ryšiais tarp susijusių subjektų. Be to, integracinis bendradarbiavimas neišsivaizduojamas be visų interesų grupių dalyvavimo sprendimų parengimo ir priėmimo procesuose.

Kiti apklaustųjų išryškinti integracinio bendradarbiavimo bruožai atrinkti tinkamai, tačiau atsakymų skiriamoji galia nesiekia daugiau nei 3,6. Tai rodo, kad palyginti didelė dalis tyrimo dalyvių abejojo, ar šie bruožai yra reikšmingi apibūdinant analizuojamąją sąveikos formą (1 lentelė).

Pažymėtina, kad iš dešimties išimtinai integraciniam bendradarbiavimui priskirtinų bruožų, tyrimo dalyviai vie-

ningai sutarė tik dėl penkių: iš penkių bruožų, būdingų taip pat ir kitoms sąveikos formoms, respondentai atrinko tris. Du bruožai nurodyti klaidingai – jie priskirtini partnerystei bei koordinavimui.

Išanalizavus apklausos rezultatus, sudarytas *partnerystės* bruožų sąrašas. Respondentų nuomone, devyni iš 27 vertinimui pateiktųjų tarporganizacinės sąveikos bruožų yra būdingi ir trys – nebūdingi partnerystei (2 lentelė).

Pagrindiniai partnerystės bruožai, apklaustųjų požiūriu, yra aukštas partnerių tarpusavio pasitikėjimas, vieningais interesais grįstas bendras tikslas ir nuolatinė abipusė sąveika. Kiek mažesniu reikšmingumu pasižymėjo teiginys, kad sąveikaujant partnerystės pagrindais, visi partneriai susitinka tik aptarti pasiektų rezultatų, nes kiekviena šalis ir taip žino savo uždavinius. Vis tik apibūdinant partnerystę ne visi iš šių teiginių yra teisingi. Skirtingų organizacijų atstovus partnerystės atveju sieja bendras tikslas tik konkrečioje jų organizacijos veiklos ar veiklų srityje, tad vieningi interesai partnerystės įgyvendinimui mažiau svarbūs nei konkretus ir visoms organizacijoms priimtinas bendros veiklos tikslas. Nepaisant to, partnerystei būdinga abipusė nuolatinė sąveika: partneriai kartu sprendžia problemas, planuoja bendrus veiksmus. Todėl ketvirtasis teiginys yra klaidingas.

Partnerystei retai būdingas ir pagalbus vadovavimas. Šiuo atveju pagrindinis vadovo tikslas yra ne didinti tarpusavio pasitikėjimą, aktyvinti sąveikaujančius narius, skatinti vieningai siekti tikslo, plėtoti teigiamas nuostatas į kolektyvinius pasiekimus, bet išlaikyti dėmesio rezultatams bei teigiamo darbo klimato pusiausvyrą. Atkreiptinas dėmesys

1 lentelė. Integracinio bendradarbiavimo bruožai (tyrimo dalyvių nuomonė)

Nr.	Tarporganizacinės sąveikos bruožai	Atsakymo skiriamoji galia	Teiginio atitikimas teorijai ¹
1.	Būdingas aktyvus ir geranoriškas dalijimasis informacija ir žiniomis, kurių gali reikėti kitai šaliai	3,9	+
2.	Tikslas – visų sąveikaujančių šalių bendromis jėgomis sukurtas rezultatas, t.y. produktas arba paslauga	3,9	-
3.	Didelis tarpusavio pasitikėjimas	3,75	+
4.	Būdingas nuolatinis abipusės sąveikos procesas	3,65	+
5.	Sąveikaujančios šalys žino, ką turi kiekviena atlikti, todėl susitinka tik ataskaitiniuose susirinkimuose	3,65	-
6.	Tikslas pagrįstas vieningais interesais	3,65	++
7.	Visų programos/projekto šalių atstovų nuolatinis dalyvavimas susitikimuose ir veiklose, sprendžiant <i>kiekvieną</i> su programa, projektu arba veikla susijusį klausimą	3,6	++
8.	Tikslinės grupės atstovų (žmonių, kuriems skirta projekto, programos, veiklos socialinė nauda) nuolatinis dalyvavimas, sprendžiant visus su programa arba projektu, arba bendra veikla susijusius klausimus	3,6	++
9.	Santykiams būdingas pagalbus vadovavimas, skirtas abipusiems ryšiams palaikyti, keistis informacija, palaikyti ir stiprinti šalių pasiryžimą dirbti kartu, skatinti pasitikėjimą vieni kitais	3,6	++
10.	Sąveikaujančios šalys ypač daug laiko dirba drauge	3,5	++
11.	Tikslas ir siekiniai bendri tik kai kuriose srityse	2,5	-

¹ ++ Išimtinai integracinio bendradarbiavimo bruožas – teiginys visiškai atitinka teoriją

+ Integracinio bendradarbiavimo, taip pat ir kitos sąveikos formos bruožas – teiginys atitinka teoriją

- Nėra integracinio bendradarbiavimo bruožas – teiginys neatitinka teorijos

į tai, kad savivaldos praktikai vadovavimą tarporganizacinei partnerystei įsivaizduoja kitaip: pagalbus vadovavimas pagal tyrimo rezultatus pasižymi 3,6 skiriamąja galia.

Aktyvus dalijimasis informacija bei žiniomis, kurių gali reikėti kitai sąveikos šaliai, būdingas ir partnerystei, ir integraciniam bendradarbiavimui. Tačiau visų programos arba projekto organizacijų atstovų nuolatinis dalyvavimas susitikimuose ir veiklose, sprendžiant kiekvieną su programa, projektu arba veikla susijusį klausimą būdingas išimtinai bendradarbiavimui. Taip pat negalima teigti, kad partneriai pasižymi vienoda sprendimų priėmimo galia. Ji dažnai priklauso nuo statuso ir socialinio „svorio“.

Apklaustųjų nuomone, įgyvendinant partnerystę, sąveikaujančioms organizacijoms nėra būdinga nuolatinė ir

daugiaryšė tarpusavio priklausomybė. Respondentai taip pat teisingai pastebėjo, jog organizacijos nėra susijusios hierarchiniais ryšiais (2 lentelė).

Galima pastebėti, kad respondentai iš pateiktų dešimties partnerystės bruožų, teisingai išryškino keturis. Partnerystė dažniausiai buvo painiojama su integraciniu bendradarbiavimu.

Nagrinėjant požiūrį į *kooperacijos* turinį, matyti respondentų pasitikėjimas savo nuomone šiuo klausimu. Net keturi iš septynių nurodytų būdingiausių kooperacijos bruožų pasižymėjo palyginti aukštu reikšmingumu (3 lentelė).

Stebimos trys kooperacijos charakteristikos klaidos teorijos kontekste. Respondentų manymu, kooperacijai būdingas vieningais interesais grįstas bendras tikslas, tačiau šis

2 lentelė. Partnerystės bruožai (tyrimo dalyvių nuomonė)

Nr.	Tarporganizacinės sąveikos bruožai	Atsakymo skiriamoji galia	Teiginio atitikimas teorijai ²
1.	Didelis tarpusavio pasitikėjimas	4	+
2.	Tikslas pagrįstas vieningais interesais	3,75	-
3.	Būdingas nuolatinis abipusės sąveikos procesas	3,66	+
4.	Sąveikaujančios šalys žino, ką kiekviena turi atlikti, todėl susitinka tik ataskaitiniuose susirinkimuose	3,65	-
5.	Santykiams būdingas pagalbus vadovavimas, skirtas abipusiems ryšiams palaikyti, keistis informacija, palaikyti ir stiprinti šalių pasiryžimą dirbti kartu, skatinti pasitikėjimą vieni kitais	3,6	-
6.	Būdingas aktyvus ir geranoriškas dalijimasis informacija ir žiniomis, kurių gali reikėti kitai šaliai	3,6	+
7.	Tikslas – visų sąveikaujančių šalių bendromis jėgomis sukurtas rezultatas, t.y. produktas arba paslauga	3,6	+
8.	Visų programos/projekto šalių atstovų nuolatinis dalyvavimas susitikimuose ir veiklose, sprendžiant kiekvieną su programa, projektu arba veikla susijusį klausimą	3,5	-
9.	Vienoda sprendimų priėmimo galia	3,5	-
10.	Vadovavimas nukreiptas tik į projekto tikslus, užduočių paskirstymą, terminų ir atlikimo kontrolę	2,4	-
11.	Šalys nuolat ir visose srityse priklauso nuo kitų – būdinga daugiaryšė abipusė priklausomybė	2,33	-
12.	Organizacinei struktūrai būdinga hierarchija	2,33	-

- ² ++ Išimtinai partnerystės bruožas – teiginys atitinka teoriją
+ Partnerystės, taip pat ir kitos sąveikos formos bruožas – teiginys atitinka teoriją
- Nėra partnerystės bruožas – teiginys neatitinka teorijos

3 lentelė. Kooperacijos bruožai (tyrimo dalyvių nuomone)

Nr.	Tarporganizacinės sąveikos bruožas	Atsakymo skiriamoji galia	Teiginio atitikimas teorijai*
1.	Tikslas – visų sąveikaujančių šalių bendromis jėgomis sukurtas rezultatas, t.y. produktas arba paslauga	4	+
2.	Vadovavimas nukreiptas tik į projekto tikslus, užduočių paskirstymą, terminų ir atlikimo kontrolę	3,9	+
3.	Skirtingi šalių profesiniai gebėjimai	3,7	+
4.	Tikslas pagrįstas vieningais interesais	3,7	-
5.	Sąveikaujančios šalys žino, ką kiekviena turi atlikti, todėl susitinka tik ataskaitiniuose susirinkimuose	3,6	++
6.	Visi ištekliai (pinigai, laikas, žmonės, įrenginiai ir pan.) yra pasidalyti	3,5	-
7.	Didelis tarpusavio pasitikėjimas	3,5	-

- ³ ++ Išimtinai kooperacijos bruožas – teiginys atitinka teoriją
+ Kooperacijos, taip pat ir kitos sąveikos formos bruožas – teiginys atitinka teoriją
- Nėra kooperacijos bruožas – teiginys neatitinka teorijos

bruožas priskirtinas išimtinai integraciniam bendradarbiavimui. Visais resursais sąveikaujančios šalys keičiasi bei dalinasi ne kooperacijos, bet integracinio bendradarbiavimo ir partnerystės metu. Galiausiai kooperacijai įgyvendinti aukštas tarpusavio pasitikėjimo lygmuo nėra itin svarbus.

Respondentai teisingai pažymėjo išimtinai kooperacijai būdingą bruožą, susijusį su sąveikaujančių šalių susitikimų specifika: paprastai organizacijos kooperuodamosi siūlo savo indėlį, kuris kitų organizacijų požiūriu būdamas svarus ir lemia kooperacijos apimtį sąveikaujančių subjektų skaičiaus atžvilgiu. Taigi kooperacijai kaip nė vienai kitai tarporganizacinės sąveikos formai būdinga susitikimus organizuoti tam, kad būtų aptarti pasiektieji rezultatai ir pasidalinta nauda.

Apklaustieji taip pat tinkamai apibūdino bendromis jėgomis siekiamą tikslą, vadovavimo kooperacijai specifika ir sąveikos atstovų gebėjimus.

Iš savivaldos praktikų vertinimui pateiktų 27 tarporganizacinės sąveikos bruožų, kooperaciją teoriniu požiūriu apibūdina aštuoni. Tyrimo rezultatai rodo, kad iš šių aštuonių bruožų respondentams reikšmingiausi atrodė keturi. Kitos trys savybės kooperacijai priskirtos klaidingai. Apklaustųjų atsakymai rodo, kad praktikoje nėra aiškios takoskyros tarp kooperacijos, partnerystės ir integracinio bendradarbiavimo.

Anketoje prašyta nurodyti bei įvertinti taip pat ir *koordinavimo* bruožus. Šis sąveikos būdas ypatingas tuo, jog yra ir vertikalaus, ir horizontalaus pobūdžio, tuo tarpu bendradarbiavimas, partnerystė ir kooperacija – tik horizontalaus. Koordinavimas pasižymi aiškiais pavaldumo ryšiais, dažnai hierarchine organizacine struktūra, atsakomybė nubrėžiama aukštesniųjų pagal statusą, vadovavimas nukreiptas į tikslus,

užduočių paskirstymą, terminų nustatymą bei darbų atlikimo kontrolę. Subjektus vienija bendri siekiniai tam tikrose veiklose, jų bendrus susitikimus inicijuoja projektų/veiklų vadovai. Koordinavimui taip pat būdinga tam tikra nusistovėjusi arba struktūroje įforminta komunikacinė – informacinė sistema.

Reikia pastebėti, kad vertindami koordinavimą respondentai padarė daugiausiai klaidų, nors tikėtasi priešingų rezultatų. Koordinavimas nėra būdas pačių subjektų tikslingai suvienytomis pajėgomis kurti produktą arba paslaugą, bet skirtas užtikrinti efektyvų skirtingų organizacijų (pavyzdžiui, tarnybų), grupių (pavyzdžiui, padalinių) ir pavienių darbuotojų funkcionavimą organizacijos politikos rėmuose. Vykdomiems užduoties subjektams nėra būdinga nuolatinė abipusė sąveika. Koordinavimas greičiau grįstas tiesioginiu poveikiu. Vadovo dėmesys skiriamas organizacijos tikslams įgyvendinti ir rezultatams pasiekti. Tikslinė grupė ne tik nedalyvauja bendroje veikloje, tačiau gali net nežinoti apie vykdomą projektą. Taip pat pažymėtina, kad ir realizuojantys tarporganizacines veiklas vietos savivaldos subjektai ne visuomet gali konkrečiai apibrėžti tikslinę grupę – dažnai tai būna tiesiog visuomenė.

Apklaustos dalyviai nesuklydo vertindami koordinavimui nebūdingus bruožus. Jie teigė, kad koordinuojant tarporganizacinę veiklą šalims nebūtina pasižymėti skirtingais profesiniais gebėjimais, galia ir autoritetas nėra padalintas visiems sąveikos subjektams vienodai, sąveikaujančios šalys nedaug laiko praleidžia dirbdamos drauge (4 lentelė).

Tyrimo rezultatai parodė, kad apklaustųjų žinios apie koordinavimo turinį menkos. Koordinavimui priskirtos partnerystės, kooperacijos ir integracinio bendradarbiavimo savybės.

4 lentelė. Koordinavimo bruožai (tyrimo dalyvių nuomonė)

Nr.	Tarporganizacinės sąveikos bruožas	Atsakymo skiriamoji galia	Teiginio atitikimas teorijai ⁴
1.	Vadovavimas nukreiptas tik į projekto tikslus, užduočių paskirstymą, terminų ir atlikimo kontrolę	4,2	+
2.	Organizacinei struktūrai būdinga hierarchija	4	++
3.	Tikslas – visų sąveikaujančių šalių bendromis jėgomis sukurtas rezultatas, t.y. produktas arba paslauga	3,8	-
4.	Santykiams būdingas pagalbus vadovavimas, skirtas abipusiems ryšiams palaikyti, keistis informacija, palaikyti ir stiprinti šalių pasiryžimą dirbti kartu, skatinti pasitikėjimą vieni kitais	3,7	-
5.	Būdingas nuolatinis abipusės sąveikos procesas	3,6	-
6.	Tikslinės grupės atstovų (žmonių, kuriems skirta projekto, programos, veiklos soc. nauda) nuolatinis dalyvavimas, sprendžiant visus su programa arba projektu, arba bendra veikla susijusius klausimus	3,5	-
7.	Atsakomybę priskiria aukštesnis pagal statusą partneris: projekto iniciatorius, vadovaujantis partneris ar pan.	3,5	+
8.	Aiškūs pavaldumo ryšiai	3,5	++
9.	Skirtingi šalių profesiniai gebėjimai	3,5	-
10.	Galia ir autoritetas vienodai padalytas visoms šalims	2,4	-
11.	Sąveikaujančios šalys ypač daug laiko dirba drauge	2	-
12.	Vienoda sprendimų priėmimo galia	2	-

⁴ ++ Išimtinai koordinavimo bruožas – teiginys atitinka teoriją

+ Koordinavimo, taip pat ir kitos sąveikos formos bruožas – teiginys atitinka teoriją

- Nėra koordinavimo bruožas – teiginys neatitinka teorijos

5. TYRIMO REZULTATŲ APIBENDRINIMAS

Išanalizavus tarporganizacinės sąveikos turinio tyrimo rezultatus paaiškėjo, jog vietos savivaldos atstovai neturi pakankamai teorinių žinių apie tarporganizacinės sąveikos formas. Atsakymai leidžia manyti, kad tarporganizacinės są-

veikos formų bruožus respondentai įvertino remdamiesi vien tik egzistuojančia praktika.

5 lentelėje pateikta tyrimo rezultatų suvestinė. Lentelės kairėje pusėje pažymėti bruožai būdingi tam tikrai tarporganizacinės sąveikos formai, remiantis atlikta literatūros analize, dešinėje – empirinio tyrimo rezultatai. Lentelėje kursyvu

5 lentelė. Tarporganizacinės sąveikos bruožai teoriniu ir praktiniu požiūriu

Nr.	Remiantis teorija*				Tarporganizacinės sąveikos bruožai	Respondentų nuomonė ⁵			
	IB	P	K1	K2		IB	P	K1	K2
1.	+				Visų programos/projekto šalių atstovų nuolatinis dalyvavimas susitikimuose ir veiklose, sprendžiant kiekvieną su programa, projektu arba veikla susijusį klausimą	+	+		
2.	+				Tikslinės grupės atstovų (žmonių, kuriems skirta projekto, programos, veiklos soc. nauda) nuolatinis dalyvavimas, sprendžiant visus su programa arba projektu, arba bendra veikla susijusius klausimus	+			+
3.	+				Atsakomybės pasidalijimas konsensuso būdu (visi patys laisvanoriškai prisiima atsakomybę už tam tikras sritis, darbus bei bendrą planuojamą rezultatą, veikla planuojama dalyvaujant visoms šalims)				
4.	+				Tikslas pagrįstas vieningais interesais	+	+	+	
5.	+				Sąveikaujančios šalys ypač daug laiko dirba drauge	+			
6.	+				Šalys dalijasi, keičiasi darbiniais įgūdžiais bei gebėjimais				
7.	+				Vienoda sprendimų priėmimo galia		+		
8.	+				Galia ir autoritetas vienodai padalytas visoms šalims				
9.	+				Santykiams būdingas pagalbus vadovavimas, skirtas abipusiems ryšiams palaikyti, keistis informacija, palaikyti ir stiprinti šalių pasiryžimą dirbti kartu, skatinti pasitikėjimą vieni kitais	+	+		+
10.	+				Šalys nuolat ir visose srityse priklauso nuo kitų – būdinga daugiaryšė abipusė priklausomybė				
11.	+	+			Būdingas aktyvus ir geranoriškas dalijimasis informacija ir žiniomis, kurių gali reikėti kitai šaliai	+	+		
12.	+	+			Visi ištekliai (pinigai, laikas, žmonės, įrenginiai ir pan.) yra pasidalyti			+	
13.	+	+			Didelis tarpusavio pasitikėjimas	+	+	+	
14.	+	+			Būdingas nuolatinis abipusės sąveikos procesas	+	+		+
15.	+	+	+		Skirtingi šalių profesiniai gebėjimai			+	+
16.		+			Vadovavimui daugiau būdingas dėmesys rezultatams, tačiau taip pat dedamos pastangos teigiamo darbo klimato užtikrinimui				
17.		+	+		Tikslas – visų sąveikaujančių šalių bendromis jėgomis sukurtas rezultatas, t.y. produktas arba paslauga	+	+	+	+
18.		+	+	+	Atsakomybę priskiria aukštesnis pagal statusą partneris: projekto iniciatorius, vadovaujantis partneris ar pan.				+
19.		+	+	+	Tikslas ir siekiniai bendri tik kai kuriose srityse				
20.		+	+	+	Autoritetas ir galia priklauso nuo socialinio „svorio“				
21.			+		Sąveikaujančios šalys žino, ką turi kiekviena atlikti, todėl susitinka tik ataskaitiniuose susirinkimuose	+	+	+	
22.			+	+	Vadovavimas nukreiptas tik į projekto tikslus, užduočių paskirstymą, terminų ir atlikimo kontrolę			+	+
23.			+	+	Organizacinė struktūra sudaryta formaliai				
24.				+	Aiškūs, nusistovėję komunikacijos kanalai				
25.				+	Aiškūs pavaldumo ryšiai				+
26.				+	Organizacinei struktūrai būdinga hierarchija				+
27.				+	Tikslas – nenutrūkstanto ir darnaus proceso užtikrinimas vykdant veiklą				

⁵ B – integracinis bendradarbiavimas, P – partnerystė, K1 – kooperacija, K2 – koordinavimas.

paryškinti teiginiai, kurių skiriamoji galia buvo mažesnė nei 3,45. Tokie rezultatai reiškia, kad respondentų nuomone, šie bruožai nėra vienareikšmiškai būdingi nei vienai iš aptariamųjų sąveikos formų. Atkreiptinas dėmesys, kad dėl to labiausiai susiaurėja integracinio bendradarbiavimo turinys.

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI

1. Tyrimo metu suformuluota darbinė hipotezė pasitvirtino: praktikoje integracinio bendradarbiavimo, partnerystės, kooperacijos ir koordinavimo sąvokos vartojamos sinonimiškai, jų turinys nėra visiškai suvokiamas.

2. Galima teigti, kad vietos savivaldos praktikoje taikoma tarp integracinio bendradarbiavimo, partnerystės, kooperacijos ir koordinavimo yra nežymi. Tai yra problema, nes naudojamos skirtingas sąveikos formas tarpusavyje ryšiais susijusios organizacijos įgalinamos pasiekti specifinių bendros veiklos rezultatų. Skirtingas bei dažnai klaidingas tarporganizacinės sąveikos turinio suvokimas mažina galimybes pasirinkti tarporganizacinės veiklos poreikius ir tikslus atitinkančią tarporganizacinės sąveikos formą, pasiekti socialiai reikšmingų ilgalaikių rezultatų, trukdo nustatyti ir ištaisyti bendros veiklos organizavimo bei valdymo trūkumus.

3. Laisvas tarporganizacinių ryšių sąvokų interpretavimas taip pat gali turėti nepageidautinų pasekmių plėtojant teigiamas nuostatas partnerystės ir bendradarbiavimo atžvilgiu.

4. Rekomenduojama dėti kryptingas pastangas viešojo sektoriaus praktikams gilinant tarporganizacinės sąveikos teorines žinias, kitaip tariant, siekti teorinių žinių apie kooperacijos, partnerystės ir integracinio bendradarbiavimo turinį savišvietos ir viešojo sektoriaus tarnautojų administracinių gebėjimų tobulinimo programų pagalba. Taip pat būtina atlikti mokslinius tyrimus, leidžiančius įvertinti, kaip šių žinių trūkumas veikia tarporganizacinės sąveikos efektyvumą bei rezultatus.

LITERATŪRA

1. Agranoff R., McGuire M. (2001) After Network Is Formed: Process, Power and Performance, In Mandel (ed.) Getting Results through Collaboration: Networks and Network Structures for Public Policy and Management, Quorum Books.
2. Agranoff R., McGuire M. (2003) Inside the Matrix: Integrating the Paradigms of Intergovernmental and Networking Management. International Journal of Public Administration, Vol. 26, 12:1401-1422.
3. Alter C., Hage J. (1993). Organization Working Together. Newbury Park. CA: Sage.
4. Atkinson J., Kensler E. (2004) Help is at hand: Reviewing and developing Welsh Academic Library Collaboration, New Review of Academic Librarianship, Vol.10 (2), pp. 105-117(13)
5. Axelsson R., Axelsson S.B. (2006) Integration and collaboration in public health – a conceptual framework. International Journal of Health Planning and Manage-

ment, 21: 75-88, Wiley InterScience.

6. Borden Lynne (1999) Strategic Partnerships: How to Create and Maintain Inter-organizational Collaborations and Coalitions, Journal of Nutrition Education, Mar/Apr, Vol. 31, Iss. 2. p. 129.
7. Brandenburger A., Nalebuff B. (1996) Coopetition Interactive: <http://mayet.som.yale.edu/coopetition/index2.html>
8. Brown K., Keast R. (2003) Citizen-Government Engagement: Community Connection through Networked Arrangements, Asian Journal of Public Administration, Vol. 25, No.1, p.107-131.
9. Cigler B. (2001) Multiorganizational, Multisector, and Multicommunity Organizations: Setting the Research agenda, In Mandel (ed.) Getting Results through Collaboration: Networks and Network Structures for Public Policy and Management, Quorum Books, p. 71-85.
10. D'Amour D., Beaulieu M.D., San Martin Rodriguez L., Ferrada Videla M. (2004). Key Elements of Collaborative Practice and Frameworks: Conceptual Basis for Interdisciplinary Practice. In Interdisciplinary Education of Collaborative, Patient-Centered Practice: Research And Findings Report. Ottawa, ON: Health Canada.
11. Evans J. A. (1994) The Role of Nurse Manager in Creating an Environment for Collaborative Practice, Holistic Nursing Practice, Vol. 8, p. 22-31.
12. Goldman H., Intriligator B.A. (1990) Factors that enhance collaboration among education, health and social service agencies, Arlington VA: Georgetown university Child Development Center
13. Gray A. (2002) Integrated Service Delivery and Regional Coordination: a literature review. Gray Matter Research Ltd
14. Hanson C.M., Carr D.B., Spross J.A. (2000) Collaboration. In: Hamric A.B., Spross J.A., Hanson C.M. (eds.), Advanced Nursing Practice. An Integrative Approach, Philadelphia: W.B. Saunders, p.p.315-347.
15. Hara N., Solomon P. (2003) An Emerging View of Scientific Collaboration: Scientists' Perspectives on Collaboration and Factors that Impact Collaboration. Journal of the American Society for Information Science and Technology, 54 (10): 952-965, 2003.
16. Henneman E.A., Lee J.L., Cohen J.I. (1995) Collaboration: concept analysis. Journal of Advanced Nursing, Vol.21, p.p. 103-109.
17. Himmelman A.T. (1992) Communities Working Collaboratively for a Change, Minneapolis University: Humphrey Institution of Public Affairs.
18. Hogue T. (1993) Community Based Collaboration: Community Wellness Multiplied; Oregon State University, Oregon Center for Community Leadership.
19. Huczynskyi A., Buchanan D. (1991) Organizational behavior, 2nd edition, London: Prentice Hall.
20. Kagan S. (1990) Collaboration in acting: Reshaping services for young children and their families, New Haven CT: Yale university.
21. Lawson H. (2002) Improving Conceptual Clarity, Accuracy, and Precision and Facilitating More Coherent

- Institutional Designs, in Brabeck M., Walsh M. (eds.); The Contribution of Interprofessional Collaboration and Comprehensive Services to Teaching and Learning, University of Chicago Press.
22. Linden R.M. (2002) Working Across Boundaries. Making Collaboration, Work in Government and Nonprofit Organizations. San Francisco: Jossey-Bass, A Wiley Imprint.
 23. Mandell M.P. (2001) Getting Results through Collaboration: Networks and Network Structures for Public Policy and Management, Quorum Books, Westport.
 24. Martin J. (2001) Organizational Behaviour, 2nd ed., Thomson Learning, London.
 25. Mc Alinden Gerry (2005) Veiksmingų partnerystės grupės. Baltijos šalių kaimo bendruomenių partnerystės programa kaimo gerovės plėtrai.. Departament for International Development.
 26. O'Toole L. (1995) Rational choice and policy implementation: Implications for Interorganizational Network Management, American Review of Public Administration, No.25, p.p.43-57.
 27. Rašienė A.G. (2007) Tarporganizacinė sąveika Lietuvos vietos savivaldos praktikoje. Daktaro disertacija, MRU.
 28. Roussos T.S. and Fawcett S.B. (2000) A Review of Collaborative Partnerships as a Strategy for Improving Community Health, USA: University of Kansas, Annual Reviews Public Health, No. 21, p.p. 369-402.
 29. Torres G.W., Margolin F.S. (2003) The Collaboration Primer Proven Strategies, Considerations and Tools to Get Your Started; The Collaboration Primer, Health Research and Educational Thrust, In Partnership with AHA; www.hret.org.
 30. Vigoda-Gadot E. (2002) Public Administration: An Interdisciplinary Critical Analysis, New York: Marcel Dekker.

LOCAL GOVERNMENT SERVANTS' ATTITUDE TOWARDS THE CONTENT OF THE INTER-ORGANIZATIONAL INTERACTION

Agota Giedrė Raišienė*

Mykolas Romeris University

S u m m a r y

The results of research into the attitude of Lithuanian self-government servants' towards the content of inter-organizational interaction are discussed in the article. Above all, it considers the issues of inter-organizational terms in the viewpoint of theorists and concretizes various forms of the inter-organizational interaction. Finally, the results of literature analysis and empirical research are compared.

The author of the article asserts that it is not simple to understand the content of the inter-organizational interac-

tion. Because it is closely and practically related to all subject management issues, the attitude towards the interaction is unreasonably simplified: any work done together with someone else is usually called collaboration. The article emphasizes that various forms of the inter-organizational interaction characterizes distinctive features and its aims are to pursue different purposes. The paper presents a purified and specified concept of the inter-organizational interaction. The author uses the term "integrated collaboration" for describing the interaction between subjects of the highest maturity level.

The empirical research of the article is based on questionnaires, which were completed by the local government representatives, who are experienced in practical aspects of the inter-organizational interaction. When processing the questionnaire findings the discriminative power of the answers was computed. The discriminative power allowed us to determine the most and the least attributable features regarding collaboration, partnership, cooperation and coordination based on the respondents' opinions.

The research shows that notions of the inter-organizational interaction are applied in a synonymous way. The difference between integrated collaboration, partnership, cooperation and coordination is very insignificant. This is a problem because by using different forms of interaction the organizations, related with mutual ties are able to achieve specific common activity results. A different and quite often wrong perception of the interaction content reduces the chances to select the form of the inter-organizational interaction that meets the needs and aims of the inter-organizational activity.

The paper concludes that employees of local governments, who took part in the research, have only a superficial knowledge of the content of collaboration, partnership and cooperation. Due to this fact, the content of the inter-organizational interaction is narrowed down. It is necessary to deepen the adequate understanding of the inter-organizational interaction, its purpose and content.

Keywords: inter-organizational interaction, integrative collaboration, partnership, cooperation, local governments of Lithuania.

*Mykolas Romeris University, Faculty of Strategic Management and Policy, Department of Management Theory, lecturer, doctor.

NAUJOSIOS VIEŠOSIOS VADYBOS PARADIGMOS PAVEIKTI EUROPOS AUKŠTOJO MOKSLO INSTITUCIJŲ VALDYMO REFORMŲ POŽYMAI

Ingrida Bartkutė*

*Mykolo Romerio universiteto Strateginio valdymo ir politikos fakulteto Valdymo teorijos katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas (8 5) 271 4682
Elektroninis paštas bartai@mruni.lt*

Pateikta 2007 m. gruodžio 11 d., parengta spausdinti 2008 m. balandžio 25 d.

Santrauka. Europos šalių universitetai šiuo metu išgyvena didelius pokyčius siekdami prisitaikyti prie globalizacijos veikiamų ir kintamų visuomenės aplinkybių. Jie reformuojami pritaikant naujausius, pažangiausius vadybos principus, kurie apibūdinami Naujosios viešosios vadybos paradigma. Straipsnyje siekiama atskleisti modernizuojamų Europos universitetų valdymo principus ir išskirti, kaip jie atitinka Naujosios viešosios vadybos paradigmos esminius principus.

Reformuojamos Europos šalių aukštojo mokslo institucijos pereina nuo centralizuoto veiklos reguliavimo prie vadybinio valdymo modelio. Valstybė išlaiko įtaką universitetams per sutartis, grindžiamas kiekybiniais rodikliais matuojamais universitetų veiklos rezultatais, todėl mažiau reglamentuojama jų veikla, didėja reali jų finansinė, turtinė, juridinė, akademinė autonomija bei atskaitomybė visuomenei, įgyvendinama per visuomenines tarybas, verslo ir tyrimų partnerystės ryšius, išorinio bei viešojo finansavimo schemas. Naujoji universitetų valdymo sistema stiprina universitetų orientaciją į praktines visuomenės reikmes, studijų ir mokslinių tyrimų rezultatų komercializavimą, socialinę atsakomybę ir konkurencingumą. Formuojama antreprenorinio universiteto samprata, požiūris į išsilavinimą ir švietimą kaip į vartojamą prekę, grindžiamą rinkos poreikiais. Plečiami universitetų decentralizacijos, kontraktų su verslo įmonėmis ir kitomis įstaigomis principai.

Aukštojo mokslo institucijų valdymas reformuojamas taikant Naujosios viešosios vadybos paradigmos principus: universitetai yra orientuojami į rezultatus, produktus, klientus, sąnaudų / kainos santykį, decentralizuojami, formuojami kontraktų bei rinkos santykiai, taikomi privataus sektoriaus valdymo metodai, žmonių išteklių vadyboje keičiami reikalavimai, sudaromos sutartys ir pan.

Pagrindinės sąvokos: aukštojo mokslo institucija, valdymas, reforma, naujoji viešoji vadyba.

IVADAS

Europos Sąjungos universitetų veikla modeliuojama pagal tarptautiniais susitarimais grindžiamas teisės normas, atspindinčias Lisabonos konvencijoje (1997), Bolonijos (1999), Sorbonos (1998) ir Gliono (1998 ir 2000) deklaracijose, Prahos (2001) ir Berlyno (2003) komunikatuose bei kituose dokumentuose. Juose apibrėžti aukštojo mokslo institucijų konkurencingumo, mobilumo ir sėkmingo absolventų įsidarbinimo principai, siekiant kurti bendrąją Europos aukštojo mokslo erdvę. Siekdama prisitaikyti prie Europoje vykstančių procesų, Lietuvos Respublikos Vyriausybė patvirtino aukštojo mokslo plėtros 2006–2010 m. planą, kuris numato aukštųjų mokyklų valdymo pokyčius. Pagal Valstybinės švietimo strategijos 2003–2012 m. nuostatas yra nu-

matoma stiprinti aukštojo mokslo institucijų atsakomybę už studijų kokybę, glaudų ryšį su darbo rinka, regionų ekonominę plėtrą; didinti jų atskaitomybę visuomenei nepažeidžiant universitetų autonomijos principo [20,35]. Taigi įvairi užsienio šalių patirtis yra svarbi Lietuvoje vykstančioms aukštojo mokslo institucijų permainoms.

Universitetai turi greičiau prisitaikyti prie kintančių visuomenės reikmių, aktyviai dalyvauti bei prisiimti atsakomybę už ilgalaikių visuomenės siekių įgyvendinimą. Tačiau kiekviena nauja iniciatyva, siekiant didinti universiteto veiklos apimtį ir naudingumą, verčia keisti įprastą valdymo ir administravimo būdą ir aštrina sudėtingus institucinės atsakomybės klausimus. Europos Komisija kai kuriose universitetų plėtros gairėse yra nurodžiusi pereiti prie socialinių kontraktų grįsto santykio su universitetais. Net paviršutinė apžvalga (įvairiu lygmeniu nagrinėtos Airijos, Belgijos, Danijos, Didžiosios Britanijos, Kroatijos, Nyderlandų, Portugalijos, Prancūzijos, Rumunijos, Slovakijos, Suomijos ir

*Mykolo Romerio universiteto Strateginio valdymo ir politikos fakulteto Valdymo teorijos katedros doktorantė.

Vokietijos universitetų valdymo reformos) rodo, kad daugumoje Europos Sąjungos šalių šioje srityje vyksta panašūs procesai, – akademinis gyvenimas imamas organizuoti pagal institucijos autonomiškumo, veiklos efektyvumo ir atskaitingumo kategorijas [3, 4, 6, 7, 11, 15, 16, 18, 26, 29, 32, 33, 40, 43].

Aukštojo mokslo institucijų valdymą siekiama papildyti naujais teoriniais ir praktiniais sprendimais. **Straipsnio tikslas** – išnagrinėti reformuojamų Europos universitetų esmines gaires ir išvelgti, kaip jos atitinka šiuo metu laikomos pažangiausia Naujosios viešosios vadybos modelį. Universitetų valdymas yra ta sritis, kuri yra mažiau aptarta negu aukštojo mokslo institucijų studentų mobilumas ar studijų turinio atnaujinimo dalykai. Siekiant atsakymo mokslinės literatūros lyginamosios analizės būdu darbas išskiria: 1) principus ir metodus, kuriuos nagrinėja rūpimų mokslo tiriamųjų darbų autoriai, siejant juos su aukštojo mokslo institucijų valdymo reformai aktualiais klausimais ir 2) reikšmingas aukštojo mokslo institucijų valdymo praktikai bei teorijai išvadas. Straipsnio autorė tikisi, kad išskirti principai ir elementai gali būti panaudoti Lietuvos aukštojo mokslo institucijų valdymo praktikos gerinimui.

Nors plačiąja prasme „valdymas“ apibrėžiamas kaip organizacijos gyvybingumo ir tvarkos palaikymo procesas, kurio metu formuojama ir įgyvendinama organizacinės veiklos politika, užtikrinanti kryptingą efektyvią ir produktyvią organizacijos narių veiklą taip, kad sėkmingai ir mažiausiomis sąnaudomis būtų įgyvendinta organizacijos misija bei pasiekti pageidaujami organizacijos tikslai [18,23]. Tačiau įvairių užsienio šalių straipsnių nagrinėjančių aukštojo mokslo institucijų valdymo reformas analizė leidžia manyti, kad autoriai vis dažniau vartoja Naująją viešąją vadybą artimą terminiją bei taikomus principus.

1. NAUJOSIOS VIEŠOSIOS VADYBOS PARADIGMOS PAGRINDINIAI PRINCIPAI IR ELEMENTAI

Naujosios viešosios vadybos principų formavimąsi veikė vadybos idėjos, kurios iš privataus sektoriaus buvo perkeltos į viešąjį, kaip Visuotinės kokybės vadyba, lanksčioji vadyba ir verslo kultūros idėja. Nors iki šiol literatūroje nėra įsitvirtinęs Naujosios viešosios vadybos (NVV) terminas ir įvairiose šalyse sutinkami gana skirtingi šios vadybos krypties pavadinimai, pavyzdžiui, valdžios perkūrimas (JAV); naujųjų žingsnių iniciatyva (Didžioji Britanija); kontraktų vadyba (Nyderlandai); naujasis valdymo modelis (Vokietija); laisvųjų bendruomenių eksperimentai (Skandinavija); rezultatyvus administravimas (Šveicarija); Naujoji viešoji vadyba (Naujoji Zelandija, Australija). Naujosios viešosios vadybos sąvoką vieni pirmųjų 1991 m. savo straipsnyje pateikė C. Hood ir M. Jackson [41].

Ši vadybos teorija traktuojama skirtingai. Ji suprantama kaip nauja idėja, vienijanti nuo devinto dešimtmečio pradžios daugelyje šalių vyravusias vadybos tendencijas, kurios paveikė besiformuojantį viešojo sektoriaus modernizavimą daugelyje šalių. Literatūroje sutariama, kad NVV neturi savarankiškų teorinių ištakų, o jos teorinę bazę sudaro du

pagamatai: iš naujosios institucijų ekonomikos kilusi viešojo pasirinkimo teorija bei vadinamasis menedžerizmas. Viešojo pasirinkimo teorijos požiūriu žmonių poelgiai yra racionalūs ir pagrįsti naudos maksimizavimu. Taigi atskiriami paslaugų gamintojų ir kontroliuotojų vaidmenys, įgyvendinami rinkos ekonomikos reguliavimo mechanizmai ir skatinama konkurencija, o ir personalo vadybos reikalavimai vadovaujasi šios teorijos prielaida apie naudos siekiantį individą. Menedžerizmas pasižymi įsitikinimais pagrįstų teiginių, vadinamųjų vadybos principų, taikymu atskiroms problemoms spręsti. Jo veiklama institucijose diegiama profesionali vadyba, kuri laikoma svarbiausiu organizavimo būdu siekiant produktyvumo didėjimo. Ši menedžerizmo mąstymo kryptis sukelia galios dekoncentravimą, kuris vykdant administravimą gali būti pasiektas per decentralizavimą, dereguliaciją ir funkcijų perdavimą [39]. NVV traktuotė pagal N. Flynn remiasi keturiomis viešojo valdymo kryptimis: efektyvumo siekimas, decentralizacija, tobulumo ir aukštos kokybės siekimas, orientacija į viešąsias paslaugas [33].

Taigi Naująją viešąją vadybą imta vadinti daugelį viešojo sektoriaus reformų, kurios buvo vykdomos įvairiose pasaulio šalyse. K. Schedler ir I. Proeller teigimu, NVV gali būti traktuojama kaip metakatalogas principų, veiksmingų valdyti viešąjį sektorių, ir suponuoją šių abstrakčių principų taikymą modernioms programoms kurti bei konkretizuoti abstrakčius politinius tikslus. O Ūkio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos (OECD) 1995 metais teigė NVV esant naują viešosios vadybos paradigmą, kuri orientuoja organizacijas į veiklos rezultatus bei mažesnę centralizaciją taip pat pažymint, kad ji kinta priklausomai nuo valstybių [33].

NVV pagrindinė idėja – viešajame sektoriuje taikyti tuos pačius privataus verslo principus, – manant, kad viešosios įstaigos turėtų perimti taip pat ir verslo vertybes. Taigi, ši vadybos kryptis:

- tampa normatyviniu modeliu, rodančiu gilią požiūrio į viešųjų administratorių vaidmenį ir profesijos prigimtį ir jos kaitą;
- akcentuoja ekonominėmis prielaidomis grindžiamų paslaugų teikimo alternatyvų paiešką kaip vieną iš produktyvumo didinimo galimybių;
- akcentuoja atsakomybę prieš klientus, piliečius ir veiklos efektyvumą, biurokratinių įstaigų restruktūrizavimą, sprendimų priėmimo decentralizavimą;
- skatina vadybininkus ieškoti naujų kelių rezultatams pasiekti arba privatizuoti kai kurias viešąsias funkcijas [10, 41].

Skiriami Naujosios viešosios vadybos struktūriniai elementai:

- Decentralizacija – užduočių makrolygmeniu perdavimas iš centrinės valdžios, numatant paslaugas priartinti prie vartotojo; organizacijos makrolygmeniu skaidymas į atskiras, savarankiškas agentūras, mažinant valdymo hierarchiją, deleguojant valdymo funkcijas ir taip „siaurinant“ organizaciją. Viešųjų paslaugų teikimo sistemos lygmenys skirtingose šalyse yra nevienodi, pvz., švietimas yra labai centralizuotas Prancūzijoje ir Graikijoje, o Didžiojoje Britanijoje jis yra decentralizuotas.

- Rinkos principų diegimas ir privatizavimas. Šio elemento funkcionavimo esmė – savanoriški mainai siekiant didesnio efektyvumo ir lankstumo, pasirinkimo laisvės ir teisingumo, konkursų viešosioms paslaugoms teikti organizavimas, atsižvelgiant į teikėjų siūlymus; pertvarkomas prekių ir paslaugų teikimas, vadovaujantis rinkos principais, kuri yra valdoma arba kontroliuojama.
- Visuomenės dalyvavimas – kaip įvairios kontrolės galimybės ir formos – asociacijos, komitetai, komisijos. Dalyvavimas makrolygmeniu apibrėžiamas sprendimų priėmimu įvairiais šalies valdymo lygmenimis, mikrolygmeniu – darbuotojų įtraukimu į valdymą – taip siekiama sumažinti organizacijos hierarchiją.
- Privataus sektoriaus vadybos metodų taikymas suponuja verslo (korporacinės) kultūros elementų perėmimą – tai naujų biudžeto formavimo ir veiklos vertinimo sistemų bei asmeninių paskatų taikymas, sąnaudos lyginamos su rezultatais.
- Žmonių išteklių vadyba – keičiami reikalavimai personalui, apibrėžiami personalo sudarymo kriterijai, nustatomi priėmimo į darbą terminai, darbų vykdymo rodikliai, dėmesys skiriamas asmeninei darbuotojo atsakomybei, formuojama „atlygio pagal rezultatus“ sistema, personalo ugdymas bei mobilumas [33, 41].

NVV teorija formavosi veikianti tiek viešojo, tiek privataus sektorių valdymo praktikos. Ją galima vertinti kaip sėkmingų fragmentinių valdymo reformų, aprašomų tikslų ir priemonių kategorijomis, sklaidą. Tačiau naudojimas jomis palengvina vykdomų pokyčių eigą.

2. EUROPOS ŠALIŲ UNIVERSITETŲ VALDYMO REFORMŲ PRINCIPAI

Universitetas veikia kaip nepelno siekianti viešoji įstaiga. Universitetų valdymo srityje šiuo požiūriu svarbūs teisiniai, administraciniai, organizaciniai, visuomenės interesų atstovavimo ir strateginio planavimo aspektai. Diskutuojami universitetų valdymo modeliai – antreprennerinis; kolegialus; išorinis biurokratinis; laisvų individų asociacijos; socialinės partnerystės arba pilietinės visuomenės atstovavimo. Europos šalys, turinčios galias tradicijas ir pasižyminčios didele politine bei ekonomine įvairove, kai universitetų yra maždaug 4000, svarsto efektyviausių universitetų valdymo principų taikymo kelius. Auganti laisvosios rinkos poreikių reikšmė universitetų politikoje pasireiškia tuo, kad daugiau ima lemti jau ne vyriausybės planinio ūkio, bet aukštojo mokslo įstaigų vartotojų – studentų, verslo, plačiosios visuomenės – interesai. Pereinama nuo normatyvinio prie labiau ekonominiais svertais ir sutartyse nustatytais tikslais universitetų valdymo modelio [6].

F. Butkus ir G. Viliūnas plačiau nagrinėja Danijos technikos universiteto (DTU) perėjimą nuo korporacinės akademinės demokratijos prie išorinių tarybų, skiriamų lyderių valdymo modelio. Tradicinio modelio atveju tiek universiteto rektorių, tiek fakultetų dekanus bei katedrų vedėjus renka pati akademinė bendruomenė. Technikos universitete yra skiriamas rektorius, kuris skiria dekanus, o jie – studijų di-

rektorių ir katedrų vadovus. Aukščiausias valdymo organas yra taryba, kurios daugumą sudaro socialiniai partneriai (*stakeholders*), o jos pirmininkas turi būti ne universiteto bendruomenės narys. Pirmąją tarybą sudaro pats universitetas, parinkdamas svarbiausius visuomenės partnerius, o narių daugumą sudaro turintys valdymo patirtį viešojo sektoriaus institucijų ir organizacijų atstovai: švietimo, kultūros, žinių perdavimo institucijų, bankų ir kt., kitai pusei atstovauja akademinė bendruomenė. Taryba nustato tyrimų ir studijų plėtros strategijas, kontroliuoja finansų naudojimą. Taip susidaro vientisa valdymo ir atskaitomybės, būdinga didelėms verslo kompanijoms, sistema, kuri užtikrina efektyvų valdymą. Valdymo sistemą apibūdina administracijos ir vadovavimo bei priežiūros ir strateginio vadovavimo (tyrimų, studijų, inovacijų ir personalo srityse) lygiai, sričių ir atsakomybės paskirstymas; finansinė autonomija ir decentralizacija; personalo ir padalinių veiklos rezultatų vertinimas. Pažymėtina, kad vienas svarbiausių personalo parinkimo kriterijų – gebėjimas mokyti. Padalinių vadovai gali samdyti reikalingus žmones, – atlyginimų dydis sutiriamas. Jei darbo rezultatai netenkina, darbuotojai gali būti atleidžiami pagal privačiame versle galiojančius įstatymus [6].

Svarbi reformos prielaida yra biudžeto planavimo ciklas, kuris leidžia lėšas perkelti iš vieno metų į kitus. Finansavimo pagrindas yra plėtros kontraktai, kuriuose pagal išdėstytus veiklos tikslus ir rodiklius valstybė universitetams ketverių metų laikotarpiui skiria lėšų. Šie kontraktai keičia universitetų vidaus tvarkos reglamentavimą, kai suderintais rodikliais pagrįsti rezultatai atspindi aktualius aukštojo mokslo plėtros parametrus ir gali būti tinkami bet kurios šalies universitetų veiklai apibūdinti: studentų „nubyrėjimo“, laiku baigiančiųjų studijas procentas ir absolventų darbiniškosios rodiklis. Padalinių vadovai kontroliuoja savo biudžetus ir yra visiškai atsakingi už strateginio plano bei metinio plano veiklos turinį ir rezultatus. Taip savo ištekliais ir atsakomybe, nepretenduodami į valstybės biudžetą, buvo įsteigtas vienas moderniausių Europoje Mikro ir nanotechnologijos departamentas, kuris jau sukūrė kelias kompanijas. Fakultetai ir katedros patys rūpinasi investicijomis ir plėtra, turi savo visuomeninius patarėjus, kuriuos renka iš reikalingų socialinių partnerių, – tokiu būdu išvengiama esamų vadovų subjektyvios įtakos. Universiteto komercializavimo tikslas yra ne plėtoti mokslą kaip pelno šaltinį, bet uždirbti lėšų mokslo plėtrai. Universitetas netampa rinkos dalyviu, o lieka švietimo sistemos dalis. Tad padaliniais centralizuotai skiriami biudžetai siekiant, kad jie nekonkuruotų dėl lėšų, o bendradarbiautų [6].

Pažymėtina, kad Danijoje 2005 m. buvo įsteigta Globalizacijos taryba, susidedanti iš aukščiausių valstybės valdymo pareigūnų. Ji pateikė per 300 siūlymų, kurie padėtų išlaikyti pirmaujančios šalies pozicijas globalios konkurencijos sąlygomis. Tarp jų svarbiausios sritys skiriamos aukštojo mokslo ir tyrimų sistemos stiprinimui, institucijų tinklo restruktūrizavimui ir pasaulinės klasės universitetų kūrimui.

Kiti Europos universitetai nagrinėjami fragmentiškiau. Didžiosios Britanijos aukštojo mokslo institucijos anksčiausiai išgyveno reformas. R. E. V. Groves, M. W. Pendlebury, D. K. Stiles kritikuoja valstybines

aukštasis mokyklas dėl strateginio planavimo trūkumo, centralizuotos finansinio planavimo sistemos, kurios kūrimas paremtas studentų skaičiaus universitete didinimu siekdami konkuruoti su kitomis aukštosiomis mokyklomis. Jie teigia, kad Jungtinės Karalystės valstybinės aukštosios mokslo institucijos turėtų orientuotis į studentą kaip į klientą atsižvelgdami į rinkos poreikius. Siūlo taikyti menedžerizmo modelius, siekdami perorientuoti požiūrį į valstybines aukštąsias mokyklas kaip į verslo organizacijas. Privačioje rinkoje tokios veiklos kaip mokymas, moksliniai tyrimai ir kita vertinama kaip produktai ir paslaugos, o valstybinės aukštosios mokyklos – tai valstybės finansuojami juridiniai vienetai, šias paslaugas teikiantys centralizuotai. Universitetų padalinius galima decentralizuoti ir skirstyti pagal paslaugų rūšių kryptis [12, 29].

Suomijoje universitetai, anot S.Ch. Anyamele, pripažįstami kaip antreprenerinės institucijos, kaip įmonės, gebančios reaguoti į išorės veiksnius ir siekiančios efektyvumo, veiksmingumo ir atsakomybės. Taigi skatinami nuolatiniai universitetų pokyčiai taikant lanksčias, į tikslus orientuotas valdymo, atsakomybės struktūras ir metodus, diegiant konkurencingas finansavimo schemas, ieškant nevalstybinio finansavimo. Universitetai sieja savo veiklą su strateginiu planavimu, sudaro sutartis su švietimo ministerija, kuriose apibrėžia bendradarbiavimo tikslus, specialybes, tyrimus, studentų atrankos kriterijus, absolventų skaičių, tarptautinio bendradarbiavimo kryptis ir pan. Akademinis produktyvumas vertinamas absolventų ir dėstytojų, studijų kreditų ir dėstytojų skaičiaus santykiu. Siekiama įveikti personalo pasipriešinimą, rūpinamasi bendradarbiavimo plėtros problemomis [3, 29].

Tyrinėdami Prancūzijos aukštųjų mokyklų reformą Ch. Allies ir M. Troquet teigia, kad universitetai turi išlaikyti universalumo (jungiami humanitariniai ir socialiniai mokslai, menai ir jų šakos), specializacijos (orientuojamasi į paklausiausias specialybes pagal kintančius rinkos poreikius) ir regioninės integracijos (atsižvelgiama į sritis, kuriose pagal susiformavusias ekonomines tradicijas numatomas specialistų poreikis vietoje) principus. Remiantis šiais principais universitetai turi vertinti veiklos efektyvumą kartu formuodami požiūrį į išsilavinimą kaip į vartojimo prekę [2, 29].

Remdamasis kai kurių Europos šalių universitetų valdymo aspektu atlikta analize S. Zaharia teigia, kad universitetai pasisako už lanksčias struktūras, leidžiančias studentui individualiai formuoti savo žinias ir įgūdžius, – taip jis gali keisti giminingas specializacijas, studijų formą, nutraukti studijas ir vėl grįžti į universitetą. Tokiu būdu yra išlaikomas studentų skaičius. Universiteto strateginio valdymo organo struktūrą sudaro tarybos. Administracinė taryba yra sudaryta iš akademinio personalo, reikalingos srities specialistų arba socialinių partnerių, studentų bei aptarnaujančio ir administracinio personalo. Veikia mokslo, studijų ir studentų gyvenimo tarybos. Administracijai vadovauja asmuo, nesantis akademinės bendruomenės narys. Kuriamos antreprenerinės struktūros, kurių tikslas – diegti mažas įmones. Jų veikloje dalyvauja akademinės bendruomenės nariai, studentai,

ekonomistai. Pažymėtina, kad universitetų biudžetinis finansavimas Europoje sudaro nuo 69 proc. Prancūzijoje iki 98 proc. Vokietijoje, o Jungtinėje Karalystėje, kuri universitetų autonomija išsiskiria iš kontinentinės Europos, net 70 proc. yra finansuojama iš biudžeto. Universitetai sudaro strateginį planą ir pasirašo su ministerija kontraktą ketveriems metams [29, 43].

Universitetų reformos metu J. Huisman ir J. Currie pabrėžia atsakomybės įtaką struktūriniams pokyčiams. Jie, skirdami hierarchinį, teisinį, profesinį ir politinį atsakomybės lygius, siūlo nustatyti universiteto struktūriniams padaliniams autonomijos lygmenis ir numatyti jų atsakomybės ir atskaitomybės mechanizmus, kokybės vertinimo kriterijus. Taip pat skatina universiteto bendruomenę kurti produktą, orientuotą į rinkos pokyčius, siekti universiteto bendradarbiavimo ir su užsienio investuotojais, o kuriant virtualius universiteto padalinius rūpintis globalia jų integracija. [15, 29].

B. Sporn apibendrindama Europos universitetų reformų kryptis, kurios atitiktų rinkos poreikius, teigia, kad turi mažėti valstybės vaidmuo. Universitetai turi pertvarkyti ir diferencijuoti struktūras ir procesus, t.y. palikti fakultetą kaip pagrindinį padalinį, išlaikyti autonomiją, kolegialų valdymą, patikslinti ir į išorę orientuoti misiją. Universitetų veiklos kokybė užtikrinama auditu ir išoriniu vertinimu. Išskiriami universiteto restruktūrizacijos tikslai – taupumas, patobulinta veikla, patikslinta misija, atsakomybės paskirstymas, lėšų diversifikacija, rinkos mechanizmo į visas universiteto veiklos sritis diegimas, įvairių komiteto arba tarybos narių dalyvavimas valdyme – atspindi NVV principus [29, 32].

Lietuvoje aukštojo mokslo institucijų valdymo problematika išsamesnių tyrimų yra atlikta R. Adomaitienės, D. Gudaitytės, L. Kraujutaitytės, R. Mičiulienės, A. Pikturnos, V. Šveikausko, P. Jucevičienės, L. Kraujutaitytės, J. S. Pečkaičio, A. Samalavičiaus, E. K. Zavadsko ir A.V. Valiulio darbuose. Juose analizuojamos aukštojo mokslo institucijų politikos formavimo ir įgyvendinimo problemos, atskleidžiami valdymo veiklos kokybės gerinimui reikšmingi mechanizmai: visuotinės kokybės vadybos diegimas, lankstumo ir kokybės užtikrinimo strategijos, diversifikuoto aukštojo mokslo bei modulinės studijų sistemos plėtra, kartu sprendžiama, kaip įgyvendinti antreprenerinius lūkesčius ir nesumenkinti humanitarinio išsilavinimo reikšmės.

Apžvelgus įvairią mokslinę literatūrą ir pasinaudojus R. Vanago išskirtais požymiais bei J. Staponkienės sudaryta lentele, siūlomas NVV ir universiteto valdymo reformų požymių sugretinimas, kuris pateikiamas toliau esančioje lentelėje.

Reikėtų išskirti N. Frolich nagrinėjamų Norvegijos Oslo ir Bergeno aukštųjų mokyklų patirtį. Jose NVV taikymui labai priešinasi dėstytojai dėl vertybių skirtumų. Manoma, kad veiklos efektyvumas ir detalus vadovavimas universitete nesutinkami – tai žlugdo demokratiją ir stiprina hierarchiją, o akademinė kultūra nesutampa su NVV paradigma. Dėl šios priežasties kritiškai žiūrima į Naująją viešąją vadybą [11, 29].

B. Jacobs, F. van der Ploeg pripažįsta, kad universitetų finansavimas priklauso nuo kiekybinių rezultatų, (skatina-

mos publikacijos, cituojamumas, patentai), tačiau mažiau – mokymo kokybės gerinimo. Kol kas kiekybė yra skatinama, o vienas svarbiausių kriterijų bei pagrindinė universitetų misija – gebėjimas mokyti neišvertinamas dėl matavimo sunkumų [16].

Taigi Naujoji viešoji vadyba apibrėžiama kaip privataus verslo metodų taikymas siekiant didesnio ekonomiškumo, efektyvumo bei veiksmingumo, mažesnės biurokratizacijos ir kryptingesnės orientacijos į klientus bei produktus. Anot A. Guogio, NVV loginis išbaigtumas ir ideologinis neprikaištingumas vilioja, teorijos grynumo kriterijai gali pasirodyti kaip pakankama sąlyga ją taikyti visur ir visada. NVV

nori išlikti apolitinė (nors daugumai piliečių rūpi politinis ir kultūrinis gyvenimas bei vertybės) vadybinė paradigma, kurioje galima surasti optimalių vadybinių trūkumų, bet būtent NVV kritikuojama dėl per didelio racionalumo ir grynai nepolitinio požiūrio į žmones ir organizacijas. Jis pateikia P. Noordhoek ir R. Saner išskirtus NVV kultūrinius trūkumus, kuriuos galima pritaikyti universitetų valdyme: 1) fundamentinė į vertybes ir į efektyvumą orientuoto požiūrio priešprieša; 2) jai yra reikalingas dėmesys ir įgyvendinimas, o tai sunku padaryti šiuolaikiniame „trumpalaikiame“ pasaulyje, – dauguma NVV reformų, kurios pasisekė, truko ne trumpiau kaip ketverius metus (universitetų kontraktai su ministerijomis numatomi tokiam laikotarpiui, o tokia sritis

Lentelė. NVV ir universiteto valdymo reformų požymių sugretinimas

Elementai	Požymiai	Europos šalių universitetų valdymo reformų požymiai
Decentralizacija	Mažinamas valstybės vaidmuo kuriant produktus, teikiant visuomenei paslaugas. Kuriamas lankstesnė organizacijų struktūra, ji skaidoma į atskiras, savarankiškas agentūras išlaikant centrinių nurodymų bei vietos valdymo pusiausvyrą, deleguojama atsakomybė, mažinama hierarchija, decentralizuojamos ir perduodamos organizacijų funkcijos	Mažėja valstybės vaidmuo, žymima skirtingo lygio bei turinio (finansinė, turtinė, juridinė, akademinė) autonomija, didinama socialinė atskaitomybė visuomenei, universitetų veikla nėra kontroliuojama, jie atsiskaito už veiklos rezultatus. Universitetai finansuojami iš biudžeto (įvairiose šalyse ši suma skiriasi), įvedamas diversifikuotas finansavimas, atskaitomybės mechanizmas, auga nevalstybinio finansavimo indėlis. Kuriamos lanksčios atsakomybės ir kokybės valdymo struktūros, universitetų padaliniai skirstomi pagal produktų ar paslaugų kryptis
Rinkos sąlygų formavimas ir privatizacija	Paslaugų tiekėjų konkurencijos skatinimas, efektyvumo siekimas per kontraktų valdymą, orientacija į klientų poreikių tenkinimą, išlaidų optimizavimas	Su ministerija sudaromi kelerių metų strateginiai planai, su ministerija, savivaldybėmis bei regioninėmis valdžios institucijomis pasirašomi kontraktai, kuriuose numatomas absolventų kiekis, specialybės, tyrimai, diegiamos konkurencingos finansavimo schemos. Konkuruojama su kitomis aukštosiomis mokyklomis dinant studentų skaičių. Tikslinama (universiteto arba aukštojo mokslo?) misija – ji labiau orientuota į išorę. Kuriami į rinką orientuoti bendradarbiavimo modeliai su valdžios institucijomis ir universitetais, su nacionaliniais bei užsienio investuotojais, siūlomos vadybininkų, kurie teiktų siūlymus, atsižvelgdami į rinkos pokyčius ir ieškotų naujų finansavimo fondų, pareigybės. Atsižvelgiama į įvairius darbdavio bei studento poreikius (studentai gali individualiai formuoti savo žinias ir įgūdžius remdamiesi rinkos poreikiais, keisti specializacijas arba studijų formas, nutraukti studijas ir grįžti), kuriami lankstūs studijų moduliai, virtualūs universitetų skyriai, integruotos antrepreninės struktūros, galinčios diegti naujas įmones. Atsiranda sąvoka „švietimo rinka“, kuriamas „antrepreninio“ arba „paslaugų“ universiteto modelis
Dalyvavimas	Dalyvavimas priimančioms sprendimams įvairiais valdymo lygmenimis, personalo įtraukimas į organizacijos valdymą	Universitetų valdyme dalyvauja išorinės tarybos ar komitai, arba tarybos, kurias sudaro akademinis, administracinis personalas, socialiniai partneriai ir studentai, siūlomos kolegialus valdymas, privatus sektorius įtraukiamas į bendradarbiavimą. Siekiama akademinės bendruomenės narių dalyvavimo plėtos renginiuose ir jo pasipriešinimo kaitai.
Privataus sektoriaus valdymo metodai	Optimalus išteklių valdymas, privataus sektoriaus apskaitos sistemų plėtojimas, kokybės vadybos metodų diegimas, veiklos rezultatų matavimo rodiklių, kurie nusako organizacijos veiklos efektyvumą ir veiksmingumą, įvedimas	Universitetai siekia sukurti kokybės standartus, vertinimo kriterijus ir metodikas. Universitetų veiklos vertinimo parametrai: absolventų, studijų kreditų ir dėstytojų santykis, studentų ir dėstytojų skaičiaus, studentų nubyrimo, laiku baigiančių studijas asmenų, absolventų įsidarbinimo rodikliai. Diegiama priežiūros sistema išoriniams ir vidiniams pokyčiams ištirti bei keisti ir tobulinti universiteto struktūrą
Personalo vadybos klausimai	Keičiami reikalavimai personalui, apibrėžiami personalo sudarymo kriterijai, nustatomi priėmimo į darbą terminai, darbų vykdymo rodikliai, taikomi nauji vadovavimo stiliai, dėmesys skiriamas personalo ugdymui bei mobilumui, asmeninei darbuotojo atsakomybei, formuojama „atlygio pagal rezultatus“ sistema	Diegiama diferencijuota struktūra – svorio koeficientų priskyrimas studijų, mokslo ir valdymo veiklai pamatuoti, išskiriami atsakomybės (hierarchinės, teisinės, profesinės, politinės) lygmenys, sudaromos sąlygos bendrai atsakomybei plėtoti

kaip mokslinė pedagoginė veikla yra nukreipta į ilgalaikį poveikį); 3) NVV yra teorinė ir praktinė prabanga, – esant ribotam išteklių trūkumui kelia netikras ir neįgyvendinamas užduotis (dauguma universitetų ne tik susiduria su išteklių ribotumu, bet ir tikslina misiją, orientuotą į trumpalaikės rinkos poreikius); 4) NVV per daug naudojama kaip vienintelis įmanomas vadybinis metodas ir dažnai įgyvendinama ignoruojant kontekstą ir neatsižvelgiant į pokyčių dinamiką. Taigi Naujoji viešoji vadyba skirta prisitaikyti prie dinamiško globalizuoto pasaulio, gali patekti į statiško modeliavimo spąstus, o tai gali lemti nelauktus ir nepageidaujamus rezultatus [14].

IŠVADOS

1. Nagr inėtų mokslinių straipsnių valdymo klausimais turinyje galima įžvelgti pagrindinius principus, kuriais vadovaujamasi reformuojant universitetus.

2. Europos šalys nuo centralizuoto aukštojo mokslo institucijų veiklos reguliavimo pereina prie vadybinio valdymo modelio. Mažiau reglamentuojama aukštojo mokslo institucijų veikla, didėja reali jų finansinė, turtinė, juridinė, akademinė autonomija bei atskaitomybė visuomenei, įgyvendinama per visuomenines tarybas, verslo ir tyrimų partnerystės ryšius, išorinio bei viešojo finansavimo schemas. Valstybė išlaiko įtaką universitetams per sutartis, grindžiamas kiekybiniais rodikliais matuojamais universitetų veiklos rezultatais.

3. Naujoji universitetų valdymo sistema stiprina universitetų orientaciją į praktines visuomenės reikmes, studijų ir mokslinių tyrimų rezultatų komercializavimą, socialinę atsakomybę ir konkurencingumą. Formuojama antrepreninio universiteto samprata, požiūris į išsilavinimą ir švietimą kaip į vartojimo prekę, grindžiamą rinkos poreikiais.

4. Plėtojami universitetų decentralizacijos, kontraktų su verslo įmonėmis ir kitomis įstaigomis principai. Reikėtų panagrinėti universitetų ir socialinių partnerių bendradarbiavimo aspektus, nes pažymima, kad pramonininkai (universitetai atsižvelgia į jų darbo rinkos poreikius) neinvestuoja į taikomuosius tyrimus dėl didelių mokesčių Danijoje, o Suomijoje dėl šios priežasties yra kuriama partnerystės infrastruktūra. Čia didelis vaidmuo tenka žinių perteikimo sistemai.

5. Aukštojo mokslo institucijų valdymas reformuojamas taikant Naujosios viešosios vadybos paradigmos principus: universitetai yra orientuojami į rezultatus, produktus, klientus, sąnaudų / kainos santykį, decentralizuojami, formuojami kontraktų bei rinkos santykiai, taikomi privataus sektoriaus valdymo metodai, žmonių išteklių vadyboje keičiami reikalavimai, sudaromos sutartys ir pan.

6. Nėra ir turbūt nebus visiems tinkančio vieno vadybinio modelio bei vienodų jo taikymo sąlygų. Lietuvos aukštojo mokslo institucijos svarsto užsienio šalyse išbandytą valdymo modelių, strategijų ir vertybių adaptavimo galimybes bei patirtis, tad ketinama artimiausiu laiku patyrinėti naujų taikymą Lietuvos universitetuose.

LITERATŪRA

1. Adomaitienė R. Visuotinės kokybės vadybos formavimas Lietuvos universitetuose. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2002.
2. Allies C., Troquet M. Universality or Specialization? Higher Education Management and Policy, Vol. 16, No 1, OECD 2004.
3. Anyamele S.C. Implementing Quality Management in the University: The role of Leadership in Finish Universities. Higher Education in Europe, vol. 30, Nos. 3-4, October-December 2005.
4. Becket N., Brooks M. Evaluating quality management in university departments. Oxford Brooks University, Oxford, UK. Quality Assurance in Education. Vol.14 No.2.2006.
5. Bruzelevičienė R. Lietuvos švietimo kaita. Švietimo reformos darbai tūkstantmečių sandūroje: tendencijos ir lūkesčiai. Vilnius: Garnelis, 2001.
6. Butkus E., Viliūnas G. Universitetų valdymo reforma Europos šalyse. Prieiga per internetą: <http://smm.lt/naujienustraipsniai.htm>
7. Clark B. Creating Entrepreneurial Universities: Organizational Pathways of Transformation. Oxford: Pergamon Press, 1998.
8. Deem R. The knowledge worker, the manager-academic and the contemporary UK University: New and old forms of Public Management? Financial Accountability and Management, 20(2), May 2004.
9. Denn J., Vossensteyn H. Measuring performance of applied R&D. Center for Higher Education Policy Studies (CHEAPS). Universiteit Twente. March 2006.
10. Domarkas V. Naujieji viešojo administravimo raidos akcentai // Viešoji politika ir administravimas. 2004. Nr. 7.
11. Frolich N. Implementation of New Public Management in Norwegian Universities. European Journal of Education, Vol. 40, No. 2, 2005.
12. Governance in the Twenty First – Century University. ASHE – ERIC Higher Education Report. Vol. 30, Issue 1, 2003.
13. Groves R. E, V., Pendlebury M. W., Stiles D. K. A Critical Appreciation of the uses for Strategic Management Thinking, Systems and Techniques in British Universities. Financial Accountability and Management, 13(4), November 1997. <http://ssjj.oxfordjournals.org/cgi/reprint/8/1/91.pdf>
14. Guogis A. Naujosios viešosios vadybos įgyvendinimo Šveicarijoje aspektai // Viešoji politika ir administravimas. 2007. Nr. 20.
15. Huisman J., Currie J. Accountability in higher education: bridge over troubled water? Higher Education 48, 2004. Kluwer Academic Publishers. Printed in the Netherlands.
16. Jacobs B, van der Ploeg F. How to reform higher education in Europe. Economic Policy 2006. Printed in Great Britain.
17. Jucevičienė P. Aukštojo mokslo tradicija, šiuolaikiškumas ir perspektyva. Kaunas: Technologija, 2003.

18. Kaul J.N. Governance of Universities. London: Asia Publishing House, 1988.
19. Kuoppala K. Management by Results at Finnish Universities. University of Tampere, Finland. Journal of Higher Education Policy and Management Vol. 27, No 3, November 2005.
20. Lietuvos aukštasis mokslas. Baltoji knyga: ES PHARE programa „Lietuvos aukštojo mokslo reforma“. Vilnius: LR ŠMM, 1999.
21. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl valstybinės švietimo strategijos 2003–2012 metų nuostatų“. 2003 m. Liepos 4 d. IX-1700. Prieiga per internetą: <http://www.smm.lt/strategija/docs/vss/strategija2003-12.pdf>
22. Middlehurst R. Changing Internal Governance: A Discussion of Leadership Roles and Management Structures in UK Universities. Higher Education Quarterly, Vol. 58, No.4, October, 2004.
23. Middlehurst R. The Changing Roles of University Leaders and Managers. Sheffield: CVCP/USDU, 1991.
24. Mobilising the brainpower of Europe: enabling universities to make their contribution to the Lisbon Strategy, COM(2005)152 final, Brussels, 20.4.2005. <http://www.vtu.dk/fsk/div/unisoejlen/PLACPHBRAINPOWER.pdf>
25. Neave G. Setting the Estimated Time of Arrival: Goals, Purpose and Progress in making Europe's Competitive and Attractive. Center for Higher Education Policy Studies (CHEAPS). Universiteit Twente.
26. Parsons W. Viešojo politika. Vilnius: Eugrimas, 2001.
27. Piktorna A. Universiteto finansų paskirstymo modeliavimas. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2003.
28. Pollitt C., Bouckaert G. Viešojo valdymo reforma. Vilnius: Algarvė, 2003.
29. Puškorius S. Užsienio šalių aukštojo mokslo institucijų valdymo modeliai // Viešojo politika ir administravimas. 2007. Nr. 21.
30. Remenyi D., Williams B., Money A., Swartz E. Research in business and management. Sage publications, 1998.
31. Slaughter S., Leslie L.L. Academic Capitalism: Politics, Policies, and the Entrepreneurial University. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1997.
32. Sporn B. Towards more Adaptive Universities: Trends of Institutional Reform in Europe 1999. Higher Education in Europe, Vol. XXIV, No.1, 1999.
33. Staponkienė J. Vaujosios viešosios vadybos elementų identifikavimas // Viešojo politika ir administravimas. 2005. Nr.13.
34. Šiuolaikinių Europinių aukštojo mokslo plėtros tendencijų iššūkiai Lietuvos aukštojo mokslo sistemai. Tarpautinės mokslinės – praktinės konferencijos pranešimų medžiaga. Klaipėda, 2005.
35. Švietimo gairės. Lietuvos švietimo plėtotės strateginės nuostatos 2003–2012 m. projektas. Švietimo kaitos fondas. Prieiga per internetą: <http://www.smm.lt/strategija/docs/svietimo.gaires.pdf>
36. Taylor J. Toward a Strategy for Internationalization: Lessons and Practice from four Universities. Journal of Studies in International Education, UK, Vol. 8 No.2 Summer 2004.
37. Taruškienė J. Tęstinio ugdymo plėtros Lietuvoje prielaidos. Daktaro disertacijos santrauka. Kaunas: Technologija, 1997.
38. The Economist, 2005.09.10. Lietuviškas vertimas patalpintas LMT tinklalapyje http://www.lmt.lt/SVARBU/TEKSTAS/Economist_visas.doc
39. Thom N., Ritz A. Viešojo vadyba. Monografija. Vilnius: LTU, 2004.
40. Tjeldvoll A. Service University Development Encountering Lithuanian Idealist and Rationalist Norm Legacies // Social Sciences No. 2(44). Kaunas: Technologija, 2004.
41. Vanagas R. Naujosios viešosios vadybos taikymo prielaidos Lietuvos Respublikos savivaldos sistemoje // Viešojo politika ir administravimas. 2007. Nr.20.
42. Viešojo sektoriaus institucijų administravimas // Ats. red. S. Puškorius. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002.
43. Zaharia S. A Comparative Overview of Some Fundamental Aspects of University Management as Practiced in Several European Countries. Higher Education in Europe, vol. XXVII, No. 3, 20

REFORMS IN GOVERNANCE AND MANAGEMENT OF HIGHER EDUCATION INFLUENCED BY NEW PUBLIC MANAGEMENT

Ingrida Bartkutė*

Mykolas Romeris University

S u m m a r y

Many reforms implemented in the public sector are called New Public Management (NPM), and treated as meta-catalogue of principles, which concretize abstract political aims and are effective in governance and management of the public sector. The main ideas of the NPM are to apply the same principles taken from the private sector, put stress on economical assumptions in services, the responsibility for clients, citizens, the decentralization of decision-making, and the involvement of society. All these principles according to the Organization for Economic Co-operation and Development (OECD) could be described as the New Public Management paradigm.

According to the reviewed articles, issues on management main principles could be distinguished according to which the universities in Europe are reformed.

Universities are moving from centralised institutions of higher education practice to managerial. They are less regulated by the state and their financial, juridical, academic autonomy and social accountability to society are implemented through social councils, partnership of business and research increases.

*Mykolas Romeris University, Faculty of Strategic Management and Policy, Department of Management Theory, doctoral student.

State keeps its influence on institutions of higher education practice through contracts followed by quantitative measured indicators of outputs.

The new system of governance strengthens the orientation of universities to practical need of society, commercialisation of the results of studies and research, social accountability and competitive ability. The conceptions of an entrepreneurial university, the attitude to education as consumption goods are being formed. The principles of decentralisation, contracts with enterprises and other institutions are developed.

Higher education in Europe has been undergoing some reforms. The article tried to reveal that institutions of higher education in Europe fragmentally use new public management principles as decentralization, financial diversification, changed requirements to human resources, quality assurance and evaluation. Universities are establishing entrepreneurial structures, trying to change the attitude to studies and science as a product of market. In the improvement of governance and management in the institutions of higher education there are considerations of different values and objectives incompatible with New Public Management concerning cultural fluctuations of the academic community.

A model, which could be applicable to every country under all conditions, hardly exists. The institutions of higher education in Lithuania consider the possibilities of the adaptation of worked-out models of governance and management, strategies and values.

Keywords: institution of higher education, governance, reform, new public management.

**NETEKTIES TEISINIAI ASPEKTAI: ŠEIMOJE NETEKTĮ PATYRUSIO VAIKO SAUGI
KLASĖS APLINKA KAIP JO PALANKESNĖS SOCIALIZACIJOS VEIKSNYS****Tomas Butvilas***

*Mykolo Romerio universiteto Socialinės politikos fakulteto Edukacinės veiklos katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas (8 5) 271 4710
Elektroninis paštas tbutvilas@mrui.eu*

Agnė Razgūnienė**

*Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Darbo teisės ir socialinės saugos teisės katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas (8 5) 2714766
Elektroninis paštas agnerazguniene@yahoo.fr*

Pateikta 2008 m. kovo 6 d., parengta spausdinti 2008 m. balandžio 25 d.

Santrauka. Straipsnyje pateikiama netekties teisinės situacijos analizė (bedarbystė, tėvų mirtis, skyrybos), saugios klasės aplinkos samprata ir išskiriami jos svarbesni rodikliai. Taip pat aptariama tokios aplinkos įtaka netektį šeimoje patyrusių jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikų socializacijai ir apibūdinama šių mokinių klasės aplinka. Kaip žinia, socializaciją vaikystėje nulemia daugelis tiek išorinių, tiek ir vidinių veiksnių. Vienas iš tokių išorinių veiksnių yra mokykla, kuri, susidurdama su vaikų patiriamomis įvairiomis netektimis šeimoje, gali padėti, kuriant bei užtikrinant saugią klasės aplinką netektį patyrusiems mokiniams ir sykiu nors iš dalies kompensuoti šio saugumo nebuvimą jų šeimose. Šio tyrimo metu atkreipiamas ypatingas dėmesys į vaikus, patyrusius šias netektis šeimoje – tėvų skyrybas, mirtis, jų išvykimą dirbti svetur ir jų bedarbystę, konfliktus šeimose, tėvystės teisių praradimą arba senelių mirtis bei kt. Be to, šiame straipsnyje mėginama parodyti tam tikras galimas pedagogines strategijas, padedančias sukurti saugią klasės aplinką.

Pagrindinės sąvokos: netektis, socializacija, klasės aplinka, saugios aplinkos rodikliai, saugios klasės aplinkos kūrimo strategijos, paveldėjimas, santuokos nutraukimas.

IVADAS

Socializacija gali būti analizuojama ir kaip sudėtingas psichosocialinis fenomenas su vertybių internalizacijos, savęs identifikacijos mechanizmais, ir kaip socialiai sąlygotas individo suvisuomeninimo procesas, prasidedantis jau ankstyvoje vaikystėje ir trunkantis visą gyvenimą [1, 2, 3]. Tačiau, nagrinėjant socializaciją, ypač atkreiptinas dėmesys į vaikus, patyrusius netektį šeimoje – *tėvų skyrybas, mirtis, jų išvykimą dirbti svetur ir jų bedarbystę, konfliktus šeimose,*

tėvystės teisių praradimą arba senelių mirtis bei kt. Daugelis autorių yra labiau linkę išskirti jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikų, patyrusių netektį šeimoje, socializaciją, nes tokie vaikai susiduria su nemažai sunkumų tiek mokymosi, tiek bendravimo, tiek elgesio, tiek ir emocinių išgyvenimų srityse [4, 5]. Tai rodo, kad netektį patyrusiems mokiniams būna kiek sunkiau nei jų vienmečiams mokytis, tokie vaikai yra mažiau linkę bendrauti su kitais žmonėmis, dažniau patiria neigiamas emocijas ir yra linkę į agresyvų, antisocialų elgesį [6]. Minėti požymiai iš dalies apsunkina šių vaikų socializaciją.

Taip pat mokslininkai pabrėžia vaiko artimiausios aplinkos saugumo svarbą jo socializacijai. Saugi aplinka, anot tyrėjų [5, 7], gali būti vienu iš veiksnių, padedančių užtikrinti palankios socializacijos galimybes vaikystėje bei vėlesniais amžiaus tarpsniais. Būtent, jausdamasis saugus, vaikas daž-

*Mykolo Romerio universiteto Socialinės politikos fakulteto Edukacinės veiklos katedros lektorius, daktaras.

**Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Darbo teisės ir socialinės saugos katedros doktorantė.

niau patiria teigiamas emocijas, geba laisviau bendrauti su bendraamžiais, palankiau vertina save ir aplinkinius, rečiau patiria mokymosi nesėkmes, labiau pasitiki savimi ir pan. Tai savo ruožtu leidžia formuotis teigiamoms vaiko asmenybės savybėms – atvirumui su kitais, pagarbai, savigarbai ir kt. Tačiau patirta netektis iš dalies apsunkina tokios aplinkos kūrimo galimybes, nes vaiko šeima tuomet būna dažniau priversta spręsti tiek socialines, tiek psichologines, tiek ir ekonomines problemas. Kitaip tariant, tokia šeima nėra pajėgi pilnai sukurti ir užtikrinti vaikui saugią aplinką. Todėl jis neretai savo elgesiu išreiškia norą jaustis saugiai ir kad suaugusieji juo labiau rūpintųsi [4, 8].

Kita vertus, socializaciją vaikystėje nulemia daugelis tiek išorinių, tiek ir vidinių veiksnių. Vienas iš tokių išorinių veiksnių yra mokykla, kuri, susidurdama su vaikų patiriamomis įvairiomis netektimis šeimoje, gali padėti, kuriant bei užtikrinant saugią klasės aplinką netekti patyrusiems mokiniams ir sykiu nors iš dalies kompensuoti šio saugumo nebuvimą jų šeimose [6]. Juk mokytojai ir mokiniai didelę savo aktyvaus laiko dalį praleidžia socialinėje aplinkoje – klasėje, kurioje jie visuomet vienaip ar kitaip tarpusavyje sąveikauja. Šios sąveikos metu vaikai formuojasi atitinkamą požiūrį į save bei kitus, tapatina save su jiems priimtinomis socialinėmis grupėmis ir sykiu perima tų grupių vertybes. Todėl pastaruoju metu edukologijoje [9, 10, 11] pabrėžiama saugios mikroaplinkos, palankaus psichologinio kolektyvo klimato ar šiltos klasės atmosferos sukūrimo svarba.

Taigi, atsižvelgus į šios problemos aktualumą, tyrimo objektu buvo pasirinkta netekties (bedarbystės, mirties, santuokos nutraukimo) teisinės situacijos analizė Lietuvoje bei netektį šeimoje patyrusių jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikų socializacija ir ją nulemiantys veiksniai.

Tyrimo metu buvo taikyti šie **metodai**: atitinkamos filosofinės, sociologinės, psichologinės ir pedagoginės literatūros pasirinkta tema analizė; netektį patyrusių vaikų saugios klasės aplinkos aprašas [12], padėjęs nustatyti būdingesnius tirtų vaikų klasės aplinkos požymius; *pedagoginis eksperimentas*, leidęs praktiškai patikrinti bei įvertinti saugios klasės aplinkos kūrimo strategijas; *statistiniai metodai*, taikant SPSS 11.0 statistikos programą (atlikta skirstinių analizė, ir taikytas Chi kvadratas bei Spearman koreliacijos koeficientas, nustatant statistiškai reikšmingus tiriamų požymių skirtumus ir tarpusavio ryšius).

Straipsnio **tikslai**: 1) atlikti netekties (bedarbystės, mirties, santuokos nutraukimo) teisinę analizę; 2) pateikti saugios klasės aplinkos, kaip vieno iš socializacijos veiksnių, sampratą; 3) atskleisti netektį šeimoje patyrusių I–IV klasių mokinių klasės aplinkos būdingesnius požymius ir daromą įtaką jų socializacijai; 4) išryškinti kai kurias saugios klasės aplinkos kūrimo strategijas.

Tyrimas buvo atliktas 2003 m. spalio – 2004 m. vasario mėnesiais. Jo metu ištirta Šiaulių miesto mokyklų I–IV klasių 263 mokiniai, iš kurių 84 mergaitės ir 97 berniukai nurodė išgyvenantys įvairias artimųjų netektis šeimoje (*tėvų bedarbystę arba jų išvykimą dirbti svetur, tėvų skyrybas, tėvo ar motinos mirtį bei senelių mirtis*). Tai sudarė 68 proc. visų tyrime dalyvavusių vaikų.

1. NETEKTIES TEISINĖ ANALIZĖ: SANTUOKOS NUTRAUKIMAS

Netektis – tai psichosocialinis fenomenas, kuriam būdinga netektį patyrusiojo daugiau neigiamos emocinės reakcijos ir elgesio bei kognityviniai pakitimai, turintys regresinį aspektą. Žodžiai „netektis“, „praradimas“ glaudžiai siejasi su psichinėmis vienišumo, uždarumo, savigraužos, savęs kaltinimo ir socialinės atskirties būsenomis bei reiškiniu. Visa tai yra socialinės rizikos veiksniai, eksproprijuojantys galimybę tinkamai psichosocialinei individo (savi)raidai.

Lietuvos Respublikoje skyrybas, t.y. santuokos nutraukimo atvejus, reglamentuoja LR Civilinis kodeksas [13]. Jame numatyta, kad santuoką galima nutraukti keliais pagrindais:

- abiejų sutuoktinių bendru sutikimu;
- vieno sutuoktinio prašymu;
- dėl sutuoktinių (sutuoktinio) kaltės.

Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad teismas turi teisę atsižvelgdamas į tam tikras aplinkybes pvz. nepilnamečių vaikų interesus, gali atsakyti nutraukti santuoką, jeigu santuokos nutraukimas gali padaryti esminės turtinės ar neturtinės žalos jų nepilnamečiams vaikams.

Pažymėtina, kad nutraukiant santuoką LR CK numato tam tikras vaiko teisių apsaugos priemones, kad gyvendamas nevisavertėje šeimoje jis nepatirtų dar didesnių sukrėtimų, t.y. 3.86 str. numato, kad, jeigu sutuoktiniai šeimos gyvenamąją patalpą nuomojosi, teismas gali perkelti nuomininko teises sutuoktiniui, su kuriuo gyventi lieka nepilnamečiai vaikai ar kuris yra nedarbingas t.p. namų apyvokos daiktus, skirtus šeimos namų ūkio poreikiams tenkinti, teismas gali priteisti sutuoktiniui kuris lieka gyventi šeimos gyvenamojoje patalpoje kartu su nepilnamečiais vaikais. LR CK įtvirtintas bendras principas, kad turtas, kurį sutuoktiniai įgijo santuokos metu yra bendroji jungtinė nuosavybė ir kad santuokos nutraukimo metu galioja lygių dalių prezumpcija, t.y. santuokos nutraukimo atveju santuokoje įgytas turtas dalijamas abiemis sutuoktiniams lygiomis dalimis. Tačiau teismui yra suteikta galimybė nukrypti nuo sutuoktinių bendro turto lygių dalių principo, t.y. teismas, atsižvelgdamas į nepilnamečių vaikų interesus, vieno sutuoktinio sveikatos būklę ar jo turtinę padėtį arba kitas svarbias aplinkybes, turi teisę nukrypti nuo sutuoktinių bendro turto lygių dalių principo ir priteisti vienam sutuoktiniui didesnę turto dalį. Taip pat teismas turi teisę sutuoktinio, kuris privalo mokėti išlaikymą kitam sutuoktiniui, jo dalį iš bendro turto sumažinti išlaikymo suma, jeigu išlaikymas yra priteisiamas nustatyto dydžio vienkartinę pinigų suma ar priteisiamas tam tikras turtas. Be to LR CK numato, kad į nedalytiną turtą santuokos nutraukimo atveju įtraukiami tie daiktai, kurie yra skirti nepilnamečių vaikų poreikiams tenkinti ir jie yra perduodami tam sutuoktiniui, su kuriuo lieka gyventi nepilnamečiai vaikai.

Tačiau nors ir nėra paprasta nutraukti santuoką, o skyrybų teisinės pasekmės skaudžios tiek tėvams, tiek ir jų vaikams, skyrybų Lietuvoje nemažėja, o didėja. Statistikos duomenys [14] rodo, kad 2005 m. 100 santuokų Lietuvoje teko 58 skyrybos, kai tuo tarpu 1992 m. tik 46.

2. TĖVŲ MIRTIS – RIBINĖ NETEKTIS

Viena iš skaudžiausių netekčių vaikui-tėvo arba motinos mirtis. Mirus vienam iš tėvų ar abiemis tėvams atsiranda paveldėjimo santykiai. LR CK numato du paveldėjimo būdus – tai paveldėjimas pagal įstatymą ir paveldėjimas pagal testamentą. Tuo atveju, jei palikėjas nebuvo surašęs testamentą, vaikai po tėvo ar motinos mirties paveldi pagal įstatymą. Kitaip tariant, vaikai, įvaikiai bei palikėjo vaikai, gimę po jo mirties pagal LR CK 5.11 str. paveldi turtą lygiomis dalimis. Tik tais atvejais, kai palikėjas vaikų neturėjo, pagal įstatymine eilę paveldi antros ir tolimesnių eilių ipėdiniai. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad pagal įstatymą paveldi palikėjo vaikai, gimę tiems tėvams, kurie buvo susituokę arba tėvams, kurių santuoka pripažinta negaliojančia, taip pat nesantuokiniai vaikai, kurių tėvystė nustatyta pagal įstatymus.

LR CK asmenims suteikia teisę surašyti ir testamentą, kuriuo turtas atitenka testamente nurodytam asmeniui ar keliems asmenims. Tačiau pažymėtina, kad LR CK numato ir tam tikras garantijas palikėjo vaikams, sutuoktiniui ir tėvams, kuriems palikėjo mirties dieną yra reikalingas išlaikymas. Tai reiškia, kad nepaisant testamentinio turinio (t.y. nepaisant palikėjo valios), vaikai, įvaikiai, sutuoktinis, tėvai, tėviai paveldi pusę tos dalies, kuri kiekvienam iš jų tektų paveldinti pagal įstatymą, jeigu testamentu yra neskirta daugiau. Todėl galima teigti, kad įvykus nelaimei ir vaikui netekus tėvo ar motinos, remiantis LR CK jis nėra ir negali būti paliekamas be tam tikro turto, kaip socialinio garanto, kuris ateityje padėtų jam normaliai gyventi ir vystytis.

3. BEDARBYSTĖS (NEDARBO) SITUACIJA LIETUVOJE

Nedarbas – tai itin aktuali socialinė problema kiekvienoje valstybėje, kurio pasekmės daro neigiamą įtaką tiek pačiam bedarbiui, tiek ir jo vaikams bei kitiems artimiesiems. Lietuvos Respublikos darbo kodeksas [15] mokyklinio amžiaus vaikus augintiems tėvams numato tik pirmenybės teisę būti paliktam dirbti, kai mažinamas darbuotojų skaičius t.y. 135 str. numato, kad kai dėl ekonominių ar technologinių priežasčių arba dėl darbovietės struktūrinių pertvarkymų mažinamas darbuotojų skaičius, pirmenybės teisę būti palikti dirbti turi darbuotojai, kurie vieni augina vaikus (įvaikius) iki šešiolikos metų. Be to, pirmenybė likti darbe taikoma tik tiems darbuotojams, kurių kvalifikacija nėra žemesnė už kitų tos pačios specialybės darbuotojų, dirbančių toje įmonėje, įstaigoje, organizacijoje, kvalifikaciją. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad pirmenybės teisę būti paliktam dirbti, kai mažinamas darbuotojų skaičius suteikta tik tiems tėvams, kurie vieni augina vaikus iki 16 m t.y. toms šeimoms, kurios jau yra patyrusios netektį – skyrybas ar vieno iš tėvų mirtį.

Lietuvos Respublikos Seimas yra priėmęs nemažai įstatymų (LR Užimtumo rėmimo įstatymas, LR nedarbo socialinio draudimo įstatymas ir kt.) ir poįstatyminių teisės aktų, kuriais yra siekiama sureguliuoti bedarbystės situaciją Lietuvoje. Pagal LR Užimtumo rėmimo įstatymo 3 str. 1 d. užimtumo rėmimo sistemos tikslas yra siekti

visiško gyventojų užimtumo, mažinti jų socialinę atskirtį ir stiprinti socialinę sanglaudą. Minėtas įstatymas išskiria tam tikras, t.y. socialiai pažeidžiamiausias, asmenų grupes, kurios darbo rinkoje yra remiamos papildomai, tarp tokių asmenų yra ir nėsčios moterys, šeimos pasirinkimu vaiko motina (įmotė) arba tėvas (įtėvis), vaiko globėjas, rūpintojas, faktiškai auginantis vaiką iki 8 metų arba neįgalų vaiką iki 18 metų.

Tam, kad papildomai remiami asmenys greičiau įsidarbintų ir integruotųsi į visuomenę bei sumažintų socialinę atskirtį, LR užimtumo rėmimo įstatymas numato tam tikras aktyvias darbo rinkos politikos priemones tokias kaip pvz. remiamąjį įdarbinimą: t.y. įdarbinimą subsidijuojant ar darbo įgūdžių įgijimo rėmimą. Be jau minėtų aktyvių darbo rinkos politikos priemonių, Lietuvos darbo birža įgyvendina ir bedarbių bei išpėtų apie atleidimą iš darbo darbuotojų profesinį mokymą jų neformalų švietimą, paramą darbo vietoms steigti, darbo rotaciją.

Pažymėtina, kad ir LR nedarbo socialinio draudimo įstatymas asmenims, kurie buvo drausti nedarbo socialiniu draudimu ir atitinka kitas įstatymo numatytas sąlygas, numato, kad tam tikrą laiką jie gaus iš Sodros nedarbo draudimo išmoką.

Išanalizavus Statistikos departamento skelbiamus duomenis, kurie pateikti lentelėje Nr. 1, galima teigti, kad 2006 m. bedarbystės procentas buvo mažiausias per praėjusius aštuonerius metus. Jis tesiekė 5,6 proc., kai, tuo tarpu, didžiausia bedarbystė buvo užfiksuota 2001 m. – 17,4 proc. (Lentelė Nr. 1).

1 lentelė. Bedarbystės raidos tendencijos Lietuvoje (proc.) [16]

Metai	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Procentai	13,2	14,6	16,4	17,4	13,8	12,4	11,4	8,3	5,6

Nedarbo lygis 2007 m. taip pat mažėjo [17] per pirmąjį 2007 m. ketvirtį – 5 proc., o per antrąjį – apie 4 proc. Lietuvoje didžiausias nedarbo lygis 2007 m. lapkričio 1 dienai yra virš 8 proc. tik Druskininkuose, Jurbarko, Akmenėje ir Rokiškyje. Pastaraisiais metais mažėjantis nedarbo lygis Lietuvoje mažina ir vaikų, kurie patiria netektį šeimoje, skaičių. Tačiau tai nereiškia, kad iš esmės mažėja netektį patyrusių vaikų skaičius, nes bedarbystė – tai tik vienas iš netekties atvejų, kurie neigiamai sąlygoja vaiko socializaciją klasėje ir jo artimiausioje aplinkoje.

4. SAUGIOS KLASĖS APLINKOS SAMPRATA

Klasės saugumas, jo rodikliai ir apskritai šio psichosocialinio fenomeno samprata išlieka daugelio tyrėjų diskusijos objektu [7, 9, 18,19, 20, 21,22]. Be to, skirtinguose literatūros šaltiniuose galima rasti įvairių, tačiau kiek ir panašių ši fenomeną apibūdinančių kintamųjų: *klasės psichologinis klimatas* ar *psichologinė nuotaika* [9,20,21]. Psichologinis klimatas gali būti suprantamas kaip labiau pastovus ir dominuojantis bendras visos klasės dvasinis nusiteikimas ar atmosfera. Toks klimatas, kaip teigia V. Aramavičiūtė, dažnai reiškiasi individų požiūriu į save, vienas kito vertinimu, kiekvieno kūrybine iniciatyva bei aktyvumu. Taigi psichologinis klimatas yra pakankamai sudėtingas ir speci-

finis reiškiny, susidedantis iš grupės narių pasaulėžiūros, įsitikinimų ir vertinimų, vienas kito priėmimo, bendravimo ir pan.

Kalbėdamas apie *klasės dvasią*, kaip apie pastovų grupės narių psichologinį nusiteikimą ir vyraujančią klasės psichologinę atmosferą, A. Šerkšnas taip pat iškelia bendravimą, sutarimą, vienas kito palaikymą bei skatinimą kaip svarbius klasės dvasią nusakančius požymius. Kitaip tariant, klasės dvasią išreiškia palankios bendravimo sąlygos, teigiami emociniai vaikų išgyvenimai, sukuriamos sėkmės patyrimo situacijos, pripažįstama vaiko narystė kolektyve. Visa tai rodo, kad saugi klasės aplinka daugeliu atveju orientuoja į tam tikrą klasės dalyvių psichologinę savijautą, kai yra jaučiamas vienas kito palaikymas, vyrauja bendradarbiavimo, savanoriškumo ir pasitikėjimo vienas kitu būsena.

L. Stoll ir D. Fink, W. McCaskill, L. Bulotaitė, R. Pivorienė ir N. Sturlienė, išskirdami vieną iš saugios klasės aplinkos elementų – klasės dalyvių *partnerystę*, arba jų bendradarbiavimą, – nurodo, kad saugioje aplinkoje visi nevaržomai dalyvauja kokioje nors bendroje ar individualioje veikloje, kai nė vienas grupės narys nėra diskriminuojamas dėl savo skirtumų (socioekonominės padėties, išvaizdos, mokymosi gabumų, šeimos sudėties, patirtų nesėkmių, nuostatų, atliekamų vaidmenų ar pan.). Tai leidžia teigti, kad saugioje klasės aplinkoje mokiniams jaučiasi kitų pripažinimas. Kitaip pasakius, jis yra svarbi klasės dalis [11]. Būtent tokį kiekvieno grupės nario išskirtinumą ir jo nediskriminavimą pabrėžia ir australų edukologas W. McCaskill, kuris tvirtina, kad saugi klasės aplinka yra ta terpė, kur „vaikai nevaržomai tiria save kitų akivaizdoje, klausia vienas kito, atskleidžia savo nerimą ir atvirai dalinasi juo, atranda savo stipriąsias bei silpnąsias puses <...>“ [7, p. 60]. Vadinas, vaikas klasėje jaučiasi saugiai tada, kai yra nevaržomas dėl savo įsitikinimų ir to, kaip jis juos išreiškia.

Todėl, remiantis minėtais autoriais, prie saugios klasės aplinkos rodiklių tenka visų pirma priskirti *palankią vaikų bendravimo ir bendradarbiavimo atmosferą: atvirą dalijimąsi savo išgyvenimais, vienas kito pripažinimą, pagalbą vienas kitam, nesityčiojimą iš kito nuomonės ar veiksmų, prievartos nenaudojimą*.

5. NETEKTĮ ŠEIMOJE PATYRUSIŲ VAIKŲ KLASĖS APLINKA

Tiriant saugią klasės aplinką, buvo atsižvelgta į ką tik aptartus tam tikrus saugios klasės rodiklius, leidžiančius susidaryti vaizdą apie I–IV klasių vaikų, patyrusių netektį šeimoje, saugumą savo klasėje. Šios aplinkos vertinimo kriterijumi buvo pasirinktas tirtų vaikų *požiūrio palankumas* (pozityvumas) į minėtus saugios klasės aplinkos požymius: labai palankiai, palankiai ir nepalankiai vaikas vertina savo klasę pagal anksčiau minėtus rodiklius. Susumavus labai palankų ir palankų vertinimo kriterijus, buvo gauti tokie tyrimo rezultatai (2 lentelė).

Gauti duomenys rodo, kad kuriuos egzistuojančius skirtumus tarp įvairias netektis šeimoje patyrusių ir jos nepatyrusių vaikų požiūrio į saugią klasės aplinką. Nustatyta, kad daugelis tiriamųjų (daugiau nei du trečdaliai) – tiek patyrusių artimųjų netektį, tiek jos ir nepatyrusiųjų – jaučiasi esą mėgstami klasės vaikų. Daugiau taip manančių yra tarp netekties šeimoje nepatyrusių (89,4 proc.), o taip pat ir tarp tiriamųjų, patyrusių senelių mirtį (87,1 proc.). Tuo tarpu tiriamieji, patyrę tėvų bedarbybę, tėvų skyrybas, jų išvykimą dirbti svetur ir mirtį, klasėje jaučiasi mažiau mėgstami savo bendraklasius: mano, jog nėra mėgstami kitų klasės vaikų ($\chi^2 = 68,47$, $p < 0,003$). Be to, paaiškėjo, kad labiau patinka būti su klasės vaikais tiems mokiniams, kurie nėra patyrę netekties šeimoje bei tiems, kurie yra patyrę senelių mirtį. Tuo tarpu kitas netektis patyrę vaikai nurodė mažiau mėgstantys būti su bendraklasiais.

Buvo išsiaiškinta ir tai, kad beveik visi tiriamieji (kiek daugiau patyrę senelių mirtį ir tėvų bedarbybę patyrę mokiniai) nurodė galintys pasikalbėti su daugeliu klasės draugų. Taip pat šie vaikai nurodo, kad jie gali išsakyti ir savo džiaugsmą daugeliui bendraklasių (daugiau taip teigė vaikai, patyrę vieno iš tėvų mirtį ir taip pat nepatyrę jokios netekties šeimoje). Tačiau savo liūdesiu pasidalinti su daugeliu vaikų nurodė galintys tik kiek daugiau nei pusė skirtingas netektis šeimoje patyrusių (daugiausiai tėvų bedarbybę ir vieno iš jų mirtį) ir jos nepatyrusių mokinių. Tai rodo, kad didžioji dalis tyrime dalyvavusių jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikų klasėje gali dažniau dalintis labiau teigiamais išgyvenimais

2 lentelė. I–IV klasių mokinių palankaus požiūrio į saugią klasės aplinką ypatumai (proc.)

Klasės aplinkos požymiai Netektis šeimoje	Vaikas jaučia, kad yra mėgstamas klasės mokinių	Vaikui patinka būti su klasės mokiniais	Klasėje gali pasikalbėti su daugeliu vaikų	Kai jam būna smagu, tą gali pasakyti daugeliui vaikų	Kai būna liūdna, tą gali pasakyti daugeliui vaikų	Iš jo klasėje beveik niekada nesityčiojama	Klasėje beveik nėra stumdomas ar mušamas
Tėvų bedarbybė arba jų išvykimas dirbti svetur (N = 72)	84,7	75,0	88,9	84,7	59,8	56,9	94,4
Tėvų skyrybos (N = 61)	83,6	75,4	83,6	80,3	49,2	55,7	88,5
Senelių mirtis (N = 31)	87,1	83,9	93,6	80,7	54,8	54,8	90,4
Tėvo ar motinos mirtis (N = 17)	81,8	77,3	86,3	86,4	63,7	54,5	86,4
Nepatirta netektis (N = 82)	89,4	84,8	81,8	86,4	50,0	59,1	97,0

negu neigiamais. Be abejo, toks tiriamųjų pasiskirstymas, kai šie savo liūdesiu dalijasi su daug mažesniu bendraklasių skaičiumi, rodo, kad neigiamais išgyvenimais jie gali dalintis tik su kai kuriais bendraklasiais. Tačiau remiantis tyrimais įrodyta, kad netektį išgyvenusių vaikų požiūris į savo klasę gali skirtis nuo jos nepatyrusių vaikų, nes neigiama patirtis gali jiems padėti įgyti brandesnę požiūrį į tam tikrus socialinius reiškinius [24; 25,26]. Manoma, kad tokie vaikai kai kuriais atvejais psichosocialinės brandos lygmeniu gali pralenkti savo bendraamžius [24]. Būtent tai ir gali sąlygoti šių vaikų aukštesnius reikalavimus klasės aplinkai ir jos nariams ar, atvirkščiai, išlikti pakantesniems jų atžvilgiu. Tai leidžia kelti klausimą, ar šiuo aspektu (pasidalinimo liūdesiu) netektį patyrusių vaikų klasės aplinka yra mažiau saugi nei jų bendraamžių, kurie netekties šeimoje nėra patyrę.

Gauti duomenys leidžia manyti, kad netektį šeimoje patyrę I–IV klasių mokiniai gali būti labiau fiziškai pažeidžiami: buvo rasta kiek daugiau tėvų skyrybas ir tėvo ar motinos mirtį patyrusių vaikų, kurie kartais klasėje yra stumdomi arba mušami. Be to, klasėje kiek rečiau (keliais proc.) yra tyčiojamosi iš netekties šeimoje nepatyrusių mokinių, kai, tuo tarpu, kitas netektis patyrę bendraamžiai patyčių susilaukia kur kas dažniau. Šis faktas iš dalies sutampa ir su atliktos apklausos duomenimis, kur teigiama, kad daugiau nei 70 proc. vaikų mokykloje kasdien patiria patyčias (*VšĮ „Vaiko namas“*, 2006). Tai rodo, kad netektį patyrusių mokinių klasės aplinka pagal minėtus požymius yra mažiau saugi negu jų vienmečių, nepatyrusių netekties šeimoje.

Kita vertus, nustatyti statistškai patikimi ryšiai tarp šių vaikų požiūrio į kai kuriuos saugios klasės aplinkos požymius ir internalizuotų vertybių elgesio lygmeniu. Statistiškai patikimas ryšys buvo užfiksuotas tarp netektį patyrusių vaikų savitvardos ir jų požiūrio į galimybę pasidalinti savo teigiamais išgyvenimais su bendraklasiais ($r = 0,28$ $p < 0,02$). Vadinas, galėjimas pasidalinti savo teigiamais išgyvenimais su daugeliu bendraamžių netektį šeimoje patyrusiems tiriamiesiems padeda labiau įtvirtinti savitvardos vertybę elgesio lygmeniu.

6. SAUGIOS KLASĖS APLINKOS KŪRIMO STRATEGIJOS

Atlikta netektį šeimoje patyrusių jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikų klasės aplinkos analizė suponuoja būtinumą kurti jos saugumo didinimo strategijas. Kaip tik pedagoginio eksperimento metu (atlikto 2005–2006 m.) kai kurias iš jų buvo mėginta praktiškai patikrinti bei įvertinti. Pažymėtina, kad apskritai pedagoginio eksperimento **tikslas** buvo numatyti ir patikrinti pedagoginės pagalbos strategijas netektį šeimoje patyrusiems jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikams, siekiant palengvinti jų socializaciją. Kaip minėta, išskirtos ir esminės pedagoginės pagalbos **strategijos**: 1) *padėti vaikui užimti palankų statusą klasėje*, sudarant jam galimybes tenkinti bendravimo poreikį ir įgyti bendravimo patirties, sykiu įgalinant socialaus elgesio įgūdžių plėtotę; 2) *padėti vaikui patenkinti identifikacijos poreikį*, sukuriant jam saugesnę klasės aplinką ir formuojant jo palankesnę požiūrį į save.

Taigi, kuriant saugesnę klasės aplinką, svarbiausias dėmesys buvo skiriamas per *pasaulio pažinimo* pamokas skatinti pagarbą vienas kitam (mokyti natūralaus (neapsimestinio, neveidmainiško) elgesio) ir užuojautą (padėti vienas kitam); per *etikos* pamokas – dėmesingumą (pripažinti vienas kito nuopelnus, mintis, pasiūlymus ir kt.); *popamokinėje veikloje* – stiprinti taikumą (bendrauti nenaudojant prievartos).

Kadangi klasės saugios aplinkos kūrimas glaudžiai susijęs su psichologine vaikų savijauta, todėl nemažai vietos galima skirti emocijų, ypač neigiamų – pavydo, pykčio, liūdesio – mokymui tinkamai išgyventi ir dalintis jomis. Kaip tik netektį šeimoje patyrę vaikai dažniau nei kiti bendraamžiai liūdi, pyksta ir jaučiasi vieniši [6]. Todėl, pasitelkus žaidybines situacijas, mokinių žodinių paskatinimą ir palaikymą, diskusijas, piešimą bei komandinę veiklą, bandyta aptarti neigiamų išgyvenimų kilimo priežastis bei tinkamus būdus šioms emocijoms išgyventi (kai būna liūdna, galima nupiešti ar užrašyti šį liūdesį sukėlusias priežastis ar pan.). Vaikams svarbu paaiškinti, kad neigiami išgyvenimai yra taip pat duoti žmonėms kaip ir teigiami, ir kad kiekvienas patiria tiek teigiamus, tiek neigiamus jausmus. Vaikai neretai galvoja, kad pykti, liūdėti ar pavydėti yra blogai. Dažnai jie taip mano, kai kas nors juos atstumia ir nepriima į žaidybines ar kitokią veiklą. Svarbu vaikams padėti suvokti, kad liūdint ar pykstant reikia pirmiausia išsiaiškinti tokių išgyvenimų priežastis bei, reikalui esant, pasidalinti tuo su kitais žmonėmis. Būtent taip vaikai galėtų padėti ir aplinkiniams žmonėms suprasti esamą situaciją ar problemos esmę.

Tuo tarpu nemažiau svarbus yra vaikų mokymas išklausyti vienas kitą, nes dažnai žmonės neįsigilina į kito problemą ar rūpesčius, nesugeba išgirsti tai, ką sako kitas. Derėtų mokiniams paaiškinti, kad girdėti ir klausyti yra du skirtingi dalykai. Taip pat tinka, naudojant žaidimus, situacijų inscenizavimą bei diskusijas, aptarti priežastis, kurios trukdo įsiklausyti į kito žmogaus siunčiamą informaciją bei sykiu aptarti sąlygas, padedančias labiau išklausyti pašnekovą.

Taip pat pamokose pravartu atkreipti dėmesį į vaikų mokymą pastebėti kitų poreikius ir sykiu padėti vienas kitam. Vaiko žinojimas, kad, ištikus bėdai ar nesėkmei, yra galimybė kreiptis į bendraklasių ar mokytoją, užtikrina jo saugumo jausmą. Priešingu atveju vaikas tampa kur kas mažiau saugus, kai jis nežino, į ką būtų galima kreiptis pagalbos arba, kaip jos ieškoti. Svarbu mokiniams paaiškinti, kad aplinkiniai, žinodami apie ištikusią nelaimę, gali geriau suprasti ir mūsų neigiamų išgyvenimų priežastis. Vadinas, kai pastebima kito nesėkmė ir į ją tinkamai reaguojama, taip sudaroma ir palanki atmosfera: mat tada vaikai nebijo būti nesuprasti ir gali atvirai pasidalinti savo rūpesčiu ir ieškoti ar kreiptis pagalbos. Saugiai besijaučiantis vaikas žino, kad kitų yra priimamas toks, koks yra ir gali visuomet tikėtis paramos iš aplinkinių. Toks mokinytis yra supamas jį nuolat palaikančios aplinkos [5, 7].

Per pamokas atkreiptinas dėmesys ir į vaikų mokymą bendrauti ir bendradarbiauti nenaudojant prievartos, nesitūčiojant vienas iš kito ir juolab vengiant fizinės agresijos. Visa tai gali padėti vaikams pajauti didesnę atsakomybę vienas už kitą bei savo elgesį su kitais ir taip pat numatyti atitinkamo elgesio pasekmes. Būtent mokėjimas bendrauti nenaudojant

prievartos, stumdimosi ar patyčių leidžia nuolat palaikyti teigiamą psichologinį klasės klimatą, o ypač užtikrina palankią tiek psichinę, tiek ir fizinę mokinių savijautą.

Taigi šios pedagoginės strategijos, panaudotos kuriant saugią klasės aplinką, gali padėti jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikams jausti didesnę tiek fizinę ir psichologinę saugumą. Gauti eksperimentinių pamokų įvertinimo duomenys parodė, kad po eksperimento daugiau IV klasių mokinių, patyrusių šeimoje netektį, jautėsi esą mėgstami savo bendraklasių, rečiau patiriantys jų patyčias ir fizinę agresiją.

IŠVADOS

1. Netektis vaikams, kuri suprantama kaip tėvų bedarbystė, santuokos nutraukimas, ar jų mirtis, yra teisiškai sureguliuotas socialinis reiškinys ir sykiu orientuotas į tolesnį vaiko bent minimaliai kokybiško gyvenimo užtikrinimą. Tapus vienam iš tėvų bedarbiu, valstybė tam tikrais atvejais moka nedarbo draudimo išmokas, papildomai remiamiems bedarbiams taiko tam tikras aktyvias darbo rinkos politikos priemones (pvz., įdarbinimą subsidijuojant ir pan.); nutraukiant santuoką yra būtina nustatyti tolimesnius vaiko priežiūros, gyvenamosios vietos, auginimo bei išlaikymo klausimus, o mirus vienam iš tėvų vaikai nepriklausomai nuo to, ar atsiranda paveldėjimo pagal įstatymą ar paveldėjimo pagal testamentą santykiai, nelieka bent jau be dalies turėto tėvų turto, kuris jiems būtų minimalus saugaus finansine prasme gyvenimo garantas.

2. Saugi klasės aplinka – tai bendra palanki psichologinė atmosfera, kai vaikas yra nevaržomas dėl savo įsitikinimų, požiūrio bei vertinimų ir to, kaip jis visa tai išreiškia. Tuo remiantis, išskirtini šie saugios klasės aplinkos požymiai: atviras vaikų dalijimasis savo išgyvenimais; vienas kito pripažinimas; pagalba vienas kitam, patyčių bei prievartos nenaudojimas tarpusavyje bendraujant ir bendradarbiaujant.

3. Nustatyta, kad jaunesniojo amžiaus mokinių, patyrusių netektį šeimoje, klasės aplinka kai kuriais požymiais (patyčių, stumdimosi, galėjimo dalintis savo teigiamais ir neigiamais išgyvenimais) yra mažiau saugi negu jų vienmečių, nepatyrusių netekties šeimoje.

4. Tarp pedagoginių strategijų, padedančių sukurti saugesnę klasės aplinką, naudinga skirti šių vaikų pagarbos vienas kitam ir užuojautos skatinimą, taip pat jų mokymą būti dėmesingesniais bei taikesniais.

LITERATŪRA

1. Juodaitytė, A. *Vaikystės fenomenas: socialinis-educacinis aspektas*. Monografija. Šiauliai: ŠU leidykla, 2003.
2. Damon, W. *Social and Personality Development, Infancy through Adolescence*, 1992.
3. Handel, G. *Socialization and Social Self*. Childhood socialization. New York: Aldine de Gruyter, 1988.
4. Perry, B.D. *Children & Loss*. Vol. 6. New York, N.Y.: Instructor, 2001.
5. Street, H. et al. *The Game Factory: Using Cooperative Games to Promote Pro-social Behaviour Among Children*. Australian Journal of Educational & Developmental Psychology. Vol. 4., 2004.

6. Goldman, L. *Helping the Grieving Child in School*. Phi Delta Kappa Fastbacks. Vol. 460., 2000.
7. McCaskill, W. *Children Aren't Made of China*. The Game Factory. Australia: Clarkson, 2002.
8. Hilliard, R.E. *The Effects of Music Therapy-Based Bereavement Groups on Mood and Behavior of Grieving Children*. A Pilot Study. The Journal of Music Therapy 38, Vol. 4., 2001.
9. Arends, R.I. *Mokomės mokyti*. Vilnius: Margi raštai, 1998.
10. Vengalienė, J. *Klasės vadovo knyga*. Kaunas: Linos pasaulis, 2004.
11. Styles, D. *Klasės susirinkimai: kaip veiksmingai vadovauti klasei*. Vilnius: Tyto alba, 2002.
12. Helmreich, R., Strapp, J. *Short Forms of the Texas Social Behavior Inventory (TSBI), an objective measure of self-esteem*. Bulletin of the Psychonomic Society. Vol. 4., 1974.
13. Lietuvos Respublikos Civilinis kodeksas. Žin., 2000 Nr. 74-2262
14. www3.vdu.lt/life/pv/STsv.htm. Žiūrėta 2007 lapkričio 10 d.
15. Lietuvos Respublikos Darbo kodeksas. Žin., 2002-06-26, Nr. 64-2569
16. www.stat.gov.lt/lt/pages/view/?id=1320. Žiūrėta 2007 lapkričio 10 d.
17. www.stat.gov.lt/lt/pages/view/?id=2159. Žiūrėta 2007 lapkričio 10 d.
18. Stoll, L., Fink, D. *Keičiame mokyklą*. Vilnius: Margi raštai, 1998.
19. Šerkšnas, A. *Mokyklinė bendruomenė*. Kaunas: Šviesa, 1939.
20. Poderienė, G. *Mokymo aplinkos įtaka mokinių adaptacijai penktoje klasėje*. Daktaro disertacija. Klaipėda, 2004.
21. Savickytė, V. *Asmenybė ir mokyklinė bendruomenė*. Šiauliai: Šiaulių pedagoginis institutas, 1996.
22. Černius, V. *Žmogaus vystymosi kelias: nuo vaikystės iki brandos*. Kaunas: Pasaulio lietuvių kultūros, mokslo ir švietimo centras, 2006.
23. Aramavičiūtė, V. *Mokinių dorovinės pozicijos formavimas*. Monografija. Kaunas: Šviesa, 1985.
24. Kübler-Ross, E. *On children and death*. USA: First Touchstone Edition, 1997.
25. Oser, F.K. et al. *On Becoming Moral: How Negative Experience can Inspire the Moral Person*. Teaching in Moral and Democratic Education. Bern, Switzerland: European Academic Publishers, 2003.
26. Johnson, M. ir J. *Children Grieve Too: Helping Children Cope with Grief*. A Centering Corporation Resource. Omaha. NE, 1998.
27. Bulotaitė, L., Pivorienė, R.V., Sturlienė, N. *Drauge su vaiku...* Vilnius: Švietimo ir mokslo Ministerija, 2000.

LEGAL ASPECTS OF THE LOSS: SAFETY WITHIN THE CLASSROOM OF GRIEVING CHILDREN AS THE FACTOR OF THEIR SOCIALIZATION

Tomas Butvilas*

Agnė Razgūnienė**

Mykolas Romeris University

S u m m a r y

This paper deals with safety within the classroom for grieving primary school children, and the link between those two categories, safety and socialization, is also shown. The significance of feeling safe while in the classes is highly marked in this research, and, picking the indicators of a safe classroom, the classroom environment of grieving primary school children is revealed in this work.

As C. Thornton conceptualizes, childhood is the time of learning from various experiences. This is the time, especially beginning with the school year, when a child develops cognitively, physically, and socially. Thus every single moment in childhood is useful, even though it were the loss of a loved one. The period from 7–11 years of age is mainly stressed as school life comes into a child's social field. The school, in many ways, may compensate the grieving child's socialization processes that are laden within non-full family. The relation between a loss in the family and a child's socialization is stressed in many psychological and educational works. The loss experienced is a very difficult matter for a child, who tries to internalize his/her family's traditions, values and also to form his/her identity. After the loss a child loses the object of identification *with whom*. As research shows, the need for identification, which is not satisfied can burden the value internalization as well. Put in other words, boys, who have lost their fathers and girls, who have lost their mothers, partly lose self-identification as a man and as a woman.

The data show that grieving children do not feel as safe as their classmates who have not experienced a loss in the family. Thus these children show anxiety of being not welcomed by others in the classroom most of the time. They also experience much frequently than other kids bullying and mocking while at school. As a matter of fact, grieving children, who have participated in this survey, have fewer friends in the class than their mates, and also they have showed lower self-esteem when being among peers.

All that points to the educational discussion that children, who have experienced a loss in their family, do not feel as safe as their classmates from nuclear families do. Therefore the strategies to shape safety within the classroom were set, i.e. the stimulation of sensitiveness and advertence, teaching to cope with negative emotions (anger, sadness, and jealousy), inducement of openness, fosterage of peace-

fulness and patience and also the stimulation of trust of others, especially while teaching kids to seek help from others. These educational strategies might be helpful, creating the safe classroom environment and yet optimizing those children's socialization.

Keywords: loss; classroom environment, socialization, the features of safety in the classroom, strategies to form safety within the classroom, inheritance, breaking the marriage.

*Mykolas Romeris University, Faculty of Social Policy, Department of Educational Activities, lecturer, doctor.

**Mykolas Romeris University, Faculty of Law, Department of Labor Law and Social Security, doctoral student.

**KONKRETIZUOTŲ KONSTITUCINIŲ TEISĖS NORMŲ SUPONUOJAMA
SOCIALINĖ TIKROVĖ, VAIKO, KAIP GINAMOS IR GLOBOJAMOS
VERTYBĖS, ATŽVILGIU****Agnė Margevičiūtė***

*Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Administracinės teisės ir proceso katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas (8 5) 2714545
Elektroninis paštas agne4444@gmail.com*

Pateikta spausdinti 2007 m. gruodžio 21 d., pateikta spausdinti 2008 m. balandžio 25 d.

Santrauka. Straipsnyje glaustai aptariama vaiko teisinė, o iš dalies politinė, ekonominė ir socialinė padėtis visuomenėje, teigiami ir neigiami pokyčiai gerinant vaiko socialinį statusą, suponuota konkretinančios konstitucinės teisės normos nuo Lietuvos Konstitucijos (toliau – Konstitucijos) priėmimo, siekiama pabrėžti administracinės teisės reguliavimo mechanizmo veiksmingumą ir efektyvumą vaikų teisių ir socialinės tikrovės gerinimo atžvilgiu, o taip pat reguliuojant valstybinio valdymo ir visuomeninių santykių sritis, veikiančias vaikų teisinį ir socialinį statusą.

Straipsnį sudaro penkios dalys: pirmoje dalyje pateikiamas trumpas diskursas apie vaiko teisių Lietuvoje kūrimosi ypatumus, vaiko teisės aptariamos Konstitucijos, kaip pagrindinio įstatymo, kurio pagrindu buvo konkretinamos nuostatos, susijusios su vaikų teisėmis, kontekstu. Antroje straipsnio dalyje aprašoma, kaip buvo konkretinamos vaiko teisės per pastaruosius penkiolika metų nacionaliniu ir tarptautiniu lygmeniu, remiantis konstitucinėmis nuostatomis. Toliau plačiau aptariama esama vaikų, kaip socialinio objekto, padėtis valstybėje. Ketvirtoje straipsnio dalyje kalbama apie politinės valios įtaką vaikų teisėms, taip pat nevyriausybinių organizacijų (toliau – NVO) įtaką vaikų teisių srityje. Penktoje dalyje pateikiamos straipsnio rekomendacijos.

Pagrindinės sąvokos: vaikų teisės, administracinė teisė, socialiniai pokyčiai, konstitucinės normos, teisės konkretizavimas.

IVADAS

Temos aktualumas. Nepaisant augančių šalies ekonominių rodiklių, tam tikri akivaizdūs indikatoriai socialinėje srityje iš tiesų neramina (pavyzdžiui, smurtas prieš vaikus, skurdas ir t.t.), o tai ypač pasakytina apie vaikų socialinę padėtį šiandienėje visuomenėje. Vaikai – viena pagrindinių ir svarbiausių visuomenės socialinė grupė, kuri projektuoja socialinę tikrovę ateityje. Nepaisant daugelio teigiamų pokyčių, socialinė nūdienos tikrovė vaikų, kaip socialinio objekto, atžvilgiu yra nepatenkinama, o tai suponuojama teisinės vaiko padėties.

Lietuvos Respublikoje vaiko teisių apsaugą užtikrina valstybė ir jos institucijos, vietos savivaldos institucijos ir visuomeninės organizacijos. Pagal kompetenciją, numatytą Konstitucijoje, įstatymuose bei kituose teisės aktuose, priemonės vaiko teisių apsaugos ir jų gynimo srityje rengia ir

įgyvendina Lietuvos Respublikos Seimas, Vyriausybė, ministerijos bei kitos valstybės institucijos. Tačiau akivaizdūs neigiami socialiniai pokyčiai ir teisės normų suformuota vaiko padėtis visuomenėje verčia manyti, jog vaikų teisių apsaugos mechanizmas nėra efektyvus. Sisteminio požiūrio trūkumas sprendžiant vaikų teisinio statuso ir socialinės srities problemas taikant socialines, ekonomines, politines bei teises priemones yra akivaizdus.

Vaikai yra tiesiogiai priklausomi (jiems daromas tiesioginis arba netiesioginis poveikis) nuo daugelio veiksnių ekonomikos, politikos, socialinėje, teisės srityse. Vaikai fiziškai, emociškai ir finansiškai priklausomi nuo savo tėvų ar globėjų, jie yra silpnoji visuomenės dalis, kuriai reikia papildomų, išskirtinių teisių ir šių teisių veiksmingo įgyvendinimo bei užtikrinimo, kad vaikai taptų visavertė visuomenės dalis.

Daugelį anksčiau minėtų visuomeninių santykių sričių reguliuoja administracinė teisė. Administracinės teisės teisinio reguliavimo metodas – savitas, turintis tiesioginį

*Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Administracinės teisės ir proceso katedros doktorantė.

poveikį administraciniais teisiniais santykiais susijusiems asmenims (subjektams) [1, p. 11]. Būtent dėl administracinės teisės teisinio reguliavimo metodo ir glaudaus ryšio su visuomenėje vykstančiais pokyčiais, administracinė teisė suteikia ypatingų reguliavimo priemonių siekiant užtikrinti vaikų teisių apsaugą ir socialinio statuso gerinimą. Todėl administracinės teisės pagalba galima efektyviai didinti teisinio reguliavimo veiksmingumą, praplečiant administracinės teisės kompetencijos ribas būtent tose valstybinių ir visuomeninių santykių srityse, kurios turi tiesioginių ar netiesioginių implikacijų vaikų teisėms arba jų socialiam statusui.

Straipsnio objektas – vaiko teisių, kaip Konstitucijos ginamos vertybės, teorinio ir praktinio aspektų analizė.

Straipsnio tikslas – atskleisti valstybinio valdymo subjektų administracinių teisinio reguliavimo priemonių nepakankamą panaudojimą įvairiose visuomeninių santykių srityse, vaiko teisių ir jų socialinio statuso pokyčių atžvilgiu.

Straipsnio uždaviniai: 1) aptarti vaiko teisių Lietuvoje kūrimosi ypatumus, Konstitucijos, kaip pagrindinio įstatymo, kurio pagrindu buvo konkretinamos nuostatos, susijusios su vaikų teisėmis, kontekstu; 2) aprašyti vaikų teisių instituto kūrimąsi, paremtą konstitucinėmis nuostatomis; 3) aptarti esamą vaikų, kaip socialinio objekto, padėtį valstybėje; 4) aptarti kitus aspektus (pavyzdžiui, politinės valios įtaką, nevyriausybinių sektoriaus įtaką), turinčius esminės įtakos vaikų teisių raidai.

Tyrimo metodai. Rengiant straipsnį buvo naudojami šie metodai: *dokumentų analizės* metodas buvo naudojamas analizuojant Lietuvos Respublikos Konstitucijos, įstatymų ir poįstatyminių teisės aktų nuostatas; *loginis bei analitinis–kritinis* metodai buvo naudojami analizuojant statistinę, teorinę medžiagą; *kokybinis – interviu* metodas buvo naudojamas apklausiant valstybės institucijų bei visuomeninių organizacijų atstovus.

1. VAIKŲ TEISĖS – GINAMA IR GLOBOJAMA VERTYBĖ KONSTITUCIJOS KONTEKSTU

Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimas neabejotinai yra vienas svarbiausių įvykių mūsų tautos istorijoje, kurį 1992 metais įtvirtino Lietuvos Respublikos Konstitucijos priėmimas (toliau – Konstitucija), kai dauguma lietuvių pareiškė savo valią referendume ir pritarė Konstitucijos rengėjų pasiūlytam Konstitucijos projektui, kuris tapo tolesnės mūsų tautos ir valstybės raidos pagrindu. Pastarasis etapas Lietuvos istorijoje šiandien yra tarsi atskaitos taškas, kuriuo remdamiesi galime pamatuoti įvairius pokyčius, įvykusius per pastaruosius beveik 18 metų – po to, kai Lietuva tapo demokratine valstybe.

Kiekvienas, kuris norėjo ir kovojo už tai, kad sovietinį režimą pakeistų demokratinis, neabejotinai turėjo tam tikrų tikslų ir lūkesčių – nepriklausomybę nuo Sovietų Sąjungos, valstybingumo atkūrimą, tarptautinį Lietuvos pripažinimą, laisvę, pilietinę visuomenę, geresnę ir šviesesnę Lietuvos sūnų ir dukterų ateitį. Todėl su didele viltimi ir tikėjimu (nors ir po ilgų bei sudėtingų derybų ir politinių konfrontacijų Konstitucijos rengimo etapu) 1992 metais referendume lie-

tuvių tauta pritarė pasiūlytai valstybės ir valdžios santvarkai, tapo tautos susitarimo šalimi, taip įsipareigodami laikytis visų susitarime numatytų sąlygų naujuoju šalies raidos, kaip visavertės demokratinės teisės valstybės, etapu.

Šiomet minime Konstitucijos priėmimo 15 metų sukaktį. Per tą laiką tapome ne vieno reikšmingo įvykio liudinin-kai ir dalyviai. Lietuva, kaip nauja demokratija, tapo sektinu pavyzdžiu ne vienai iš totalitarinio režimo išsivadavusiai valstybei – pripažinta užsienio valstybių, galima sakyti (pri-klausymo vienam režimui atžvilgiu), žaibišku greičiu tapusi Europos Sąjungos (kito savotiško režimo, labiau – santvar-kos) ir, žinoma, kitų įtakingų ir svarbių tarptautinių orga-nizacijų nare, Lietuva šiandien yra visateisė pasaulio šalių bendrijos narė, kurios nuomonė svarbi net kitų valstybių di-plomatinių santykių reguliavimo procese. Taip pat pakanka-mai sėkmingai reformuota ir teisinė sistema.

Šiame straipsnyje aptariama daug mažesnių, ne itin po-puliarių (dėl ypatingų to meto Valstybės poreikių ir situaci-jos), gerokai neapibrėžčiau deklaruotų siekių įgyvendinimą Konstitucijos, jos normų interpretavimo ir įgyvendinimo kontekstu. Tiksliau – Konstitucijoje numatytų siekių, susi-jusių su vaikų teisių įgyvendinimu Konstitucijos gyvavimo laikotarpiu, administracinės teisės, kaip teisės šakos, konkre-tinančios Konstitucijoje numatytas vertybes bei pamatinius principus, atžvilgiu.

Šutikime, skirtingais valstybės gyvavimo laikotarpiais tam tikros politinės, teisinės, ekonominės ar socialinės pro-blemos tampa aktualesnės, tai yra neišvengiama ir lemiama valstybės gyvenimo dinamiškumo, suponuojamo įvairių veiksmų (politinio klimato, socialinių pokyčių, tarptautinių santykių, globalizacijos ir t.t.). Neabejotina, jog prieš pen-kiolika metų, kai buvo rengiama Konstitucija, kai Lietuva iš-gyveno esminius valstybės gyvenimo pokyčius, vaikų teisės nebuvo prioritetas. Tačiau svarbu yra tai, kad be kitų princi-pinių naujai besikuriančios demokratinės valstybės nuostatų Konstitucija įtvirtino esmines su pagrindinėmis žmogaus tei-sėmis ir laisvėmis susijusias nuostatas (nors žmogaus teisės, kaip tokios, buvo, galima sakyti, visiškai naujas dalykas).

Suprantama, negalima kaltinti Konstitucijos rengėjų už tai, kad jie neskyrė pakankamai dėmesio vaikams ir jų tei-sėms – juk šalis buvo ką tik išsilaikysusi iš režimo, kuriame vaikų teisės buvo ne elevuojamos, o tik deklaruojamos, o be to, režimų kaitos kontekstu vaikų teisės neatrodė esmi-nės. Tačiau nepaisant skirtingo įvairių vertybių aktualumo lygmens Konstitucijos rengimo laikotarpiu, Konstitucija nu-matė ir įtvirtino pagrindines žmogaus teises ir laisves. Taigi vaikų teisių atžvilgiu Konstitucija numato:

„Tėvai ir globėjai nevaržomi rūpinasi vaikų ir globo-tinių religiniu ir doroviniu auklėjimu pagal savo įsitikini-mus.“ (26 str.);

„Valstybė saugo ir globoja šeimą, motinystę, tėvystę ir vaikystę.“ (38 str.);

„Tėvų teisė ir pareiga – auklėti savo vaikus dorais žmo-nėmis ir ištikimais piliečiais, iki pilnametystės juos išlaiky-ti.“ (38 str.);

„Vaikų pareiga – gerbti tėvus, globoti juos senatvėje ir tausoti jų palikimą.“ (38 str.);

„Valstybė globoja šeimą, auginančias ir auklėjančias

vaikus namuose, įstatymo nustatyta tvarka teikia joms pareigą.“ (39 str.);

„Nepilnamečius vaikus gina įstatymas.“ (39 str.) [2].

Tai – Konstitucijos straipsniai, kuriuose minimi vaikai, jų teisės bei pareigos. Akivaizdu, kad Konstitucija numato tam tikras pareigas vaikų (ir tik vienu atveju – globotinių) atžvilgiu, t.y. rūpintis jų auklėjimu, saugoti ir globoti vaikystę, auklėti dorais žmonėmis, ištikimais piliečiais, išlaikyti iki pilnametystės, auginti ir auklėti vaikus namuose. Taip pat yra nustatomos tam tikros vaikų (ne globotinių) pareigos, t.y. gerbti tėvus, globoti juos senatvėje ir tausoti jų [tėvų] palikimą.

Kai kurios iš šių nuostatų, pavyzdžiui, 26 ir 38 straipsniai, yra visiškai aiškos ir suprantamos: valstybė suteikia teisę tėvams ar globotiniams auklėti savo vaikus ar globotinius savo nuožiūra ir įsitikinimais, saugo ir globoja šeimą, tėvystę, motinystę, vaikystę, siekia, kad vaikai būtų auklėjami dorais žmonėmis, ištikimais piliečiais, įpareigoja vaikus globoti ir gerbti savo tėvus, tausoti palikimą.

Tačiau 39 straipsnio nuostatos sukelia tam tikrą sumaištį. Pavyzdžiui, teigiama, kad „nepilnamečius vaikus gina įstatymas.“ Kyla klausimas – o kokie dar yra vaikai, – pilnamečiai (?), – juk Konstitucijoje nėra pasakyta, kas yra pilnametis (na, nebent darytume prielaidą, jog pilnametis yra tas, kuris turi teisę balsuoti, o tai, remiantis 34 straipsniu, yra pilietis, kuriam rinkimų dieną yra sukakę 18 metų. O gal tai asmuo, kuriam mokslas nebeprivalomas, kaip tai teigiama 41 straipsnyje: „asmenims iki 16 metų mokslas privalomas“). Peršasi išvada, kad vis dėlto vaikų, kaip vieningai apibrėžto subjekto, teisė negina – gina tik nepilnamečius. Beje, nei vieno, nei kito apibrėžimo amžiaus atžvilgiu Konstitucijoje nepateikiama.¹

Paminėtina dar viena socialiniu požiūriu ne itin teisinga Konstitucijos 39 straipsnio nuostata – „Valstybė globoja šeimą, auginančias ir auklėjančias vaikus namuose, įstatymo nustatyta tvarka teikia joms paramą.“ Šiuo atveju kyla klausimas – kas globoja tuos, kurie augina vaikus ne šeimoje? Ar tai reiškia, kad tie, kurie, tarkime, negali turėti šeimos, tačiau nusprendžia globoti vaiką, neverti Valstybės paramos ir globos? Tikriausiai ne, tačiau tekstas vis dėlto šiek tiek klaidina ir skamba nedemokratiškai.

Vertinant formaliai buvo priimtas pamatinis įstatymas, kuriuo remiantis buvo kuriamas mechanizmas, tu-

rėjęs išspręsti tai, kas anuomet tiesiogine ir perkeltine prasme „badė akis“ net tik naują demokratiją išvydusioms vakarų pasaulio valstybėms, bet ir naujos demokratijos piliečiams. Po ilgo autoritarinio režimo, reguliavusio ir kontroliavusio beveik visas gyvenimo sritis, vis aiškiau ėmė ryškėti tai, ką tas režimas taip kruopščiai ir meistriškai slėpė. Vaikų namų, specialiųjų internatų sąlygos, smurtas prieš vaikus šeimoje ir už jos ribų, psichologinis, seksualinis, fizinis vaikų išnaudojimas buvo tik keletas „naujovių“, kurios reiškėsi vaiko socialinėje aplinkoje, tačiau parodė vaiko, kaip socialinio objekto, beviltiškumą ir neišvengiamą būtinybę imtis priemonių, kad kritinė situacija ilgai neišsilaikytų.

2. KONSTITUCINIŲ NUOSTATŲ, GINANČIŲ VAIKŲ TEISĖS, KONKRETINIMAS

Šiandien, po penkiolikos metų, kai buvo priimta Konstitucija, Lietuvos valstybė gali pasigirti nemenkais laimėjimais vaikų teisių srityje. Lietuva prisijungė prie visų pagrindinių vaikų teisių konvencijų, įgyvendino ir tebeįgyvendina nemažai įvairių vaikų teisių propagavimui ir apsaugai skirtų projektų, iš valstybės paramos gavėjos tapo valstybe donore – po truputį patys perduodame savo gerą patirtį kitoms besivystančioms valstybėms – jau ne pirmus metus veikia Vaikų teisių apsaugos kontrolieriaus tarnyba, priimta nemažai svarbių vaikų teisių atžvilgiu įstatymų, nutarimų, įsakymų visuose valstybės administravimo lygmenyse.

Teisės normos buvo konkretinamos ne tik nacionaliniu, bet ir tarptautiniu lygmeniu – Lietuva prisijungė prie keleto itin svarbių Konvencijų (pagrindinė – Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos 1989 m. lapkričio 20 d. priimta Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencija, kurią Lietuva ratifikavo 1995 m.), taip pat yra keleto tarptautinių organizacijų, kovojančių už vaikų teises, narė. Šitaip Lietuva tapo savotiško viešo kontrolės mechanizmo subjektu. Tokie „tarptautiniai režimai“ [3, p. 14], kuriems valstybės įsipareigoja, numatydamos jų galimumą savo pagrindiniuose įstatymuose, skatina valstybes „pasitemti“ kitų tarptautinės bendruomenės narių akivaizdoje. Privalomi tarptautinių organizacijų ekspertų vertinimai, ataskaitos, reguliariai teikiamos tarptautinėms institucijoms, neabejotinai privertė Lietuvos valstybę aktyviau veikti vaikų teisių kūrimo, įgyvendinimo ir apsaugos srityje. Tai iš tiesų paspartino vaikų teisių instituto raidą Lietuvoje.

Nacionaliniu lygmeniu Konstitucijos nuostatos buvo konkretinamos priimant atitinkamus įstatymus, nutarimus, įsakymus bei atitinkamų institucijų veiklą reglamentuojančius aktus.

Pagrindinės institucijos, atsakingos už vaikų teisių ir jo teisėtų interesų užtikrinimą, apsaugą ir teisės aktų vykdymą, vykdomosios valdžios lygmeniu yra Socialinės apsaugos ir darbo ministerija bei Švietimo ir mokslo ministerija, Sveikatos apsaugos ministerija, Teisingumo ministerija ir Vidaus

¹ Vėliau priimtų įstatymų pagalba buvo konkretizuota tiek vaiko, tiek nepilnamečio sąvokos, tačiau daugeliu atveju jos yra tapачios, tačiau vartojami skirtingi terminai. Apkritai asmenys iki 18 metų Lietuvos Respublikos teisės aktuose yra vadinami įvairiai: „žmogus, neturintis 18 metų, išskyrus atvejus, kai įstatymai numato kitaip“ [5]; „kiekvienas žmogus, neturintis 18 metų, jei pagal taikomą įstatymą jo pilnametystė nepripažįstama anksčiau“ [6]; Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse asmenys iki 18 metų vadinami nepilnamečiais, tačiau jie skirstomi į dvi grupes: iki 15 metų (neturintys veiksnio) ir nuo 15 iki 18 metų (turintys dalinį veiksnį) [7, p.3]; Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 11 straipsnyje asmenys nuo 14 iki 18 metų vadinami nepilnamečiais, asmenys iki 14 metų vadinami mažamečiais [8, p.4]; „ikimokyklinio amžiaus vaikai“ (iki 16 metų) ir „mokyklinio amžiaus vaikai“ (nuo 16 iki 18 metų) [9]; asmenų grupė nuo 16 iki 29 metų vadinama jaunimu [10].

reikalų ministerija [4, p. 3].²

Pagrindinės institucijos, atsakingos už vaiko teisių ir jo teisėtų interesų užtikrinimą, apsaugą bei gynimą ir tiesiogiai dalyvaujančios vaiko teisių apsaugos veikloje, savivaldybių teritorijose yra vaiko teisių apsaugos savivaldybių tarnybos. Vaiko teisių apsaugą savivaldybėse taip pat garantuoja savivaldybių tarybos, vietos savivaldos vykdomosios institucijos, viešosios policijos specialistai (nepilnamečių reikalų policijos pareigūnai), mokyklos, savivaldybių bendruomenių vaiko teisių apsaugos tarybos ir kitos institucijos.

Konstitucijos 73 straipsnis numato specialiųjų valstybės pareigūnų instituciją. Tai Seimo kontrolieriai, Lygių galimybių kontrolierius ir Vaiko teisių apsaugos kontrolierius. Šių pareigūnų (vakarų valstybėse dar vadinamų ombudsmenais) pagrindinė pareiga – garantuoti tinkamą ir efektyvią žmogaus teisių ir laisvių apsaugą [4, p. 2].

Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus tarnyba, kuri atlieka tarptautinių ir nacionalinių vaiko teisių apsaugą reglamentuojančių teisės aktų vykdymo kontrolę ir priežiūrą valstybės mastu bei individualiais atvejais, Lietuvoje buvo įsteigta 1995 metais. Tai – ypatinga teisinė institucija, kurios negalima priskirti nė vienai iš trijų valdžių. Vienas iš pagrindinių Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus institucijos bruožų yra tas, kad ji neturi ir nenaudoja valstybinės prievartos priemonių, o jos rekomendacijų įgyvendinimą užtikrina vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus autoritetas. Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus priimami rekomendaciniai sprendimai yra autoritetingos ir nešališkos išvados, kurių tikslas – ne bausti asmenis, pažeidusius vaiko teises ir teisėtus interesus, o užkirsti kelią šiems pažeidimams atkreipiant asmenų dėmesį į priimtus sprendimus, jų veiksmus (neveikimą), nustatyti vaikų teisių ir jų teisėtų interesų pažeidimų priežastis ir galimus problemų sprendimo, pažeidimų pašalinimo (išvengimo) būdus [4, p. 4].

Tarptautiniai ir nacionaliniai teisės aktai sukūrė sistemą, kurios pagalba užtikrinami, apsaugomi ir vykdomi teisės aktai, susiję su vaiko teisėmis ir jo teisėtais interesais. Šio sistemos teisinio reguliavimo efektyvumą galime vertinti remiantis poreikio patenkinimo įvertinimu, t.y. tam tikri socialiniai poreikiai praeityje suformavo būtinybę kurti tam tikrą teisinio reguliavimo mechanizmą, kad kuriant, įgyvendinant ir taikant administracines teisės normas vyktų (tikėtina) teigiami socialiniai pokyčiai.

²Vaiko teisių apsaugos sritis buvo priskirta Socialinės apsaugos ir darbo ministerijai, o taip pat kitų ministerijų kompetencija vaiko teisių apsaugos srityje buvo nustatyta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. vasario 6 d. nutarimu Nr. 194. Lietuvos Respublikos Vyriausybei 2005 m. spalio 20 d. nutarimu Nr. 1114 pakeitus Įvaikinimo tarnybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos pavadinimą („Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba“) ir išplėtus šios tarnybos uždavinius bei funkcijas, pastarajai tarnybai taip pat tenka pareiga užtikrinti vaiko teisių apsaugos priemonių įgyvendinimą ir vykdymą, organizuoti vaiko teisių ir teisėtų interesų atstovavimo teismuose sistemos įgyvendinimą, ginti vaiko teises ir teisėtus interesus (ir jiems atstovauti) valstybės ir savivaldybių institucijose bei įstaigose, nevyriausybines organizacijose ir kitose įstaigose, organizuoti savivaldybių vaiko teisių apsaugos tarnybų specialistų kvalifikacijos tobulinimą ir globėjų (rūpintojų) bei įtėvių rengimą, organizuoti įvaikinimą Lietuvos Respublikoje ir kt. [4, p.3–4]

3. SOCIALINIAI POKYČIAI VAIKŲ, KAIP SOCIALINIO OBJEKTO, ATŽVILGIU

[vairūs šalies politinės, ekonominės ir socialinės srities pokyčiai labai paveikė Lietuvos vaikų gyvenimą. Žinoma, palyginti su 1995 metais, pasiekta iš tikrųjų daug užtikrinant ir ginant vaikų teises ir interesus: sumažėjo vaikų savižudybių (daugiausia vaikų savižudybių buvo 2003 metais, kai nusižudė 72 vaikas), materialiu požiūriu pagerėjo vaikų aplinka vaikų namuose, darželiuose, mokyklose (valstybė skiria vis daugiau lėšų vaikų materialiai padėčiai gerinti), gerėja vaikų sveikata [11, p. 21].

Tačiau nepaisant daugelio teigiamų pokyčių, socialinė tikrovė vaikų, kaip socialinio objekto, atžvilgiu dar nėra patenkinama. Nereikia gilintis į tyrimus atliekančių kompanijų pateikiamų statistinių duomenų analizę, kad matytume, jog vaikai yra fiziškai ir emociškai pažeidžiami (pavyzdžiui, 2006 metais nužudyta 18 vaikų), situacija kai kuriose vaikų gyvenimo srityse ne gerėja, o blogėja (smurtas prieš vaikus ir tarp vaikų auga), vaikams nėra visiškai užtikrinamos pagrindinės jų teisės (problemos švietimo sistemoje, kai švietimo sistemos darbuotojai nuolat streikuoja, o dėl to kenčia išsilavinimo kokybė), apklausų duomenimis, 80 proc. Lietuvos moksleivių prisipažino, kad patiria smurtą ar patys yra linkę smurtauti prieš kitus vaikus (beje, 2002 metų Duomenimis, Lietuva tarp 35 pasaulio šalių pirmavo pagal smurtaujančių prieš vaikus skaičių), vaikai yra nepakankamai apsaugoti nuo žalingų juos supančios aplinkos veiksmų (žiniasklaida „mirga“ nuo straipsnių, skatinančių smurtą, žiaurų elgesį; komercinės televizijos rodo laidas, filmus ir kt., kuriose rodomas netoleruotinas paauglių ir jaunimo elgesys, kalbos manieros, gyvenimo būdas).

Akivaizdūs neigiami socialiniai pokyčiai verčia manyti, jog vaikų teisių apsaugos mechanizmas neveikia arba nėra toks efektyvus kaip tikėtasi, kadangi toli gražu ne visi esminiai socialiniai poreikiai vaikų teisių ir interesų srityje šiandien yra patenkinti. Vaikai tiesiogiai priklausomi (kadangi jie jaučia vienokį ar kitokį poveikį) nuo daugybės veiksmų ekonomikos, politikos, socialinėje, filosofinėje, teisės srityse. Vaikai yra fiziškai, emociškai ir finansiškai priklausomi nuo savo tėvų ar globėjų, jie – silpnoji visuomenės dalis, kuriai reikia papildomų, išskirtinių teisių, ypatingo valstybės dėmesio, kad vaikai taptų visaverte visuomenės dalimi.

4. POLITINĖ VALIA IR VAIKŲ TEISĖS

Valstybės, kuri jau ne pirmi metai valdoma orientuojantis į socialdemokratinę ideologiją, socialinės ekonominės santvarkos modelis yra gana iškreiptas, neturintis politinės ideologijos logikos. Visuomenė (kartu su savo socialiniais poreikiais ir problemomis), įgyvendindama socialinę politiką, realiai išstumiamą iš prioritetinių pozicijų (o tai akivaizdžiai prieštarauja socialistinėms pažiūroms), o didžiausias dėmesys skiriamas verslui, ekonomikos plėtrai, pelno mokesčio mažinimui, technologijų parkų kūrimui ir t.t.. Likusi sistemos dalis, nuo kurios tiesiogiai priklauso vaikų socialinis statusas, aplinka ir gerovė (švietimas, vaikų užimtumas, sveikatos apsauga, vaikų priežiūra, ir daugelis kitų), yra sistemiškai ignoruojama bandant įtikinti, kad, kai valstybė klestės ekonominiu požiū-

riu, tada ir įvairioms socialinėms grupėms bus lengviau, nes jas bus galima sustiprinti, paremti (kaip nors...). Tai primeina atvirkštinį procesą, kuris yra ydingas iš esmės.³ Nesvarbu, kad po keleto metų socialinė atskirtis taps nebepakenčiama (ji didėja, nors su šiuos reiškiniu, bent formaliai, kovojama jau dešimtmetį), kad verslo ir ekonomikos augimas nesugebės išspręsti socialinių reiškinių ir jų pasekmių, kurie programuojami čia ir dabar, atidedant šių problemų sprendimą, taikant efektyvias administracinio teisinio reguliavimo priemones.

Verslas, ekonomika ir kiti raidos progresą lemiantys veiksniai privalo augti ir sparčiai plisti, kad spėtų su metamais iššūkiais ir taptume pažangia ir klestinčia valstybe. Tačiau plėtra privalo būti tolygi ir apimti visą sistemą. Priešingu atveju sistema sugrius dėl netviro pagrindo, o už padarinius mokės silpniausieji. Žinoma, negalime kaltinti tų, kurie randa būdą dirbti ir užsidirbti, turi politinės įtakos galią, kad savo padėtį dar labiau pagerintų. Juk kai teisinė sistema leidžia daryti viską, kas nedraudžiama, būtų neprotinga ir neišmintinga tuo nepasinaudoti.

Sisteminio požiūrio trūkumas sprendžiant įvairias šalių socialinio, ekonominio ir politinio raidos procese yra akivaizdus. Nepaisant augančių šalių ekonominių rodiklių (tiesa, šiuo metu nerimą kelia didėjanti infliacija ir gamtinių išteklių kainos), rodikliai socialinėje srityje iš tikrųjų neramina, o ypač tai pasakytina apie vaikų, kaip socialinio objekto, padėtį šiandienėje visuomenėje.

Remiantis mūsų visuomenėje nuo seniai galiojančia nuostata, vaikai auga šeimoje (arba juos augina globėjai). Šeima yra laikoma privačia sritimi, o vaikai – tėvų kompetencijos subjektu. Konstitucija (26 straipsnis) suteikia išskirtinę teisę tėvams (ar globėjams) savo nuožiūra rūpintis vaikų (ar globotinių) auklėjimu. Akivaizdu, kad vaikas yra priklausomas nuo jį tiesiogiai supančios aplinkos, o toks padėties priklausomumas apsunkina galimybę priešintis ir menkiausiams vaiko teisių pažeidimams (žinoma, jei tik vaikas suvokia, kad jo teisės yra pažeidžiamos).

Šeimai ir jos santykiui su vaiku skiriamas ypatingas dėmesys, kadangi būtent šeima atsakinga už vaikų dorovinį auklėjimą, rūpinimąsi jais iki 18 metų, be to, šeimoje vaikas praleidžia iki 90 proc. viso savo laiko. Tačiau vaikas, kaip socialinis objektas, yra veikiamas ne tik šeimos aplinkos, bet ir kitų išorinių veiksnių (darželio, mokyklos, žiniasklaidos, ekonomikos, socialinės politikos ir t.t.). Bendriausia prasme galima pateikti tokių pavyzdžių: taikant priemones verslui skatinti – kuriamos naujos darbo vietos, didėja šeimos pajamos, mažėja skurdas; švietimo sistemos darbuotojų (mokytojų, kurie yra atsakingi už vaikų lavinimą) nepasitenkinimas atlyginimais kenkia mokymo proceso kokybei (užprogramuojamos vaikų žinių spragos ateityje); komercinės televizijos rodo laidas apie paauglius, skatinančias bendraamžių nepagarbą, necenzūrinę kalbą, smurtą ir pan. Vaikai tai mato, kadangi laidos rodomos atostogų metu, kai daugelis eina miegoti daug vėliau nei įprasta; abu tėvai šeimoje emigruoja į užsienį, kadangi Lietuvoje negali susirasti darbo, vaikas paliekamas artimųjų globai, ilgainiui pradeda nelankyti mokyklos, nesidomi užklasine veikla, pasiduoda neigiamai įtakai ir pan.; Seimas

siūlo priimti įstatymą, kuris įpareigotų būtinai parodyti asmens dokumentą, norint nusipirkti alkoholio, tačiau kyla didžiulis visuomenės(!) pasipriešinimas ir įstatymas „miršta“.

Tai yra sistema (visuomenės ir valstybės gyvenimo sritys), kurios atžvilgiu vaikas – silpnoji pusė, turinti teises, bet savarankiškai negalinti jų apginti, emociškai, fiziškai, ekonomiškai priklausoma nuo kitų reikšmingų aplinkos veiksnių. Todėl valstybės pareiga, kad ir kaip ji stengtųsi nesikišti į privatų piliečių gyvenimą, yra užtikrinti, kad vaiko teisės dėl jų specifiškumo, būtų užtikrintos ir efektyviai apsaugotos ne tik privačiame šeimos gyvenime, bet ir už jo ribų. Šiuo požiūriu administracinė teisė turi ypatingą reikšmę, kadangi adekvačiai reaguodama į socialinius pokyčius, objektyvuodamasi į tam tikras teises normas atitinkamose visuomenės ir valstybės sistemose, gali efektyviai reguliuoti visuomeninius santykius vaikų teisių srityje.

NVO atstovai visame pasaulyje (ir Lietuvoje) nuolat tvirtina, kad viskas priklauso nuo politinės valios. Taip pat NVO tiek nacionaliniu, tiek tarptautiniu, lygmeniu siekia efektyvaus dialogo su valstybiniu sektoriumi, kad būtų praktiškai įgyvendinami deklaruojami vienos ar keleto valstybių tikslai tose srityse, kurios paprastai lieka „antrame plane“. Tai dažniausiai tos sritys, kurios neišvengiamai priverčia politikus priimti nepopuliarius sprendimus. Na, o šiais politinio populizmo laikais kas norėtų tapti tuo „nepopuliariuoju“ ir aukoti savo politinę karjerą. Kol politikai (kuriems mes patys deleguojame savo teises) nepakeis požiūrio į tai, kas iš tikrųjų yra pareiga, o ne privilegija,⁴ negalėsime tikėtis efektyvaus teisinio reguliavimo tose srityse, kurios reikalauja priimti nepopuliarius ir nepatogius sprendimus labiau ekonomiškai ir socialiai nepriklausomų visuomenės narių atžvilgiu.

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI

1. Teigiama, jog Konstitucija yra tam tikro pobūdžio visuomenės sutartis, kompromisas. Tačiau vaikai ir visa, kas su jais susiję, turi ir privalo tapti bekompromisio pobūdžio imperatyvas, be išimties taikomas srityse, kurios tiesiogiai ar netiesiogiai daro įtaką vaikų interesams, socialinei aplinkai, gerovei.

2. Paprastaiariant, visi žino ir supranta, kad vaikai – mūsų ateitis. Kaip būtų naivu tikėtis Konstitucijos pagalba suprojektuoti teisingą visuomenę, klestinčią valstybę ir veikiančią politinę bei teisinę sistemą [12, p. 10], taip yra būtina suvokti, kad vaikai yra tas visuomenės segmentas, nuo kurio socialinio, teisinio, politinio statuso priklauso visų visuomenės dalyvių ateities gerovė, o taip pat yra tiesioginė ateities gyvenimo projekcija.

3. Rekomenduojama:

3.1. Vaikas yra Konstitucijos ginama ir globojama vertybė – politikai privalo vykdyti savo tiesioginę, taip pat Konstitucijoje numatytą pareigą tą vertybę ginti, transformuojant jos nuostatas į konkrečius teisinius reikalavimus, pasitelkiant administracinės teisės priemones efektyviai reguliuoti visuomeninius ir valstybinius santykius;

³Šiuo metu Lietuvos biudžeto dalis, kuri yra skiriama socialinei sričiai sudaro 12%. Lietuva yra priešpaskutinė valstybė Europos Sąjungoje pagal socialinei sričiai skiriamas lėšas.

⁴Tarp šalies politikų – tiek parlamentarų, tiek vykdomosios valdžios atstovų – tapo populiarios tokios priemonės kaip antai: įvairios akcijos, koncepcijos, misijos, vizijos, strategijos ir t.t., kurios realiai retai įgyvendinamos.

3.2. Suvienodinti vaiko, kaip teisinio subjekto, apibrėžimą;

3.3. Plėsti administracinių normų kompetencijos sritį ir reguliavines galias, taikyti administracinį teisinį reguliavimo metodą visose srityse (valstybinio valdymo, visuomeninio, net ir privataus gyvenimo), kurios tiesiogiai ar netiesiogiai daro įtaką vaikų interesams, socialinei gerovei, teisių apsaugai ir jos užtikrinimui;

3.4. Skatinti visų valstybinių, savivaldos ir nevyriausybinių sektoriaus institucijų dialogą siekiant sukurti socialines technologijas (numatyti socialinio valdymo tikslus ir sprendimo būdus) ir efektyviai pritaikyti socialinio valdymo srityje – teisėje – gerinant vaikų teisinį ir socialinį statusą.

LITERATŪRA

1. Administracinė teisė. Bendroji dalis. Sudarė Audrius Bakaveckas, Algimantas Dzegoraitis ir kiti. Vilnius: Mykolo Riomerio Universitetas, 2005.
2. Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992, Nr. 31-953.
3. Konstitucija ir politikos teorija. Jan-Erik Lane, vert. Egidijus Kūris. Kaunas: Naujasis lankas, 2003.
4. Lietuvos Respublikos Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaigos 2006 metų veiklos ataskaita. Žiūrėta: 2008-12-03, <http://www3.lrs.lt/docs2/KPXAZCHB.DOC>.
5. Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas // Valstybės žinios, 1996-04-12, Nr. 33-807.
6. Lietuvos Respublikos vaiko globos įstatymas // Valstybės žinios, 1998-04-15, Nr. 35-933.
7. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. Vilnius, 1999.
8. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. 5-asis papildytas leidimas. Vilnius, 1999.
9. Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo pakeitimo įstatymas // Valstybės žinios, 1998-07-02, Nr. 67-1940.
10. Jaunimo politikos kompetencija // 1996 m. birželio 27 d. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas.
11. Geriausių Lietuvos vaikų interesų tenkinimas. Jungtinių Tautų vaikų fondas (UNICEF), 2005.
12. Lyginamoji konstitucinė inžinerija. E. Kūris. KTU Technologija, 2001.

SOCIAL ACTUALITY PRESUPPOSED BY CONCRETIZED CONSTITUTIONAL NORMS IN THE CONTEXT OF CHILDREN'S RIGHTS

Agnė Margevičiūtė*

Mykolas Romeris University

S u m m a r y

Despite various social, economical, political and legal changes that have occurred since 1992 when the Constitution of the Republic of Lithuania was enacted, the socio-econom-

ical, political and legal status of children as a social object is not satisfactory in the society in Lithuania. The legal and social status of children in Lithuania is discussed in the context of their social reality presupposed by the Constitutional provisions concretized by administrative legal norms.

The article discusses the process of the creation of the legal basis for children's rights during the period of the enactment of the Constitution to this day.

1. Children's rights and status in the context of the Constitution of Lithuania;
2. Children's rights and status in the context of the laws of Lithuania;
3. The current social status of children presupposed by the legal norms as concretized by Constitutional provisions;
4. Influence of the political will in promoting, supporting and enforcing the rights of children and improving their current social status.

The following suggestions were made at the end of the article:

- A child is a value protected and defended by the Constitution. Politicians must carry out their direct and constitutionally foreseen responsibility to protect this value by transforming the Constitutional provisions into concrete legal norms by way of the mechanism of the Administrative Law to effectively regulate social and public relations;
- To unify the definition of a child as a legal subject;
- To expand the sphere of the competence of administrative norms and regulative powers, to apply the administrative method of regulation in all fields (public administration, social and even private) that directly or indirectly influence or affect the interests of a child, social wellbeing, protection and safeguarding of children's rights;
- To increase dialogue between governmental, municipal and non-governmental institutions in order to create social technologies (to foresee aims and objectives of social management and its solutions) and effectively apply in law the aspect of social management and improvement of the legal and social status of children.

Despite the extensive policies drawn up by governmental institutions the current social status of children in various aspects is far from the average standing in the European Union or the international level in general. Therefore, it can be said that many of the policies supporting and promoting children's rights contain a rather declarative character and are not implemented duly. Governmental institutions, therefore should observe and look for new ways and tools (for example, close cooperation with the non-governmental sector) of how to better implement and put into practice these policies, so that they would lose their declarative character and become more tangible in the aspect of improving the status of children.

Keywords: children's rights, administrative law, social changes, constitutional norms, law concretization.

*Mykolas Romeris University, Faculty of Law, Department of Administrative Law and Procedure, doctoral student.

KRIMINALISTINĖ INFORMACIJA KAIP NUSIKALTIMŲ PROFILAKTIKOS
INSTRUMENTASLina Novikovienė*
Eglė Kažemikaitienė***Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Kriminalistikos katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas (8 5) 271 46 11
Elektroninis paštas linan@mruni.lt ; eglek@mruni.lt**Pateikta 2007 m. spalio 29 d., parengta spausdinti 2008 m. balandžio 25 d.*

Santrauka. Šiandien kriminalistikos mokslo tyrinėjimo objektas neapsiriboja vien tik kriminalistinių techninių priemonių, metodų ir rekomendacijų kūrimu ir jų pritaikymu nusikalstamos veikos tyrimo procese. Kriminalistiniu požiūriu svarbus yra nusikalstamos veikos genezės procesas, kurio metu išryškėja aplinkybės, veiksniai, nulėmę, skatinę nusikalstamos veikos įvykdymą.

Besikeičiantis kriminalistikos mokslo prigimties suvokimas, keičia ir kriminalistinės informacijos sampratą, kuri savo turiniu turi atitikti kriminalistikos mokslo turinį ir objektą. Kriminalistinė informacija apibūdina nusikalstamo įvykio aplinkybes, jų mechanizmą ir atskirus nusikaltimo padarymo dėsningumus. Prie nusikalstamo įvykio aplinkybių priskirtinos ir aplinkybės nulėmusios nusikalstamos veikos įvykdymą, todėl kriminalistinė informacija apibūdina ir pastarąsias.

Kriminalistinė informacija apie priežastis nulėmusias nusikalstamos veikos įvykdymą gali būti gaunama iš įvairių šaltinių tiek procesinėmis, tiek neprocėsinėmis formomis. Prie procesine forma gautos informacijos priskiriama ir informacija, gauta atliekant ikiteisminio tyrimo veiksmus.

Pateiktame straipsnyje analizuojami 2006 metais atliktos ikiteisminio tyrimo pareigūnų apklausos rezultatai, kurios metu buvo įvertinta Lietuvoje susiklosčiusi ikiteisminio tyrimo praktika, atskirų ikiteisminio tyrimo veiksmų atlikimo metu gaunant kriminalistinę informaciją apie priežastis ir sąlygas, nulėmusias nusikalstamos veikos įvykdymą. Tyrimo dalyvavo 399 respondentai.

Pagrindinės sąvokos: kriminalistinė informacija, nusikaltimų profilaktika, ikiteisminis tyrimas.

IVADAS

Viena iš svarbių Lietuvos teisinės valstybės kūrimo krypčių yra nusikaltimų tiriamosios veiklos tobulinimas bei optimizavimas. Įgyvendinant šį uždavinį didelę reikšmę turi kriminalistika – mokslas, kurio vienas pagrindinių tikslų yra nusikaltimų tyrimo, atskleidimo ir prevencijos metodų bei priemonių paruošimas ir įdiegimas praktinėje veikloje.

Lietuvoje 2003 m. gegužės 1 d. įsigaliojo naujas Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodeksas (toliau – LR BPK), kuris kriminalistikos mokslui išskėlė nemažai spėstinių teorinio ir metodologinio pobūdžio uždavinių. Kyla poreikis spęsti ir kriminalistikos profilaktinio uždavinio teorinio pagrindimo ir praktinio įgyvendinimo problemas, kadangi naujai priimtame kodekse nėra tiesiogiai įtvirtintų profilaktinio pobūdžio teisės normų. Spartus kriminalistikos mokslo

vystymasis determinuoja objektyvų poreikį kompleksškai spęsti minėtas problemas.

Plečiantis kriminalistikos mokslo galimybių taikymo sritims anksčiau suformuluoti kriminalistinės informacijos metodologiniai pagrindai reikalauja patikslinimo. Kriminalistinės informacijos samprata turėtų kisti kartu su naujomis kriminalistikos teorijomis, tame tarpe kriminalistinės informacijos samprata turi būti atnaujinama kriminalistinės profilaktikos kontekste.

Kriminalistinės informacijos samprata nėra daug nagrinėjama kitų autorių, šios kriminalistinės kategorijos samprata galima rasti tik atskirų Rusijos kriminalistų darbuose [13, p. 11; 20, p. 57; 21, p. 74]. Lietuvoje šis klausimas plačiai analizuojamas vienos iš šio straipsnio autorių disertaciniame darbe [1], kuris buvo apgintas 2003 metais. Tačiau kriminalistinė informacijos samprata kriminalistinės profilaktikos kontekste analizuojama ir tikslinama pirmą kartą.

Autorės šiame straipsnyje kelia tikslą, atsižvelgiant į besivystančią kriminalistikos mokslo teoriją bei praktiką patikslinti sampratą tokios svarbios kategorijos kaip krimi-

*Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Kriminalistikos katedros docentė.

**Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Kriminalistikos katedros docentė.

nalistinė informacija. Autorės atsižvelgiant į kriminalistikos mokslo galimybių taikymo plėtrą patikslina kriminalistinės informacijos sampratą ir empirinių tyrimų pagrindus ištiria, kokius ikiteisminio tyrimo veiksmus ikiteisminio tyrimo pareigūnai atlieka, siekdami gauti kriminalistinę informaciją apie nusikalstamos veikos įvykdymą nulėmusias priežastis ir sąlygas.

Straipsnio autorės teoriniam tyrimui pagrįsti naudojo ir empirinius tyrimus (*ikiteisminio tyrimo pareigūnų anketinė apklausa*) bei matematinės statistikos metodus. Empirinio tyrimo duomenų matematinė statistinė analizė atlikta naudojant kompiuterinį SPSS PC/8.0 (*Statistical Package for the Social Sciences*) statistinės programos paketą. Empirinio tyrimo metu buvo apklausti 399 ikiteisminio tyrimo pareigūnų Lietuvoje.

1. NAUJAS POŽIŪRIS Į KRIMINALISTINĘ INFORMACIJOS SAMPRATĄ

Viena iš svarbių sąvokų kriminalistikoje yra *kriminalistinė informacija*. Tačiau šios sąvokos neįmanoma paaiškinti be tokios pirminės sąvokos kaip *informacija*. Literatūroje [1, 19] informacija suprantama kaip „duomenys apie supantį mus pasaulį, apie sistemos vidinę būklę ir aplinkos sąlygas, duomenys, kuriuos valdymo sistema naudoja valdymo procesų įgyvendinimui, informacija jungia savyje tiek tuos duomenis, kuriais disponuoja žmonės, tiek ir tuos, kurie egzistuoja nepriklausomai nuo žmonių sąmonės“. Taip pat yra teigiama, kad: „visų informacijos sąvokos apibrėžimų pagrindas yra teiginys, kad tai žinios, apie mus supantį pasaulį kaip saugojimo, perdavimo, naudojimo objektą“.

Mūsų nuomone, apibrėžiant informacijos sąvoką, galima teigti, kad:

1) informacija tai žinios ir duomenys apie gyvenime vykstančius procesus, taip pat ir kriminaliniame pasaulyje, t. y. kriminalistikai reikšmingos žinios;

2) tas žinias ir duomenis priima gyvieji organizmai, valdymo įrenginiai, kitos informacinės sistemos;

3) nurodytieji žinių ir duomenų priėmėjai juos priima ne dėl savo įnorio ir ne tik dėl to, kad jas laikytų atmintyje, bet ir dėl to, kad jas apdorotų bei pateiktų informaciją.

Įvairiose žmogaus veiklos sferose yra naudojama skirtingo pobūdžio informacija, kuri dažniausiai įvardijama pagal veiklos prigimtį. Taigi yra išskiriamos ekonominė, socialinė, politinė, asmeninė, medicininė, biologinė, teisinė ir kitos informacijos rūšys. Teisinėje literatūroje bei praktikoje yra minimos tokios informacijos rūšys: įrodomoji, teisinė arba juridinė, kriminalistinė, operatyvinė informacija, tiriamoji, kriminalistiškai reikšminga [1, p. 20].

Nusikaltimų tiriamoji veikla taip pat yra informacinio pobūdžio, ji jungia informacijos gavimo, apdorojimo, kaupimo ir panaudojimo procesus, t. y. duomenų, teisme tampančių įrodymais, suradimo, užtvirtinimo bei panaudojimo tyrimo tikslams procesus. Teisinėje literatūroje pateikiama juridinės informacijos sąvoka. Štai V. Poškevičiaus teigimu, juridinė informacija yra žinios apie teisę ir su ja susijusius kitus reiškinius [2, p. 4]. Tai labai plati sąvoka, ir žinoma, teisinė informacija yra susijusi su kriminalistine informacija,

tačiau šių sąvokų negalima tapatinti. Juridinė informacija iš vienos pusės yra platesnė sąvoka, jungianti visus teisinio ir neteisinio pobūdžio duomenis, kurie naudojami ne tik tiriant nusikaltimus ar užkertant jiems kelią, bet ir kitų socialinio gyvenimo teisinių santykių reguliavimui. Tuo tarpu kriminalistinės informacijos šaltinis yra tiek kriminalistiniai moksliniai tyrinėjimai, kurių pagrindu rengiamos mokslinės rekomendacijos kaip optimizuoti praktinę nusikaltimų tyrimo, atskleidimo ir prevencijos veiklą, tiek praktinė nusikaltimų tyrimo ir kelio jiems užkirtimo sfera. Todėl ne visa kriminalistinė informacija būtų tuo pačiu ir juridinė.

Kriminalistinės informacijos samprata priklauso nuo pačios kriminalistikos sampratos, ji savo turiniu turi atitikti kriminalistikos mokslo turinį ir objektą. Kriminalistikos mokslas nuolat plėtojamas, didėja kriminalistikos galimybės. Šiandien kriminalistikos mokslo tyrinėjimo objektas neapsiriboja vien tik kriminalistinių techninių priemonių, metodų ir rekomendacijų kūrimu ir jų pritaikymu nusikalstamos veikos tyrimo procese. Kriminalistiniu požiūriu svarbus yra nusikalstamos veikos genezės procesas, kurio metu išryškėja aplinkybės, veiksniai, nulėmę, skatinę nusikalstamos veikos įvykdymą. Priežastys ir sąlygos, nulėmusios nusikalstamos veikos įvykdymą, dariusios įtaką nusikalstamam pasikėsinimui ir nusikaltimo mechanizmo struktūriniais komponentams taip pat yra svarbios įrodinėtinos aplinkybės baudžiamojoje byloje. Tad šiuolaikiniame kriminalistikos raidos etape kriminalistika suvokiama kaip mokslas, kuris tyrinėdamas nusikaltimo mechanizmo, informacijos apie nusikaltimą ir jo dalyvius atsiradimo, įrodymų rinkimo, tyrimo, vertinimo ir panaudojimo dėsningumus, rengiantis technines priemones, taktinius būdus bei metodus, naudojamus įkalčiams surinkti, užfiksuoti bei iširti. Kaip pažymi R. Belkinas [3, p. 21], kriminalistika atskleidama šiuos objektyvios realybės dėsningumus tikslingai rengia technines kriminalistines priemones, taktinius būdus ir metodines rekomendacijas dirbant su įrodymais, organizuojant ir planuojant ikiteisminį bei teisminį tyrimą, *užkertant kelią nusikaltimams*. Todėl visiškai pagrįstai šiuolaikiniame kriminalistikos mokslo raidos etape jai priskiriama ir nusikaltimų profilaktikos funkcija. R. Ackermann, Ch. Koristka, R. Leonhardt, R. Nisse, I. Wirth [5, p. 596], apibrėždami kriminalistiką kaip mokslą apie nusikaltimų atskleidimą, tyrimą ir profilaktiką, iškelia šiuos kriminalistikos kompetencijai priskiriamus uždavinius: atskleisti nusikaltimus, iširti jų eigą, išaiškinti nusikaltėlius bei užkirsti kelią nusikaltimams. Profilaktinio pobūdžio uždavinius kriminalistikos mokslui priskiria ir kiti tiek Vakarų ir Vidurio, tiek Rytų Europos valstybių kriminalistai [6, p. 147; 7, p. 298; 8, p. 372; 9, p. 147; 10, p. 15; 11, p. 48], teigdami, kad nusikaltimų profilaktika imanentiškai būdinga kriminalistikos mokslui. Pažymėtina, kad atskirais kriminalistikos mokslo raidos etapais kriminalistikos uždaviniai nusikaltimų profilaktikos srityje būdavo arba labai išplečiami, arba – priešingai – labai susiaurinami. Kai kas pareiškėdavo ir nuomonę, jog nusikaltimų profilaktika neįeina į kriminalistikos mokslo dalyką [4, p. 14–22].

Todėl besikeičiantis kriminalistikos mokslo prigimties suvokimas, keičia ir kriminalistinės informacijos sampratą. Bendrąją prasmę galima teigti, kad kriminalistine informaci-

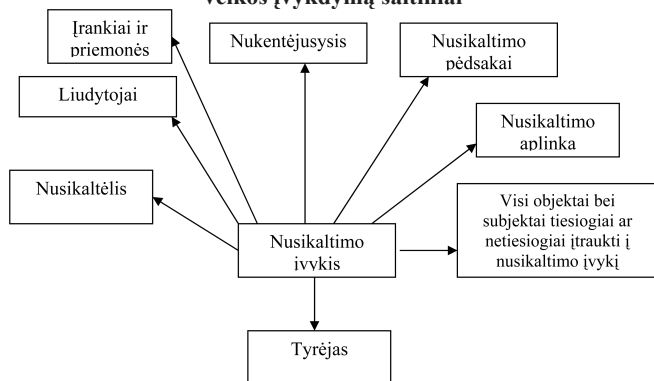
ja yra tokia informacija, kuri padeda atkurti įvykdytos nusikalstamos veikos modelį ir kitas svarbias bylos aplinkybes. Kai kurie autoriai [12, p. 92] nurodo, kad kriminalistinė informacija – tai susisteminti duomenys apie žmones, lavonus, nusikaltimo padarymo būdus, pavogtus daiktus, nusikaltimo pėdsakus ir daiktinius įrodymus, o taip pat apie kitus objektus, kurie yra reikšmingi nusikaltimų tyrimui. Manytume, toks apibrėžimas yra netikslus ir per siauras.

Sutiktume, kad kriminalistinė informacija yra tam tikro pobūdžio duomenys, kuriuos tyrėjas gauna vadovaujantis kriminalistikos mokslo rekomendacijomis procesiniu ar neprocesiniu būdu atliekant nusikalstamų veikų tyrimą, ir kurie gali būti įrodomaisiais arba padedantys gauti įkalčių byloje [13, p. 38].

Taigi, kriminalistinė informacija – tai visų pirma nusikalstamo įvykio ir jo tyrimo atspindys. Ji apibūdina nusikalstamo įvykio aplinkybes, jų mechanizmą ir atskirus nusikaltimo padarymo dėsningumus. Prie nusikalstamo įvykio aplinkybių priskirtinos ir aplinkybės nulėmusios nusikalstamos veikos įvykdymą, todėl kriminalistinė informacija apibūdina ir pastarąsias.

Kriminalistinė informacija apie aplinkybes nulėmusias nusikalstamos veikos įvykdymą gali būti gaunama iš įvairių šaltinių. Dažniausiai informacijos apie šias aplinkybes šaltiniu būna pats nusikalstamos veikos faktas: subjektas, nukentėjęs kaip nusikaltimo objektas, nukentėjęs kaip įvykio liudytojas, nusikaltimo aplinka (aplinka, kurioje buvo rengiamas, aplinka, kurioje buvo realizuojamas ir aplinka, kurioje buvo slepiamas, nusikaltimas), liudytojai, nusikaltimo tyrėjai (specialistai, ekspertai, operatyviniai darbuotojai, ikiteisminio tyrimo pareigūnai, prokurorai, teisėjai), užfiksavę kriminalistinę informaciją, o taip pat visi objektai bei subjektai tiesiogiai ar netiesiogiai įtraukti į nusikaltimo įvykį. Vadinasi, schematiškai informacijos apie aplinkybes nulėmusias nusikalstamos veikos įvykdymą šaltiniais būtų (žr. 1 pav.).

1 pav. Informacijos apie aplinkybes nulėmusias nusikalstamos veikos įvykdymą šaltiniai

Kriminalistinė informacija apie nusikalstamos veikos padarymą nulėmusias priežastis ir sąlygas gali būti gaunama tiek procesinėmis, tiek neprocesinėmis formomis. Viena iš galimybių procesiniu keliu gauti tokio pobūdžio kriminalistinę informaciją yra ikiteisminio tyrimo veiksmų atlikimas. Prie procesine tvarka gautos informacijos priskirtina įrody-

mų lygio informacija, t.y. viskas, kas susiję su įrodinėjimo dalyku (bylos tyrimui reikšmingomis aplinkybėmis).

Informacijai, gautai neprocesine forma, priskiriama informacija, gauta operatyvine tvarka; informacija, gauta teisėsaugos ir kitoms institucijoms vykdant savo funkcijas (išskyrus baudžiamąsias procesines funkcijas), pvz., administracinė praktika; informacija, gauta atliekant mokslinius tyrimus kriminalistikos srityje, teismo ir ikiteisminio tyrimo, ekspertinės praktikos apibendrinimo išvados ir kt. Informacija, gauta neprocesiniu būdu nėra naudojama įrodinėjimo procese, bet plačiai naudojama tyrimo strategijos ir taktinių būdų pasirinkime. Todėl ji dar vadinama orientuojanti, pagalbinė arba operatyvinė. Mūsų požiūriu, tinkamiausias paskutinis pavadinimas. Taigi, kriminalistinės informacijos šaltiniai – tai materialūs ir nematerialūs (idealūs) objektai plačiąja prasme, kuriuos sieja nusikaltimo įvykdymo aplinkybės ir kuriuose slypi informacija apie šias aplinkybes.

2. IKITEISMINIO TYRIMO PRAKTIKOS GAUNANT PROFILAKTINIŲ POŽIŪRIŲ REIKŠMINGĄ KRIMINALISTINĘ INFORMACIJĄ ANALIZĖ

Plačiau panagrinėsime vieną iš kriminalistinės informacijos šaltinių, iš kurių gali būti gaunama profilaktiniu požiūriu reikšminga informacija, – tai ikiteisminio tyrimo tyrėjo veikla tiriant nusikalstamas veikas.

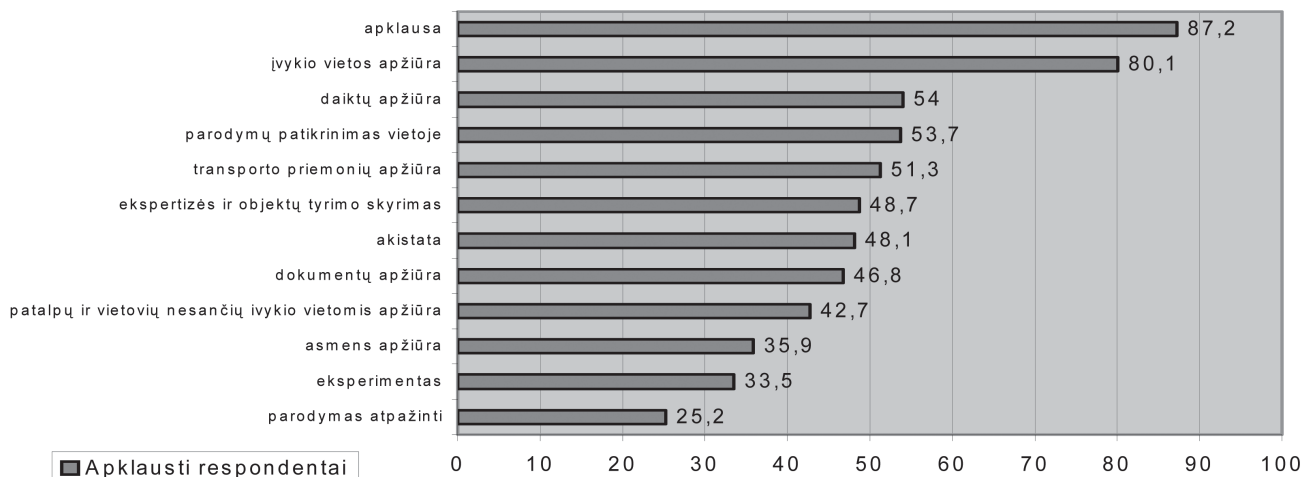
Norėtume pažymėti, kad priežastys ir sąlygos, nulėmusios nusikalstamos veikos įvykdymą, nustatomos įrodinėjant¹. Reikšmingi bylos tyrimui duomenys yra surenkami ikiteisminio tyrimo metu. Renkant ir tikrinant informaciją, bene svarbiausias vaidmuo tenka ikiteisminio tyrimo veiksmams. Ikiteisminio tyrimo veiksmai taip pat yra vienas pagrindinių procesinių informacijos apie priežastis ir sąlygas, nulėmusias nusikalstamos veikos įvykdymą, gavimo šaltinių. Kaip pabrėžia R.Belkinas [15, p. 29], ikiteisminio tyrimo veiksmų turinys neturi būti ribojamas tik nusikaltimo įkalčių rinkimu ir tyrimu. Atliekant šiuos veiksmus, galima gauti informacijos apie nusikaltimo priežastis ir jo darymą nulėmiančias aplinkybes. Pavyzdžiui, apklausiant įtariamąjį arba liudytoją, apklausiantysis asmuo siekia gauti žinių ne tik apie tiriamo įvykio faktus, bet ir išaiškinti, kodėl buvo padarytas nusikaltimas, kas netrukde arba padėjo jį daryti. Toks tikslas turi būti keliamas ir kitiems ikiteisminio tyrimo veiksmams.

Gauti informaciją apie aplinkybes, nulėmusias nusikalstamos veikos įvykdymą, galima viso ikiteisminio tyrimo metu. Šių aplinkybių išaiškinimo efektyvumas priklauso nuo asmens, atliekančio ikiteisminį tyrimą, veiksmų sistemishumo, kuris užtikrinamas tinkamai planuojant bylos tyrimą. Todėl sudarant pirminių ikiteisminio tyrimo veiksmų ir tyrimo versijų planą, turi būti numatomi veiksmai, tiesiogiai susiję su šio klausimo sprendimu. Siekiant įvertinti Lietuvoje susiklosčiusią ikiteisminio tyrimo praktiką, atskirų ikiteis-

¹Įrodinėjimas baudžiamojo proceso teisės teorijoje apibūdinamas kaip įstatymų reguliuojama veikla, kurios metu renkami, pateikiami, patikrinami ir vertinami reikšmingi duomenys. Ši veikla vykdoma siekiant išaiškinti bylai reikšmingas aplinkybes ir nustatyti tiesą byloje [14, p. 174].

2 pav. Ikitėisminio tyrimo veiksmai

Ikitėisminio tyrimo veiksmai, kuriuos respondentai atlieka gaudami kriminalistinę informaciją apie priežastis ir sąlygas, nulėmusias nusikalstamos veikos įvykdymą (procentais)

minio tyrimo veiksmų atlikimo metu, gaunant kriminalistinę informaciją apie aplinkybes nulėmusias nusikalstamos veikos įvykdymą buvo apklausti 399 ikiteisminio tyrimo pareigūnai (ikiteisminio tyrimo tyrėjai ir prokurorai). Šiame straipsnyje pateiksime apklaustų pareigūnų nuomonę apie kriminalistinės informacijos, reikšmingos įgyvendinant nusikaltimų profilaktiką, gavimo galimybes atliekant atskirus ikiteisminio tyrimo veiksmus. Norėtusi atkreipti dėmesį, kad plačiau atliktas tyrimas analizuojamas vienos iš straipsnių autorių disertacijoje bei mokslinėse publikacijose [žr. 4; 16, p. 59–66].

Atlikti empiriniai tyrimai parodė, kad net 84,2 proc. apklaustų ikiteisminio tyrimo pareigūnų, atlikdami ikiteisminio tyrimo veiksmus, gauna kriminalistinę informaciją apie priežastis ir sąlygas, nulėmusias nusikalstamos veikos įvykdymą. Teigusieji, kad jokių priežasčių ir sąlygų nenustato, nurodo šias priežastis:

- esant dideliems darbo krūviams nelieta laiko tai daryti – 9,7 proc.;
- baudžiamojo proceso kodeksas neįpareigoja tai daryti – 3,5 proc.;
- dažniausiai neįmanoma nustatyti priežasčių ir sąlygų, kurios lėmė, kad būtų padaryta nusikalstama veika – 3,2 proc.;
- nematau prasmės ir būtinybės – 2,7 proc. apklaustųjų.

Kriminalistinė informacija apie nusikalstamos veikos įvykdymą nulėmusias priežastis ir sąlygas gaunama atliekant tuos pačius ikiteisminio tyrimo veiksmus, kuriais atskleidžiamos ir kitos tiriamos nusikalstamos veikos aplinkybės. Pareigūnas atliekantis ikiteisminį tyrimą, gauti informaciją apie aplinkybes, nulėmusias nusikalstamos veikos įvykdymą, gali atlikdamas daugelį Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso numatytų ikiteisminio tyrimo veiksmų. Kai kurie tyrimo veiksmai, kuriuos atliekant siekiama gauti šią informaciją, atliekami daug dažniau nei kiti. Tokį teiginį pagrindžia ir mūsų atliktas empirinis tyrimas. Apklaustieji, teigiantys, jog atlikdami ikiteisminio tyrimo veiksmus gauna

kriminalistinę informaciją apie nusikalstamos veikos įvykdymą nulėmusias priežastis ir sąlygas, nurodė šiuos ikiteisminio tyrimo veiksmus (žr. 2 pav.).

Nė vienos bylos tyrimas praktiškai neapsieina be tokio ikiteisminio tyrimo veiksmo kaip *apklausa*. Daugeliu atveju apklausa yra pagrindinis, o kai kada ir vienintelis informacijos ir apie aplinkybes, turinčias reikšmės nusikaltimui atskleisti ir kaltiems asmenims išaiškinti, ir apie nusikaltimo įvykdymą nulėmusias priežastis ir sąlygas, gavimo šaltinis. „Atlikęs apklausą ikiteisminio tyrimo tyrėjas gauna informacijos, kuri gali būti reikšminga, tiek nusikaltimų prevencijai, tiek ir kaltųjų asmenų asmenybės, jų antisocialinių nuostatų formos ir turinio, analizei. Apklausoje metu yra galimybė ne tik išsiaiškinti konkrečias aplinkybes, kurios lėmė tiriamo nusikaltimo įvykdymą, bet ir nustatyti kaip jos gali daryti įtaką naujų nusikaltimų įvykdimui“ [17, p. 966]. Ikitėisminio tyrimo tyrėjų ir prokurorų apklausa parodė, kad jie praktinėje veikloje, gaudami kriminalistinę informaciją apie nusikalstamos veikos įvykdymą nulėmusias priežastis ir sąlygas, šį ikiteisminio tyrimo veiksmą atlieka dažniausiai (87,2 proc.). 51,9 proc. iš jų atlikdami apklausą visada gauna tokio pobūdžio informaciją, 32,3 proc. teigia, kad gauna dažnai, 3 proc. – retai, o 12,8 proc. teigia, kad atlikdami apklausas, kriminalistinės informacijos apie nusikalstamos veikos įvykdymą nulėmusias priežastis ir sąlygas negauna.

Svarbios informacijos apie nusikaltimo įvykdymą nulėmusias aplinkybes galima gauti atliekant *apžiūrą*. Mokslininkai [18, p. 24; 18, p. 39] iš esmės vieningai sutaria, kad vienas iš šiam ikiteisminio tyrimo veiksmui keliamų tikslų – gauti informacijos apie aplinkybes, turėjusias įtakos daryti nusikalstamą veiką. Baudžiamasis procesinis įstatymas pagal tai, kokie objektai apžiūrimi, numato keletą apžiūros rūšių: įvykio vietos, žmogaus kūno, lavono, patalpų ir vietovių, kurios nėra įvykio vieta, taip pat daiktų, dokumentų ir kitokių objektų. Daugelis šių rūšių apžiūrų gali būti pasitelkiamos gaunant kriminalistinę informaciją apie priežastis ir sąlygas, nulėmusias nusikaltimo įvykdymą. Kaip jau

minėjome, empirinio tyrimo metu nustatyta, kad ikiteismini tyrimą atliekantys pareigūnai, siekdami gauti informaciją apie nusikalstamos veikos įvykdymą nulėmusias priežastis ir sąlygas, dažniausiai atlieka šias apžiūras: įvykio vietos, daiktų ir transporto priemonių. 41,8 proc. respondentų, atlikdami įvykio vietos apžiūrą, visada gauna šią informaciją apie priežastis ir sąlygas, nulėmusias nusikaltimo įvykdymą, 31,5 proc. teigia, kad tai daro dažnai, ir 6,8 proc. – retai. 19,9 proc. respondentų nurodo, kad įvykio vietos apžiūros metu negauna šios informacijos. Kitaip respondentų nuomonės pasiskirstė nurodant daiktų ir transporto priemonių apžiūrų atlikimo, gaunant kriminalistinę informaciją apie priežastis ir sąlygas, dažnumą. 18,7 proc. atsakiusių nurodo, kad atlikdami daiktų apžiūras visada gauna juos dominančią informaciją apie nusikaltimo įvykdymą nulėmusias priežastis ir sąlygas, 23,7 proc. – dažnai ir 11,6 proc. – retai. Atitinkamai dėl transporto priemonių apžiūros nuomonės pasiskirstė taip: kad visada, atsakė 18,1 proc., dažnai – 21 proc., retai – 12,2 proc. respondentų. Panašiai pasiskirstė nuomonės teigiančiųjų, kad atlikdami daiktų ir transporto priemonių apžiūras negauna informacijos apie priežastis ir sąlygas, – atitinkamai 46 ir 48,7 proc. atsakiusiųjų.

LR BPK 196 straipsnis reglamentuoja kito ikiteisminio tyrimo veiksmo – *parodymų patikrinimo vietoje* – atlikimo tvarką. Baudžiamajame procesiniame įstatyme pateikta formuluotė kelia parodymų patikrinimui vietoje vieną tikslą – patikrinti ir patikslinti gautus parodymus. Kaip teigia R. Belkinas [17, p. 627], šiam veiksmui turi būti keliamas tikslas ne tik ištirti ir papildyti turimus, bet ir gauti naujų įrodymų, kurie priskiriami ir tiriamo nusikaltimo sudėčiai, ir aplinkybėms, nulėmusioms jo įvykdymą. Parodymų patikrinimo vietoje metu gautą informaciją ikiteisminio tyrimo tyrėjas gali panaudoti tiek patikrindamas kriminogeninių aplinkybių, tiek ištariamojo, kaltinamojo, nukentėjusiojo arba liudytojo parodymų patikimumą. Ikteisminį tyrimą atliekančių pareigūnų apklausa parodė, kad šį ikiteisminio tyrimo veiksmą jie gana dažnai atlieka siekdami gauti informaciją apie nusikalstamos veikos įvykdymą nulėmusias priežastis ir sąlygas. 20,1 proc. respondentų teigia, kad atlikdami parodymų patikrinimą vietoje, visada gauna informacijos apie priežastis ir sąlygas, 23,2 proc. – dažnai, 10,4 proc. – retai. 46,3 proc. apklaustųjų teigia, kad tikrindami parodymus negauna informacijos apie nusikaltimo įvykdymą nulėmusias priežastis ir sąlygas.

Ikteisminio tyrimo metu nuolat kyla tam tikrų mokslinių, techninių ir kitokių specialiųjų žinių poreikis. Čia svarbus vaidmuo tenka *ekspertizei* ir specialistų atliekamiems *objektų tyrimams*. Ekspertams ir kitiems specialistams padedant, gali būti gaunama įvairios bylos tyrimui reikšmingos kriminalistinės informacijos, įskaitant ir informaciją apie nusikalstamos veikos įvykdymą nulėmusias priežastis ir sąlygas. Anketinė apklausa parodė, kad 14,8 proc. respondentų kreipdamiesi į ikiteisminio tyrimo teisėją dėl ekspertizės skyrimo ar patys skirdami objektų tyrimus, visada imasi veiksmų, kad gautų informaciją apie nusikalstamos veikos įvykdymą nulėmusias priežastis ir sąlygas. 24,3 proc. apklaustųjų teigia, kad tai daro dažnai, 9,6 proc. – retai. Reikia konstatuoti, kad net 51,3 proc. respondentų nesistengia spe-

cialiųjų žinių panaudoti informacijai apie priežastis ir sąlygas gauti.

Kai atsiranda kelių apklausiamų asmenų parodymų prieštaravimų, atliekamas kitas ikiteisminio tyrimo veiksmas – *akistata*. Pagrindinis akistatos tikslas – pašalinti esminius proceso dalyvių parodymų prieštaravimus. Esminiai yra tokie prieštaravimai, dėl kurių negalima išsamiai nustatyti aplinkybių, turinčių reikšmės bylai išspręsti, arba kurie trukdo tinkamai įvertinti ikiteisminio tyrimo metu surinktus duomenis. Prieštaravimai parodymuose galimi dėl įvairių bylos aplinkybių, įskaitant ir nusikalstamos veikos įvykdymą nulėmusias priežastis ir sąlygas. Idomu tai, kad šalinant apklausiamų asmenų parodymuose esančius prieštaravimus dėl nusikalstamos veikos įvykdymą nulėmusių priežasčių ir sąlygų, akistatą visada atlieka 9,2 proc., dažnai – 21,4 proc., retai – 17,5 proc. respondentų. Tuo tarpu 51,9 proc. apklaustųjų nurodė, kad akistatos nenaudoja pašalinant proceso dalyvių prieštaravimus dėl nusikalstamos veikos įvykdymą nulėmusių priežasčių ir sąlygų.

Kitas svarbus ikiteisminio tyrimo veiksmas, kurį atliekant gali būti gaunama kriminalistinė informacija apie nusikalstamos veikos įvykdymą nulėmusias priežastis ir sąlygas, yra *eksperimentas*. Mokslininkai [20, p. 23], nagrinėdami eksperimento atlikimo taktikos klausimus, dažniausiai nurodo, kad šio ikiteisminio tyrimo veiksmo tikslas – patikrinti byloje surinktus įrodymus. Pasak R. Belkino [15, p. 25], tai negali būti vienintelis šio veiksmo tikslas, nes eksperimentą apribojus tik byloje surinktos informacijos patikrinimu, nepagrįstai susiaurinama šio ikiteisminio tyrimo veiksmo taikymo sritis. Atliekant eksperimentą gali būti gaunama tokio pobūdžio kriminalistinė informacija:

a) „kokios aplinkybės palengvino arba sudarė galimybes daryti nusikaltimą;

b) kokių organizacinio, administracinio arba techninio pobūdžio priemonių turi būti imtasi, kad esant šioms sąlygoms tokius nusikaltimus daryti būtų sunku arba neįmanoma“ [15, p. 29].

Kaip rodo atlikti empiriniai tyrimai, eksperimentas nusikalstamų veikų tyrimo praktikoje taikomas ne itin dažnai. Tik 6,8 proc. respondentų nurodė, kad atlikdami eksperimentą visada gauna informacijos apie nusikalstamos veikos įvykdymą nulėmusias priežastis ir sąlygas, 10,7 proc. teigia dažnai, 16 proc. – retai, net 66,5 proc. tokios informacijos negauna.

IŠVADOS

1. Kintant kriminalistikos mokslo objekto suvokimui, keičiasi ir pagrindinių kriminalistinių sąvokų turinys, ypač tokių svarbių kaip antai: kriminalistinės informacijos sąvoka.

2. **Kriminalistinė informacija** – visų pirma tai nusikalstamo įvykio ir jo tyrimo atspindys, tai informacija, aprašanti nusikaltimo įvykio aplinkybes, jų mechanizmą ir atskirus nusikaltimo padarymo dėsningumus, duomenys apie asmenis, padariusius nusikaltimą, nusikaltimo pėdsakus, duomenys apie nusikaltimo kriminalistinę charakteristiką, versijas. Taip pat tai informacija apie nusikalstamos veikos

įvykdymą nulėmusias priežastis ir sąlygas.

3. Kriminalistinė informacija apie nusikalstamos veikos padarymą nulėmusias priežastis ir sąlygas gaunama tiek procesinėmis, tiek neprocesinėmis formomis. Viena iš galimybių procesiniu keliu gauti tokio pobūdžio kriminalistinę informaciją yra ikiteisminio tyrimo veiksmų atlikimas.

4. Empirinio tyrimo (anketinės apklausos) metu gauti duomenys parodė, kad pareigūnai, atliekantys ikiteisminį tyrimą, siekdami gauti kriminalistinės informacijos apie nusikalstamos veikos įvykdymą nulėmusias priežastis ir sąlygas, pirmenybę teikia šiems ikiteisminio tyrimo veiksmams: apklausai, įvykio vietos apžiūrai, daiktų apžiūrai.

5. Empirinio tyrimo metu gautų duomenų analizė taip pat atskleidė, kad ikiteisminio tyrimo praktikoje neišnaudojamos visos kriminalistinės informacijos apie priežastis ir sąlygas, nulėmusias nusikalstamos veikos įvykdymą gavimo galimybės, kai tam tikri ikiteisminio tyrimo veiksmai nepakankamai dažnai atliekami siekiant gauti tokią informaciją.

6. Labai svarbu, kad darbuotojai suprastų informacijos apie priežastis ir sąlygas, nulėmusias nusikalstamos veikos įvykdymą, rinkimo svarbą bei skirtų laiko tokios informacijos rinkimui, nes ši informacija daro įtaką nusikaltimų tyrimo informacinio aprūpinimo kokybei, užtikrina greitą ir išsamų nusikalstamos veiklos atskleidimą, įkalčių įtvirtinimą bei kaltųjų nubaudimą.

LITERATŪRA

1. Kažemikaitienė E. Lietuvos Respublikos kriminalistinė informacinė sistema: dabartinė būklė ir naujas modelis / daktaro disertacija. Vilnius: LTU, 2003.
2. Poškevičius V. Juridinė informatika. Vilnius, 1997.
3. Белкин Р.С. Курс криминалистики (3-е изд., дополненное). Москва, 2001.
4. Novikovienė L. Šiuolaikinės kriminalistinės profilaktikos koncepcijos formavimas ir taikymo tendencijos Lietuvoje: dr. disert.: soc.mokslai: teisė (01S). Vilnius, 2005.
5. Ackermann R., Koristka Ch., Leonhardt R., Nisse R., Wirth I. Zum Stellenwert der Kriminalistik // Kriminalistik, 2000/9.
6. Ackermann R. Kriminalistik weiter entwickeln // Kriminalistik. 2003, Nr. 3.
7. Ackermann R. Zu Funktionen und Aufgaben der Kriminalistik. Teil 1 // Kriminalistik. 2002, Nr. 5.
8. Ackermann R. Zu Funktionen und Aufgaben der Kriminalistik. Teil 2 // Kriminalistik. 2002, Nr. 6.
9. Hołyst B. Kryminalistyka. Wydanie X. Warszawa, 2004; K.Krajewski. Kryminologia a kryminalistyka // Nauka wobec przestępczości. Księga ku czci Profesora Tadeusza Hanauska. Kraków, 2001.
10. Махтаев М.Ш. Основы криминалистического предупреждения преступлений. Москва, 2001.
11. Иванов И.И. Криминалистическая превенция: (генезис, теоретические и методологические основы, перспективы развития в свете нового уголовно-процессуального законодательства). Санкт-Петербург, 2003.

12. Скорченко П.Т. Криминалистика: технико-криминалистическое обеспечение расследования преступлений. Москва 1999.
13. Хлынцов М.Н. Криминалистическая информация и моделирование. Саратов, 1982.
14. Goda G., Kazlauskas M., Kuconis P. Baudžiamojo proceso teisė. Vilnius, 2005.
15. Белкин Р.С., Белкин А.Р. Эксперимент в уголовном судопроизводстве. Москва, 1997.
16. Novikovienė L. Kriminalistinė profilaktika ikiteisminiame tyrime: situacijos analizė // Jurisprudencija. T. 65(57), 2005.
17. Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криминалистика. Москва, 1999.
18. Burda R. ir kt. Kriminalistikos taktika ir metodika. Vilnius, 2004.
19. Чурилов С.Н. Криминалистическая тактика. Москва, 2001.
20. Тарасов-Радионон Н.И. Теория и практика следственного эксперимента. Москва, 1959.
21. Салтевский М.В. Специализированный курс криминалистики. Киев, 1987.
22. Полевой Н.С. Криминалистическая кибернетика. Москва, 1989.

CRIMINALISTIC INFORMATION AS THE INSTRUMENT OF CRIME PROPHYLAXIS

Lina Novikovienė*

Eglė Kažemikaitienė**

Mykolas Romeris University

S u m m a r y

One of the most important trends of state development is the improvement and optimization of crime investigation work. Criminalistics, the science the main task of which is the preparation and implementation of crime investigation, detection and prevention methods and measures, plays an important role in the realization of such objectives.

Criminalistic science is developing constantly, opportunities of criminalistics are increasing and the most perfect and effectual scientific technologies are penetrating the crime investigation field. Nowadays the object of criminalistic research is not limited only by the development of technical measures, methods and recommendations and their implementation in the process of crime investigation. The process of criminal act's genesis is important in the criminalistic point of view. During the process the circumstances and factors weighted and the commitment a crime are shown.

Since 1 May 2003 the new Criminal Procedure Code

*Mykolas Romeris University, Faculty of Law, Department of Criminalistics, associate professor.

**Mykolas Romeris University, Faculty of Law, Department of Criminalistics, associate professor.

of Lithuania has been in force. It raised quite a lot of theoretical and methodological tasks for criminalistic science. It is necessary to solve the issues of theoretical and practical backgrounds of criminalistic prophylactic task, because there are no direct prophylactic juridical norms in the new Criminal Procedure Code. So, further formulated methodological backgrounds of criminalistic information should be specified.

Developing the perception of the nature of criminalistic science both changes definition of criminalistic information, which context should fit the object and context of criminalistic science. Criminalistic information describes the circumstances of a criminal act, its mechanism and separate regularities of crime commitment. Criminalistic information describes both circumstances weighted crime commitment because such circumstances are the circumstances of a criminal event.

Criminalistic information regarding the circumstances weighted crime commitment could be received from different sources both in procedural and non-procedural forms. Information, received during the implementation of pretrial investigation activities, is the information received in a procedural form.

Research reveals the opportunities of pretrial investigation for reception of criminalistic information, which is important for crime prophylaxis. The authors specify the definition of criminalistic information according to the development of the implementation of opportunities of criminalistic science. Examination is based on empirical research, which pretrial investigation activities officers carry out in order to receive the information concerning the causes and conditions and to reveal the commitment of crime.

The results of the interview of pretrial investigation officers, accomplished in 2005, are analysed in our study. The present pretrial investigation practice in Lithuania (practice of the accomplishment of pretrial investigation activities during which criminalistic information regarding circumstances weighted criminal event's commitment) was evaluated during this interview. Three hundred and ninety-nine respondents took part in research.

Keywords: criminalistic information, crime prophylaxis, pretrial investigation.

LATENTINĖS NUSIKALSTAMUMO DALIES PROGNOZAVIMO KLAUSIMU

Tomas Rudzkis*

*Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Kriminologijos katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas (8 5) 271 4618
Elektroninis paštas rudzkis@cab.lt*

Pateikta 2007 m. lapkričio 20 d., parengta spausdinti 2008 m. balandžio 25 d.

Santrauka. Latentinis nusikalstamumas – padarytų, bet nepatekusių į apskaitą, neužregistruotų ar neatskleistų nusikalstamų veikų visumos raiškos procesai [1, p. 559]. Kitaip tariant, tai yra „nematoma“ nusikalstamumo pusė, kurios neatspindi statistikos suvestinės. Taigi, nėra žinoma nei koks latentinio ir registruoto nusikalstamumo santykis [2, p. 44], nei kaip jis kinta laike ar struktūros atžvilgiu. Tokiu būdu kriminologinių rodiklių analizės rezultatų paklaidas veikia ir šio santykio stabilumo rodiklis. Pastarasis duomuo yra sudėtinis ir viena jį veikiančių dedamųjų yra kintantis poslinkis tarp nusikalstamų veikų padarymo ir jų registravimo momentų. Šiame straipsnyje aprašomas metodas, kurio taikymas, esant patenkintoms reikalaujamosioms prielaidoms, leistų įvertinti šio veiksnio įtaką ir kartu sumažinti kriminologinių rodiklių analizės rezultatų paklaidas, tai yra gauti patikimesnius nusikalstamumo rodiklių duomenis.

Pagrindinės sąvokos: latentinis nusikalstamumas, nusikalstamų veikų statistinės kortelės, kriminologinė analizė, nusikalstamumo rodiklių patikimumas, matematiniai metodai.

IVADAS

Temos aktualumas. Poreikį nustatyti realų nusikalstamumo paplitimą sąlygoja keli veiksniai. Pirmiausia, efektyviai spręsti problemą galima tik žinant jos tikrą mastą. Priešingu atveju arba jai bus skiriamas nepakankamas dėmesys, arba pernelyg švaistomi finansiniai bei žmoniškieji ištekliai. Antra, tinkama nusikalstamų veikų paplitimo nustatymo metodika padėtų įvertinti įvairių prevencinių poveikio priemonių efektyvumą, nes to neįmanoma nustatyti neturint galimybės palyginti pradinių duomenų su gautais rezultatais. Ypatingai tai svarbu vertinant, ar taikytos priemonės turėjo preventyvų poveikį. Ir trečia, duomenys apie nusikalstamumo būklę yra svarbūs viešosios nuomonės formavimuisi – problema, sulaukusi didesnio visuomenės susidomėjimo, gali paskatinti valstybės institucijas imtis atitinkamų priemonių susiklosčiusiai padėčiai taisyti [3, p. 106]. Realų nusikalstamumo paplitimą nustatyti galima tik įvertinus jo latentinę dalį.

Latentiškumo problematiką tyrinėjo visa eilė Lietuvos ir užsienio šalių mokslininkų. Tačiau dažniausiai nusikals-

tamumo latentiškumas nagrinėjamas kaip homogeniškas reiškinys (t.y. neskaidant jį įtakančių veiksnių į atskirus tyrimų objektus kriminologinės charakteristikos aspektu). Viena vertus, kompleksinis požiūris leidžia gauti „bendrą vaizdą“ ar pateikti prognozes ateičiai. Kita vertus, gauti rezultatai yra paveikti viso komplekso paklaidų, susijusių su tiriamų rodiklių įverčiais. Todėl kriminologinių rodiklių analizės požiūriu atskirų latentiškumo dedamųjų tyrimai, kuriems mokslininkai nėra skyrę pakankamo dėmesio, galėtų būti perspektyvūs, kadangi padėtų minimizuoti nuokrypius, susidariusius dėl tokių veiksnių įtakos ir, atitinkamai, (statistiškai) tiksliau įvertinti susiklosčiusią situaciją arba tiksliau numatyti raidą.

Tyrimo objektas – latentinio nusikalstamumo formacija (lot. *formatio* – pavidalo suteikimas) nusikalstamumo rodiklių analizės požiūriu.

Darbe taikyti dokumentų analizės, matematinės statistikos ir indukcinis-dedukcinis **metodai**.

Autorius šiame straipsnyje kelia **tikslą** aprašyti matematinį modelį, kurio taikymas leistų sumažinti kriminologinių rodiklių analizės rezultatų paklaidas esant patenkintoms tam tikroms sąlygoms.

*Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Kriminologijos katedros lektorius, daktaras.

1. LATENTIŠKUMO TYRIMO METODOLOGINĖS PRIELAIIDOS IR PROBLEMS

Latentiškumo mastas, t.y. latentinio ir registruoto nusikalstamumo santykis, skirtingose nusikaltimų grupėse yra nevienodas [4, p. 73]. Siekiant įvertinti tam tikros rūšies nusikalstamumo paplitimą atsižvelgiant ir į latentinę jo dalį, gali būti taikomi įvairūs metodai, pavyzdžiui [5, p. 136–141]:

- įvairių nusikaltimų statistinės registracijos duomenų lyginamoji analizė (pvz., nužudymų, sunkių kūno sužalojimų ir lengvų kūno sužalojimų dinamikos analizė);
- nusikaltimų registracijos, civilinių deliktų, administracinių ir drausminių pažeidimų statistinių duomenų lyginamoji analizė (pvz., lyginant baudžiamųjų bylų, iškeltų pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso [6] 154 straipsnį (šmeižimas) ir ieškinių dėl garbės ir orumo įžeidimo skaičiaus dinamiką);
- nusikaltimų statistinės registracijos duomenų ir pareiškimų, skundų ar pranešimų apie nusikaltimus, pateiktus ne tik teisėsaugos institucijoms, bet ir žiniasklaidai ar kitoms institucijoms, lyginamoji analizė;
- nusikaltimų statistinės registracijos duomenų ir socialinių tyrimų, pavyzdžiui, gyventojų apklausos, eksperimentų, viktimologinių tyrimų metu gautų duomenų lyginamoji analizė.

Tačiau taikant šiuos ar aptariamam tikslui pasiekti naudotinus metodus, neišvengiamai susiduriama su tokio tyrimo metodologine problema. Pagrindinė priežastis – būtų lyginami ne visai palyginami dydžiai, kadangi gali nesutapti analizuojamų dydžių, tarp kurių ieškoma koreliacijos, laiko parametrai [7, p. 137]: lyginamų procesų ar reiškinių analizei naudojami rodikliai atspindi šių procesų ar reiškinių registracijos, bet ne jų atsiradimo (įvykimo, padarymo) momentą. Tokiu būdu apskaičiuotos koreliacijos ir prielaidos dėl ryšio tarp nusikalstamumo rodiklių ir kitų, palyginimui naudojamų, duomenų (latentiškumo masto), būtų diskutuotinos ir keltų abejones dėl jų korektiškumo.

Ši problema kyla ir atliekant nusikalstamumo ar atskirų jo rūšių kriminologinę analizę: iš esmės, visi nusikalstamumo rodikliai (tiek paplitimas, tiek dinamika ar struktūra) turi laiko parametą. Tačiau nusikalstamų veikų padarymo momentas ir jų registravimo laikas nesutampa. Šie nesutapimai atskirose nusikaltimų grupėse ženkliai įvairuoja (pvz., banko apiplėšimo atveju tai gali būti kelios valandos, nužudymo atveju – kelios dienos, o išdavystės (Baudžiamojo kodekso 117 straipsnis) atveju – keli metai). Ta pati įvairovė galima ir tos pačios nusikaltimų grupės viduje: tarkime, vienos vagystės iškyla aikštėn dar jų darymo metu (pvz., sulaikius vagis nusikaltimo vietoje), kitos – prabėgus nemažai laiko po jų padarymo (pvz., įmonėje atlikus inventorizaciją ir tik tada nustatčius prekių trūkumą).

Galima įvardinti nemažai vėlavimo priežasčių: tai ir nusikalstamų veikų aukų baimė, ir gailestis nusikaltėliui, ir nesupratimas arba nebuvimas įsitikinusiam, jog tapo nusikalstamo pasikėsėnimo auka, ir nepasitikėjimas teisėsaugos įstaigomis, ir baudžiamosios registracijos sistemos netobu-

lumas ir kt. Šių priežasčių visetas nėra stabilus laiko atžvilgiu: pavyzdžiui, išaugus pasitikėjimui teisėsaugos įstaigomis, nusikalstamų veikų aukos noriau kreipsis pagalbos; jei pasitikėjimas menkas – rečiau kreipsis net tada, kai bus labai rimtų priežasčių ieškoti teisėsaugos įstaigų pagalbos [2, p. 42–44; 8, p. 2]. Tai reiškia, kad net ir esant stabiliam faktinių nusikalstamų veikų skaičiui, registruotas nusikalstamumas gali pakankamai ženkliai svyruoti.

Taigi, nusikalstamumo rodiklių ar jų pagrindu atliktos analizės rezultatų paklaidas lemia ne tik kintantis registruoto ir latentinio nusikalstamumo santykis, bet ir nepastovus poslinkis tarp nusikalstamų veikų padarymo ir jų registravimo momentų. Šiame darbe aptarsime būdą (matematinį modelį), kurio pagalba būtų galima sumažinti kriminologinės analizės rezultatų nuokrypius, eliminuojant nusikalstamų veikų registracijos vėlavimo dedamosios įtaką.

2. MATEMATINIO MODELIO PAGRINDIMAS

Visas registruojamas nusikalstamas veikas galima klasifikuoti į dvi grupes: 1) registruotas ir 2) padarytas, bet dar neregistruotas. Žemiau aprašytas metodas leidžia įvertinti, kuri tiriamo laikotarpio padarytų nusikalstamų veikų dalis bus registruota vėliau ir nagrinėjamas veikas analizuoti pagal jų padarymo, o ne registravimo laikotarpį. Kuo homogeniškesnei nusikaltimų grupei bus taikomas šis metodas, tuo tikslesni rezultatai bus gauti.

Skaičiuojant padarytas, bet dar neregistruotas nusikalstamas veikas (toliau tekste – *CBNRC*), ataskaitiniu (tyrimui pasirinktu) laikotarpiu padarytų nusikalstamų veikų skaičius vertinamas registracijos vėlavimo koeficientų pagalba. Šie koeficientai gaunami stebint ankstesniais ataskaitiniais laikotarpiais padarytų nusikalstamų veikų registracijos vėlavimą bei darant prielaidą, kad vėlesniais ataskaitiniais laikotarpiais padarytų nusikalstamų veikų registravimas vėluos panašiomis proporcijomis, kitaip tariant, naudojantis nusikalstamų veikų registracijos vėlavimo statistika įvertinama vidutinė vėluojamų registruoti nusikalstamų veikų dalis. Tai gi, šis metodas naudotinas esant gana stabiliems nusikalstamumo paplitimui ir vėluojamų registruoti nusikalstamų veikų daliai.

Galima būtų išskirti šiuos aptiamo metodo: privalumus:

- tai – nesudėtingas, daug sąnaudų nereikalaujantis, bet pakankamai tikslus metodas;
- turimų duomenų kiekis atvirkščiai proporcingas paklaidos dydžiui (t.y. kuo daugiau duomenų, tuo *CBNRC* įvertis artėja prie faktinio dydžio);
- nusikalstamumo lygio padidėjimas metodo prielaidoms įtakos neturi;

trūkumus:

- metodas nėra tinkamas, iš esmės pasikeitus nusikalstamumą determinuojantiems arba poveikį jam ar jo registravimui darantiems veiksniams (pvz., naujo Baudžiamojo kodekso priėmimas 2000 metais). Tokiu atveju reikėtų atitinkamai pakoreguoti duomenis naudojant skaitinį įvertį, nepriklausantį nuo turimų duomenų apie vėluojamas registruoti nusikalstamas veikas;

- jei ataskaitiniam laikotarpiui per nagrinėjamą nusikalstamų veikų registravimo laikotarpį nebuvo pranešta nei viena nusikalstama veika, $CBNRC$ bus lygus nuliui.

Imkime trikampį, užpildytą reikšmėmis C_{ij} , kur C_{ij} – nusikalstamų veikų, padarytų i -tuoju laikotarpiu, tačiau registruotų iki j laikotarpio pabaigos (t.y. akumuliuotų), skaičius (žr. 1 lentelę).

Pagrindinė metodo prielaida yra:

$E[C_{i,j+1} | C_{i,1}, C_{i,2}, \dots, C_{i,j}] = C_{ij} \cdot f_j$, kur f_j – nusikalstamų veikų registracijos vėlavimo koeficientas. Atkreiptinas dėmesys, kad f_j nepriklauso nuo to, kada padaryta nusikalstama veika (kitais tariant, darome prielaidą, kad trikampio stulpeliai (žr. 1 lentelę) proporcingi ir nepriklauso nuo atsitiktinių svyravimų, t.y. $C_{i,i+1} : C_{i,i+2} \approx C_{i+1,i+1} : C_{i+1,i+2}$, $\forall i : 0 \div k - 2$) [9, p. 26].

1 lentelė. Nusikalstamų veikų skaičiaus išdėstymas pagal jų padarymo ir registravimo laikotarpius

	0	1	2	...	j	...	k
0	C_{00}	C_{01}	C_{02}	...	C_{0j}	...	C_{0k}
1	C_{10}	C_{11}	C_{12}	...	C_{1j}	...	
2	C_{20}	C_{21}	C_{22}	...	C_{2j}		
...	...	...	...	...			
i	C_{i0}	C_{i1}	C_{i2}				
...	...	...					
k	C_{k0}						

Metodo esmė – gauti stulpeliuose pateiktinus nusikalstamų veikų registracijos vėlavimo koeficientų įverčius.

Tarkime, $\hat{f}_h$ yra ieškomas įvertis, atspindintis perėjimo nuo stulpelio h iki $h+1$ proporciją, tai yra

$$\hat{f}_h = \frac{\sum_{i=0}^{k-h-1} C_{i,h+1}}{\sum_{i=0}^{k-h-1} C_{ih}}, \forall h : 0 \div k - 1 \quad (1)$$

Tuomet:

$$C_{ij} (k - i < j \leq k) = C_{i,k-1} \prod_{h=k-1}^{j-1} \hat{f}_h \quad (2)$$

ir bendras padarytų, bet dar neregistruotų nusikalstamų veikų skaičius $CBNRC$ per tyrimo laikotarpį bus lygus [10, p. 5 – 7]:

¹Norint patikrinti, ar stulpeliai yra proporcingi, reikia sudaryti nusikalstamų veikų registracijos vėlavimo koeficiento trikampį. Jei šio koeficiento reikšmės kiekviename stulpelyje atskirai apytiksliai yra konstanta, tuomet turimi duomenys atitinka aptariamo metodo prielaidas.

$$CBNRC = \sum_{h=1}^k CBNRC_h = \sum_{h=1}^k (C_{hk} - C_{h,k-h}) \quad (3)$$

Duomenys, kuriems gali būti taikomas aptartas metodas, kaupiami Nusikalstamų veikų statistinėse kortelėse (10 kortelė), patvirtintose Statistinių kortelių apie Nusikalstamų veikų žinybinio registro objektus pildymo, registravimo, teikimo ir saugojimo instrukcija [11]. Jose atsispindi tiek nusikalstamos veikos registravimo data, tiek nusikalstamos veikos padarymo data.

Panagrinėkime aprašyto metodo taikymą praktikoje. Tarkime, kad turime šiuos duomenis apie turto prievartavimus 2003 – 2006 metais (faktiniai duomenys turėtų būti imami iš Nusikalstamų veikų statistinių kortelių (10 kortelė); kadangi jie kaupiami Nusikalstamų veikų žinybiniame registre, nesudėtinga parengti programines priemones, kurių pagalba būtų galima suformuoti duomenų masę, tinkamą apdoroti šiame straipsnyje aprašytu metodu) (2 lentelė)²:

2 lentelė. Hipotetiniai duomenys apie turto prievartavimus 2003–2006 metais

Nusikalstama veika padaryta	Nusikalstama veika registruota po, metais			
	0	1	2	3
2003	260	280	290	295
2004	320	340	350	356
2005	300	310	320	325
2006	200	211	218	222

Pasinaudodami (1) formule, apskaičiuojame $\hat{f}_h$:

$$\hat{f}_0 = \frac{C_{01} + C_{11} + C_{21}}{C_{00} + C_{10} + C_{20}} = \frac{280 + 340 + 310}{260 + 320 + 300} = 1,057;$$

$$\hat{f}_1 = \frac{290 + 350}{280 + 340} = 1,032;$$

$$\hat{f}_2 = \frac{295}{290} = 1,017.$$

Atitinkamai, pagal (2) formulę gauname C_{ij} reikšmes:

$$C_{13} = C_{12} \hat{f}_2 = 356;$$

$$C_{22} = C_{21} \hat{f}_1 = 320;$$

$C_{23} = C_{22} \hat{f}_2 = 325$ ir, analogišku būdu, apskaičiuojame likusias lentelės dalis.

Galiausiai, pritaikius (3) formulę, apskaičiuojamas padarytų, bet tik ateityje registruojamų turto prievartavimų skaičius $CBNRC$:

²Kiekvienoje eilutėje pateikiamas tais metais padarytų nusikalstamų veikų, tačiau užregistruotų po tiek metų, kiek nurodyta kiekviename stulpelyje, skaičius (pvz., 2003 metais užregistruota 260 turto prievartavimų, po metų, t.y. 2004 m. užregistruota dar 20 turto prievartavimų, padarytų 2003 metais ir t.t.).

$$CBNRC = \sum_{h=1}^3 CBNRC_h = (356 - 350) + (325 - 310) + (222 - 200) = 43.$$

Gauti rezultatai leistų teigti (jei, žinoma, būtume naudoję faktinius duomenis), kad, pavyzdžiui, turto prievartavimų 2005 metais padaryta 8,3% daugiau nei 2005 metais registruota, o 2006 metais – 11% daugiau.

IŠVADOS

1. Nusikalstamumo rodiklių ar jų pagrindu atliktos analizės rezultatų paklaidas lemia ne tik kintantis registruoto ir latentinio nusikalstamumo santykis, bet ir nepastovus poslinkis tarp nusikalstamų veikų padarymo ir jų registravimo momentų, kitaip tariant, latentinės ir registruoto nusikalstamumo dalių santykio rodiklis yra sudėtinis. Todėl kriminologinių rodiklių analizės požiūriu atskirų šio duomenų dedamųjų tyrimai galėtų būti perspektyvūs, kadangi padėtų minimizuoti nuokrypius, susidariusius dėl tokių veiksnių įtakos, o kartu ir statistiškai tiksliau įvertinti susiklosčiusią situaciją arba pateikti tikslesnes prognozes ateičiai.

2. Kadangi kriminologiniuose tyrimuose naudojama laiko dimensija, neišvengiamai susiduriama ir su metodologine problema, nes analizei naudojami rodikliai atspindi tiriamų reiškinių, procesų ar pan. registracijos, bet ne jų atsiradimo momentą. Straipsnyje aprašyto metodo taikymas leistų, esant patenkinamoms reikalaujamos prielaidoms, sumažinti kriminologinės analizės rezultatų nuokrypius, eliminuojant (minimizuojant) nusikalstamų veikų registracijos vėlavimo dedamosios įtaką: būtų galima įvertinti, kuri tiriamo laikotarpio padarytų nusikalstamų veikų dalis bus registruota vėliau, o tai suteiktų galimybę nagrinėjamas veikas analizuoti pagal jų padarymo, o ne registravimo laikotarpį.

3. Tokiu būdu apdoroti faktiniai duomenys padėtų tiksliau atskleisti nusikalstamumo ar atskirų jo rūšių dinamiką, pagrįsčiau įvertinti paplitimą ir struktūrą. Kuo ilgesnį laikotarpį reprezentuotų turimi duomenys, tuo tikslesni įverčiai būtų gaunami.

LITERATŪRA

1. Visuotinė Lietuvių enciklopedija. XI dalis. Vilnius, 2007.
2. Kriminologija / Ats. red. J. Bluvšteinas. Vilnius, 1994.
3. Rudzkis T., Panomariovas A. Sukčiavimo draudimo sfereje kriminologinio paplitimo tyrimo teorinio modelio prielaidos // *Jurisprudencija*. 2002, Nr. 31(23).
4. Rudzkis T. Nusikaltimai komercinio draudimo srityje (kriminologinė analizė) / *Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S)*. Vilnius, 2003.
5. Криминология. Учебник для вузов / Под ред. А. И. Долговой. Москва 2000.
6. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 89-2741.
7. Galinaitytė J., Rudzkis T. Šiuolaikinės nusikalstamumo sampratos problema // *Jurisprudencija*. 2005, Nr. 70(62).
8. Gilinskiy Y. Situation and trends of crime in Russian Metropolises (Moscow and St. Petersburg) / *ISTAT: In-*

ternational conference of crime. Rome, 3rd – 5th December 2003.

9. Eeghen J., van. Loss reserving methods. Rotterdam, 1981.
10. Dahl P. Introduction to reserving // <http://www.math.su.se/matstat/und/sakii/pdf/dahl2003.pdf>, prisijungimo laikas 2007-11-08.
11. Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 2006 m. birželio 30 d. įsakymas Nr. 1V-252 „Dėl Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 2003 m. gegužės 8 d. įsakymo nr. 1V-160 „Dėl nusikalstamų veikų, jas padariusių asmenų bei nukentėjusių asmenų centralizuotos apskaitos instrukcijos patvirtinimo“ pakeitimo“ // *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 79-3118.

REGARDING THE TOPIC OF THE PROGNOSIS OF LATENT CRIMINALITY

Tomas Rudzkis*

Mykolas Romeris University

S u m m a r y

The state of criminality could be ascertained by assessing the latent part of this phenomenon. The notion “latent criminality” is used to define the unknown, “invisible” side of criminality, i.e. unregistered part of the latter. There is still some uncertainty regarding the ratio of latent criminality to registered criminality as well as the fluctuation of this ratio time-wise or structure-wise. Accordingly, the instability of this ratio could have a negative impact to the bias associated with the results of analysis of criminological indicators. This issue is partially attributable to the specification of the registration procedure of criminal acts as well as to the publication of statistical data to be analyzed for criminological purposes. Therefore it's possible to state that the abovementioned ratio is compound.

The scholars having purpose to provide criminological characteristic of the latent criminality commonly investigate it as homogeneous phenomenon, i.e. without dissociating the influencing factors into separate researchable objects. On the one hand, such an attitude allows us to obtain a general picture or envisage a more accurate trend of development. On the other hand, the outcome of such research is affected by the range of bias related to the assessment of indicators to be examined. Therefore the inquiries regarding the components of the ratio in question should be viable in respect of analysis of criminological indicators as it would help to minimize the measurement error emerging under the influence of such factors and, in conjunction, to fine-tune the statistical assessment of the situation or to provide a more accurate forecast for the future.

Each and every criminological research, which involves the usage of time-span dimension, necessarily en-

*Mykolas Romeris University, Faculty of Law, Department of Criminology, lecturer, doctor.

counters with a methodological problem because indicators to be analyzed are associated with the moment of registration of processes or other phenomenon, but not with the moment of the occurrence of the latter. This paper is dedicated to describe the method helping to minimize the bias encountered due to distortion of statistical data caused by variable time-shift between the commitment of criminal act and the registration of the latter, ipso facto allowing us to obtain more reliable results.

Keywords: latent criminality, statistical slips of criminal acts, criminological analysis, reliability of criminological indicators, mathematical methods.

GRĖSMIŲ NACIONALINIAM SAUGUMUI NUSTATYMAS IR JŲ PREVENCIJOS
GALIMYBĖS

Erika Matulionytė*

*Mykolo Romerio universiteto Strateginio valdymo ir politikos fakulteto Aplinkos politikos ir valdymo katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas (8 5) 271 4551
Elektroninis paštas specelt@yahoo.com*

Pateikta 2007 m. lapkričio 29 d., parengta spausdinti 2008 m. balandžio 25 d.

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjami nacionalinio saugumo sistemos grėsmių identifikavimo klausimai bei apžvelgiamos prevencijos galimybės. Išskylančias saugumo problemas valstybės gali spręsti dviem būdais: arba remtis tik savo jėgomis, arba pasirinkti tarptautinio saugumo strategiją t.y. dalyvauti įvairiose tarptautinėse organizacijose. Lietuva nacionalinį saugumą užtikrina kompleksiskai derindama abu būdus. Be to, atsižvelgiant į tai, kad tarptautinis saugumas yra nedalomas, saugumą siekiama užtikrinti kaip platesnės regioninės, europinės ir pasaulio valstybių bendrijos saugumo neatskiriama sudedamąją dalį. Reikia įvertinti, kad Lietuva būdama palyginti nedidelė valstybė, yra gana įdomioje geografinėje / politinėje padėtyje ir turi skirti ypatingą dėmesį nacionalinio saugumo politikos formavimui bei operatyviai reaguoti į keliančius grėsmę veiksnius.

Daugelis nacionalinio saugumo rizikos veiksnių ir pavojų yra tęstinio pobūdžio ir sunku juos visiškai panaikinti, todėl nacionalinio saugumo užtikrinimui lieka aktualių problemų. Tik nuolatinės ir kompleksinės pastangos gali užtikrinti minimalią jų tikimybę virsti grėsmėmis ir neleisti atsirasti nepalankiems padariniams ekonominėje, socialinėje, ekologinėje ar kitose srityse. Be to, reikalingos ir nuolatinės bei kompleksinės nacionalinį saugumą užtikrinančių institucijų pastangos.

Pagrindinės sąvokos: nacionalinis saugumas, grėsmės nacionaliniam saugumui, grėsmių prevencija.

*Stiprinti nacionalinį saugumą yra aukščiausias Lietuvos vidaus ir užsienio politikos tikslas.
(Lietuvos Respublikos nacionalinio saugumo pagrindų įstatymas)*

IVADAS

Temos aktualumas. Nacionalinio saugumo užtikrinimas yra aukščiausias bet kurios valstybės vidaus ir užsienio politikos tikslas. Nacionalinį saugumą užtikrinti galima tik sudarius sąlygas tautos ir valstybės laisvai bei demokratinei raidai tvirtai saugant ir ginant valstybės nepriklausomybę, jos teritorijos vientisumą ir konstitucinę santvarką.

Nacionalinio saugumo politika gali turėti dvi kryptis: į šalies vidaus politiką, kai siekiama sumažinti valstybės pažeidžiamumą, arba į šalies užsienio politiką, kai stengiamasi sumažinti išorinę grėsmę ir paveikti jos šaltinius. Abiem atvejais grėsmėms eliminuoti reikia ne tik pastangų, bet ir materialių bei dvasinių šalies išteklių. Pabrėžtina, kad net turtingiausios valstybės turi ribotus išteklius, reikalingus

grėsmėms įveikti. Į kokią modelį orientuotis kovojant su pavojais, daug lemia ir šalies viduje priimamas politinis sprendimas. Netinkamas politinis sprendimas vertinant grėsmes ne tik nedidina šalies nacionalinio saugumo, o gali net jį mažinti. Be to, reikia įvertinti, kad grėsmės nėra pastovus dalykas: vienos atsiranda ir vystosi, kitos gali mažėti at net išnykti [1, p. 60].

Nacionalinio saugumo analizė yra aktuali tema, nes kiekvienas pilietis daugiau ar mažiau yra susijęs su valstybės, kurioje gyvena ar su kuria sieja savo ateitį, nacionaliniu saugumu. Lietuva, daug metų buvusi sudėtinga sąjunginės valstybės dalis ir neturėdama suverenumo spręsti tokius klausimus, atkūrusi nepriklausomybę turėjo sukurti saugumo politiką. Be to, saugumo politika nėra nekintantis reiškinys, nes grėsmės nacionaliniam saugumui yra nuolat besikeičiantis procesas. Nacionalinis saugumas nėra tik karinė galia, jam įtakos turi daugybė kitų veiksnių: ekonomika, politika, ekologija ir kiti. Siekiant sustiprinti nacionalinį saugumą reikia išnagrinėti grėsmes, aptarti galimas atsakingų institucijų veiklos kryptis nacionaliniu ir tarptautiniu lygiu. Nacionalinio saugumo būklės įvertinimas yra gana sudėtingas procesas, nes nėra vieningos, jo būklę nusakančios rodiklių sistemos.

*Mykolo Romerio universiteto Strateginio valdymo ir politikos fakulteto Aplinkos politikos ir valdymo katedros doktorantė.

Tokie tyrimai turėtų būti atliekami ne vien tik mokslo tikslais – tokios analizės rezultatai galėtų padėti rengti pasiūlymus formuojant nacionalinio saugumo politiką.

Tyrimo objektas – nacionalinio saugumo sistemos ir grėsmių prevencijos galimybių įvertinimas.

Tyrimo tikslas – nustatyti nacionalinio saugumo reikšmę, išanalizuoti grėsmių sistemą ir aptarti galimas prevencijos priemones.

Tyrimo metodai: rašant straipsnį taikytas analitinis kritinis, dokumentų analizės, lyginamasis bei metodas.

1. NACIONALINIO SAUGUMO SISTEMOS APŽVALGA IR GRĖSMIŲ ANALIZĖ

Nacionalinio saugumo doktrina yra vienas iš esminių principų, nusakančių šiuolaikinį valstybingumą. Jei valstybė nesugeba apginti savo teritorijos ir apsaugoti savo žmonių, galima suabejoti jos suverenitetu [2, p. 169]. Nacionalinio saugumo terminas spaudoje dažniausiai pateikiamas kaip saugumas nuo kaimynės Rusijos ar kitoks Lietuvos nepriklausymas nuo užsienio valstybių. Tai gana klaidingas požiūris, nes nepriklausymas nuo kitų valstybių yra nepasiekiamas dalykas šiuolaikiniame pasaulyje, nes bet kuri valstybė yra vienaip ar kitaip priklausoma nuo kitų valstybių, todėl nacionalinis saugumas turi būti grindžiamas kitais, jo esmę labiau atitinkančiais argumentais [3].

Pats nacionalinio saugumo terminas yra plačiai naudojamas įvairiais lygmenimis: akademiniu, politiniu ir visuomeniniu. Tačiau yra pakankamai sunku nustatyti nacionalinio saugumo ribas. Mokslinė literatūra siūlo daug nacionalinio saugumo sampratos apibrėžimų. Pastebima ryški saugumo sąvokos kaita: nacionalinis saugumas ilgai buvo suprantamas kaip karinė problema. Daugumos tyrėjų dėmesys buvo sukoncentruotas į veiksmo – atoveiksmio dinamiką. Tam įtakos turėjo ir pasaulio politinė situacija. Po Pirmojo pasaulinio karo buvo iškilę šokių tokių kolektyvinio saugumo realizavimo vilčių, bet Jungtinių Tautų organizacijos nesugebėjimas tvarkytis su keliama užduotimi sužlugdė domėjimąsi šiuo požiūriu. Geriausiai to meto situaciją atspindi J. Herzo suformuluota „saugumo idėjos“ dilema: savarankiški valstybių bandymai rūpintis savo saugumu nepaisant gerų norų, didina kitų valstybių nesaugumą, nes jei viena valstybė savo priemones laiko grynai gynybinėmis, tai kitos valstybės – potencialiai grėsmingomis. Saugumas buvo suprantamas dvejopai: žiūrint iš realistų pozicijų, nacionalinis saugumas buvo suprantamas kaip karinio potencialo didinimas, o idealistai saugumo garantu laikė taiką. G. Luciani teigimu, nacionalinis saugumas gali būti apibrėžiamas kaip sugebėjimas pasipriešinti agresijai iš užsienio. John E. Mroz teigimu, saugumas yra santykinė laisvė nuo žalingų grėsmių [4, p.35]. Nacionalinis saugumas gali būti apibrėžtas ir kaip žmonėms priimtino gyvenimo būdo išsaugojimas ir suderinimas su kitų reikmėmis ir teisėtai siekimais, taip pat jis apima laisvę nuo karinio užpuolimo ar prievartos, laisvę nuo tarptautinio sunaikinimo ir laisvę nuo politinių, ekonominių bei gyvenimo kokybei esminių socialinių kokybių sunaikinimo [5]. Vėliau saugumo studijos pasuko sąvokos plėtojimo ir gilinimo kryptimi. Galima išskirti dvi saugumo sampratos, kartu

ir saugumo studijų, plėtimo kryptis: pirma, analizuojamos nekarinės saugumo problemos, išskiriant įvairius saugumo sektorius; antra, analizuojamas nevalstybinių tarptautinių santykių veikėjų vaidmuo sprendžiant saugumo problemas [6, p. 24]. Saugumo ir stabilumo problemos tarptautinėje valstybių sistemoje visais laikais buvo vienos iš svarbiausių ir sunkiausiai sprendžiamų problemų tarptautinių santykių raidoje [7, p. 83].

Tikslinga apibrėžti nacionalinio saugumo vaidmenį tarptautiniu lygmeniu. Plačiąja prasme saugumo objektas – tai viskas, kas susiję su saugumo problema, pradedant Žemės rutuliu, baigiant kiekvienu iš mūsų kaip atskiru individu. Galima kalbėti tiek apie globalų, tiek apie individualų saugumą bet kokių įmanomų aspektu. Kiek konkrečiau apibrėžti saugumo objektą leistų specifinės problemos. Jos apibrėžtų ir tam tikrą saugumo objektų lygį [8, p. 26]. B. Buzan yra nurodęs, kad nacionalinis saugumas – valstybių sugebėjimas išsaugoti savo nepriklausomą identitetą ir funkcinę integraciją prieš pakitimų jėgas, kurios laikomos priešiškomis [9, p. 432]. Pagal šį apibrėžimą nacionalinis saugumas yra atsakingas už teritoriją, turtą ir žmones. B. Buzan yra pateikęs saugumo sampratos struktūrą, kurią galima laikyti pagrindine. Pagal ją išskiriami penki sektoriai, į kuriuos galima suskirstyti saugumo sektorių: karinis, politinis, ekonominis, socialinis ir ekologinis [10, p. 69]. Šie sektoriai yra tarpusavyje susiję. Tačiau yra ir nuomonių, kad saugumo problema bei sektorių išskyrimo perspektyvos yra nesuderinami dalykai [11, p. 316–317]. T. Janeliūnas šalia tradicinių saugumo sektorių siūlo išskirti ir komunikacinio saugumo sektorių, kurio elementai užtikrintų informacijos saugumo sektorių sistemoje. Jo nuomone, grėsmės komunikaciniam sektoriui turėtų būti apibūdinamos kaip grėsmės įprastiniams valstybės komunikacijos ryšiams ir procesams [12, p. 62–63].

Saugumo studijos taip pat analizuoja grėsmės, kaip karinės jėgos naudojimą ir kontrolę bei valstybės išgyvenimo tarptautinėje aplinkoje sąlygas [13, p. 212]. Grėsmės sąlyginai gali būti išskiriamos į „išorines“ ir „vidines“. „Išorinėms“ grėsmėms priskirtinos tos, kurios nepriklauso nuo žmogaus valios (gamtos katastrofos ir kt.), arba nepriklauso nuo konkrečios šalies ar bendruomenės valios (branduolinis konfliktas tarp dviejų ar daugiau užsienio valstybių, užsienio šalių karinė intervencija, ekonominė suirutė kaimyninėje šalyje ir pan.). „Vidinės“ grėsmės – tai ekonominė ir kriminogeninė situacija šalyje, socialinis saugumas, etninių mažumų būklė ir kt. Kiekybiškai apibrėžti grėsmės yra gana sudėtinga. Paprastai stengiamasi jas „išmatuoti“ ir apibūdinti pagal tai, kokia grėsmės pasireiškimo tikimybė ir kokio dydžio nuostolius grėsmė gali sukelti. Įvertinus grėsmes pagal jų tikimybes ir daromą žalą, galima sudaryti tam tikrą pasaulio, šalies ar atskiros bendruomenės grėsmių suvestinę (grėsmių lauką) [14, p. 12–14]. Pagrindinis nacionalinio saugumo tikslas ir pagrindinė vertybė – tautos galimybė išlikti ir vystytis [15, p. 47]. Saugumui grėsmę keliančias problemas turi stengtis išspręsti visos valstybės, nes jei kažkurios valstybės neskiria tam pakankamai dėmesio arba sąmoningai ignoruoja šiuos klausimus, gali būti sukeltos neigiamos pasekmės kitų šalių atžvilgiu. Žinomi atvejai, kai atskiros valstybės neskyrė dėmesio kovai su terorizmu, griežtai branduolinio

ginklo kontrolei ir kt., – tai sukėlė dideles krizes ne vienos valstybės, o net viso regiono ribose.

Lietuvos nacionalinio saugumo sistemą reglamentuoja daugybė teisės aktų. Visų pirma reikia paminėti Lietuvos Respublikos Konstituciją, kur įtvirtintos kartinės normos, tiesiogiai reglamentuojančios nacionalinio saugumo klausimus (1 str., 3 str., 8 str., 94 str., 135 str., 142 str., 144 str.) [16]. Šiaurės Atlanto sutartyje [17] nurodyta, kad Lietuvos nacionalinio saugumo sistemą sudaro valstybės ir piliečių veiklos šiam tikslui patvirtintų pagrindinių nuostatų, būdų, narystės Europos ir transatlantinėje sąjungose priemonių, įstatymų ir kitų teisės aktų, valstybės šiam tikslui įsteigtų institucijų, jų veiklos principų bei tarpusavio sąveikos būdų visuma. Lietuvos Respublikos nacionalinio saugumo pagrindų įstatyme [18] nustatyta, kad nacionalinis saugumas grindžiamas žmogaus teisių apsaugos ir kitomis daugiašalėmis ir dvišalėmis tarptautinėmis sutartimis, įsigaliojusiomis Lietuvos Respublikai, taip pat visuotinai pripažintais tarptautinės teisės principais ir normomis. Lietuva nuosekliai siekia naudoti geografiškai suderintas Europos Sąjungos gynybos politikos priemones, remdamasi Europos saugumo strategijoje [19] įvardytais geografiniais prioritetais. Lietuvos nacionalinio saugumo strategijoje įtvirtinta nuostata, kad Lietuvos narystė NATO užtikrina Lietuvos karinį, politinį ir ekonominį saugumą, narystė Europos Sąjungoje [20] skatina Lietuvos ekonominę plėtrą ir gerovę, suteikia nekarines saugumo garantijas.

Kaip jau minėta, nacionalinis saugumas gali būti analizuojamas remiantis skirtingais sektoriais: kariniu, politiniu, ekonominiu, socialiniu ir ekologiniu. Atsižvelgiant į šią sistemą tikslinga aptarti grėsmes, nurodytas Lietuvos nacionalinį saugumą reglamentuojančiuose teisės aktuose. Manau, būtų tikslinga išskirti dar vieną sektorių – „kitos grėsmės“, į kurį patektų grėsmės, neturinčios aiškaus priklausymo konkrečiai grupei.

Karinės grėsmės. Nuo senų laikų karinės grėsmės buvo aiškiausiai suprantamos ir reglamentuotos. Karinės jėgos panaudojimas valstybę priverčia į pirmą vietą iškelti jėga paremtus santykius. Ši grėsmė pasižymi dideliais žmoniškųjų ir ekonominių išteklių kaštais ir yra labiausiai nepageidaujama. Nacionalinio saugumo politikoje karinėms grėsmėms turi būti skirtas aukščiausias prioritetas. Taikos metu karinė grėsmė mažiau, o neramumų atveju – daugiaupaliečia visus kitus sektorius. Karinės grėsmės yra skirstomos į tiesiogines ir netiesiogines. Tiesioginės grėsmės gali reikštis įvairiais pavidalais: visiška kitos valstybės invazija, pasikėsinimas į taikius gyventojus ir kt. Netiesioginės grėsmės daugiau veikia ne prieš pačią valstybę, kiek prieš jos išorinius interesus. Tai gali būti grasinimai sąjungininkams, strategiškai išsidėsčiusioms teritorijoms ir kt. [21, p. 163]. Karinės grėsmės skiriasi nuo kitų grėsmių tuo, kad jos visada remiasi jėgos panaudojimu. Karinė grėsmė yra labai svarbi nacionaliniam saugumui, nes jai iškilus kitos grėsmės patenka į antrą planą. Karinė grėsmė visada buvo ir bus akcentuojama atskirų valstybių nacionalinio saugumo politikoje, netgi tais atvejais, kai grėsmės kituose sektoriuose sudaro didesnę pavojaus. Pastaruoju metu pastebima, kad visuomenė yra maitinama idėjomis, kad globalinės konfrontacijos nebėra, o saugumo

politika turi rūpintis daugiausia nekariniais dalykais ar vis dar pasitaikančiais etninės nesantaikos atvejais [22, p. 182]. Tačiau reikia nepamiršti, kad valstybės viena apie kitą renka ekonominę, politinę ir kt. pobūdžio žvalgybinę informaciją, siekdamos įgyti ir karinį pranašumą [23, p. 24]. Tai yra įprastinė praktika ir ji vykdoma atitinkamose ribose.

Atkūrusi nepriklausomybę Lietuva savo gynybinę sistemą organizavo savarankiškai, tačiau įstojus į NATO reikia vadovautis toje organizacijoje nusistovėjusia kolektyvinės gynybos sistema. Lietuvos Respublikos nacionalinio saugumo pagrindų įstatyme nurodyta, jog gynybos visuotinumą reiškia, kad Lietuvą ginklu gina valstybės ir NATO sąjungininkų ginkluotosios pajėgos, gynybai panaudojami valstybės ištekliai, be to, kiekvienas pilietis ir Tauta priešinasi visais pagal tarptautinę teisę leistiniais būdais [24]. Šiaurės Atlanto sutarties [25] penktajame straipsnyje nurodyta, kad kilus pavojui partneriai stos mūsų ginti (tačiau tik karinės padėties atveju), bet yra ir trečias straipsnis, kuriame nurodyta, kad mes patys turime užtikrinti savo nacionalinį saugumą. Kiekviena valstybė akcentuoja savo nacionalinius interesus, todėl ir Lietuva negali pasikliauti vien buvimu vienoje ar kitoje organizacijoje. Aklo pasitikėjimo užsienio politikoje neturi būti [26].

Politinės grėsmės. Politinės grėsmės gali pasireikšti kaip spaudimas vyriausybei vykdyti tam tikrą politiką, siekimas nuversti vyriausybę, separatistinių judėjimų kurstyimas bei siekimas suardyti valstybės politinę sistemą [27]. Siaurąja prasme struktūrinės grėsmės kyla tada, kai dviejų valstybių organizaciniai principai prieštarauja vienas kitam, kai valstybės negali ignoruoti viena kitos egzistavimo [28, p. 166]. Valstybės vidaus ir išorinės politikos saugumas gali būti apibūdinamas ne tik kaip tiesioginės grėsmės nebuvimas, bet kaip ir laisvė savarankiškai vykdyti savo politiką, priimti sprendimus, geriausiai atitinkančius nacionalinius interesus [29, p. 49–53]. Vidaus politikos požiūriu grėsmę kelia politinės sistemos nebrandumas ir galimas jos degradavimas, nesugebėjimas formuoti politikos tikslų, kurie atitiktų nacionalinius interesus, bei dėl to atsirandančios klaidos. Išoriniam politiniam saugumui grėsmę gali kelti tarptautinio politinio klimato pablogėjimas, tiesioginis ar netiesioginis užsienio valstybių kišimasis į Lietuvos vidaus reikalus, pastangos daryti įtaką šalies valdžios institucijoms.

Socialinės grėsmės. Socialinės grėsmės nuo karinių ir politinių grėsmių skiriasi tuo, kad dauguma jų atsiranda pačios valstybės viduje. Bijodamos prarasti kalbos, kultūros ir religijos bei etninę identitetą, pačios valstybės dažnai slopina kitų valstybių identitetą savo viduje, kurdamos savo nacionalinio saugumo politiką. Nėra nubrėžta aiški riba, kada socialinės grėsmės tampa grėsmėmis nacionaliniam saugumui. B. Buzan teigia, kad socialinės grėsmės negali būti realiai laikomos nacionalinio saugumo klausimais, išskyrus tuos atvejus, kai jos sukelia konfliktus tarp valstybių [30, p. 169]. Lietuvos Respublikos nacionalinio saugumo pagrindų įstatyme [31] yra numatyta, kad valstybės socialinė politika turi skatinti socialiai savarankiškos, solidarios, kartu ir stabilios pilietinės visuomenės formavimąsi. Valstybė turi vykdyti visų piliečių ir kitų jos jurisdikcijai priklausančių asmenų gerovės politiką, mažinti galimų socialinių krizių rizikos

veiksnius bei pavojus ir rūpintis, kad dėl pernelyg didelių turtinių skirtumų visuomenėje ir gyventojų nuskurdimo nebūtų pažeisti socialinės sanglaudos principai.

Socialinės grėsmės savo apimtimi yra vienos didžiausių. Pavyzdžiui, nacionalinio saugumo strategijoje [32] pažymima, kad netolygi socialinė ir ekonominė raida, didinanti gyvenimo lygio skirtumus tarp įvairių socialinių grupių, yra laikoma pavojaus veiksniumi. Tai gali pasireikšti kai kurių socialinių grupių gyvenimo lygio nuosmikiu, augančiu nedarbo lygiu, kartu skatinant socialinį ir politinį ekstremizmą. Tai skatina nusikalstamumo didėjimą ir kartu yra pavojus nacionaliniam saugumui.

Ekonominės grėsmės. Ekonominės grėsmės yra pačios pavieniausios. Normali rinkos ekonomikos dalyvių būklė yra rizikos, agresyvios konkurencijos ir netikrumo būklė [33, p. 170]. Sunku nustatyti tą ribą, kai ekonominės grėsmės tampa grėsmėmis nacionaliniam saugumui, nes jos dažniausiai yra priimanos kaip natūrali rinkos ekonomikos kasdienybė. Ekonominis šalies saugumas turėtų būti apibrėžiamas kaip valstybės ir šalies subjektų sugebėjimas (politinė valia, galimybė, mokėjimas) išlaikyti ekonomikos objektų ir sistemų pusiausvyrą, kuri yra pagrindinė (būtina ir pakankama) sąlyga valstybei ir šalies subjektų raidai. Ekonominio saugumo esmę galima apibūdinti kaip tokią valdžios ir ekonomikos institutų būseną, kuri užtikrina vidinio potencialo stiprėjimą bei šalies raidą [34, p. 262]. Ekonominio saugumo negali būti siekiama be kompromisų. Kiekvienam individui ekonominio saugumo tikslas keliamas šalia kitų tikslų. Grėsmių ekonominiam saugumui samprata labai priklauso nuo konkrečios visuomenės konteksto ir patirties. Ekonominis saugumas – tai ne tik nacionalinių interesų apsauga, bet ir valdžios institucijų pasiruošimas, sugebėjimas sukurti nacionalinių interesų realizavimo bei apsaugos mechanizmus vystant nacionalinę ekonomiką, palaikant socialinį politinį stabilumą visuomenėje [35, p.12]. Nacionalinio saugumo pagrindų įstatyme [36] nurodyta, kad Lietuvos ekonominė politika yra grindžiama atvirumu, teisingumu, darnumu ir naudingumu visuomenei laisvos konkurencijos rinkoje, ekonominių laisvių užtikrinimo, privačios ūkinės iniciatyvos principais, tarnaujančiais bendrai tautos gerovei. Ūkinės veiklos apribojimai gali būti nustatyti tik įstatymais ir jeigu jie yra būtini nacionalinio saugumo interesams apsaugoti.

Ekologinės grėsmės. Klaidinga būtų manyti, kad ekologinės grėsmės mažiau pavojingos nei, pavyzdžiui, karinės, politinės ar ekonominės. Anksčiau ekologinės grėsmės buvo suvokiamos kaip atsitiktinis dalykas, natūralių gyvenimo sąlygų dalis. Buvo manoma, kad nacionalinis saugumas liečia žmonių tarpusavio kovą, o ekologinės katastrofos (potvyniai, cunamiai, žemės drebėjimai ir kt.) yra žmonių kovos su gamta dalis ir į nacionalinio saugumo kategoriją nebuvo įtraukiama. Tačiau globalizacijos procesui vis labiau progresuojant ir didėjant žmogaus įtakai gamtai, ekologinės problemos tampa vis aktualesnės. Be to, akivaizdu, kad vienu valstybių veikla ekologinėje sferoje dažnai tiesiogiai liečia kitas valstybes. Ne tik Lietuvoje, bet ir visame pasaulyje ekologinės grėsmės įgyja vis didesnį mastą. Lietuvai būdingos ekologinės avarijos ir ekologinių standartų smukimas kai kuriose gamybos srityse bei buityje, taip pat galimas

ekologinis dempingas t.y. kenksmingų atliekų bei medžiagų įvežimas. Nacionalinio saugumo pagrindų įstatyme [37] nurodyta, kad Valstybė turi užtikrinti Lietuvos gyventojams ekologinį saugumą garantuodama darnią ūkio plėtrą, prisidedama prie tarptautinės bendrijos pastangų mažinti globalines ekologines grėsmes, greitai reaguodama į ypatingąsias ekologines situacijas bei šalindama ir mažindama jų padarinius.

Kitos grėsmės. Lieka keletas grėsmių, kurių nepasisekė priskirti aptarties sektoriams. Visų pirma šiai grupei priskirtina globalizacija. Ji kelia nekarinio pobūdžio rizikos veiksnius nacionaliniam saugumui bei nacionaliniam savitumui, į kuriuos pavienės valstybės yra nepajėgios efektyviai reaguoti. Globalizacija nėra vientisas reiškinys, o greičiau reiškinys seka, nuolat vykstantis platus ir įvairiapusis procesas [38, p. 3]. Be to, tokie transnacionaliniai reiškiniai kaip terorizmas, organizuotas nuskalstamumas, prekyba žmonėmis, pasaulinė nelegali prekyba ginklais, narkotikais, pavojingų ligų plitimas peržengia valstybių sienas ir tampa tarptautinio saugumo rizikos pavojais ir grėsmėmis. Tokių grėsmių ir pavojų plitimo tikimybė didėja, o juos įveikti valstybės gali tik veikdamos kartu. Rimtą grėsmę Lietuvos nacionaliniam saugumui kelia kitų valstybių žvalgybos tarnybų veikla, nukreipta prieš Lietuvos Respubliką. Šiai veiklai būdingas tradicinių ir netradicinių metodų bei naujų technologijų panaudojimas siekiant neteisėtai gauti informacijos, destruktiviai veikti ir daryti įtaką kariniams pajėgumams, politiniams procesams ir kitoms socialinio bei ekonominio gyvenimo sritims [39]. Įslaptintos informacijos pagrobimas ar neteisėtas atskleidimas, praradimas, sunaikinimas, sugadinimas, rinkimas, pirkimas, pardavimas, laikymas ar platinimas ne tik keltų pavojų Lietuvai ir jos sąjungininkų saugumui, bet ir griautų pasitikėjimą Lietuvos Respublika [40].

Apžvelgtų grėsmių nacionaliniam saugumui sąrašas nėra baigtinis, tačiau pagrindinės grėsmių grupės aptartos, be to, visų grėsmių analizė galima gerokai didesnės apimties darbe.

2. GRĖSMIŲ NACIONALINIAM SAUGUMUI PREVENCIJA

Buzan išskiria dvi galimas alternatyvias strategijas, kurių pagalba valstybės gali spręsti išskylančias saugumo problemas. Pirmasis variantas – renkantis nacionalinio saugumo strategiją, remtis tik savo valstybės jėgomis, vietiniais ištekliais bandyti sumažinti valstybės pažeidžiamumą. Antrasis variantas – pasirinkti tarptautinio saugumo strategiją, t. y. saugumo problemų sprendimui pasinaudoti tarptautiniais ryšiais, dalyvavimu įvairiose organizacijose [41, p. 401–435]. Praktikoje valstybės, sprendamos kylančias saugumo problemas, naudoja abu variantus, nes sunkiai išsivaizduojamas atvejis, kai saugumo problemų sprendimui pakaktų tik vieno. Lietuva, kaip teritorijos ir gyventojų skaičiumi palyginti nedidelė valstybė, savo saugumą sprendžia vadovaudamasi abiem variantais. Nacionalinio saugumo politika formuojama atsižvelgiant į nacionalinius interesus, specifines užsienio ir vidaus grėsmes, taip pat dalyvaujama tarptautinėse organizacijose, kurios yra svarbios tarp-

tautinio saugumo lygmeniu.

Reikia atsižvelgti į tai, kad grėsmės skiriasi savo intensyvumu bei poveikiu nacionaliniam saugumui, tačiau įvertinti grėsmių intensyvumą gana sudėtinga, nes grėsmės veikia kompleksiskai. Pirma, grėsmių intensyvumą lemia jų pobūdis. Valstybės ar grupės gali mėginti įgyvendinti savo interesus nuosekliai, nuolat arba spontaniškai, atvirai arba užslėptai. Antra – grėsmių istorinė dimensija: istorinės baimės ir nepasitikėjimai gali iškreipti realių grėsmių supratimą. Trečia – grėsmių atstumas ir erdvinis išdėstymas. Ketvirta – grėsmių kilimo tikimybė, t. y. kokia tikimybė, kai konkreti grėsmė bus įgyvendinta. Penkta – grėsmės galimos žalos (maža, vidutinė, didelė). Atsakas į kylančias grėsmes gali būti trijų lygmenų: grėsmių įvertinimas, prevencija ir jų neutralizavimas. Grėsmių įvertinimas ir prevencija susideda iš grėsmių identifikavimo pagal sektorius, grėsmių intensyvumo arba, kitaip tariant, jų hierarchijos išskiriant svarbiausias, tiesiogines ir netiesiogines, nustatymo bei poreikių formavimo toms valstybės institucijoms, kurios juridiskai (formaliai, konstituciškai) atsakingos už nacionalinių interesų gynimą ir nacionalinio saugumo užtikrinimą. Įvertinusi grėsmių ir pavojų intensyvumą (kilimo tikimybė ir grėsmės galimos žalos mastas), valstybė gali imtis priemonių (paskirti lėšų, nurodyti atsakingas institucijas ir kt.) grėsmių prevencijai ar neutralizavimui. Tik įvertinus pavojus ir grėsmes, galima pasakyti, kuris iš jų – rizikos veiksnys. Pavojus ar grėsmė tampa rizikos veiksmu, jei valstybė neturi galimybių (arba mano, kad tai netikslinga dėl mažo intensyvumo) užkirsti jiems kelią ar gali tai padaryti tik iš dalies. Kitaip tariant, valstybė rizikuoja ir ta rizika apibrėžiama rizikos veiksnio terminu [42, p. 75–78].

Lietuvos nacionalinio saugumo strategijoje [43] įtvirtinta nuostata, kad nacionaliniai interesai suskirstyti į dvi grupes – gyvybiniai ir pirmaeiliai. Nesėkmė saugant gyvybinius interesus labai grėstų Lietuvos valstybės bei visuomenės egzistavimui. Prie gyvybinių interesų priskirtini: Lietuvos Respublikos suverenitetas, teritorinis vientisumas, demokratinė konstitucinė santvarka; pilietinė visuomenė, pagarba žmogaus ir piliečio teisėms bei laisvėms ir jų apsauga; taika ir gerovė valstybėje. Pirmaeiliai interesai – tai interesai, kurių neginant laikui bėgant būtų pažeidžiami gyvybiniai Lietuvos Respublikos interesai. Lietuvos pirmaeiliai interesai yra globalus ir regioninis saugumas; NATO sąjungininkų ir Europos Sąjungos valstybių saugumas, demokratija ir gerovė; laisvė ir demokratija kaimyniniuose Europos Sąjungos regionuose; visų euroatlantinės erdvės valstybių saugumo politikos atvirumas ir stabilumas; strategiškai svarbių žaliavų ir alternatyvių energijos tiekimo šaltinių užtikrinimas, strategiškai svarbios regioninės infrastruktūros objektų plėtra; ekologiškai saugus regionas; tautinis ir kultūrinis savitumas. Nacionalinio saugumo pagrindų įstatyme [44] yra pateikti pagrindiniai nacionalinio saugumo objektai: žmogaus ir piliečio teisės, laisvės bei asmens saugumas; tautos puoselėjamos vertybės, jos teisės ir laisvos raidos sąlygos; valstybės nepriklausomybė; konstitucinė santvarka; valstybės teritorijos vientisumas; aplinka ir kultūros paveldas; visuomenės sveikata. Nacionalinio saugumo užtikrinimo

subjektai yra Lietuvos Respublikos piliečiai, jų bendrijos ir organizacijos, Respublikos Prezidentas, Seimas, Vyriausybė, kariuomenė, policija, Valstybės saugumo departamentas, kitos šiam tikslui valstybės įsteigtos institucijos. Nacionalinį saugumą užtikrinančių institucijų sistemą galima skirstyti į dvi rūšis: vadovaujančios institucijos ir vykdomosios bei kitos institucijos.

Lietuvos Respublika nacionalinį saugumą užtikrina nacionalinio saugumo pagrindų įstatyme [45] nurodytais būdais: prognozuodama (numatydama) iššūkius saugumui, rizikos veiksnius, pavojus bei galinčias kilti grėsmes; vykdydama rizikos veiksnius, pavojus ir grėsmes mažinančią vidaus ir užsienio politiką, patikimai kontroliuodama valstybės sausumos ir jūros sienas bei oro erdvę; garantuodama pasirengimą besąlygiškai gynybai ir visuotiniam pilietiniam pasipriešinimui agresijos atveju; stiprindama nacionalinio saugumo bei gynybos institucijas ir tobulindama jų veiklą; rengdama gynybai kariuomenę ir jos mobilizacinę rezervą pagal nacionalinius ir NATO kolektyvinės gynybos planus; rengdama ir vykdydama ilgalaikes valstybines saugumo stiprinimo programas; integruodamasi į ES ir NATO bei kaip visateisė narė aktyviai dalyvaudama šiose organizacijose. Piliečiai nacionalinį saugumą užtikrina tokiais būdais: saugodami tautines vertybes ir ugdydami pasiryžimą ginti Lietuvos laisvę; rengdamiesi visuotiniam pilietiniam pasipriešinimui; plėtodami visuomenės institutus, piliečių susivienijimų ir draugijų veiklą. Be to, nacionalinio saugumo grėsmėms mažinti yra kuriamos įvairios ilgalaikės programos: krašto apsaugos sistemos plėtos, valstybės sienos apsaugos sistemos plėtotės, ekonominio saugumo stiprinimo, krizių valdymo sistemos plėtotės, ekologinio saugumo užtikrinimo, Ignalinos AE saugios eksploatacijos užtikrinimo, nusikaltimų prevencijos ir kontrolės, nacionalinės kovos su korupcija, narkotikų kontrolės ir narkomanijos prevencijos, programa prieš terorizmą, pilietinio ir tautinio ugdymo, kultūros paveldo apsaugos, diplomatinės tarnybos institucijų saugaus funkcionavimo užtikrinimo ir kt. [46]. Be ilgalaikių programų, gali būti kuriamos ir strategijos, pavyzdžiui, „Viešojo saugumo plėtos iki 2010 metų strategija“ [47].

Nacionalinio saugumo užtikrinimui kyla aktualių problemų, nes daugelis rizikos veiksnių ir pavojų yra tęstinio pobūdžio ir juos sunku laiku identifikuoti ir visiškai panaikinti. Tik nuolatinės jungtinės pastangos gali užtikrinti minimalią jų tikimybę virsti grėsmėmis ir neleisti atsirasti nepalankiems padariniams ekonominėje, socialinėje, ekologinėje ar kitose nacionaliniam saugumui svarbiose srityse. Be to, būtina skirti dėmesį rizikos veiksniams bei pavojams, kurie iki šiol buvo mažai tikėtini, bet dėl didelės valstybių tarpusavio priklausomybės tapo aktualūs ir Lietuvos Respublikai.

ISVADOS

1. Pagrindiniai Lietuvos nacionalinio saugumo politikos tikslai yra apsaugoti gyvybinius ir pirmaeilius nacionalinius interesus, neutralizuoti pavojus bei grėsmes ir neleisti rizikos

veiksniams virsti pavojais ar grėsmėmis. Dauguma rizikos veiksnių nacionaliniam saugumui yra tęstinio pobūdžio, juos visiškai panaikinti sunkiai įmanoma. Tik nuolatinės pastangos gali užtikrinti minimalią jų tikimybę virsti grėsmėmis ir neleisti atsirasti nepalankiems padariniams ekonominiame, socialiniame, ekologiniame ir kt. sektoriuose.

2. Galima išskirti dvi galimas alternatyvias strategijas, kurių pagalba valstybės gali spręsti saugumo problemas. Pirmasis variantas – pasirinkti nacionalinio saugumo strategiją, remtis tik savo valstybės jėgomis, vietiniais ištekliais bandyti sumažinti valstybės pažeidžiamumą. Antrasis variantas – pasirinkti tarptautinio saugumo strategiją, t.y. saugumo problemų sprendimui pasinaudoti tarptautiniais ryšiais, dalyvavimu įvairiose organizacijose. Lietuva savo saugumo klausimus sprendžia vadovaudamasis abiem variantais, o nacionalinio saugumo politika formuojama atsižvelgiant į nacionalinius interesus, specifines užsienio ir vidaus grėsmes. Be to, dalyvaujama tarptautinėse organizacijose, kurios yra svarbios tarptautinio saugumo lygmeniu.

3. Siekiant stiprinti Lietuvos nacionalinį saugumą, jo valdyme turi betarpiškai veikti piliečiai, jų bendrijos ir organizacijos, aukščiausių valstybės vadovaujančių institucijų, vykdomųjų bei kitų institucijų sistema. Rengiant trumpalaikes ir ilgalaikes programas, turi būti atsižvelgiama ne tik į jau minėtus subjektus, bet ir į akademinės visuomenės teikiamas pastabas.

LITERATŪRA

- Nazelskis E. Visuomenės švietimas ir nacionalinis saugumas // *Acta Paedagogica Vilnensia*, 2001.
- Held D., McGrew A. ir kt. Globaliniai pokyčiai: politika, ekonomika ir kultūra. Vilnius: Margi raštai, 2002.
- Vilkas E. Ekonomika ir nacionalinis saugumas // *Veidas* Nr. 41. 2002-10-10 www.veidas.lt; prisijungimo laikas 2006-07-10.
- Buzan B. Žmonės, valstybės ir baimė. Vilnius: Eugrimas, 1997.
- Course documents, National Defence College of Canada, Kingston, 1998.
- Miniutaitė G., Jakniūnaitė D. Lietuvos saugumo politika ir identitetas šiuolaikinių saugumo studijų požiūriu // *Politologija*. 2001(3).
- Gricius A. Europos Sąjungos plėtimasis ir Baltijos šalių saugumas // *Politologija*. 1997(2).
- Vareikis E. Tarptautinis ir nacionalinis saugumas. VDU leidykla, 2005.
- Buzan B. New patterns of global security in twenty first century. *International affairs*. 1991, Vol. 67, No. 4.
- Buzan B. Žmonės, valstybės ir baimė. Vilnius: Eugrimas, 1997.
- J. Eriksson. Observers or Advocates?: On the Political Role of Security Analysts // *Cooperation and Conflict*. London: SAGE Publications Ltd. 1999, vol. 34, No 3.
- Janeliūnas T. Saugumo studijos – grįžimas prie objektyvistinio analizės modelio // *Politologija*. 2004(2).
- Walt S. The Renaissance of Security Studies // *International Studies Quarterly*. 1991, vol. 35, no 2.
- Vareikis E. Tarptautinis ir nacionalinis saugumas. VDU leidykla, 2005.
- Morkūnienė J., Morkūnas Z. V. Lietuvos nacionalinio saugumo prioritetai ir subjektas. Lietuvos nacionalinis saugumas: teorija ir realijos. Vilnius, 1994. P?.
- Lietuvos Respublikos Konstitucija // *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33-1014, aktuali redakcija <http://www3.lrs.lt/cgi-bin/getfmt?C1=e&C2=274999>; prisijungimo laikas: 2006-07-02.
- Šiaurės Atlanto sutartis // *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 40-1299.
- Lietuvos Respublikos nacionalinio saugumo pagrindų įstatymas // *Valstybės žinios*, 1997, Nr. 2-16, aktuali redakcija <http://www3.lrs.lt/cgi-bin/getfmt?C1=e&C2=285559>; prisijungimo laikas: 2007-01-17.
- European Security Strategy. A Secure Europe in a Better World. 2003-12-12. Brussels // www.consilium.eu.int, prisijungimo laikas 2006-04-12.
- 2003 m. Lietuvos stojimo į ES sutartis // prieiga per internetą: <http://www.euro.lt/sutartis/sutartis.htm>; prisijungimo laikas 2006-07-12.
- Vareikis E. Dinozaurėjanti Europa, — Vilnius: Strofa, 2002.
- Экономическая разведка и контрразведка. Новосибирск, 1994.
- Atlanto sutartis // *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 40-1299.
- Nacionalinis saugumas – mūsų pačių galvasopė // *Veidas*. Nr. 41. 2005-10-13.
- Seimas ketina pakeisti nacionalinio saugumo strategiją // 2004-11-02, prieiga per internetą: www.elta.lt.
- Lietuvos Respublikos nacionalinio saugumo pagrindų įstatymas // *Valstybės žinios*, 1997, Nr. 2-16, aktuali redakcija <http://www3.lrs.lt/cgi-bin/getfmt?C1=e&C2=257343>; prisijungimo laikas: 2006-06-22
- Dėl nacionalinio saugumo strategijos patvirtinimo // *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 56-2233, aktuali redakcija <http://www3.lrs.lt/cgi-bin/getfmt?C1=e&C2=249517>; prisijungimo laikas 2006-05-20.
- Grebliauskas A. Grėsmių Lietuvos nacionaliniam saugumui analizė. Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2002. Vilnius, 2003.
- Экономическая безопасность: Производство – Финансы – Банки / М.: ЗАО Финстатинформ, 1998.
- Dėl nacionalinio saugumo strategijos patvirtinimo // *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 56-2233, aktuali redakcija <http://www3.lrs.lt/cgi-bin/getfmt?C1=e&C2=249517>; prisijungimo laikas 2006-05-20.
- Held D. Global transformations: politics, economic and culture / Stanford, California, 1999.
- Dėl nacionalinio saugumo strategijos patvirtinimo // *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 56-2233, aktuali redakcija <http://www3.lrs.lt/cgi-bin/getfmt?C1=e&C2=249517>; prisijungimo laikas 2006-05-20.
- Valstybės ir tarnybos paslapčių įstatymo įgyvendinimo įstatymas // *Valstybės žinios*, 1999, 105-3020, aktuali redakcija http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=91658; prisijungimo laikas 2006-02-13.

34. Geopolitiniai kodai. Tyrimo metodologija. Vilniaus universiteto leidykla, 2004.
35. Dėl nacionalinio saugumo strategijos patvirtinimo // Valstybės žinios, 2002, Nr. 56–2233, aktuali redakcija <http://www3.lrs.lt/cgi-bin/getfmt?C1=e&C2=249517>; prisijungimo laikas 2006-05-20.
36. Lietuvos Respublikos nacionalinio saugumo pagrindų įstatymas // Valstybės žinios, 1997, Nr. 2–16, aktuali redakcija <http://www3.lrs.lt/cgi-bin/getfmt?C1=e&C2=285559>; prisijungimo laikas: 2007-01-17.
37. Lietuvos Respublikos nacionalinio saugumo pagrindų įstatymas // Valstybės žinios, 1997, Nr. 2–16, aktuali redakcija <http://www3.lrs.lt/cgi-bin/getfmt?C1=e&C2=285559>; prisijungimo laikas: 2007-01-17.
38. Dėl viešojo saugumo plėtros iki 2010 metų strategijos patvirtinimo // Vastybės žinios, 2003-12-03, Nr. 113–5092 // http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=222492; prisijungimo laikas 2006-06-30.

ernmental and judicial agencies. When preparing short and long-term programs it is necessary to comply with the subjects mentioned above as well as to include the views and remarks of the academic society.

Analysis of national security is a urgent topic, as every citizen of Lithuania is closely bound with and is dependant on the government of the country, into which one deposits one's assets and builds one's future plans.

Every government seeking a higher level of security has to perform a thorough analysis of strengths and weaknesses. In order to successfully identify possible faults and issues around it, it is need to use contemporary methods; if experience in this field is lacking, it is advisable to ask for help from older countries with wider experience.

The government's duty therefore is to take care of national, regional and international security, as it is the basis for formulating politics, seeking world peace and sociable development.

Keywords: national security definition, national security prevention possibilities.

SYSTEM OF NATIONAL SECURITY, THREATS AND PREVENTION POSSIBILITIES

Erika Matulionytė*

Mykolas Romeris University

S u m m a r y

The objective of this paper is to analyse the notion of national security, to determine its threats and to investigate its prevention possibilities. National security policy could be focused on two directions: towards the internal policy of the state when it is targeted to reduce the vulnerability of a state or towards the foreign policy of the state when it is targeted to reduce external threats and have impact on its sources. In both cases in order to eliminate threats not only efforts are needed, but also state's material resources. It is important to note that even the richest countries have limited resources, which are needed to combat threats. The model to combat these threats depends mostly on political decisions. If the decision in determining a particular threat is not accurate it weakens national security. Moreover, a threat is not a constant phenomenon since it is subject to change.

National security of Lithuania is the most important objective of our country's internal and foreign policy. National security could be achieved only while creating the environment for the country's democratic development, while preserving and defending the independence of Lithuania, its territorial integrity and constitutional order.

To pursue the strengthening of national security in a country, there is the necessity of simultaneous participation of citizens in their differential integrity: ethnic groups, communities, and occupational groups, the highest ruling gov-

*Mykolas Romeris University, Faculty of Strategic Management and Policy, Department of Environmental Policy and Management, doctoral student.

POLICIJOS PAREIGŪNO TEISINIO STATUSO ELEMENTŲ PUSIAUSVYROS PROBLEMA

Eimutis Misiūnas*

*Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Administracinės teisės ir proceso katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas (8 5) 2714545
Elektroninis paštas eimism@one.lt*

Pateikta 2007 m. lapkričio 30 d., parengta spausdinti 2008 m. balandžio 25 d.

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjama policijos pareigūno teisinio statuso struktūra, valstybinio valdymo institucijos ir pareigūno statuso elementų turinio skirtumai. Analizuojama policijos pareigūno teisinio statuso elementų pusiausvyra. Prielaidų diskutuoti šia tema yra pakankamai daug. Policijos sistemoje vyraujančios problemos atskleidžia policijos pareigūno teisinio statuso netinkamą situaciją. Taip pat šią diskusiją skatina pastaruoju metu pastebimi nauji veiksniai, kurie daro didelį poveikį teisinio statuso efektyvumui: darbuotojų trūkumas darbo rinkoje, privačiame sektoriuje išaugęs darbo užmokestis, didėjanti infliacija, kylantys reikalavimai valstybės tarnautojų darbo kokybei ir t. t.

Teisinis statusas teisinėje sistemoje yra kiekvieno teisės subjekto identitetas, todėl keliamas klausimas: kokie elementai sudaro teisinį statusą? Nagrinėjant policijos pareigūno teisinio statuso struktūros problemą analizuojamos įvairių mokslininkų nuomonės, teisinėje literatūroje pateikiama teisinio statuso elementų įvairovė. Pripažįstama, kad įvairūs mokslininkai išskiria skirtingus teisinio statuso elementus. Aptariami Lietuvos Respublikos teisės aktai, įtvirtinantys teisinio statuso elementus. Atkreiptinas dėmesys, kad ir teisės aktuose yra įtvirtinti skirtingi teisinio statuso elementai. Tiksliai neapibrėžiant teisinio statuso struktūros, sudėtinga analizuoti teisinio statuso situaciją, nes statuso ribos tiksliai nežinomos. Straipsnyje taip pat analizuojami institucijos ir pareigūno teisinio statuso elementų turinio skirtumai. Konstatuojama, kad mokslinėje literatūroje daugiausia dėmesio skiriama institucijų teisinio statuso analizei.

Antroje straipsnio dalyje nagrinėjamas policininko teisinio statuso elementų tarpusavio suderinamumas. Teigiama, kad tokia pusiausvyra turi būti tarp teisės subjektų teisinio statuso elementų. Jei valstybėje aukštas nusikalstamumo lygis, policininkas negerbiamas, policijos sistemoje trūksta pareigūnų, tai yra tiesioginis įrodymas, kad policijos pareigūno teisinio statuso elementai nesuderinti. Konstatuojama, kad žemiausios grandies policijos pareigūnai įgyvendina vieną svarbiausių valstybės tikslų, turi suteiktų plačių teisių ir griežtų pareigų, jiems už įvairius pažeidimus gali būti taikoma griežta teisinė atsakomybė, o pareigūnų skatinimo sistema yra pakankamai neveiksminga.

Straipsnyje suformuluotos išvados, kad policijos pareigūno teisinio statuso elementai tarpusavyje yra nesuderinti, ir teikiami pasiūlymai, kaip derėtų spręsti šią problemą.

Pagrindinės sąvokos: teisinis statusas, teisinio statuso elementai, teisinio statuso elementų tarpusavio pusiausvyra.

IVADAS

Lietuvos Konstitucijos (toliau – Konstitucija) 5 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta, kad „Valstybės valdžią Lietuvoje vykdo Seimas, Respublikos Prezidentas ir Vyriausybė, Teismai“ [1]. Tai svarbus valdžios padalijimo principas, nurodantis, kad Lietuvos valstybinį valdymą įgyvendina įstatymų leidžiamoji, įstatymo vykdomoji ir teisminė valdžia. Konstitucijoje yra įtvirtinta valdžių sudarymo tvarka, kompetencijos ribos, pagrindinės funkcijos. Ne išimtis ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės

(toliau – Vyriausybė) įgaliojimai. Vienas iš svarbiausių valstybės tikslų yra viešojo saugumo užtikrinimas, viešosios tvarkos palaikymas bei teisės pažeidimų prevencija. Vadovaujantis Konstitucijos 94 straipsnio 1 dalimi, šiuos tikslus įgyvendina Vyriausybė. Vyriausybė yra kolegiali, bendros kompetencijos, aukščiausia vykdomosios valdžios institucija ir tiesiogiai šių tikslų neįgyvendina. Todėl teigtina, kad policija yra pagrindinė šių tikslų realizavimo institucija.

Valstybėje augantis nusikalstamumo lygis¹ ir žemas

*Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Administracinės teisės ir proceso katedros doktorantas.

¹Statistikos departamento duomenimis, 1995 m. užregistruotų nusikaltimų buvo 60 819, o jau 2005 m. užregistruota 8 2074 nusikaltimų. Statistikos departamentas, prieiga per internetą: www.stat.gov.lt.

žmonių saugumo jausmas² rodo, kad šie valstybės tikslai įgyvendinami nepakankamai. Policijos sistemoje prasidėjusių reformų metu nuo 1998 metų iki 2007 metų sausio 1 dienos buvo sumažinta 2 493 policijos pareigybių. Taip pat pastebėtina, kad šiuo metu policijos sistemoje yra apie 1 300 laisvų pareigybių. Iš atliktų socialinių apklausų, statistinių duomenų matyti, kad policijos sistemoje kyla daug problemų. Šioms problemoms spręsti reikalingi kompleksiniai tyrimai. Iš įvairių gajų problemų policijos sistemoje matyti policininko teisinės padėties – statuso problema.

Italų tyrinėtojas A. Grassi yra pasakęs: „Tvarkos palaikymo institucijų pareigybių sudėtis daro didžiausią įtaką įstatymų leidėjo ir organizacinių priemonių tikėtina naudai, nukreiptai saugoti demokratiškumą valstybėje ir kovoje su nusikalstamumu, gauti.“ Amerikietis B. Low, tyrinęs policijos veiklą, yra panašiai apibūdinęs policijos pareigūnų sudėties svarbą. Jis teigia: „Pagrindinis policijos valdymo klausimas yra visavertis policijos personalo panaudojimas. Tik nuo tinkamo policijos personalo priklauso visos teisėtvarkos politikos sėkmė“ [2, p. 137].

Teisinėje literatūroje daug dėmesio skiriama institucijų ir šiek tiek mažiau – pareigūnų teisiniam statusui ir jo elementų analizei. Tačiau pasigendama statuso elementų pusiausvyros analizės. Teisių ir pareigų vienovę, kaip teisės esmę, išsamiai nagrinėja A. Vaišvila. Tokia vienovė (pusiausvyra) turėtų būti ir tarp visų statuso elementų.

Straipsnio tyrimo objektas – policijos pareigūno teisinis statusas.

Straipsnio tyrimo tikslas – nustatyti teisės subjekto teisinio statuso elementus, išanalizuoti policijos pareigūno teisinio statuso elementų pusiausvyrą, pasiūlyti teisnių svertų, galinčių suderinti policininko teisinio statuso elementus.

Tyrimo metodai.

Metaanalizės metodas. Naujai vertinta informacija moksliniuose straipsniuose, monografijose.

Analitinis–kritinis metodas. Į Lietuvos Konstituciją, policijos veiklą reglamentuojančius teisės aktus pažvelgta kaip į vientisą sistemą, įtvirtinančią policijos pareigūno teisinį statusą ir jo elementus, išryškinant ir kritiškai įvertinant šių elementų tarpusavio derinimą.

Statistinis metodas. Rašant straipsnį naudoti įvairiose ataskaitose ir interneto tinklalapiuose nurodyti, taip pat autoriaus surinkti ir suklasifikuoti statistikos duomenys.

1. TEISINIO STATUSO SANDAROS ELEMENTŲ ĮVAIROVĖ

Tarptautinių žodžių žodyne sąvoka „statusas“ aiškinama kaip „padėtis, būklė, teisinė padėtis, asmens padėtis visuomenės grupėje arba grupės padėtis didesnėje bendruomenėje“ [3]. Teisinėje literatūroje šiam reiškiniui apibūdin-

ti vartojamos dvi lygiareikšmės sąvokos: teisinis statusas, teisinė padėtis. Teisinis statusas teisinėje sistemoje yra kiekvieno teisės subjekto identitetas, todėl kyla klausimas: kokie elementai sudaro teisinį statusą? Prielaidų diskutuoti šia tema yra pakankamai daug. Policijos sistemoje vyraujančios problemos atskleidžia netinkamą policijos pareigūno teisinio statuso būklę. Taip pat šią diskusiją skatina pastaruoju metu juntami nauji veiksniai, kurie daro didelį poveikį teisinio statuso efektyvumui: darbuotojų trūkumas darbo rinkoje, privačiame sektoriuje išaugęs darbo atlyginimas, didėjanti infliacija, kylantys reikalavimai valstybės tarnautojų darbo kokybei ir t. t.

Mokslinėje literatūroje nėra vieningos nuomonės, kokie elementai sudaro teisinį statusą. Konstitucinėje, administracinėje, civilinėje teisių šakose bandoma analizuoti subjekto teisinę padėtį ir su statusu susijusius elementus. Pastebėtina, kad daugiausia dėmesio skiriama valstybinio valdymo institucijų ir mažiau – pareigūnų teisinio statuso analizei. Teisinėje literatūroje yra autorių (E. Šileikis, A. Vaišvila, S. Šedbaras, J. H. Starilov, A. V. Obolonski, ir kt.), kurie, atskleiddami institucijos ar valstybės tarnautojo teisinę padėtį, analizuoja funkcijas, teises, pareigas, atsakomybę, neįvardydam jų teisinio statuso elementų. Tiksliai neapibrėžiant teisinio statuso struktūros, sudėtinga analizuoti teisinio statuso būklę, nes statuso ribos tiksliai nežinomos. Tačiau dauguma mokslininkų įvardija konkrečius teisinio statuso elementus ir juos analizuoja. B. N. Gabričidžė teigia, kad „valstybės tarnautojo teisinis statusas – sudėtingas ir kompleksinis institutas, kurį sudaro teisių, pareigų, atsakomybės ir kitų elementų visuma“ [4, p. 186]. V. D. Perevalov papildo, kad statusą sudaro teisės, laisvės, pareigos ir veiklos garantijos“ [5, p. 549]. D. N. Bachrach teigia, kad teisinį statusą sudaro trys pagrindiniai blokai: tikslų, struktūrinis–organizacinis, kompetencinis blokas [6, p. 177]. Taip pat yra autorių, teigiančių, kad pareigūnų teisinį statusą sudaro teisės, pareigos, valstybės tarnyboje taikomi ribojimai, skatinančios priemonės, atsakomybė [7, p. 139–145]. Yra autorių, manančių, kad valstybė, apibrėždama institucijos teisinį statusą, kartu nustato jos tikslus ir uždavinius, funkcijas, įgaliojimus, tai yra teises, pareigas ir atsakomybę. Kiti autoriai laikosi nuomonės, kad institucijos teisinį statusą rodo jos kompetencija. Dar kiti nurodo ir institucijų veiklos garantijas, administracinį teisnumą ir veiksnumą, jos veiklos formas ir metodus [8].

Teisinio statuso turinio geriau suvokti nepadeda ir šiuo metu Lietuvoje galiojančių teisės aktų analizė. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Seimo statuto I dalyje yra įtvirtintas Seimo nario statusas, kuriame apibrėžti įgaliojimai, teisės ir pareigos, veiklos aprūpinimas ir garantijos, atsakomybė. Policijos departamento prie Lietuvos Respublikos Vidaus reikalų ministerijos nuostatuose įtvirtinti tik departamento uždaviniai, funkcijos ir teisės. Valstybės tarnybos įstatymo 2 straipsnyje teigiama, kad „Valstybės tarnautojo statusas – valstybės tarnautojo teisinė padėtis“ [9], o šio įstatymo komentare pasakyta, kad valstybės tarnautojo teisinė padėtis turi būti suprantama kaip jo teisių ir pareigų visuma [10]. Valstybės sienos apsaugos tarnybos įstatyme [11], taip pat Muitinės įstatyme [12] fiksuojamos pareigūno, pareigūnų teisės, pareigos, atsakomybė, veiklos garantijos. Išsamesnį

² Vidaus reikalų ministerijos Viešojo saugumo departamento 2006 m. Atlikto tyrimo „Viešojo saugumo įstaigų ir saugumo jausmo vertinimas“ metu, kad gyventojai jaučiasi nesaugiai, 2003 m. nurodė 47 % (visiškai nesaugūs – 11 % ir nesaugūs – 36 %). 2004 m. – 49 % (visiškai nesaugūs 14 % ir nesaugūs 35 %) 2005 m. 69 % gyventojų nurodė, kad jaučiasi nesaugūs, o 2006 m., kad gyventojai jaučiasi nesaugūs, nurodė 57 % apklaustųjų.

pareigūno teisinio statuso elementų įtvirtinimą randame Policijos veiklos įstatymo 2 straipsnio 5 dalyje, kurioje pasakyta: „**Policijos pareigūno statusas** – šio ir kitų įstatymų apibrėžtų tarnybinių teisių ir pareigų visuma, nustatyta teisės aktuose, reglamentuojančiuose policijos pareigūno priėmimą ir atleidimą iš tarnybos, jo teises, pareigas, atsakomybę, darbo užmokestį, socialines bei kitas garantijas“ [13]. Akiivaizdu, kad institucijų ir pareigūno teisinio statuso struktūra skiriasi. Institucijos statuse įtvirtinti tokie elementai, kurių nėra pareigūno teisiniame statuse. Valstybė, formuodama vykdomosios valdžios subjektą (instituciją) nustato jos tikslus. Tikslai atskleidžia institucijos paskirtį, veiklos kryptis, taip pat išsamiai aptariami konkrečios institucijos uždaviniuose ir funkcijose. Šie teisinio statuso elementai visada turi būti svarbiausia institucijos statuso sudėtinė dalis. Lietuvos pilietis, tapdamas valstybės tarnautoju ir žinodamas institucijos tikslus, intuityviai suvokia savo, kaip pareigūno, misiją. Tačiau jo, kaip administracinės teisės subjekto, tikslai, uždaviniai, funkcijos teisės aktuose nėra apibrėžti.

Siekiant įgyvendinti subjekto funkcijas, būtinas konkretus teisių ir pareigų kompleksas. Teisės – nekonkrečios, juridškai deklaruojamos subjekto socialinės galimybės, determinuotos visuomenės ekonominių ir politinių sąlygų bei formaliai įtvirtintos atitinkamais valstybės teisės aktais. Teisės nėra atskirtos nuo pareigų: jų neatitikimas skatina subjektų veiklos voliuntarizmą. Teisinė pareiga – tai būtinas ir norminiais teisės aktais nustatytas galimas, privalomas subjekto elgesys [8]. Institucijų teisės, kaip statuso, elementas ne visada yra įtvirtintos teisės aktuose. Pavyzdžiui, Vyriausybės įstatyme nėra aprašytos Vyriausybės teisės [14]. Tačiau dažniausiai institucijos teisės yra įtvirtintos. Pavyzdžiui, policijos komisariatų nuostatose deklaruojama, kad „komisariatai turi teisę įstatymų nustatyta tvarka gauti informaciją, dokumentus iš fizinių ir juridinių asmenų“; LR vidaus reikalų ministerijos informacinės politikos departamento nuostatuose įtvirtinta teisė „pagal savo kompetenciją susipažinti su valstybės institucijose įgyvendinamomis informacinėmis programomis, kuriomis bei diegiamais informaciniais projektais“ [15]. Valstybinio valdymo institucijos dažniausiai turi įtvirtintas bendro pobūdžio keturias ar penkias teises. Nors teisinėje literatūroje pareiga, kaip statuso elementas, yra vienas iš svarbiausių, tačiau valstybinio valdymo institucijų nuostatuose pareigos nėra įtvirtintos.

Pareigūno teisių ir pareigų turinys yra sudėtingas, jų yra daug, ir jos visada tiksliai įtvirtintos teisės aktuose. Dažnai teisinėje literatūroje pareigūnų teisės ir pareigos interpretuojamos kaip teisinio statuso branduolys. Lietuvos Respublikos policijos veiklos įstatyme yra įtvirtintos penkios policininko teisių grupės: *bendrosios pareigūno teisės; pareigūno teisės, vykdančios nusikalstamų veikų ir kitų teisės pažeidimų prevenciją; pareigūno teisės, atskleidžiant ir tiriant nusikalstamas veikas; policijos pareigūnas turi teisę panaudoti šaunamąją ginklą ar fizinę prievartą*. Taip pat šiame įstatyme įtvirtintos penkios policininkų pareigos. Panaši padėtis atsiskleidžia kalbant apie valstybės sienos apsaugos, muitinės departamento pareigūnų teises ir pareigas.

Veiklos garantijas teisinėje literatūroje dauguma autorių vertina tradiciškai, kaip teisės normomis įtvirtintą sąlygų

ir organizacinių–teisinių priemonių visumą, kuriomis valstybė užtikrina subjektui sąlygas ir optimalias galimybes efektyviai dirbti, padeda realizuoti teises ir pareigas, garantuoja jų teisinę apsaugą, suteikia įvairių lengvatų [8]. Tai pakankamai abstraktus vertinimas, apibūdinantis tik valstybinio valdymo institucijos, o ne pareigūno teisinio statuso elementą. Kai kalbama apie institucijos veiklos garantijas, turimas omenyje institucijos veiklos finansavimas, garantuojantis tinkamą institucijos tikslų, uždavinių bei funkcijų įgyvendinimą. Pavyzdžiui, 2006 metais Policijos departamento prie Vidaus reikalų ministerijos bendras biudžetas buvo 597 434 tūkst. Lt, iš jų darbo užmokesčio – 367 855 tūkst. Lt [16]. 2007 metais bendras biudžetas – 665 087 tūkst. Lt, iš jų darbo užmokesčio – 377 977 tūkst. Lt [17]. Pareigūno šio teisinio statuso elemento turinys – skirtingas, jis apima ir darbo užmokestį, įvairius priedus ir priemokas, socialines garantijas, tinkamas darbo sąlygas, geras darbo priemones ir t. t.

Kompetencija – vienas iš svarbiausių statuso elementų. Kompetencija (lot. *competentia* – priklausomybė pagal teisę): 1) klausimų ar reiškinių sritis, su kuria kas gerai susipažinęs; 2) kurio nors organo arba pareigūno teisių ir pareigų visuma, nustatyta to organo statuto ar nuostatų [3]. Teisinėje literatūroje kompetencija dažniausiai analizuojama kaip institucijos ar pareigūno veiklos ribos. Tačiau yra autorių, kurie kompetenciją interpretuoja kaip juridinį reiškinį, kurį sudaro subjekto teisės ir pareigos, siekiant įgyvendinti tam tikras funkcijas, arba kaip institucijos įgaliojimų sistemą įgyvendinant valdžią. Juridinio asmens kompetencija apibūdinama pakankamai lengvai. Pavyzdžiui, Administracinių teismų kompetencija yra įtvirtinta Administracinių bylų teisenos įstatymo 15 straipsnyje, Administracinės komisijos kompetencija – įtvirtinta Administracinių teisės pažeidimų kodekso 221 straipsnyje. Visiškai kitokia situacija ryškėja kalbant apie pareigūno kompetenciją. Paprastai pareigūnų kompetencija yra įtvirtinama skirtinguose teisės aktuose. Sprendžiant kompetencijos nepakankamo apibrėžtumo problemą, literatūroje dažnai pateikiama nuomonė, kad kompetencijos turinį sudaro teisės ir pareigos, ir tai yra visiškai priimtina, tačiau gretinti kompetenciją su teisėmis ir pareigomis būtų metodologinė klaida, nes teisės ir pareigos nenustato tikslų pareigūno veiklos ribų, o tik nurodo veiklos kryptį. Todėl reikėtų siekti, kad pareigūnų kompetencija būtų tiksliai įtvirtinta jų veiklą reglamentuojančiame teisės akte.

Pareigūno kompetencija, kaip teisinio statuso elementas, yra tiesiogiai siejama su pareigūno kvalifikacija, tai yra turimų žinių bei gebėjimų visuma. Teisinėje mokslinėje literatūroje pareigūnų kvalifikacija analizuojama atskirai, ne kaip teisinio statuso elementas, nors pripažįstama, kad kvalifikacija yra svarbi pareigūno teisinio statuso būklei. Valstybės tarnybos įstatyme pareigūnų kvalifikacijai keliami reikalavimai įtvirtinti abstrakčiai: „mokėti lietuvių kalbą“; „turėti atitinkamo lygio valstybės tarnautojo pareigoms eiti būtiną išsilavinimą“. Kai kurių pareigybių (teisėjams, prokurorams ir t. t.) kvalifikacijos reikalavimai yra išsamiai aptarti teisės aktuose. Išsamus kiekvienos srities valstybės tarnautojo kvalifikacijos aprašas leistų turėti kompetentingesnį pareigūną.

Atsakomybė, kaip subjekto teisinio statuso elementas,

yra juridinė garantija, kad atitinkama institucija ar pareigūnas reikiamai ir laiku vykdys savo uždavinius, funkcijas ir pareigas. Šiuo požiūriu atsakomybę galima interpretuoti kaip konkrečių valdingų įgaliojimų realizavimo stimuliatorių [8]. Šis institucijos teisinio statuso elementas reiškia, kad už veiklos rezultatus privaloma atsiskaityti aukštesnei institucijai. Kai kalbame apie pareigūno atsakomybę, galvojame apie personifikuotą atsakomybės subjektą, kuriam gali būti pritaikytos įvairios teisinės atsakomybės rūšys. Pažymėtina, kad skiriasi institucijos ir pareigūno atsakomybės taikymo pasekmės. Pareigūno klaida ar netinkamas situacijos įvertinimas gali „kainuoti“ materialią gerovę, karjerą ar net laisvę. Neigiamo vertinimo atveju institucijai gali būti sumažinamas biudžetas, pakeistas įstaigos vadovas.

Apibendrinant teigtina, kad teisės subjekto statuso elementų įtvirtinimas teisės aktuose priklauso nuo subjekto teisinės padėties: ar subjektas – vykdomosios valdžios atstovas (ministerija, pareigūnas) ar asmuo (pilietytis, pabėgėlis); ar tai institucija, ar pareigūnas. Taip pat teigtina, kad institucijų pagrindiniai statuso elementai yra subjekto veiklos tikslai, uždaviniai, vykdomos funkcijos, kompetencija, teisės ir veiklos garantijos, pareigūnų – teisės, pareigos, kompetencija, kvalifikacija, atsakomybė, veiklos garantijos.

2. POLICIJOS PAREIGŪNO TEISINIO STATUSO ELEMENTŲ TARPUSAVIO PUSIAUSVYRA

Teisių ir pareigų vienovė apsaugo individą nuo vergavimo visuomenei (pareigų absoliutinimo), o visuomenę – nuo konkretaus individo agresijos (teisių absoliutinimo). Šia vidine pusiausvyra teisė žmonių tarpusavio santykiams suteikia santarvės ir socialinės rimties pojūtį, o privilegijos – teisių ir pareigų nedarną, konfliktą ir destruktiją [18, p. 115]. Tokia pusiausvyra turi būti ir tarp subjektų teisinio statuso elementų. Valstybės valdyme teisės subjektų teisinio statuso elementų nesuderinamumas atskleidžiamas netinkamu institucijos darbu, neįgyvendintais tikslais, nepateisintais lūkesčiais, pareigūnų nepagarba, laisvomis pareigybėmis. Todėl teigtina, jei valstybėje yra aukštas nusikalstamumo lygis, policininkas negerbiamas, policijos sistemoje trūksta pareigūnų, tai yra tiesioginis įrodymas, kad policijos pareigūno teisinio statuso elementai nesuderinti. Jei būsimi pareigūnai būtų atidžiai atrenkami ir visapusiškai mokomi, jei disciplininės normos pareigūnams būtų taikomos sąžiningai ir tinkamai, jei moralinė pusiausvyra būtų palaikoma geru darbo užmokesčiu, sudaromos geros darbo sąlygos, būtų galimybė kilti karjeros laiptais, ir jei pareigūnas žinotų, kad jų materialioji gerovė bus užtikrinta ir išėjus į pensiją, tai spręsti policijos problemas būtų kur kas efektyviau. Tačiau, jei nors vienos iš šių sąlygų nepaisoma, tai neišvengiamas prastas policijos personalas ir net policijos pajėgų didinimas problemos neišspręs [2, p. 141]. Policijos sistemoje susidariusios problemos nebus išspręstos vien tik didinant policininko atlyginimą. Reikalinga sisteminė teisinio statuso elementų pusiausvyros analizė, ieškant didžiausių nukrypimų nuo pusiausvyros, juos identifikuojant ir įstatymiškai įtvirtinant tinkamą teisinio statuso elementų pusiausvyrą. Norint objektyviai atskleisti policijos pareigūno teisinio statuso elementų

pusiausvyrą, derėtų analizuoti tiek institucijai, tiek pareigūno teisiniui statusui būdingus elementus.

Konstitucijoje nerasime nė vieno straipsnio, kuris tiesiogiai skirtas policijai. Bet tai nereiškia, kad Konstitucijoje nėra įtvirtintų policijai keliamų tikslų. 94 Konstitucijos straipsnyje įtvirtinta, kad „[...] Lietuvos Respublikos Vyriausybė garantuoja valstybės saugumą ir viešąją tvarką.“ [1] Taip pat šią nuostatą patvirtinta ir Lietuvos Respublikos vyriausybės įstatymo 22 straipsnio 1 punktas. Ši konstitucinė norma yra deklaratyvi, tad akivaizdu, kad Vyriausybė pati šių funkcijų neatlieka. Loginiu ir kalbiniu požiūriu tai – bendrinė Vyriausybės galių kategorija, ir šie reikalai tvarkomi bei sprendžiami Vyriausybės nutarimais. Remiantis vykdomosios valdžios institucijų hierarchija, šias funkcijas realizuoja Vidaus reikalų ministerija. Ministerijos nuostatose nėra numatyta viešosios tvarkos užtikrinimo funkcija, tačiau vienas iš strateginių tikslų yra įgyvendinti viešojo saugumo politiką ir siekti, kad šalies gyventojai jaustųsi saugesni. Viešojo saugumo sąvoka atskleista viešojo saugumo plėtros iki 2010 metų strategijoje. Remiantis šia strategija, viešojo saugumo politika apima pagrindines valstybės valdymo sritis: nusikaltimų ir kitų teisės pažeidimų prevenciją ir kontrolę; viešosios tvarkos užtikrinimą; valstybės sienos apsaugą ir nelegalios migracijos kontrolę; ekstremalių situacijų valdymą, užtikrinant reikiamą skubią pagalbą žmogui gaisro, avarijos ar kitos nelaimės atveju; Lietuvos Respublikos vadovybės ir oficialių svečių apsaugą [19]. Akivaizdu, kad ministerija, kaip centrinė vykdomosios valdžios institucija, viešosios tvarkos įgyvendinimo funkcijos nevykdo. Policijos departamento prie Vidaus reikalų ministerijos nuostatose įtvirtinta, kad departamentas organizuoja policijos įstaigų veiklą viešosios tvarkos palaikymo klausimais. Lietuvos Respublikos policijos veiklos įstatyme rasime policijai keliamus uždavinius. Remiantis įstatymų leidėjo valia, pagrindiniai policijos uždaviniai yra šie: žmogaus teisių ir laisvių apsauga bei viešosios tvarkos ir visuomenės saugumo užtikrinimas. Taigi policija tai atlieka vietoj Vyriausybės [20]. Matyti, kad policija realizuoja vieną iš svarbiausių valstybės funkcijų. Analizuojant viešosios tvarkos užtikrinimo turinį matysime, kad iš esmės viešąją tvarką užtikrina gatvėse patruliuojantys policijos pareigūnai. Vadovaujantis Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu dėl „Ministro Pirmininko politinio (asmeninio) pasitikėjimo valstybės tarnautojų pareigybių, Vyriausybės kanceliarijos, ministerijų, Vyriausybės įstaigų ir įstaigų prie ministerijų valstybės tarnautojų suvienodintų pareigybių sąrašo patvirtinimo“ matyti, kad iš esmės viešosios tvarkos palaikymo funkciją gatvėje realizuoja tik C lygio policijos pareigūnai [21]. Todėl teigtina, kad vieną iš svarbiausių valstybės tikslų įgyvendina žemiausios grandies policijos pareigūnai.

Teisės ir pareigos yra vienas iš pagrindinių pareigūno teisinio statuso elementų. Policijos pareigūno teisės ir pareigos yra įtvirtintos Policijos veiklos įstatyme. Tikslams ir uždaviniams įgyvendinti, valstybė policininkui suteikė adekvačias teises: „įstatymų nustatyta tvarka sulaukyti ir pristatyti teisėtą tvarkos pažeidėjus į policijos ar kitų teisėsaugos institucijų tarnybines patalpas ...“, „... tikrinti su tuo susijusio asmens, transporto priemonės, krovinių dokumentus ir laikinai, kol bus priimtas sprendimas, juos paimiti“, „... pa-

naudoti šaunamuosius ginklus, fizinę bei kitokią prievartą...“ [10]. Atskleisime policijos pareigūno teisės³ „... panaudoti šaunamuosius ginklus, fizinę bei kitokią prievartą...“ naudojimo sudėtingumą. Įstatymų leidėjas įvardydamas „*kitokią prievartą*“ kalba apie psichinės prievartos panaudojimą. Ką reiškia turėti tokią teisę? Remiantis policijos departamento duomenimis, šaunamojo ginklo panaudojimo atvejų 1998 metais buvo 232, o 2006 metais – tik 45, iš jų tik 6 atvejai prieš asmenį kaip įspėjamieji šūviai. [22] Gilinantis į šios teisės esmę derėtų išanalizuoti teisės turinį. Tik iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad ši teisė yra suprantama ir tinkamai reglamentuota. Tačiau iš atliktų tyrimų matyti, kad pareigūnai vengia naudoti šaunamąjį ginklą bei specialiąsias priemones. Šaunamojo ginklo naudojimo teisę reglamentuoja policijos veiklos įstatymo 25 straipsnis. Šiame straipsnyje įtvirtinti šaunamojo ginklo prieš asmenį panaudojimo 5 atvejai. Policijos pareigūnų nuomone, šios sąlygos aprašytos abstrakčiai ir neaiškiai. Antai pirmas atvejis leidžiantis naudoti šaunamąjį ginklą:⁴ „*gindamas save, kitą asmenį nuo pradėto ar tiesiogiai gresiančio pavojingo gyvybei ar sveikatai nusikalstamo kėsینimosi*“. Analizuojant šią sąlygą matyti, kad pareigūnas privalo suprasti ir žinoti tam tikras sąvokas. Pirmą sąvoką: **nusikalstamas kėsینimas** į pareigūno ar kito asmens gyvybę ar sveikatą. Tai reiškia, kad pažeidėjas kėsینasi į vertybes, už kurių pažeidimą numatyta baudžiamoji atsakomybė, tai atitinka Lietuvos Baudžiamojo kodekso straipsnius: 129 „Nužudymas“; 130 „Nužudymas labai susijaudinus“; 135 „Sunkus sveikatos sutrikdymas“; 136 „Sunkus sveikatos sutrikdymas labai susijaudinus“. Antra sąvoka: **kėsینimaisi**. Baudžiamojo kodekso 22 straipsnyje teigiama, kad „*Pasikėsینimas padaryti nusikalstamą veiką yra tyčinis veikimas ar neveikimas, kuriais tiesiogiai pradedamas daryti nusikaltimas ar baudžiamasis nusižengimas, jeigu veika nebuvo baigta dėl nuo kaltininko valios nepriklausančių aplinkybių*“. Trečia sąvoka – **tiesiogiai gresiančio**. Šią sąvoką apibūdina būtiniosios ginties apibrėžimas. Tiesiogiai gresiantis pavojus turi du požymius: **akivaizdumą** t. y. toks kėsینimas, kuris jau daro žalą arba sukėlė realią žalos atsiradimo grėsmę, ir **realumą** t. y. kėsینimas yra tokia veikla, kuri egzistuoja objektyviai, o ne besiginančiojo vaizduotėje [23]. Galima įsivaizduoti, kiek žinių turi turėti pareigūnas ir kokio profesionalumo jis turi būti, kad priimtų vieną ar kitą teisingą sprendimą. Matyti, kad šaunamojo ginklo naudojimo teisė nėra tiksliai suformuluota teisės aktuose ir tai viena iš priežasčių, trukdančių naudotis šia teise. Todėl teisių naudojimo sąlygas reikėtų suformuluoti tiksliai, kad pareigūnui nekiltų abejonių dėl jų naudojimo.

Policininko pareigos įtvirtintos Policijos veiklos įstatymo 21 straipsnyje ir pareigūną įpareigoja „*gerbti ir ginti žmogaus orumą, užtikrinti ir saugoti jo teises bei laisves*“, „... imtis neatidėliotinų priemonių užkirsti kelią daromai nusikalstamai veikai ar kitam teisės pažeidimui... sulaikyti ir pristatyti į policijos įstaigą asmenį, padariusį įstatymų už-

draustą veiką...“ ir t. t. [10] Šių pareigų turinys parodo, kad pareigūnas visada privalo būti pasirengęs atsidurti konfliktinėje situacijoje, teisingai ją įvertinti ir naudodamasis suteiktomis teisėmis ją išspręsti. Turint tokias pareigas ir teises, galima teigti, kad pareigūnai kiekvieną kartą balansuoja ant pavojingos ribos: pasyvi reakcija į teisės pažeidimą – galimybė būti apkaltintam pareigų nevykdymu; pernelyg emocionali reakcija ir neatsakingas teisių panaudojimas – galimybė būti apkaltintam įgaliojimų viršijimu ir t. t. Riba tarp teisės ir neteisės policijos veikloje – plona kaip siūlas – ir kiekviena klaida yra skausminga policijos pareigūnui bei visai policijos sistemai.

Policijos pareigūnų kompetencija, kaip veiklos sritis, yra pakankamai plati. Žemiausios ir vidutinės grandies pareigūnai turi teisę skirti administracines nuobaudas, surašyti administracinių teisės pažeidimų protokolus eismo saugumo, aplinkosaugos srityje, viešosios tvarkos apsaugos ir kitose srityse. Suteiktos kompetencijos parodo, koks platus turi būti pareigūno akiratis, kad visose srityse galėtų tinkamai realizuoti savo kompetenciją. Situaciją blogina faktas, kad pareigūnų kompetencijos ribos yra įtvirtintos įvairiuose teisės aktuose. Pavyzdžiui, Lietuvos Konstitucijoje; Administracinių teisės pažeidimų, Baudžiamojo proceso, Civilinio proceso kodekse, Kelių transporto kodekse ir t. t. Teigtina, kad teisės aktuose pareigūnų kompetencija netinkamai aprašyta.⁵ Pareigūnas negali tinkamai vykdyti pareigų ir efektyviai naudotis teisėmis tiksliai nežinodamas savo kompetencijos ribų. Todėl reikėtų siekti, kad kiekvieno lygio pareigūnams būtų tiksliai nustatytos kompetencijos ribos.

Žemiausios grandies policijos pareigūnams, kurie patuliuoja gatvėse, keliama minimalūs kvalifikacijos reikalavimai neatitinka turimų teisių ir kompetencijos turinio. Žemiausios grandies policijos pareigūnas – C lygio valstybės tarnautojas – gali būti asmuo, turintis ne žemesnį kaip vidurinį išsilavinimą ir įgytą profesinę kvalifikaciją. Vidutinės grandies policijos pareigūnas yra B lygio valstybės tarnautojas, turintis ne žemesnį kaip aukštąjį neuniversitetinį išsilavinimą arba aukštesnįjį išsilavinimą, arba iki 1995 metų įgytą specialųjį vidurinį išsilavinimą. Matyti, kad tai – minimalūs pareigūnų kvalifikacijos reikalavimai. Todėl peršasi mintis, kad dėl žemos kompetencijos pareigūnai vengia priimti drąsius sprendimus ir tinkamai naudotis suteiktomis teisėmis.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 48 straipsnyje įtvirtinta teisė už darbą gauti tinkamą atlygį, turėti saugias ir sveikas darbo sąlygas. Ši konstitucinė teisė yra susijusi su nuosavybės bei teisėtų lūkesčių teisėmis. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2001 m. gruodžio 18 d. nutarime aiškindamas Konstitucijos 48 straipsnio 1 dalies nuostatą, konstatavo: „Konstitucijos 48 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta teisė gauti teisingą apmokėjimą už darbą [...] apskritai reiškia, kad valstybės tarnautojų darbo užmokestis, kuris yra viena pagrindinių prielaidų realizuoti kitus teisėtus jų inte-

³ Šiame straipsnyje dėl jo ribotos apimtys apsiribota tik teisės „panaudoti šaunamuosius ginklus, fizinę bei kitokią prievartą“ analize.

⁴ Šiame straipsnyje dėl jo ribotos apimtys apsiribota tik pirmojo atvejo, leidžiančio panaudoti šaunamąjį ginklą, analize.

⁵ Todėl ir susidaro tokios situacijos, kai pažeidėjas pastatęs skersai kelio „Mercedes“ tyčiojasi iš policijos pareigūnų (net ir iš komisarų), o pareigūnai nesugeba tinkamai įvertinti situacijos, leidžiasi į ginčus, nepatenkančius į jų kompetenciją (žemės sklypo ribų nustatymas, pažymėtų ar nepažymėtų žemės sklypo plane esančių kelių), dėl savo veiksmų bijodami patekti į teismą.

resus, turi būti nustatomas įstatymu ir mokamas įstatymų nustatyto laiku.“ [24] Pažymėtina, kad problemą sudaro ne įstatymo nustatyto darbo užmokesčio mokėjimas laiku, tačiau mokamo darbo užmokesčio dydis. Tenka apgailestauti, kad šia tema Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas nepasisakė.

Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymo 4 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta nuostata, kad „Statutiniams valstybės tarnautojams šio Įstatymo nuostatos taikomos tiek, kiek jų statuso nereglamentuoja statutai ar Diplomatinės tarnybos įstatymas, išskyrus šio Įstatymo nustatytą darbo apmokėjimo tvarką.“ [9] Įstatymo 23 straipsnyje įtvirtinta nuostata, kad valstybės tarnautojo darbo užmokestį sudaro: 1) pareiginė alga; 2) priedai; 3) priemokos. Šis straipsnis išsamiai reglamentuoja darbo užmokesčio struktūrą. Darbo užmokesčio struktūroje vienintelis nekintantis dydis turėtų būti pareiginė alga, priklausanti nuo atliekamų pareigų turinio ir asmens padėties. Pareigine alga laikytinas fiksuotas pinigų kiekis, kuris mokamas už darbą, einant konkrečias valstybės tarnautojo pareigas reguliariai, esant normalioms darbo sąlygoms. Pažymėtina, kad pagrindinė alga yra pagrindinė ir svarbiausioji valstybės tarnautojo darbo užmokesčio dalis, nes nuo jos dydžio priklauso ir visi kiti priedų bei priemokų dydžiai [10, p. 121]. Valstybės tarnybos įstatymo 24 straipsnyje įtvirtinta pagrindinės algos struktūra: „Pareiginė alga nustatoma pagal pareigybės kategoriją ir yra vienoda visoms tos pačios kategorijos pareigybėms.“ [9]. Teisės aktuose įtvirtintos pareigūnų darbo užmokestį reglamentuojančios normos dar negarantuoja, kad visas pagal įstatymą pareigūnui priklausantis atlyginimas jam bus išmokėtas [25]. Tokia situacija susidarė 2002 m. liepos 1 d., kai įsigaliojo naujos redakcijos Valstybės tarnybos įstatymas, pagal kurio nuostatas policijos atlyginimas pareigūnams vidutiniškai turėjo padidėti 23 proc. Tačiau įstatymo nuostatomis įgyvendinti iš valstybės biudžeto nebuvo skirta lėšų, ir tik 2004 m. gruodžio 13 dieną Lietuvos Konstituciniam teismui priėmus nutarimą dėl „Valstybės tarnybos santykių“ buvo konstatuota, kad „pagal Konstituciją negali būti tokios teisinės situacijos, kad valstybės tarnautojui, kuris atliko pavestą darbą, už šį darbą nebūtų mokama, būtų mokama nenustatyto laiku arba mokama mažiau, negu priklauso pagal įstatymus ir jais remiantis išleistus kitus teisės aktus. Įstatymų leidėjas, išleisdamas įstatymą (kitą teisės aktą), kuriam įgyvendinti reikalingos lėšos, turi numatyti tokio įstatymo (kito teisės akto) įgyvendinimui būtinas lėšas, jis negali sukurti tokios teisinės situacijos, kai išleidžiamas įstatymas (kitas teisės aktas), kuriam įgyvendinti reikia lėšų, bet tokių lėšų yra neskiriama arba jų skiriama nepakankamai.“ [26] Nepaisant to, žemiausios grandies jauno policijos pareigūno gaunamas darbo užmokestis atskaičiavus mokesčius yra apie 1300 litų. Remiantis statistikos departamento duomenimis, tai – vienas iš mažiausių Lietuvos darbo užmokesčių visoje darbo rinkoje. Jei teisinė sistema asmenį įtikina, kad jis pasieks tam tikrų rezultatų, jei veiks vadovaudamasis nustatytomis normomis, šie lūkesčiai turi būti pagrįsti. Tokie lūkesčiai privalo būti teisėti ir pagrįsti, jais neturi būti piktnaudžiaujama. Vienas iš esminių Konstitucijoje įtvirtintų teisinės valstybės principų yra teisinio saugumo principas. Jis reiškia valstybės pareigą

užtikrinti teisinio reguliavimo tikrumą ir stabilumą, apsaugoti teisiųjų santykių subjektų teises ir taip pat įgytas teises, gerbti teisėtus interesus bei teisėtus lūkesčius [27].

Veiklos garantijas, kaip teisinio statuso elementą, sudaro ne vien tik darbo užmokestis, bet ir kitos socialinės garantijos. Viena svarbiausių garantijų yra teisė gauti valstybinę pensiją. Policijos pareigūnai šią teisę įgyja, jei yra tarnavę vidaus reikalų tarnyboje 20 ir daugiau metų. Tai viena iš svarbiausių socialinių garantijų, dėl kurios vis dar yra pareigūnų, dirbančių policijos sistemoje.

Laisvos policijoje pareigybės įrodo, kad policijos pareigūnų veiklos garantijos yra nepakankamos, prastai motyvuojančios tinkamam darbui. Vidutinės ir žemiausios grandies policijos pareigūnų darbo aplinka ir sąlygos visada yra sudėtingos. Tokios perspektyvos nevilioja jaunų žmonių tapti policijos pareigūnais. Dirbantys policininkai laukia pensinio amžiaus, kad galėtų išeiti iš policijos sistemos ir gauti valstybinę pensiją. Manytina, kad po kelerių metų šia galimybe gali pasinaudoti pakankamai daug policijos pareigūnų.

Policijos veiklos įstatymo 22 straipsnyje yra įtvirtinta, kad „policijos pareigūnas, atsižvelgiant į pažeidimo pobūdį, traukiamas tarnybinėn, administracinėn, materialinėn ar baudžiamojon atsakomybėn.“ [10] Šiame straipsnyje įtvirtinta bendra nuostata neatskleidžia su policijos pareigūno funkcijų vykdymu susijusios rizikos. Norint šią riziką suprasti, derėtų išanalizuoti galimas pareigūno klaidas vykdant policijos funkcijas ir jo atsakomybės pobūdį.

Žinant, kad policijos pareigūnas turi teisę panaudoti šaunamąjį ginklą, jis gali netinkamai įvertinęs situaciją iš pažeidėjo atimti gyvybę ar pakenkti jo sveikatai. Tai atitinka Baudžiamojo kodekso 132 „Neatsargus gyvybės atėmimas“ ir 139 „Nesunkus sveikatos sutrikdymas dėl neatsargumo“ straipsnių sudėtis. Griežčiausia bausmė, numatyta už neatšargų gyvybės atėmimą, yra laisvės atėmimas 8 metams. Pareigūnų civilinė atsakomybė įtvirtinta Civiliniame kodekse. Šio kodekso 6.271 straipsnis teigia, kad: „*žalą, atsiradusią dėl valstybės valdžios institucijų neteisėtų aktų, privalo atlyginti valstybė iš valstybės biudžeto nepaisydamas konkretaus valstybės tarnautojo ar kito valstybės valdžios institucijos darbuotojo kaltės.*“ Valstybės tarnybos įstatymo 33 straipsnis teigia: „*Valstybės tarnautojo padarytą žalą atlyginusi valstybės ar savivaldybės institucija ar įstaiga turi regresą teisę reikalauti iš žalą padariusio valstybės tarnautojo tokio dydžio žalos atlyginimo, kiek ji sumokėjo, bet ne daugiau kaip 9 vidutinių valstybės tarnautojo darbo užmokesčių. Žalos atlyginimas išieškomas iš valstybės tarnautojo darbo užmokesčio ir negali viršyti 20 procentų valstybės tarnautojui priklausančio per mėnesį mokėti darbo užmokesčio.*“ Žemiausios grandies policijos pareigūno vidutinis darbo užmokestis yra 1300 Lt, tad maksimali žala, kurią jis privalėtų atlyginti yra 11 700 Lt. Iš 1300 Lt atlyginimo 20 proc. yra 260 Lt per mėnesį, ir pareigūnas privalėtų mokėti 45 mėnesius, kad padengtų 11 700 Lt žalą.

Tyrimai rodo, kad pareigūnai, bijodami galimos atsakomybės, dažnai nenaudoja specialių priemonių ir renkasi aukos, o ne valdžios atstovo vaidmenį. Tokia baimė atsiranda dėl pakankamai griežtos atsakomybės, susiformavusios teisinių praktikos, menkos pareigūno kvalifikacijos. Žemiausios

ir vidurinės grandies policijos pareigūnų išsilavinimas nėra toks profesionalus, kad galėtų teisingai pagal visą teisės sistemą įvertinti pažeidėjo, sulaikytojo ar įtariamojo veiksmus ir savo atoveiksmius. Todėl ši problema yra aktuali ir reikalauja išsamesnio tyrimo. Matyti, kad policijos pareigūno veikla tiesiogiai balansuoja ties teisėto elgesio riba. Viena vertus – pasyvus, neatsakingas pareigų vykdymas, kita vertus – pernelyg aktyvus ir teisės normas peržengiantis pareigų vykdymas suformuoja labai atsakingos ir pavojingos specialybės įvaizdį. Todėl siūlytina policijos pareigūno darbo rizikos mažinimo priemonė – policininko veiklos civilinės atsakomybės draudimas.

Visa tai apibendrinus galima daryti išvadą, kad policininko teisinio statuso elementų pusiausvyra yra nesuderinta. Šią išvadą patvirtina laisvos pareigybės policijos sistemoje buvimas. Taigi teisinio statuso elementų pusiausvyra yra svarbus teisės subjekto sėkmingos veiklos parametras. Šių elementų tarpusavio suderinimas leistų turėti stiprų, savimi pasitikintį policijos pareigūną. Tokiu atveju darbas policijoje būtų geidžiamas ir tik geriausieji galėtų tikėtis tapti policininkais bei džiaugtis tinkamomis socialinėmis garantijomis. Priešingu atveju, elementų nesuderinamumas policijos pareigūną daro silpną, savimi nepasitikintį, o tai silpnina visą policijos sistemą.

IŠVADOS

1. Išanalizavus ir įvertinus visus policijos pareigūno teisinio statuso elementus matyti, kad žemiausios grandies policijos pareigūnui pavesta vykdyti Vyriausybės konstitucinė viešosios tvarkos užtikrinimo funkcijas ir suteikta daugybė teisių bei pareigų, tačiau pareigūno kvalifikacija žema, klaidos atveju jam numatyta griežta atsakomybė, darbo užmokestis – vienas mažiausių darbo rinkoje. Tai yra akivaizdus teisinio statuso elementų nesuderinamumas.

2. Nesuderinamumui panaikinti siūlytina bendros kompetencijos teismuose įsteigti specializuotą teisėjų pareigybę, kurie nagrinėtų policijos pareigūnų padarytus teisės pažeidimus.

3. Atsižvelgiant į policininko misijos sudėtingumą, viešosios tvarkos funkciją įgyvendinantiems policijos pareigūnams suteikti išskirtines socialines garantijas, mokėti konkurencingą darbo užmokestį.

LITERATŪRA

- Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992. Nr. 33-1014.
- Губанов А. В. Полиция зарубежных странах. Москва: МАЭП, 1999.
- Tarptautinių žodžių žodynas. Vilnius: Žodynas, 2002.
- Габричидзе Г. Н. Чернявский А. Г. Административное право. Москва: Проспект, 2002.
- Теория государства и права. Под редакцией Корельского В. М. Перевалова В. Д. Москва: Норма, 2000.
- Бахрах Д. Н. Административное право России. Москва: Норма, 2000.
- Административное право. Под редакцией Никитина А. М. Москва: Юнити, 2000.
- Katkus A. Subjekto teisinis statusas: samprata ir jo struktūra. Klaipėda: Tiltai. 2002, Nr. 4.
- Lietuvos Respublikos Valstybės tarnybos įstatymas // Valstybės žinios. 1999. Nr. 66-2130.
- Budbergytė R., A. Šakočius, D. Žilinskas Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos komentaras. Vilnius: Lietuvos viešojo administravimo institutas, 2004.
- Lietuvos Respublikos valstybės sienos apsaugos tarnybos įstatymas // Valstybės žinios. 2000. Nr. 92-2848.
- Lietuvos Respublikos muitinės įstatymas // Valstybės žinios. 2004. Nr. 73-2517.
- Lietuvos Respublikos policijos veiklos įstatymas // Valstybės žinios. 2000. Nr. 90-2777.
- Lietuvos Respublikos vyriausybės įstatymas // Valstybės žinios. 1994. Nr. 43-772.
- Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos informacinės politikos departamento nuostatai // Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 2001 m. birželio 28 d. įsakymu Nr. 355.
- Lietuvos Respublikos 2006 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymas // Valstybės žinios. 2005. Nr. 150-5462.
- Lietuvos Respublikos 2007 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymas // Valstybės žinios. 2006. Nr. X-963.
- Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia. 2004.
- Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 2003 m. liepos 2 d. įsakymas „Dėl viešojo saugumo plėtros iki 2010 metų strategija“. Nr. IV-250.
- Žilinskas D. Kai kurių Lietuvos Respublikos policijos veiklos įstatymų nuostatų teisinis vertinimas // Jurisprudencija: mokslo darbai. 2004. T. 63(55).
- Lietuvos Respublikos vyriausybės nutarimas „Dėl Ministro Pirmininko politinio (asmeninio) pasitikėjimo valstybės tarnautojų pareigybių, Vyriausybės kanceliarijos, ministerijų, Vyriausybės įstaigų ir įstaigų prie ministerijų valstybės tarnautojų suvienodintų pareigybių sąrašo patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2002. Nr. 51-1952.
- Policijos Departamento Prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos štabo pažyma „Apie pasipriešinimo policijos pareigūnams atvejus ir policijos pareigūnų šaunamojo ginklo panaudojimą per 2006 m.“
- Šedbaras S. Administracinė atsakomybė. Vilnius: Justitia, 2005 m.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. gruodžio 18 d. nutarimas Nr.: 16/2000 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 m. rugpjūčio 27 d. nutarimo Nr. 942 „Dėl biudžetinių įstaigų ir organizacijų darbuotojų darbo apmokėjimo sąlygų dalinio pakeitimo“ 6 ir 7.2 punktų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos darbo sutarties įstatymo 22 straipsniui“.
- Vitkauskas K. Darbo užmokesčio įtaka policijos pareigūno teisių saugai. Jurisprudencija: mokslo darbai. 2004. T. 63(55).

26. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. Nutarimas Nr.:51/01-26/02-19/03-22/03-26/03-27/03 „Dėl valstybės tarnybos santykių“.
27. Kalašnykas R., Deviatnikovaitė I. Kai kurių bendrųjų Europos Bendrijos teisės principų taikymo ypatumai administruojant viešąjį saugumą // Jurisprudencija: mokslo darbai. 2007. T. 4(94).

ISSUE OF THE POLICE OFFICER'S LEGAL STATUS DISTINCTION AND THE ELEMENTS' BALANCE

Eimutis Misiūnas*

Mykolas Romeris University

S u m m a r y

The article analyzes the structure of the legal status of a police officer and the content differences between the institution and the officer's legal status elements. The balance of the legal elements of a police officer is also analyzed. Presumptions for discussing this topic are sufficient. The prevailing issues in the police system reveal the inadequate situation of the legal status of a police officer. New factors such as the lack of employees, growing salaries in the private sector, increasing inflation, ascendant requirements for the quality of the officers' work influence the effectiveness of the legal status and stimulate the discussions about this topic.

The paper consists of two chapters. The diversity of legal status elements provided in legal sources is analyzed in the first chapter. The legal status in the legal system is the identity of every legal subject therefore the question arises: what elements is the legal status composed of? While analyzing the issue of the structure of the legal status of a police officer the views of different scientists are analyzed, and the diversity of the legal status elements in legal sources is presented. It is acknowledged that different scientists distinguish different elements of the legal status. Legal acts of the Republic of Lithuania embedding elements of the legal status are discussed. It is noted that even legal acts embed different elements of the legal status. The absence of the exact definition of the structure of the legal status hinders the analysis of the situation of the legal status because status limits are unknown. The article also analyzes the content differences of the legal status elements of a police officer and the legal elements of the institution. It is stated that in scientific sources the main attention is given to the analysis of the legal status of the institution.

The compatibility of the legal status elements of a police officer is analyzed in the second chapter. It is stated that there has to be a balance among the elements of the legal status of a legal subject. If the crime level is high in a state, police

officers lack respect and the police system is in shortage of officers then it is a direct proof that the elements of the legal status of an officer are uncoordinated. It is declared that police officers of secondary and lowest ranks, who implement one of the most important objectives of a state, and possess extensive rights and strict duties can be sued.

The article draws conclusions that elements of the legal status of a police officer are not concerted among themselves and suggestions how this problem should be eliminated are proposed.

Keywords: legal status, elements of legal status, balance of legal status elements.

*Mykolas Romeris University, Faculty of Law, Department Administrative Law and Procedure, doctoral student.

INFORMACIJA MOKSLO DARBŲ „JURISPRUDENCIJA“ AUTORIAMŠ

Šiame periodiniame – mėnesiniame recenzuojamame mokslinių straipsnių rinkinyje spausdinami visų teisės sričių straipsniai (Europos Sąjungos, konstitucinės, civilinės, administracinės, komercinės, darbo, bioteisės, finansų, mokesčių, baudžiamosios teisės, teisės istorijos, teisės filosofijos, administracinio, civilinio, baudžiamojo proceso, kriminalistikos, kriminologijos, teisinės informatikos, teismo medicinos ir kt.), nagrinėjantys mokslines teorines ir praktines problemas, mokslinių monografijų, kitų mokslinių leidinių mokslinės recenzijos, publikacijos apie Lietuvos, Europos Sąjungos, pasaulio teisės mokslo naujoves.

Rengiant straipsnius mokslo darbų rinkiniui „Jurisprudencija“, būtina laikytis šių reikalavimų.

Mokslo straipsnis gali būti parašytas lietuvių, anglų, vokiečių arba prancūzų kalba. Redaktorių kolegijos nutarimu straipsnį gali būti leidžiama spausdinti ir kita kalba. Straipsnio dalys išdėstomos tokia tvarka:

1. Straipsnio pavadinimas.

2. Straipsnio metrika:

2.1. Autorius, pedagoginis vardas, mokslo laipsnis.

2.2. Mokslo ar kita institucija, kuriai autorius atstovauja, adresas, telefonas, elektroninis paštas.

2.3. Straipsnio pateikimo mokslo darbų „Jurisprudencija“ redaktorių kolegijos atsakingajam redaktoriui data.

3. Išsami santrauka (ne trumpesnė kaip 600 spaudos ženklų) ta kalba, kokia parašytas straipsnis. Čia glaustai perteikiamas straipsnio turinys, analizuojami klausimai, nurodomos pagrindinės sąvokos lietuvių kalba.

4. Įvade turi būti pagrįstas temos aktualumas, apibrėžtas mokslinių tyrimų tikslas, nurodyti tyrimo objektai, metodai, aptartas nagrinėjamos problemos ištyrimo laipsnis.

5. Pagrindinis straipsnio tekstas – mokslinio tyrimo eiga. Pageidautina, kad jis būtų suskirstytas į skyrius arba skirsnius (pvz.: 1.2.1., 2.2.1. ir t. t.).

6. Straipsnis baigiamas mokslinius svarstymus arba sprendimus apibendrinančiomis išvadomis – būtina pateikti ir pagrįsti tyrimų rezultatus, nurodyti rekomendacijas.

7. Lietuvių kalba spausdinamo straipsnio pabaigoje turi būti išsami santrauka ir pagrindinės sąvokos anglų, vokiečių arba prancūzų kalba. Užsienio kalbomis spausdinamų straipsnių pabaigoje – santrauka ir pagrindinės sąvokos lietuvių kalba. Santraukos turi būti ne trumpesnės kaip 2200 spaudos ženklų, t. y. vieno puslapio.

8. Cituojamų šaltinių sąrašas. Visi straipsnyje minimi šaltiniai turi būti nurodyti literatūros sąrašė. Į šį sąrašą įrašomi tik tekste minimi autoriai. Literatūros sąrašas pateikiamas tokia tvarka, kokia šaltiniai cituojami tekste. Tekste šaltiniai ir puslapiai nurodomi laužtiniuose skliaustuose.

Rankraštis turi būti išspausdintas 1,5 intervalu vienoje A4 formato lapo pusėje, iš visų kraštų paliekant ne siauresnes kaip 25 mm paraštes. Straipsnio apimtis neturi viršyti 18 puslapių (apie 45600 spaudos ženklų), mokslinių recenzijų, tezių ir kitų informacinio pobūdžio publikacijų – 7 puslapių (apie 20000 spaudos ženklų). Būtina pateikti tekstą elektroninėje laikmenoje.

Paveikslus, schemas, diagramas, lenteles pateikti atskirame diskelyje. Paveikslų, schemų, diagramų, lentelių plotis – 84 mm (per teksto stulpelį) arba 175 mm (per visą puslapį).

Tinkamiausi grafinių rinkmenų formatai – Tagged Image Format File (TIFF), Word for Windows, Corel Draw, Excel. Teksto redaktorius – Microsoft Word.

Straipsnį turi vertinti ne mažiau kaip 2 recenzentai – mokslininkai, straipsnyje nagrinėjamos mokslo srities specialistai, bent vienas jų – ne MRU darbuotojas (pageidautina iš užsienio valstybės); turėtų būti pateikta ir fakulteto arba katedros nuomonė apie straipsnio mokslinę vertę, jo aktualumą, būtinybę jį spausdinti. Rekomenduojama, kad užsienio kalbomis skelbiamus straipsnius recenzuotų bent vienas mokslininkas iš ne autoriaus gyvenamos valstybės.

Autoriai privalo laikytis ne tik šių nurodytų reikalavimų, bet ir planuotų (Universiteto metinis leidybos planas) straipsnių parengimo ir pateikimo leidėjui terminų. Jeigu straipsnis planuojamas spausdinti, pavyzdžiui, balandžio mėnesio tome, autorius jį privalo pateikti ne vėliau kaip sausio pabaigoje, t. y. prieš du su puse mėnesio (C-354 kab., tel. 2714 593).

PASTABA. Šie reikalavimai parengti vadovaujantis Lietuvos mokslo tarybos kolegijos 2000 m. vasario 23 d. nutarimu Nr. V-3 ir MRU mokslo darbų rinkinio „Jurisprudencija“ redaktorių kolegijos sprendimu.

GUIDELINES FOR AUTHORS OF THE JOURNAL “JURISPRUDENCE”

There are certain requirements to be followed when preparing an article for the academic journal “Jurisprudence”.

Articles may be written in Lithuanian, English, German or French.

An article should contain the following:

1. The title page should include the author’s full name, title, affiliation institution, contact information (including e-mail), submission date.

2. An abstract (not less than 600 symbols) in the same language as the article. At the end of the abstract it is necessary to give a list of the keywords used in the article.

3. The introduction should include research objectives, methods and the level of the possibility to research the problem raised.

4. The body of the article may be divided into chapters and smaller units (for example, 1.2.1., 2.2.1.).

5. Research results must be discussed and grounded. The article must contain conclusions at the end of the paper.

6. The summary must be presented in English, German and French for the articles in Lithuanian, and in Lithuanian for articles in other languages (not less than 2, 200 symbols).

7. All cited references must be listed and, vice versa, the list of references must include only those cited in the text. References in the text should be cited in the brackets by mentioning the name of the author and publication year (*John, 1998*). If the name of the author is mentioned in the sentence, only the publication year should be given in brackets, for example, *Summarizing the research done by John (1989)* If the same author is cited in the same paragraph for several times, for the second and all subsequent cases only his name should be given, without the publication year. When citing a work by two authors both names should be given in brackets, together with the publication year. When citing a work by three or more authors, all the names should appear for the first time; subsequently, only the name of the first author should be used followed by “et al.”, for example, *Smith, Jones and Brown (2000) have found that...; Smith et al. (2000) believe that* If the author of a cited work is an organization or if there is no author, the name of the organization or the work’s title and publication year should be given in brackets, for example, *(Dictionary of Proverbs, 1998), (Mykolas Romeris university, 2005)*. If authors with the same name are cited in the work, the initials of their first names should be included. A series of references should be separated by semicolon, for example, *(Vageris, 1987; Alder, 1990)*. References to papers published in the same year by the same author should be distinguished in the text and the reference list by the letters a, b, etc. following the publication year (for example, *Vageris, 2000a, 2000b, 2000c; Ritney, 1999*). If an exact citation is given, the page of the cited work should also be indicated (for example, *Jones, 2001, p. 87*).

8. A list of references at the end of the paper must be given in alphabetical order.

The article should be reviewed by two scientists. The department that recommends the article for publication should also give their opinion on the relevance of the article and the reasons why it needs to be published. It is recommended that articles written in other language than Lithuanian should be reviewed by at least one scientist outside the author’s resident country.

The manuscript should be submitted on the A4 format paper, one-sided, 1.5 line spacing, with top, bottom, left and right margins being not less than 25 mm. A floppy disk with the article must also be submitted.

Pictures, charts and diagrams should be submitted on a separate floppy disk. The width of pictures, charts and tables should be 84 mm (per text column) or 175 mm (per whole page).

Most suitable graphical formats include Tagged Image Format File (TIFF), Corel Draw, and Excel.

JURISPRUDENCIJA

Mokslo darbai
2008 4(106)

Redagavo ir maketavo UAB „ARX Baltica“
Viršelio autorė Stanislava Narkevičiūtė

SL 585. 2008 04 25. 14 leidyb. apsk. l.
Tiražas 500 egz. Užsakymas 2669. Kaina sutartinė.
Išleido ir spausdino UAB „ARX Baltica“, Antakalnio g. 28, LT-10305 Vilnius.
Tinklapis internete www.arxbaltica.lt
El. paštas vilniusinfo@arxbaltica.lt

